

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ім. В. ГЕТЬМАНА
КИЇВСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ
ЗАХІДНО-РЕГІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ КЛУБІВ ЮНЕСКО
МІНІСТЕРСТВО ЗАКОРДОННИХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДИПЛОМАТИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ СТРАТЕГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ІНСТИТУТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН КНУ ім. Т. ШЕВЧЕНКА
ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ЛНУ ім. І. ФРАНКА

ЄВРОПЕЙСЬКІ ПЕРСПЕКТИВИ

Науково-практичний журнал

EUROPEAN PERSPECTIVES

KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY OF INTERNAL AFFAIRS
V. HETMAN KYIV NATIONAL ECONOMIC UNIVERSITY
KYIV INTERNATIONAL UNIVERSITY
INTERREGIONAL ACADEMY OF PERSONNEL MANAGEMENT
WEST REGIONAL ASSOCIATION OF UNESCO CLUBS
MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS OF UKRAINE
DIPLOMATIC ACADEMY OF UKRAINE
THE NATIONAL INSTITUTE FOR STRATEGIC STUDIES
INSTITUTE OF INTERNATIONAL RELATIONS KYIV NATIONAL TARAS SHEVCHENKO UNIVERSITY
FACULTY OF INTERNATIONAL RELATIONS OF IVAN FRANKO NATIONAL UNIVERSITY OF LVIV

№ 1, 2016

Спеціалізоване
видавництво

Specialized
publishing house

ЗМІСТ

ЕКОНОМІКА

БАНДУРКА А.М., НОСОВА О.В., НОСОВА Т.Ю. ВЗАИМОВЛИЯНИЕ ПРЯМЫХ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ И ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА	5
КЛІПКОВА О.І. МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ОЦІНКИ КОМЕРЦІАЛІЗАЦІЇ ІДЕЙ У ГОСПОДАРСЬКИХ СИСТЕМАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ.....	14
ПАСІНОВИЧ І.І. ПІДХОДИ ДО СТРУКТУРИЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ ТА РОЛЬ ФІНАНСОВИХ ПОТОКІВ У СТРУКТУРНИХ ЗМІНАХ	19
СИЧ О.А. РЕВІТАЛІЗАЦІЯ ЯК МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ МІСТ	27

ПРАВО

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

РАЙНІН І.А. ПРОБЛЕМИ ПОБУДОВИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ.....	34
ПАСТЕРНАК І.М. ВЗАЄМОДІЯ У ВІДНОСИНАХ СУБ'ЄКТІВ СЛУЖБОВО-БОЙОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ: ДО ДИСКУСІЇ ФОРМУЛЮВАННЯ ПОНЯТТЯ	39
КВАСНЕВСЬКА Н.Д. ВЕРХОВНИЙ СУД УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ	45
ХАТНЮК Ю.А. ПОЛНОМОЧІЯ СУБ'ЄКТОВ ПУБЛИЧНОГО УПРАВЛЕННЯ В СФЕРЕ КУЛЬТУРИ.....	50
КУДЕРСЬКА Н.І., КУДЕРСЬКА І.О. ГЕНЕЗИС СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ОХОРОНИ НЕМАТЕРІАЛЬНОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ	57
КРОЛЕНКО Д.Ю. ПЛАН УПРАВЛІННЯ ПРОЕКТОМ ТА ЙОГО НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ОФОРМЛЕННЯ	65

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА

МИТРОФАНОВ І.І. ПОНЯТТЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ НОРМ ТА ЇХ ВИДИ В МЕХАНІЗМІ РЕАЛІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ	68
СЕМЕНОГОВ І.В. КАТЕГОРІЯ «УХИЛЕННЯ» В КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ ТА ПРАВІ УКРАЇНИ (ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ УЗАГАЛЬНЕННЯ ТА ЮРИДИЧНОЇ ОЦІНКИ)	76
ЛОСИЧ С.В. СУЧАСНІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОСЯГАННЯ НА ТЕРИТОРІАЛЬНУ ЦІЛІСНІСТЬ ДЕРЖАВИ	81
МАРТИНЦІВ А.М. УХВАЛИ СЛІДЧОГО СУДДІ, СУДУ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ РОЗГЛЯДУ КЛОПОТАННЯ ПРО СКАСУВАННЯ УХВАЛИ ПРО НАКЛАДЕННЯ ГРОШОВОГО СТЯГНЕННЯ	87
ОСТРІЙЧУК О.П. ДОПУСТИМІСТЬ ПОКАЗАНЬ ЯК УМОВА ЇХ ВИКОРИСТАННЯ У ДОКАЗУВАННІ	94
ЛУЦЕНКО Ю.В. ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ФІНАНСУВАННЯ ДІЙ, ВЧИНЕНИХ З МЕТОЮ НАСИЛЬНИЦЬКОЇ ЗМІНИ ЧИ ПОВАЛЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ АБО ЗАХОПЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ, ЗМІНИ МЕЖ ТЕРИТОРІЇ АБО ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ УКРАЇНИ	100
БІЛАС А.І. ВЗАЄМОДІЯ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ ТА КРАЇН ЄС: УНІФІКАЦІЯ СТАНДАРТІВ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	104
НАЗИМКО Є.С. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ІНСТИТУТ: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИЙ ПІДХІД ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ ТА АНАЛІЗ БАЗОВИХ ОЗНАК	115
ДУБНО Т.В. ТЕНДЕНЦІЇ ВРАХУВАННЯ СУДАМИ УКРАЇНИ СПОСОБУ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ ЯК ОЗНАКИ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ ПРИ ПРИЗНАЧЕННІ ПОКАРАННЯ	128

ЦИВІЛЬНЕ, ПІДПРИЄМНИЦЬКЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ТА ТРУДОВЕ ПРАВО

МОВЧАН А.В. ЗАХИСТ КОМЕРЦІЙНОЇ ТАЄМНИЦІ СУБ'ЄКТАМИ ГОСПОДАРЮВАННЯ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ	134
КИРЄЄВА І.В. СПЕЦИФІКА ЕКОЛОГО-ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН ПРИ ПРИПИНЕННІ ПРАВ НА ПРИРОДНІ ОБ'ЄКТИ	139
ЄВДОКІМЕНКО С.В. СУДОВО-ЕКОНОМІЧНА ЕКСПЕРТИЗА ПРАВОПОРУШЕНЬ В РЕСТОРАННОМУ ГОСПОДАРСТВІ	144
ВОЛИНЕЦЬ Т.В. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВЧИНЕННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ПРАВОЧИНІВ	152
НАЗИМКО О.В. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН	157

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

НЕДО К.А.

ОСОБЕННОСТИ МЕДИАЦИИ В СУДОПРОИЗВОДСТВЕ БОЛГАРИИ
И ПРОБЛЕМЫ ИМПЛЕМЕНТАЦИИ ОБЩЕЕВРОПЕЙСКИХ СТАНДАРТОВ МЕДИАЦИИ 166

ФІЛОСОФІЯ І ПСИХОЛОГІЯ ПРАВА

ШУВАЛЬСЬКА Л.Р.

ГЕНЕЗА ІНСТИТУТУ
СУДУ ПРИСЯЖНИХ В УКРАЇНІ 173

З'ЇЗДИ, НАРАДИ, КОНФЕРЕНЦІЇ, ФОРУМИ

ДОНЕЦЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ІНСТИТУТ

ПРОВОДИТЬ МІЖНАРОДНУ НАУКОВО-ПРАКТИЧНУ КОНФЕРЕНЦІЮ
«ДОНЕЦЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ІНСТИТУТ: 55 РОКІВ НА ТЕРЕНАХ ОСВІТИ І НАУКИ» 179

ОБГОВОРЕННЯ, ДИСКУСІЇ, АКТУАЛЬНО

ШЕВЧЕНКО А.В.

РЕТРОСПЕКТИВА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
КАДРОВИХ ПРОЦЕДУР СУДОВОЇ СИСТЕМИ У НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ 182

КІРІНДЯСОВ М.Г.

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ВІДМОВУ
ВІД УТРИМАННЯ НЕПРАЦЕЗДАТНИХ БАТЬКІВ НА ДАЛЕКОМУ СХОДІ 186

МАЛАХОВСЬКА І.Б.

СУТНІСТЬ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД 194

СЕРДЮК О.О.

ЗАХИСТ ПРАВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ - ПОЗИЧАЛЬНИКІВ ТА ЇХ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ
ЗА НЕВИКОНАННЯ УМОВ КРЕДИТНОГО ДОГОВОРУ 200

ШЕВЧЕНКО Д.А.

ОСОБЛИВОСТІ СІМЕЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ. 206

НЕВЯДОВСЬКИЙ В.О.

ЗАВДАННЯ ТА ФУНКЦІЇ КОНТРОЛЮ ЗА ЯКІСТЮ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ 212

ВАСИЛЕНКО В.

АДМІНІСТРАТИВНІ ПРОЦЕДУРИ ЗАГАЛЬНИХ
ФОРМ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ 217

ВЗАИМОВЛИЯНИЕ ПРЯМЫХ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ И ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА

БАНДУРКА Александр Маркович - академик Национальной академии правовых наук, доктор юридических наук, профессор, Харьковский национальный университет внутренних дел;

НОСОВА О.В. - доктор экономических наук, профессор, Харьковский институт банковского дела, Университет банковского дела;

НОСОВА Т.Ю. - кандидат экономических наук, доцент, Харьковский национальный университет внутренних дел

УДК 330.322: 339.727

В статье проведен анализ современных тенденций взаимосвязи и взаимовлияния прямых иностранных инвестиций и экономического роста. Рассмотрены внешние и внутренние эффекты передачи и импорта технологий в производственном секторе от ПИИ. Рассмотрены направления инвестиционной деятельности глобальных ТНК, включая контрактные операции. Проанализированы факторы стимулирования экономического роста.

¹ ПИИ-прямые иностранные инвестиции

Ключевые слова: прямые иностранные инвестиции, экономический рост, ТНК, инновация.

¹ ТНК-транснациональные корпорации

Введение

Современный этап развития мировой экономики сопровождается глобализацией, усилением роли ТНК, процессами интернационализации и транснационализации капитала, технологий и рабочей силы. Возрастание влияния регионов выражается в формировании устойчивых, обособленных структур, характеризующихся национальной идентичностью, отражающих национальные интересы и имеющих определенные границы. К факторам, стимулирующим развитие глобализации, относятся прогресс в области коммуникаций, культурный обмен и выравнивание культурных ценностей, развитие транспортной инфраструктуры, межгосударственная конкуренция за ресурсы, развитие мирового финансового и фон-

дового рынка и т.д. В докладе ЮНКТАД¹ о мировых инвестициях 2015 года указывается, что общий объем прямых иностранных инвестиций (ПИИ) снизился в 2014 году на 16% до 1,23 трлн. долл. Выделены факторы, отрицательно влияющие на мировое развитие, к которым относятся неуверенность потребителей, волатильность валютных рынков и геополитическую нестабильность. Снижение цен на сырьевые товары рассматривается как фактор уменьшения интереса инвесторов на вложения в указанные активы. Позитивно оценены перспективы рынка слияний и поглощений. Приток ПИИ в страны с переходной экономикой сократился в 2014 году на 52% до 48 млрд. долл.² Региональные конфликты в сочетании с падением цен на нефть и международными санкциями отрицательно отражаются на перспективах экономического роста и ослабляют интерес инвесторов к этому региону.

1. Взаимосвязь и взаимовлияние ПИИ на экономический рост

Экономический рост – это долговременное явление, связанное с расширением использования факторов производства, повышением эффективности их применения.

¹ ЮНКТАД – Конференция ООН по торговле и развитию – орган Генеральной Ассамблеи ООН.

² См.: UNCTAD. World Investment Report 2015. Reforming international governance. United Nations. New York and Geneva, 2015. [Электронный ресурс]. – Режим доступа http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2015_en.pdf

Увеличение факторов предложения, рост их отдачи направлено на увеличение темпов роста производства, способствует созданию условий для сбережений и инвестиций. В целях обеспечения экономического роста государство может применять разнообразные виды промышленной политики с целью обеспечения экономического роста. К ним относятся проведение следующих мероприятий: создание финансовых стимулов увеличения капиталовложений предприятия, поддержка проведения инноваций; подготовка и переподготовка специалистов; развитие конкуренции в финансовом и промышленном секторах; проведение приватизации, уменьшение государственного контроля в промышленности (дерегулирования), стимулирование эффективности производства.

Анализ последних публикаций

Исследованию внешнего эффекта передачи технологий за счет привлечения ПИИ, влияния притока ПИИ на экономический рост государства, оценки изменения величины сбережений и совокупного объема инвестирования посвящены работы западных ученых Дон П. Кларка, Дж. Хайфила, де О. Кампино, Ш.С. Ремана, Дж. Итона, С. Кортмуна, Е. Петрикова и других. Значительный вклад в исследование международных инвестиций, технологий в условиях динамичной внешней среды, инноваций как фактора повышения конкурентоспособности ТНК вносят украинские ученые С.О. Якубовский, О. И. Рогач, В.А. Белошапка, А.Д. Кирев, Д.Г. Лукьяненко, Ю.В. Макогон, Т.В. Орехова и т.д.

Целью данной статьи является изучение и определение взаимовлияния притока ПИИ и экономического роста, определение факторов стимулирования экономического роста в процессе привлечения иностранного капитала посредством передачи новых технологий, размещения филиалов иностранных фирм, развития конкуренции с домашними фирмами, использования новых форм организации менеджмента в компаниях.

Методология исследования включает использование компаративистского подхода, позволяющего производить сравнение основных направлений исследования эффектов привлечения ПИИ и экономического роста, с целью выявления общих, универсальных принципов и установок, а также нахождения различий, указывающих на специфику той или иной страны.

Внешний эффект передачи технологий за счет привлечения ПИИ в страну происходит в горизонтальном или вертикальном направлении. Анализ научных исследований свидетельствует о противоречивых результатах внешнего эффекта передачи технологий в развивающихся странах и странах с переходной экономикой. В ряде работ выдвигается гипотеза о существовании позитивного внешнего эффекта от использования политики поощрения притока ПИИ странами – реципиентами иностранных инвестиций. Эффект является более значимым в индустриально развитых странах, характеризующихся высокой долей высокотехнологичных секторов, улучшающих возможности передачи новых технологий.³ Диффузия приобретаемых технологий способствует более широкому их использованию в процессе обмена идеями. Привлечение новых технологий зависит от производительности труда рабочей силы, вовлеченной в создание НИОКР. Размер страны относится к значимому фактору при определении уровня благосостояния.⁴

Внешний эффект ПИИ зависит от характера поступающих инвестиций. Трудоемкие и рыночно ориентированные ПИИ создают более значимый внешний эффект для домашних фирм по сравнению с фирмами, ориентированными на акционерный сектор. Небольшие фирмы, не ориентированные на экспорт и находящиеся в иностранной собственности, получают больший эффект по сравнению с домашними фирма-

³ См.: Don Clark P., Hihgfill J., De O. Campino J., Rehman S. S. FDI, technology spillovers, growth, and income inequality : a selective survey // Global economy journal. – Vol. 11. – Issue 2. – 2011.- Article 1. – P. 10.

⁴ См.: Eaton J., Kortum S. Technology, trade and growth: a unified framework// European Economic Review. – 2001. – Vol. 45. – No. 4-6.- P. 754.

ми. Обострение конкуренции вынуждает домашние фирмы более эффективно использовать ресурсы и улучшать технологии. Фирмы получают выгоды от иностранного присутствия, но при этом не создают условий для использования внешнего эффекта. Государство должно проводить политику поощрения притока иностранного капитала, стимулировать конкуренцию и использовать внешний эффект. Е. Петрикова предложила механизм определения влияния ПИИ на ВВП.⁵ Автор раскрыла алгоритм расчета количественной оценки вклада ПИИ на рост ВВП, определила показатели макроэкономической эффективности иностранных инвестиций.

Дон П. Кларк, Дж. Хайфил, де О. Кампино, Ш.С. Реман провели макроэкономическое исследование, определяющее степень влияния притока ПИИ на экономический рост страны. Авторы установили, что внешний эффект от передачи технологий является основным фактором долгосрочного экономического роста. Эффекта ПИИ усиливает неравенство в доходах, несмотря на то, что привлечение капитала способствует росту благосостояния в стране. ПИИ позитивно коррелируются с внешним эффектом от передачи технологий.⁶

Некоторые ученые считают, что темпы экономического роста технологически более отсталых стран определяются скоростью внедрения передовых технологий. Освоение новейших технологий зависит от уровня экономического развития страны, объема инвестиций, применяемых методов менеджмента. Источником роста сбережений являются ПИИ, заимствования у международных организаций, помощь развитым странам. Величина сбережений оказывает влияние на объем инвестиций в страну. Уровень валовых сбережений изменяется в зависимости от стран. В краткосрочный период рост нормы

⁵ См.: Петрикова Е.М. Прямые иностранные инвестиции и экономический рост // Вопросы статистики: научно-информационный журнал. – 2009. – № 9. – С. 14 – 21.

⁶ См.: Don Clark P., Hihgfill J., De O. Campino J., Rehman S. S. FDI, technology spillovers, growth, and income inequality : a selective survey // Global economy journal. – Vol. 11. – Issue 2. – 2011.- Article 1. – pp. 1-42.

сбережений ведет к количественному росту объема производства. В долгосрочный период увеличение данного показателя сопровождается ростом капиталовооруженности и объема выпуска продукции.⁷

Экономический рост, основанный на технологическом изменении, является результатом комплексного взаимодействия, причем институциональные возможности, дополняющие конкурентные рынки, определяются как важнейшие факторы стимулирования роста в общем процессе. Под институциональными возможностями понимаются способности организовать развитие фирмы, отрасли или экономики путем объединения соответствующих рыночных и нерыночных стимулов с потребностью обновления технологических и дополнительных возможностей.⁸

М.Клайн, Э. Розенгрэн выделяют эффект богатства в качестве определяющего фактора иностранного инвестирования в США. Они утверждают, что затраты труда на рабочую силу оказывают меньшее значение при оценке оттока ПИИ из страны.⁹ П. Велфенс считает, что приток ПИИ в венчурные компании способствует возрастанию запаса капитала, импорту в краткосрочный период и экспорту в долгосрочный период. Передача технологий сопровождается ростом производительности труда торгуемого сектора, приводит к внешнему эффекту, способствует росту торговли внутри компании, временному протекционизму и увеличению заработной платы.¹⁰

⁷ Носова О.В. Проблема макроэкономического равновесия в посткризисной экономике. Посткризисные перспективы модернизации российской экономики: колл. моногр.; под ред. О.С. Белокрыловой.- Ростов н/Д: Изд-во «Содействие XXI век», 2011.- С.135-145.

⁸ См.: Radosevic S. Science and technology capabilities in economies in transition: effects and prospects // Economics of Transition / – December 1995. – Volume 3. – No 4.- p. 472.

⁹ См.: Klein M., Rosengren E. Foreign direct investment outflow from the United States: an empirical assessment. In book: Multinationals in the New Europe and global trade. – Eds. M. W.Klein, P. J.Welfens. – Berlin: Springer-Verlag, 1992. – p. 102.

¹⁰ См.: Welfens P. J. J. Jasinski P. Privatization and foreign direct investment in transforming economies. Dartmouth Publishing Company Limited, 1994.- p.223.

МНК¹¹ играют важную роль в передаче технологий. Они характеризуются показателями высокой производительности труда, расходования значительных средств на НИОКР в отличие от домашних фирм. Филиалы иностранных фирм используют внешний эффект от передачи технологий, применяя разные подходы. Передача новых знаний происходит в результате перемещения рабочей силы, которая прошла обучение в МНК. Рабочие используют в домашних фирмах приобретенные знания, навыки и опыт, полученные в западных компаниях. Домашние фирмы имитируют производство, менеджмент и маркетинг иностранных филиалов. Обострение конкуренции вынуждает домашние фирмы более эффективно использовать ресурсы и прогрессивные, производительные технологии, дающие возможность получать прибыль. Рост конкуренции ограничивает развитие домашних фирм и уменьшает их рыночную долю в общей структуре производства. Как результат, сокращается величина используемых производственных мощностей, что приводит к неэффективному использованию эффекта масштаба. Иностранные филиалы оказывают влияние на экспортные возможности домашних фирм посредством торговли, которая способствует сокращению издержек домашних фирм при проникновении на иностранные рынки. ПИИ и продукция иностранных филиалов выступают заменителями экспорта, а также его дополняют. Посредством ПИИ происходит перемещение затрат и конечных продуктов. Домашние фирмы импортируют технологии из многонациональных компаний (МНК) путем приобретения производственного оборудования, специализированных мощностей, дифференцированной продукции. Внешний эффект взаимодействия иностранных филиалов и домашних фирм на горизонтальном или вертикальном уровнях способствуют повышению производительности труда в стране. Рост спроса на промежуточные продукты вынуждает домашние фирмы использовать преимущества экономики масштаба.¹²

¹¹ МНК – многонациональные корпорации.

¹² Носова О.В. Институциональные основы привле-

Рассмотрим способы передачи технологий на горизонтальном уровне, в данном случае домашние фирмы занимают адекватные позиции в производственной цепочке с иностранными филиалами, конкурируя с ними, что, в свою очередь, стимулирует повышение производительности труда внутри фирм. М. Хаддад, А. Харрисон провели исследование влияния ПИИ на эффективность функционирования фирм в производственном секторе путем изучения дисперсии производительности труда и повышения производительности труда за счет ПИИ, конкуренции.¹³ Специфические факторы фирм определялись общей производительностью труда отдельно для каждого сектора. Показатель дисперсии производительности труда каждой фирмы в секторе рассчитывался относительно уровня производительности труда, достигнутого наиболее эффективной фирмой. Показатель иностранного присутствия определялся как доля иностранных активов отдельно взятой фирмы к общим активам и как доля активов иностранных фирм в общих активах сектора. Полученные результаты относительно определения внешнего эффекта позволили выявить секторы с большими объемами ПИИ, которые имеют низкую дисперсию производительности труда в фирмах. Следовательно, домашние фирмы находятся ближе к границе эффективного использования производственных возможностей. Авторы полагают, что более высокая производительность труда домашних фирм не может быть объяснена более высокой долей иностранного капитала в секторе. Присутствие иностранного капитала негативно коррелируется с ростом производительности в домашних фирмах.

В. Касуриа указывает, что домашние фирмы не извлекают выгод от иностранного присутствия, если его оценивать долей продаж, в то же время они получают доступ

чения иностранных инвестиций в Украине. – Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: Економічна. Випуск 37-1.-Донецьк, ДонНТУ, 2009. – С.111.

¹³ См.: Haddad M., Harrison A.E. Are there positive spillovers from direct foreign investment? Evidence from panel data for Morocco // Journal of Development Economics. – 42 (1). – pp. 51 – 74.

к запасам иностранного капитала.¹⁴ Дополнительные исследования свидетельствуют, что домашние фирмы, которые относятся к подгруппе, занимающейся НИОКР¹⁵, позитивно влияют и обеспечивают передачу новых технических знаний. Доступ к запасам иностранного капитала способствует повышению эффективности домашних фирм, специализирующихся на НИОКР. Фирмы, не относящиеся к подгруппе, занимающейся производством новых знаний, не получают эффекта от передачи новых технических знаний.

Работа В. Келлера, С. Йэпла посвящена определению эффекта передачи технологий в производственном секторе США от ПИИ и импорта. Исследование имело цель определить влияние роста ПИИ и импорта на рост производительности труда в домашних фирмах, куда поступали инвестиции. Иностранное присутствие измерялось как доля занятости в иностранных филиалах к общей занятости в отрасли. Результаты исследования свидетельствуют о том, что ПИИ создают условия получения значительных производственных выгод для домашних фирм. Внешние эффекты оцениваются в больших размерах по сравнению с другими исследованиями. Внешние эффекты составляют 8%-19% от производственного роста американских фирм в период с 1987 – 1996 года. Они различаются и зависят от размера фирмы и производительности труда в ней. В. Келлер, С. Йэпл сделали предположение, что сильный внешний эффект имеет место в связи с притоком ПИИ в высокотехнологичные секторы. Небольшие фирмы, имеющие низкую производительность труда, получают больший внешний эффект от ПИИ по сравнению с крупными фирмами, имеющими высокую производительность труда. Внешний эффект от импорта значительно меньше по сравнению с эффектом от ПИИ.

Р. Кроссе и Л. Тревино исследовали роль институтов в условиях появления новых рынков. Авторы определили общие

¹⁴ См.: Kathuria V. Productivity spillovers from technology transfer to Indian manufacturing firms // Journal of International Development. – 12(3). – pp. 343 – 369.

¹⁵ НИОКР – научно-исследовательские и опытно-конструкторские работы.

факторы привлечения ПИИ, к ним относятся двусторонние инвестиционные договоры, степень проведения реформы предприятий, правила репатриации капитала и уменьшение уровня государственной коррумпции.¹⁶

Изучение рассмотренных подходов позволяет выделить в качестве основных факторов стимулирования экономического роста передачу технологий посредством размещения филиалов иностранных фирм, развития конкуренции с домашними фирмами, повышении производительности труда за счет привлечения ПИИ.¹⁷

2. Глобальные ТНК и новые технологии

Деятельность глобальных ТНК направлена на привлечение инвестиций, перенос новых технологий производства и управления, стимулирование роста ВВП, улучшение платежного баланса путем увеличения экспортной выручки или снижения импорта. Рассматриваемые изменения способствуют укреплению экономики страны, повышению уровня жизни населения. Характерным явлением, которое присуще деятельности современных ТНК, является быстрое развитие инвестиционных связей, сопровождающихся активной диффузией инновационных технологий. Более того, ТНК выступают современной институциональной формой интернационализации производства, а также основными экспортерами ПИИ.

Инвестиционная деятельность ТНК включает:

- 1) финансовое планирование, то есть процесс оценки и выбора инвестиций долгосрочного назначения, ПИИ;
- 2) управление инвестиционным риском;
- 3) управление портфельными иностранными инвестициями.

Кроме перечисленных направлений инвестиционной деятельности, одной из форм привлечения ТНК выступают контрактные

¹⁶ См.: Grosse R., Trevino L.J. New institutional economics and FDI location in Central and Eastern (Mimeo). Phoenix, AZ: American Graduate School of International Management, 2003.

¹⁷ См.: Носова О.В. Инвестиционные перспективы Украины: экономико-правовая модель. Монография. – LAP LAMBERT Academic Publishing. – 2014. – С. 118.

операции. В литературе иногда они называются неакционерными формами или новыми формами инвестиций. Многие исследователи считают, что неакционерные формы деятельности превратились в наиболее типичную, массовую форму взаимоотношений ТНК и стран, принимающих инвестиции.¹⁸

Среди самых распространенных форм деятельности, не связанных с владением акционерным капиталом, следует выделить лизинговые контракты, франчайзинг, инжиниринг, добыча сырья на основе подрядов и тому подобное. Главным фактором распространения новых форм инвестиций стала политика развивающихся стран, которая предусматривала полную или поэтапную национализацию активов ТНК, усиление контроля за их деятельностью. Ограничение операций иностранных фирм формами, не связанными с владением акционерным капиталом, рассматривалось в большинстве развивающихся стран как логическое завершение курса на вытеснение ТНК в экономике.

Инновационная политика включает развитие и продвижение НИОКР, расширение технологических связей, горизонтальную политику, использование учебных стимулов, промышленных, технологических и научных парков. Повышенный интерес ученых к данной политике, фокусирующейся на технологических аспектах, позволяет значительно повысить научный потенциал за счет технологических внешних эффектов ПИИ. Отечественные фирмы получают возможность использовать результаты, получаемые от эффекта поглощения нового знания. Координация политики в области ПИИ в сочетании с использованием результатов НИОКР, инноваций и региональных политических инструментов рассматривается в качестве перспективного направления развития технологий. В странах переходной экономики приток ПИИ рассматривается в качестве источника средств, позволяющих перестроить национальные инновационные системы в соответствии с глобальной системой знаний и диффузией информации.

¹⁸ См: Рогач О.І. Транснаціональні корпорації: підручник / О.І. Рогач. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. – С. 307.

С каждым годом растет вероятность того, что зарубежная деятельность ТНК может стать источником политических, экономических, социальных, юридических и институциональных конфликтов с правительствами, что во многих случаях оказывает влияние на межгосударственные отношения. Либерализация торговли и иностранных инвестиций, меры по распространению режима наибольшего благоприятствования на зарубежные компании и установление единого режима для национальных и международных корпораций все больше нейтрализуют некоторые аспекты возникающих противоречий между государствами и ТНК.¹⁹

В условиях ухудшения международной конъюнктуры отмечен рост числа «агрессивных» и «враждебных» поглощений и, соответственно, уменьшение «дружественных». При «агрессивных» поглощениях ТНК сначала прибегают к скупке акций иностранной компании на фондовом рынке, а потом уже вступают во взаимодействие с общим собранием акционеров. Следствием «агрессивного» поглощения становится полная смена руководителей поглощаемой компании. В случае «дружественного» поглощения достигается согласие между руководителями ТНК и руководителями (акционерами) поглощаемой компании, на куплю-продажу акций. Затем осуществляется обмен акций этой компании на акции ТНК. Другим вариантом «дружественного» поглощения является поглощение в форме передачи контрольного пакета акций ТНК в траст или доверительное управление.²⁰

Некоторые экономисты считают, что контрактные соглашения являются формой привлечения капитала в стране назначения. Для того чтобы заключить такое соглашение, необходимо инвестировать капитал в основные фонды, торговую марку и техно-

¹⁹ См: Черников Г.П. Очень крупные транснациональные корпорации и современный мир /- Г.П. Черников, Д.А. Черникова. – М.: издательство «Экономика», 2008.- 399 с.

²⁰ См: Якубовський С.О. Транснаціональні корпорації: особливості інвестиційної діяльності: [навч. посіб.] / С.О. Якубовського, Ю.Г. Козака, Н.С. Логвинової. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – С. 56.

логию или трудовые ресурсы. Контрактные формы инвестиций – это формы инвестиций, которые не связаны с владением акционерным капиталом. К ним относятся: строительные работы с заключением подрядных договоров, лицензионных соглашений, субконтрактных соглашений, добыча сырья по подрядным договорам и распределение продукции, лизинг, контракты об управленческой помощи, контракты на управление, франчайзинг и инжиниринг. Предметом таких контрактных операций выступает комплекс услуг по подготовке или организации производства, а также услуги по обеспечению реализации продукции. Применение контрактных форм инвестирования позволяет защитить активы компании. К недостаткам рассматриваемой формы относятся потеря контроля, возможность появления конкурентов при неадекватном использовании лицензии. Участие филиалов ТНК в международных операциях по привлечению ПИИ через создание собственных зарубежных фирм и совместных предприятий направлено на увеличение степени контроля компании.

Примерами успешных конкурентоспособных глобальных инновационных компаний являются Apple, Google, Samsung Group, Toyota, BMW.

Характерными тенденциями в сфере инноваций, влияющими на конкурентоспособность ТНК, является большая открытость компаний в рамках межфирменной кооперации в сфере науки и технологий, а также перенос существенной части исследований в зарубежные страны. Все большее распространение получает практика поглощения крупнейшими ТНК компаний, обладающих инновационным продуктом или технологией. Решающий вклад в обеспечение инновационности ТНК вносят материнские компании.

Материнские ТНК США занимают первое место в мире, инвестируя в НИОКР 52% всех поступления 20-ти компаний. Далее следуют Германия и Швейцария, с процентами соответственно 13% и 11%.²¹

Скорость производственного процесса становится важным конкурентным преиму-

ществом ТНК. Для ускорения производственного процесса и усиление давления на конкурентов международные компании сокращают бюрократические ограничения и процедуры, создают кросс-функциональные рабочие группы, перестраивают структуру и организацию производства, внедряют новейшие технологии. Технологические конкурентные преимущества ТНК во многом обусловлены формированием тесных долгосрочных партнерских отношений с поставщиками. Важную роль в обеспечении конкурентоспособности производственной системы ТНК играет оптимизация управленческой цепочкой поставок, в частности эффективная организация логистики и послепродажного обслуживания.

Так, например, в основе высокой конкурентоспособности крупнейшей американской машиностроительной ТНК Caterpillar лежит одна из лучших в мире систем поставок запасных частей, что обеспечивает доставку любой из 550 000 деталей для оборудования покупателю в течение нескольких часов.²²

В Докладе ЮНКТАД о мировых инвестициях 2015 года указывается на необходимость реформирования международной системы управления инвестициями для достижения целей устойчивого развития. Это подразумевает как корректировку инвестиционных соглашений, так и повышение согласованности международной инвестиционной и налоговой политики. Согласно Докладу, в 2014 г. инвестиционные вложения в государства с переходной экономикой, к которым относятся страны юго-востока Европы и СНГ, снизились на 51% по сравнению с 2013 г. и составили 45 млрд/ долл. США. Отток инвестиций из Украины достиг 200 млн. долл. США, в то время как объемы инвестиций, поступившие в Казахстан и Азербайджан, напротив, увеличились.

Показатель снижения объемов ПИИ в Россию составил 70% и равен 19 млрд. долл. в 2015 году. Эксперты указывают на резкий контраст в объемах капитала в Россию в 2015 году, выразившемся в их сокращении. В 2013 году Россия была признана третьим

²¹ Ibid, 18.

²² Caterpillar [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.caterpillar.com/>

государством в мире по объему привлеченных ПИИ. Их величина составила 79 млрд. долл. Оценка основных экономических, политических и определяющих бизнес – среду факторов, стимулирующих и сдерживающих приток ПИИ в Восточную Европу, показывает, что в качестве факторов, стимулирующих приток ПИИ, большинство респондентов выделяют: затраты на рабочую силу, трудовые навыки, макроэкономическую стабильность, конвертируемость валюты, близость инвестора. К числу ограничивающих приток ПИИ факторов относятся: размер рынка, природные ресурсы, инфраструктура, правовая стабильность, имидж страны, финансовые стимулы. Для увеличения притока ПИИ следует улучшить большинство экономических и политических факторов.

В трансформирующейся экономике предпосылки экономического роста могут быть созданы за счет увеличения создания наукоемких технологий, повышения их эффективности производства в результате использования преимуществ международного движения капитала. Выделение приоритетных отраслей инвестирования в зависимости от уровня их развития, значимости для нужд народного хозяйства, регионального назначения будет способствовать улучшению инвестиционного климата в стране. Инвестиции в прибыльные отрасли экономики будут стимулировать развитие смежных отраслей экономики, создание дополнительных рабочих мест.

Результат

Изучение многообразия подходов позволило выделить в качестве основных факторов стимулирования экономического роста передачу технологий посредством размещения филиалов иностранных фирм, развития конкуренции с домашними фирмами, повышения производительности труда за счет привлечения ПИИ. Выделено значение развития НИОКР в качестве основного фактора развития инноваций, лежащих в основе успеха Топ 50 инновационных компаний мира.

Выводы

Определены предпосылки экономического роста за счет увеличения создания

наукоемких технологий, повышения их эффективности в результате использования преимуществ международного движения капитала. Проведен анализ приоритетных отраслей инвестирования. На основе систематизации факторов конкурентоспособности ТНК определены характерные признаки: инновационность и динамические способности к адаптации. Определены направления развития международного бизнеса, позволяющие выходить отечественным компаниям на международный рынок и использовать инновационные преимущества глобальных производственных систем. К преимуществам развития международного бизнеса относятся достижение технологического лидерства за счет эффективного использования глобальных производственных систем, высокое качество и удовлетворение запросов целевых потребителей, а также привлечение квалифицированных кадров.

Литература

1. Носова О.В. Инвестиционные перспективы Украины: экономико-правовая модель. Монография. – LAP LAMBERT Academic Publishing. – 2014. -306 с.
2. Носова О.В. Проблема макроэкономического равновесия в посткризисной экономике. Посткризисные перспективы модернизации российской экономики: колл. моногр.; под ред. О.С. Белокрыловой.- Ростов н/Д: Изд-во «Содействие XXI век», 2011. – С.135 – 145.
3. Носова О.В. Институциональные основы привлечения иностранных инвестиций в Украине// Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: Економічна. Випуск 37-1. – Донецьк, ДонНТУ, 2009. – С.109 – 114.
4. Петрикова Е.М. Прямые иностранные инвестиции и экономический рост// Вопросы статистики: научно-информационный журнал. – 2009. – № 9. – С. 14 – 21.
5. Рогач О.І. Транснаціональні корпорації: підручник / О.І. Рогач. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. – 400 с.
6. Черников Г.П. Очень крупные транснациональные корпорации и совре-

АНОТАЦІЯ

У статті проведено аналіз сучасних тенденцій взаємозв'язку і взаємовпливу прямих іноземних інвестицій і економічного зростання. Розглянуто зовнішні та внутрішні ефекти передачі і імпорту технологій у виробничому секторі від ПІІ. Визначено напрямки інвестиційної діяльності глобальних ТНК, включаючи контрактні операції. Проаналізовано чинники стимулювання економічного зростання.

SUMMARY

The article analyzes the relationship of current trends and mutual foreign direct investment and economic growth (FDI). The internal and external effects of the transfer and import of technology in the manufacturing sector of FDI are considered. The directions of investment activity of global multinationals including contractual operations are conducted. The factors stimulating economic growth are defined.

менный мир / Г.П. Черников, Д.А. Черникова. – М.: издательство «Экономика», 2008. – 399 с.

7. Якубовський С.О. Транснаціональні корпорації: особливості інвестиційної діяльності: [навч. посіб.] / С.О. Якубовського, Ю.Г. Козака, Н.С. Логвінової. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 472 с.

8. 50 Most Innovative Companies / [Electronic resource]. – FORTUNE. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fortune.com/2015/12/02/50-most-innovative-companies/>

9. Caterpillar. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.caterpillar.com/>

10. Don Clark P., Hihgfill J., De O. Campino J., Rehman S. S. FDI, technology spillovers, growth, and income inequality : a selective survey // Global economy journal. – Vol. 11. – Issue 2. – 2011.- Article 1. – P. 10.

11. Eaton J., Kortum S. Technology, trade and growth: a unified framework// European Economic Review. – 2001. – Vol. 45. – No. 4-6. – P. 754.

12. Klein M., Rosengren E. Foreign direct investment outflow from the United States: an empirical assessment. In book: Multinationals in the New Europe and global trade. – Eds. M. W.Klein, P. J.Welfens. – Berlin: Springer-Verlag, 1992. – p. 102.

13. Haddad M., Harrison A.E. Are there positive spillovers from direct foreign investment? Evidence from panel data for Morocco // Journal of Development Economics. – 42 (1). – pp. 51 – 74.

14. Grosse R., Trevino L.J. New institutional economics and FDI location in Central and Eastern (Mimeo). Phoenix, AZ: American Graduate School of International Management, 2003ю

15. Kathuria V. Productivity spillovers from technology transfer to Indian manufacturing firms // Journal of International Development. – 12(3). – pp. 343 – 369.

16. Radosevic S. Science and technology capabilities in economies in transition: effects and prospects// Economics of Transition/ – December 1995. – Volume 3. – No 4.- p. 472.

17. The Global Innovation 1000: Top 20 R&D Spenders 2005-2015 /– STRATEGY. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.strategyand.pwc.com/global/home/what-we-think/innovation1000/top-20-rd-spenders-2015>

18. UNCTAD. World Investment Report 2015. Reforming international governance. United Nations. New York and Geneva, 2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2015_en.pdf

19. Welfens P. J.J. Jasinski P. Privatization and foreign direct investment in transforming economies. Dartmouth Publishing Company Limited, 1994.- 223 p.

20. World's Best Multinational Workplaces 2015 /– GREATPLACETOWORK. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.greatplacetowork.net/best-companies/worlds-best-multinationals/the-list>

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ОЦІНКИ КОМЕРЦІАЛІЗАЦІЇ ІДЕЙ У ГОСПОДАРСЬКИХ СИСТЕМАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

КЛІПКОВА Оксана Ігорівна - аспірант кафедри економічної теорії
Львівської комерційної академії

УДК 330.341.1

Стаття посвячена освітленню основних методических аспектов, которые используются при осуществлении анализа коммерциализации креативных идей в инновационном процессе хозяйственных систем национальной экономики. Содержательно, методы касаются всех аспектов коммерциализации, начиная от генерации идеи и заканчивая определением ее эффективности при коммерческой реализации и учитывают технологический аудит, балльную оценку коммерциализации идей, сравнительную характеристику имеющихся и потенциальных возможностей.

Ключевые слова: задача коммерциализации, технологический аудит, оценка потенциала коммерциализации, LIFT - методика, GAP - анализ, метод Quicklook™, оценка потенциальных возможностей.

Постановка проблеми

Формування проектів комерціалізації ідей та інновацій, особливо їх маркетинговий аспект, часто залишаються за межею досліджень інноваційних процесів на вітчизняних підприємствах, хоча саме вони знизять у майбутньому ризик невизначеності комерціалізації як зі сторони попиту, так і з сторони пропозиції на результати креативної діяльності підприємства. Ці аспекти вказують на недостатню розробку у дослідженнях проблем розробки проектів комерціалізації і зумовлюють необхідність розробки методичного

забезпечення управління комерціалізаційними процесами, які можна застосувати на практиці

Стан дослідження

Стан і об'єкти комерціалізації інтелектуальної власності у вітчизняній науці досліджувалися такими вченими, як В. Базилевич, С. Довгий, В. Дробязко, Р. Дробязко, О.Мельник, І. Дахно, Н. Чухрай, Л. Гальперін, О. Кузьмін. Економічний аспект інноваційного процесу, крім лавиноподібного потоку інноваційних ідей, повинен зосереджуватись саме на методиці проведення та оцінці ефективності комерціалізації, раціональній співпраці учасників при перетворенні ідеї в комерційний продукт.

Метою даної статті є дослідження методичних аспектів оцінки комерціалізації ідей у господарських системах національної економіки.

Виклад основного матеріалу

Ефективність комерціалізації залежить від переліку факторів, які описують процес генерування ідей, креативну культуру організації, сферу використання інновації, умови її реалізації, життєвий цикл інновації фінансових показників окупності та рентабельності. Вплив усіх вищезазначених факторів та оцінка чутливості процесу комерціалізації визначатиметься за допомогою скринінгу, аналізу технічної та еко-

номічної здійсності комерційної реалізації результативної ідеї.

Ефективність реалізації процесу комерціалізації креативної ідеї як складової інноваційного процесу господарських систем особливо локального рівня, як вважає О.С. Прядченко, за умови досягнення трьох результатів [1]:

1. Матеріалізації інноваційної ідеї. Вимірюється відношення питомої частки ідей, які завершилися вдалою комерціалізацією до всієї множини генерованих ідей.

2. Виведення інноваційної продукції на ринок. Базується на проведенні маркетингового дослідження потенційного ринку збуту, виділення цільової аудиторії, прогнозування попиту на інноваційний продукт, а якщо креативна ідея стосується процесу удосконалення наявного продукту, технології та методів управління підприємством, здійснюється екстраполяція результатів досліджень на майбутні періоди, при умові, що інші умови залишатимуться незмінними.

3. Рентабельності продаж інноваційної продукції і окупності витрат на реалізацію комерціалізації.

Комплексна оцінка доцільності та ефективності комерціалізації ідей у галузі промисловості здійснюється за допомогою технологічного аудиту. Складовими технічного аудиту в межах поставленого завдання є аналіз можливості реалізації ідей у наявних ринкових та ресурсних умовах, аналіз конкурентного середовища і потенційного споживчого сегмента.

У ході досліджень процесу комерціалізації О.В. Зозульовим був розроблений алгоритм виявлення доцільності комерціалізації в промислових підприємствах. Згідно з розробленим алгоритмом комерціалізація ідеї буде ефективною та доцільною при виконанні робіт, передбачених у кожному блоці [2]:

1.Виявлення ринкових можливостей для комерціалізації проекту, що передбачає визначення потенційних споживачів продукції, виготовленої на основі технології; конкурентів і оцінку конкурентоспроможності товару; а також рівня попиту з боку цільової аудиторії.

2.Виявлення всіх затрат, пов'язаних із комерціалізацією технології та урахування ризиків проекту.

3.Проведення економічної оцінки проекту та на її основі прийняття рішення про доцільність комерціалізації технології.

Варіація в результатах вимірювання ефективності процесу комерціалізації дозволяє, як впевнений Пономарьов Д.А., визначити цілу систему методів виявлення та прогнозування, використовуючи які, можливо прийняти обґрунтовані рішення по комерціалізації. Методи поділяють на групи в залежності від використовуваного інструментарію [3]:

1.Інтуїтивні, морфологічні, евристичні, кореляційно – регресійні, екстраполяційні, програмно – цільові методи, метод дослідження операцій та контекстуальне картографування.

Методологія оцінки комерційного потенціалу інновацій та технологій не дуже добре описані в літературі. Часто, як частину у визначенні комерційний потенціал технології або інновацій компанії, використовують інтуїтивний підхід, іноді з використанням методів стратегічного управління (наприклад, метод оцінки, методи портфоліо, бенчмаркінг та ін.).

2.Специфічні маркетингові методи: опитування, статистичне дослідження, побудова вертикальних та горизонтальних матриць, методи лінійного і нелінійного програмування.

Специфічні маркетингові моделі використовуються при виявленні потреб споживача, особливо тих, які не були точно сформовані. З цією метою проводиться дослідження наявності потенційного попиту на визначений товар чи послугу. Лінійне і нелінійне програмування дозволяє формалізувати наявну проблему, визначити кількісний вплив факторів на досліджуваний показник.

3.Проектні методи: метод мозкового штурму, метод сценаріїв, метод сіткового планування. Проектні методи дозволяють розвинути ідею, визначити її масштаб, спроектувати майбутню ефективність.- У процесі комерціалізації ідеї застосування проектних методів є найбільш прива-

бливим та необхідним з точки зору розроблення бізнес-планів для інвестора. Метод сіткового планування дозволить визначити тривалість стадій комерціалізації, що зменшить величину можливих втрат.

Одним із методів оцінки є формування переліку всіх якісних та кількісних критеріїв, що формується на стадії фільтрації ідей. У зв'язку з тим, що оцінка комерційної можливості реалізації ідеї є безперервним процесом, то в міру перетворення ідей у конкретні об'єкти інтелектуальної власності ці критерії деталізуються.

Використовуючи метод оцінки критеріїв відбору ідеї комерціалізації в системі інноваційного розвитку, слід обрати саме потрібний перелік критеріїв та оцінювати їх за шкалою важливості та ступенем впливу на можливість комерціалізації ідеї. При розробці критеріїв в обов'язковому порядку необхідно враховувати особливості ідеї, креативного потенціалу організації, особливості галузі, у якій функціонує підприємство.

Враховуючи багатогранність і велику множину методів оцінювання ефективності комерціалізації, варто зосередити свою увагу на дослідженні інструментарію їх реалізації.

Для прикладу можна розглянути LIFT – методику бальної оцінки процесу комерціалізації креативних ідей у системі інноваційного розвитку господарських систем.

Методика базується на співставленні оцінок у балах за групами індикаторів привабливості проекту комерціалізації та індикаторів, що визначають його ризики. При цьому кожен із використовуваних індикаторів привабливості проекту комерціалізації оцінюється за п'ятибальною шкалою (1- низький, 2 – задовільний, 3 – достатній, 4 – хороший, 5 – високий). Оцінка здійснюється експертною групою. Результати оцінки заносять у спеціальну карту, що складається з двох розділів:

1. Відображає значення рівнів індикаторів, що характеризують привабливість проекту

2. Представлені оцінки індикаторів, що відображають ризики, які можуть мати місце під час комерціалізації.

Індикатори, що визначають ризик, досліджуються у тому випадку, коли їх значення належать до перших двох рівнів оцінки відповідних індикаторів. Якщо значення індикатора належить до 3 чи інших вищих рівнів, то процес комерціалізації за даним критерієм можна віднести до категорії безризикових. Для індикаторів, значення яких належать до перших двох рівнів, вводять спеціальні оцінки, що визначають ступінь ризику. Для першого рівня 3 бали, для другого - 1 бал. Усі бали, які відповідають проекту підсумовуються за всіма індикаторами.

Якщо кінцева сума балів після розрахунків дорівнює 40 і більше, це означає, що проект вважається пріоритетним і може реалізовуватись негайно. Якщо значення кінцевої суми знаходиться в межах 25 -40 балів, то це означає, що ідея для комерціалізації є перспективною, але потребує додаткових досліджень. Якщо кінцева сума менша за 25 балів, то ідею для комерціалізації можна вважати проблемною.

GAP – аналіз проектів комерціалізації ідей та технологій полягає в знаходженні різниці, яка існує між сьогоdnішніми тенденціями розвитку господарської системи інноваційного характеру або проектів комерціалізації та потенційними можливостями їх розвитку. Основне питання дослідження в межах GAP – аналізу стосується вибору стратегії розвитку інноваційного потенціалу підприємства, щоб активізувати свою діяльність по комерціалізації генерованих колективом або окремими особами креативних ідей. На базі аналізу формуються 4 варіанти стратегій, з яких обирається оптимальний варіант комерціалізації ідеї [4,5].

Методи, які виникли в результаті довготривалих практик, пов'язані з оцінкою комерційного потенціалу нових технологій, дозволяють всебічно проаналізувати комерційний потенціал. До них відносять метод Quicklook[™], який полегшує швидку оцінку технології і чи є вона, ймовірно, комерційно успішною, а методика DENP є систематичним і поглибленим аналізом, на основі якого можна передбачити наслідки комерціалізації технологій або інновацій

та реалізувати менеджерам компанії конкретні можливості, контролювати формування ймовірних ризиків підприємства, пов'язаних із процесом комерціалізації [6].

Для виявлення потенційних ризиків при комерціалізації ідеї використовують проведення SWOT-аналізу для наступних секторів: ринок, технології, інтелектуальна власність та її правовий статус. Обчислюється ступінь небезпеки фінансових та матеріальних втрат та їх вплив на економічну ефективність проекту комерціалізації.

На підставі зібраних і узагальнених даних оцінка рівня комерціалізації здійснюється відносно критеріїв, прийнятих на початку комерціалізації зразка. Серед основних критеріїв можна виділити наступні рівень розвитку креативного потенціалу, розвиток технологій, потенціал ринку місткість ринку.

Потенційні ризики повинні бути відображені у пропозиціях разом із інструментами їх усунення або пом'якшення.

Альтернативним методом оцінки потенційних можливостей комерціалізації, згідно з дослідженнями Лазаревої Є.В., Башинської І.О., є методологія оцінки перспектив комерціалізації по системі ТАМЕ™ (Technology And Market Evaluation). Її змістом є системна оцінка перспектив процесу комерціалізації та в тому чисті комерційного потенціалу об'єктів інтелектуальної власності. Щоб позбавитись суб'єктивізму в оцінках, використовують детальний аналіз перспектив реалізації об'єкта інтелектуальної власності як результату позитивного здійснення комерціалізації ідеї. Оцінка процесу комерціалізації враховує аналіз сильних та слабких сторін об'єкта інтелектуальної власності, підприємства, ринкового сегмента, проблем із реалізацією технології та комерційний аспект комерціалізації. Анкета, розроблена для отримання інформації, повинна враховувати специфіку галузі, особливості ідеї та інновації [7].

Оцінку процесу комерціалізації доцільно здійснювати в п'ять етапів:

1. Загальна оцінка діяльності підприємства і реалізації інноваційного проекту.

2. Збір інформації для проведення оцінки.

3. Забезпечення дотримання вимог до інформації.

4. Розрахунок інтегрального показника ефективності комерціалізації ідеї.

5. Формування висновків щодо впровадження процесу комерціалізації.

Висновки

Методи аналізу комерціалізації, не зважаючи на свій широкий спектр, зумовлюють всебічний аналіз досліджуваної категорії, незалежно від обраного рівня розвитку господарської системи. Якщо вести мову про ідеї у сфері фундаментальних досліджень, то комерціалізація буде найбільш успішною при тісній співпраці підприємницького, академічного, державного та наукового секторів економіки. Англійський економіст Г. Бэннок на початку 1980-х років довів, що із 70 найважливіших винаходів ХХ ст. більша частина була зроблена малими підприємствами і самостійними творцями ідей [8]. Дійсно, саме невеликі підприємства, окремі підприємці та незалежні винахідники, як правило, є першоджерелом технічних ідей та інновацій, що лежать в основі швидкого зростання промислово розвинутої національної економіки

Література

1. Прядченко О.С. Можливості удосконалення інноваційного процесу та комерціалізації його результатів / О.С.Прядченко // Механізм регулювання економіки. – 2011. – №4. – С. 74 – 80.

2. Зянько В. В. Визначення інноваційного потенціалу на основі інтегральних порівняльних оцінок / В.В. Зянько, С. В. Крива // Вісник Вінницького політехнічного інституту. – 2010. – №. 3. – С. 56 – 59.

3. Пономарев Д. А. Управление проектами коммерциализации инноваций / автореферат дис. канд. экон. Наук /- Д.А. Пономарев /-. – 2012. – 174с.

4. Ілляшенко С. М. Стратегічне управління інноваційною діяльністю підприємства на засадах маркетингу інновацій / С.М. Ілляшенко // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – №. 12. – С. 111 – 119.

5. Шипуліна, Ю.С. Управління потен-

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена висвітленню основних методичних аспектів, які використовуються при здійсненні аналізу комерціалізації креативних ідей в інноваційному процесі господарських систем національної економіки. Змістовно, методи торкаються всіх аспектів комерціалізації починаючи від генерування ідей і закінчуючи визначенням її ефективності при комерційній реалізації і враховують технологічний аудит, бальну оцінку комерціалізації ідей, порівняльну характеристику наявних та потенційних можливостей.

SUMMARY

The article is devoted to coverage of basic methodological aspects used in the analysis of the commercialization of creative ideas in the innovation process of economic national economy. Content, methods affect all aspects of commercialization from idea generation and ending with the definition of its efficiency in the commercial realization and take into account technological audit, scoring commercialization of ideas, comparative characteristics of existing and potential.

ціалом інноваційного розвитку промислових підприємств [Текст] : Автореферат. - к. е. н., спец.: 08.02.02 – економіка та управління науково-технічним прогресом / Ю.С. Шипуліна. – Суми : Вид-во СумДУ, 2006. – 18 с.

6. Gwarda-Gruszczynska E. Quicklook (TM) as a commercial assessment method of innovations and technologies / E. Gwarda-Gruszczynska // Acta Universitatis Lodzianis Folia Oeconomica. – 2010. – 234 s.

7. Башинська І.О. Методологія оцінки перспектив комерціалізації по системі TAME (Technology and Market Evaluation) / І.О. Башинська, Є.В. Лазарева // Матеріали

Шостої Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції “Обліково-аналітичне забезпечення інноваційної трансформації економіки України” (Одеський національний політехнічний університет, 15-25 травня 2012). – Одеса: ОНПУ, 2012. – С. 190 – 193.

8. Коробов С. А. Роль служби комерціалізації технологій як посередника в інноваційній діяльності вуза /- С.А. Коробов, В.С. Коршунова // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 3: Экономика. Экология. – 2009. – №. 2. – С. 38 – 42.

ПІДХОДИ ДО СТРУКТУРИЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ ТА РОЛЬ ФІНАНСОВИХ ПОТОКІВ У СТРУКТУРНИХ ЗМІНАХ

ПАСІНОВИЧ Ірина Ігорівна - кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів суб'єктів господарювання Львівського національного університету ім. Івана Франка

В статті обобщены некоторые существующие подходы к структурированию экономики, выделено официальный и неофициальный подходы. Акцентировано на существовании финансовых потоков между сферами и отраслями экономики, целенаправленное регулирование которых является инструментом государственной структурной политики.

Ключові слова. Структура економіки, інституційний сектор, галузь, економічна діяльність, вид діяльності, фінансові потоки.

Постановка проблеми

Економіка кожної держави складається із системоутворюючих елементів, взаємопов'язаних і взаємозалежних, які мають упорядковані зв'язки і утворюють певну структуру. Структура відображає архітектуру економіки, її внутрішній устрій, співвідношення її підсистем і ланок, пропорції і взаємозв'язок між ними. Аналіз структури економіки, розподілу ресурсів і результатів між її елементами актуальний з точки зору визначення пріоритетних структурних реформ, які є нагальними і невідворотними для України.

Залежно від масштабності об'єктів дослідження, структуру економіки розглядають у розрізі секторів, сфер, галузей, видів економічної діяльності. З цієї точки зору виникає потреба конкретизувати їх зміст, що дасть можливість виділити як проблемні, найбільш вразливі, так і перспективні елементи структури, а також спрогнозувати бажаний вектор їхнього розвитку.

Стан дослідження

Наукові підходи до структуривання економіки викладені, зокрема, в працях К.Кларка, Д. Белла, В. Леонт'єва, М. Портера, Е. Домара, Й. Шумпетера, Д. Норта. Сучасні проблеми структури економік та структурні зміни розглядає багато вітчизняних вчених, серед них – А. Гальчинський, В. Геєць, А. Гриценко, А. Мельник, Л. Шаблиста, Л. Шинкарук. Серед російських вчених, які досліджували проблематику структуривання економіки, виділимо В. Іноземцева та Ю. Яременка. Окремим напрямом наукових досліджень є фінансові потоки, однак формування, рух та регулювання фінансових потоків у процесі структурних змін є найменш дослідженою сферою.

Мета дослідження – узагальнити існуючі підходи до структуривання економіки та поглибити класифікацію структуривання економіки за різними ознаками, акцентуючи на фінансових потоках між різними її складовими.

Виклад основного матеріалу

Структуру національної економіки визначають як сукупність історично сформованих стійких, здатних до відтворення функціональних взаємозв'язків між різними одиницями національної економіки. Р. Барр розглядає структуру як спосіб упорядкування різних одиниць в економіці і формування між ними органічної взаємодії

та стверджує, що структурний аналіз національної економіки дозволяє провести більш повний і всебічний аналіз економічних процесів [1].

Структура національної економіки, яка відображала макроекономічні пропорції в процесі економічного розвитку, еволюціонувала і модифікувалась. Різні економічні течії по-різному трактували зміни, які відбуваються в макропропорціях. На сучасному етапі продовжується наукове дослідження секторальної моделі в різних економічних школах [7, с. 91].

Структуру економіки можна розглядати в різних площинах. Так, Никифоров А.Є. залежно від характеру елементів та змісту економічних явищ, зв'язки між якими відображаються в пропорціях, виділяє такі основні види структурних співвідношень: відтворювальні, соціальні, галузеві, регіональні, зовнішньоекономічні [3, 120 с.]. Відповідні види структури економіки розглядає і Дідківська Л.І. [4, 214 с.]. Ушаков В.В. виділяє такі види структурних співвідношень, як соціальна, організаційна, відтворювальна, регіональна структури, структура видів економічної діяльності і структура зовнішньої торгівлі. За його словами, ринкова організація національної економіки відображається у пропорціях між інституційними секторами (секторна структура), показниками концентрації виробництва (структура бізнесу), співвідношенням організаційно-правових форм господарювання у підприємницькому секторі [10]. В.В. Леонтьєв визначає національну економіку як систему, здатну до саморегуляції, яка складається із різних видів діяльності.

Структурний аналіз економічної системи все частіше звертається до секторального розподілу. Його сутність полягає у поділі національної економіки на окремі частини, сектори, що об'єднують у своєму складі господарюючих суб'єктів з подібними ознаками функціонування. Одним із перших, хто здійснив секторальний розподіл економіки, був К. Кларк, який запропонував теоретичну концепцію «трьох секторів: первинний (сільське господарство); вторинний (промисловість); третинний (сфера послуг). Мета цього поділу полягала у визначенні

механізму еволюції структури економіки, а також для визначення відмінностей та взаємозалежностей кожного з виокремлених секторів.

На думку Трубнік Т.Є., з теоретичною та прикладною метою можуть бути виділені наступні секторальні структури: за галузевим принципом (у розрізі діяльнісно-видової структури), у розподілі за правом власності (або за формою господарювання), за функціями в економіці, за територіальною ознакою, за можливістю спостереження, за ступенем монополізації ринку [9, с. 5].

В узагальненому виді ринкова економіка може бути зображена у вигляді інституційних секторів, взаємодія між якими характеризує найважливіші економічні пропорції, пов'язані з виробництвом, розподілом і перерозподілом доходів між виробництвом товарів і послуг, між реальним і фінансовим секторами тощо [10]. З метою уніфікації статистичного представлення показників, їх співставності й аналізу широко використовується Міжнародна стандартна класифікація сфер економічної діяльності, у якій класифіковано всі галузі національної економіки. Вона дозволяє сформувати систему національних рахунків.

У 2014 році в Україні прийняли нову редакцію Класифікації інституційних секторів економіки (КІСЕ) України, при розробленні якої були використані методологічні принципи міжнародного стандарту Системи національних рахунків 2008 року (СНР 2008). Об'єктом класифікації є інституційні одиниці, які відповідно до міжнародного стандарту СНР 2008 відносяться до певного сектору (підсектору) економіки. *Сектор* є сукупністю інституційних одиниць, схожих за економічними цілями, поведінкою і функціями. *Інституційна одиниця* визначається як економічна одиниця, яка здатна від власного імені володіти активами, приймати зобов'язання, брати участь в економічній діяльності та вступати в операції з іншими одиницями [5]. Національна економіка складається із сукупності інституційних одиниць, що є резидентами України.

Економіка країни відповідно до КІСЕ в цілому складається з таких секторів:

1. Нефінансові корпорації.
2. Фінансові корпорації.
3. Сектор загального державного управління.
4. Домашні господарства.
5. Некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства.
6. Інший світ.

Класифікацію інституційних секторів економіки за міжнародними стандартами подано у таблиці 1.

Науковці, досліджуючи економічну систему, демонструють також інші підходи до виділення секторів і сфер економіки. Наприклад, Радіонова І.Ф., Усик В.І. виокремлюють чотири макроекономічні сектори, між якими ілюструють міжсекторальні фінансові потоки: реальний внутрішній

сектор, урядовий сектор (фіскальна сфера), монетарний сектор та зовнішній сектор. Виокремлення макроекономічних секторів здійснюється з прикладною метою – акцентувати увагу на окремій сфері, як сукупності найбільш взаємопов'язаних процесів, явищ та макроекономічних пропорцій у структурі національної економіки [8, с. 10]

Наймушина Н.Є. виділяє п'ять інституційних секторів – нефінансовий сектор, фінансовий сектор, сектор державного управління, некомерційний сектор і сектор домогосподарств, що дає їй можливість визначити фінансові потоки, які їх пов'язують [6].

Розглядаючи підходи до структурування національної економіки, Радіонова І.Ф., Усик В.І. наголошують, що поняття «макро-

Таблиця 1

Класифікація інституційних секторів економіки за міжнародними стандартами*

Інституційні сектори економіки в грошово-кредитній статистиці України					
Сектори-резиденти	Сектори – емітенти коштів	Фінансові корпорації	Депозитні корпорації	Національний банк України	
				Інші депозитні корпорації (банки: державні, приватні, під іноземним контролем)	
	Сектори – власники коштів			Інші фінансові корпорації	Страхові корпорації (державні, приватні, під іноземним контролем) та недержавні пенсійні фонди
					Інші фінансові посередники та допоміжні фінансові організації (державні, приватні, під іноземним контролем)
	Нейтральний сектор	Сектор загального державного управління		Центральні органи державного управління	
					із них: фонди соціального страхування
	Сектори – власники коштів			Регіональні та місцеві органи державного управління	
					із них: фонди соціального страхування
				Нефінансові корпорації	
				Державні нефінансові корпорації	Інші нефінансові корпорації (приватні, під іноземним контролем)
	Домашні господарства		Роботодавці, самостійно зайняті працівники		
			Наймані працівники, одержувачі доходу від власності та трансфертів		
	Некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства				
Нерезиденти	Інший світ				

* Джерело: [Бюлетень НБУ, квітень 2015 р., с. 174]

економічний сектор» не є тотожним поняттю «інституційний сектор», який використовується в системі національних рахунків. Основна відмінність між ними пов'язана з тим, що перше з них є реалізацією, яке не має законодавчого закріплення, а друге – передбачає законодавче закріплення меж, порядку віднесення економічних суб'єктів до кожного інституційного сектору [8, с. 10].

Таким чином, виділення секторів економіки чи інших її структурних елементів насамперед диктується переслідуваною метою, а також напрямом досліджень; воно може бути як офіційно визнаним, так і результатом наукових пошуків. Структурний аналіз економіки можна здійснювати ширше, доповнивши його іншими пропорціями, наприклад, технологічними, територіальними, організаційно-правовими.

Важливою характеристикою економічної системи є її динамічність, яка означає, що функціонування економіки супроводжується мобілізацією, розподілом та перерозподілом фінансових ресурсів між сферами і секторами. Такий рух фінансових ресурсів є вагомим фактором зміни структури економіки. Цілеспрямований рух певного обсягу фінансових ресурсів здійснюється у формі фінансових потоків. Як відзначають Гузенко Г.М. і Шкодін Л.Г., фінансові потоки є чинником цілісності економічної системи: «Взаємозв'язок усіх секторів економічної діяльності в єдину цілісну ринкову систему здійснюється за допомогою фінансових потоків. Функціонує дана система через фінансовий ринок, на якому формуються взаємовідносини заощаджень та інвестицій, відповідно до ринкової ситуації» [2].

Фінансовий потік є інструментом управління відтворювальними процесами в економічній системі, оскільки моніторинг, контроль і своєчасне коректування обсягу і напрямку руху фінансових потоків здатне впливати на забезпечення галузей і секторів економіки фінансовими ресурсами.

У межах неформального підходу до структурування економіки можна розглядати наступні елементи її структури:

- ринковий і неринковий сектори;

- державний і недержавний (приватний) сектори;
- реальний і фінансовий сектори;
- легальний і тіньовий сектори;
- сектори великого, малого і середнього бізнесу;
- сфера матеріального і нематеріального виробництва.

У даній статті обмежимося лише офіційними підходами до виділення секторів, галузей і видів економічної діяльності.

Сфери економіки поділяються на галузі. Галузева структура національної економіки формується шляхом групування господарюючих суб'єктів в однорідні за своїм складом групи, пов'язані схожими функціональними характеристиками. Галузева структура визначає склад галузей і співвідношення між ними. Даний вид структури економіки є результатом розвитку суспільного поділу праці в ході історичного процесу. Вона є динамічною – зміни галузевої структури відбуваються циклічно, причому у зв'язку з прискоренням науково-технічного прогресу тривалість циклу скорочується.

Галузь – це група кількісно однорідних господарських одиниць (підприємств, організацій, установ), які в системі суспільного поділу праці характеризуються особливими умовами виробництва (використовують однакову сировину, виконують однакові технологічні процеси тощо), виготовляються однорідною продукцією і виконують специфічну функцію в національному господарстві. Класифікація і групування за галузями національної економіки дозволяють визначити обсяги і внесок конкретної галузі в загальний ВВП і ВНП, охарактеризувати зв'язки між галузями і сформовані пропорції.

В Україні номенклатура галузей сформована у нормативному документі – Державному класифікаторі України «Державна класифікація видів економічної діяльності», яку гармонізовано з Класифікацією видів економічної діяльності Статистичної комісії ЄС (NACE) на рівні класів, що дає змогу використовувати її для порівняння національних статистичних даних із даними Статистичної комісії ЄС без перехідних ключів. На даний час в Україні чинний

Національний класифікатор ДК009:2005 «Класифікація видів економічної діяльності» (КВЕД).

Об'єктом класифікації в КВЕД є види економічної діяльності статистичних одиниць (юридичних осіб, відокремлених підрозділів юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та ін.), які на вищих рівнях класифікації групуються у галузі. Згідно з КВЕДом, **економічна діяльність** – це процес поєднання дій, які забезпечують отримання відповідного набору продукції чи послуг. У КВЕДі зазначається, що **вид діяльності** має місце тоді, коли об'єднуються ресурси (устаткування, робоча сила, технологічні засоби, сировина, матеріали) для створення виробництва конкретної продукції та надання послуг. У цьому документі дається визначення змісту поняття «галузь»: «**Галузь** – це сукупність усіх виробничих одиниць, які беруть участь переважно в однакових або подібних видах виробничої діяльності».

КВЕД призначено для використання органами державного управління, фінансовими органами й органами статистики. На основі статистичних даних, згідно з КВЕД, можна визначити галузеву структуру будь-якого територіального утворення (області, регіону чи країни загалом).

Гранично узагальнюючи галузеву структуру економіки, її можна подати трьома блоками: сільське, лісове господарство й рибальство; промисловість; послуги. До останньої групи належать, зокрема, кредит, інформатика, торгівля, туризм, освіта тощо. Останнім часом поширюється така схема галузевої структури: первинні, вторинні й третинні блоки (сектори). До первинного блоку (або сектору) належить сільське й лісове господарство, рибальство, видобувна промисловість. До вторинного – обробна промисловість й будівництво. Третинний блок охоплює сферу послуг. Іноді визначають ще й четвертинний – інформаційний – сектор, виокремлюючи інформаційні послуги з третього блоку.

Кожна із спеціалізованих галузей поділяється на комплексні галузі і види виробництва. Наприклад, у складі промисловості виділяють близько 15-ти великих галузей:

електроенергетика, чорна і кольорова металургія, паливна промисловість, хімічна і нафтохімічна промисловість, лісова і целюлозно-паперова промисловість, машинобудування і металообробна промисловість, промисловість будівельних матеріалів, легка і харчова промисловість тощо.

Спеціалізовані галузі відрізняються різним ступенем диференціації виробництва. Роль кожної галузі неоднакова з точки зору прогресивного розвитку економіки на певному етапі. Сьогодні основою економічної могутності країни є новітні галузі промисловості, такі як електроніка, авіакосмічна техніка, енергетика, нафтохімія. Останнім часом завдяки стрімкому науково-технічному прогресу передові позиції завойовують біоінженерія, фармацевтика, лазерна техніка й особливо інформатика.

З позицій фінансового забезпечення і фінансових потоків можна виокремити галузі-донори і галузі-реципієнти. Відповідний рух фінансових потоків може здійснюватись як на основі ринкового механізму, так і під впливом державних заходів у межах реалізації державної структурної політики.

В умовах ринкової економіки основною господарюючою одиницею, яка характеризується певною галузевою приналежністю і посідає особливе місце в системі національної економіки, є *підприємство*. Саме підприємство реалізовує конкретну організаційно-економічну форму підприємництва. У структурному аналізі підприємство можна розглядати і як первинну структурну одиницю, оскільки воно є відокремленою структурною ланкою, в межах якої здійснюється самостійно кругообіг матеріальних і фінансових ресурсів, формується підприємницький дохід.

На рис. 1 відображено підходи до структуризації економіки.

Сукупна спроможність галузей народного господарства виробляти продукцію та здійснювати послуги формує економічний потенціал країни, реалізація якого залежить від багатьох факторів, визначальним серед яких є ефективність державної соціально-економічної політики.

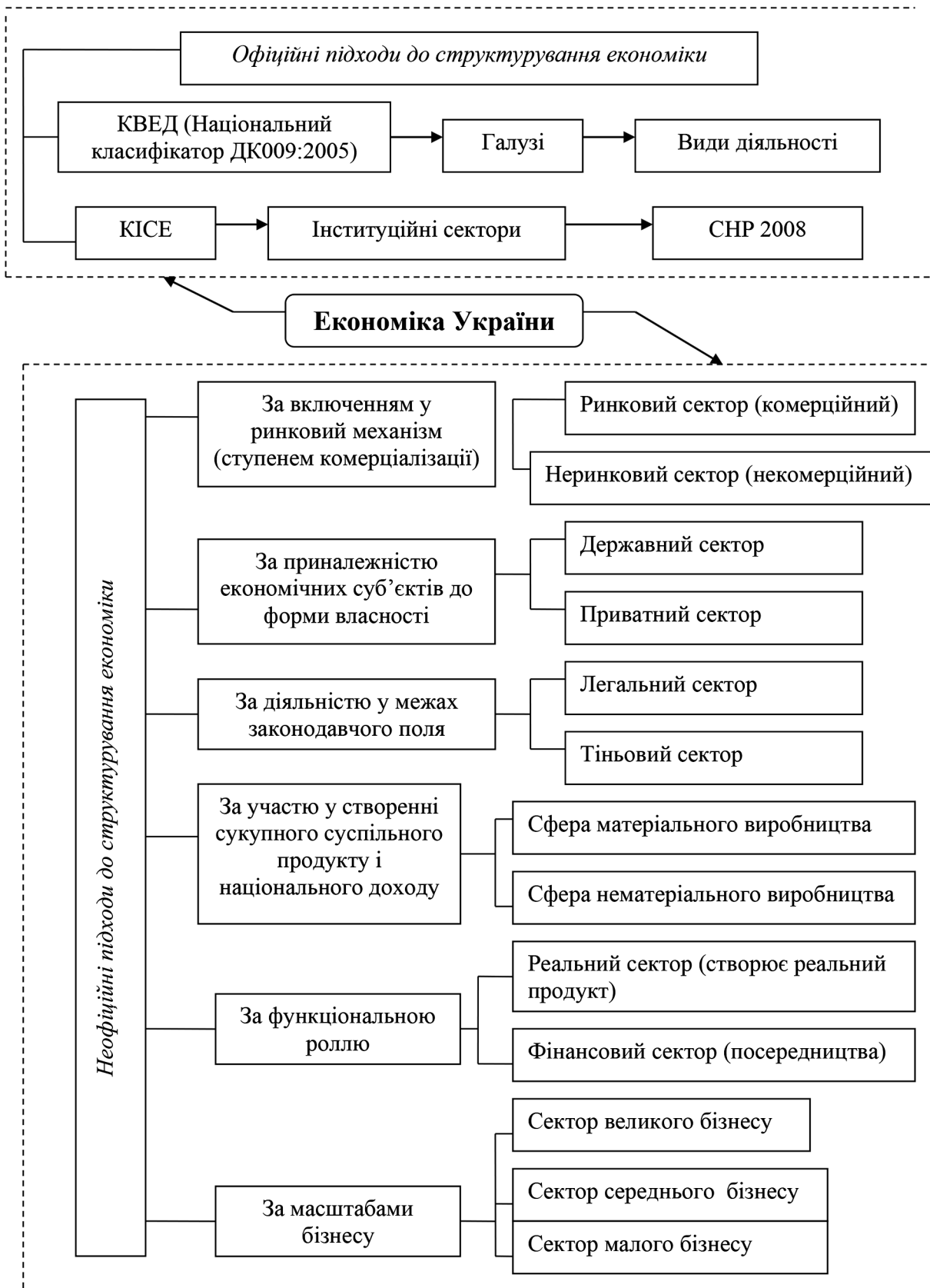

Рис. 1. Офіційний та неофіційний підходи до структуривання економіки [розроблено автором]

Сьогодні економіка України перебуває в ситуації, коли її структура є чи не основним гальмом подальшого розвитку і без системних структурних реформ забезпечити зростання неможливо. Цілі галузі, які вважались традиційними і формували несучий каркас національної економіки (металургія, хімічна промисловість), потребують значних фінансових ресурсів для модернізації, однак ринкові перспективи для них невизначені. Зростання ВВП у нашій країні варто пов'язувати насамперед з новоствореними підприємствами, інноваційними продуктами і освоєними ринковими нішами. Для цього необхідно створити сприятливий бізнес-клімат, провести реформи, спрямувати фінансові потоки саме у нові перспективні сектори і галузі.

Структурні зміни в економіці повинні стосуватися не лише кількісних пропорцій між секторами і галузями економіки, а й зачіпати їх якісний зміст – асортимент продукції, організаційно-економічні форми підприємств, застосовувану техніку і технологію, кваліфікацію працівників тощо.

Структура економіки повинна забезпечити й гарантувати в поточний момент і в перспективі економічний суверенітет держави, економічну безпеку, високий рівень конкурентоспроможності національного виробництва, входження національних виробників до світового ринку як рівноправного партнера. Якщо ці умови не виконуються, необхідні структурні зміни, які відбуваються як під дією ринкових сил, так і державного регулюючого впливу.

Цілі структурних змін повинні бути критеріальними, тобто піддаватись кількісній і якісній оцінці. Цілі слід чітко обмежити в часі, обґрунтувати ресурсними й інвестиційними ресурсами, а також бути прив'язаними до просторових характеристик, тобто у регіонально-територіальному розрізі.

Наочною, хоч і опосередкованою ознакою структурних змін (перебудови, трансформації), є перерозподіл фінансових (кредитних, інвестиційних) потоків між структурними одиницями економіки. Структурні реформи потребують не лише відповідного фінансового забезпечення, а

й розробки механізму прямого й опосередкованого впливу держави на спрямування фінансових ресурсів у пріоритетні сфери і галузі, стимулювання мобілізації інвестиційних ресурсів на технічне оновлення виробництв.

Висновки

Економіка країни – складний і динамічний організм. Вона може бути представлена різними структурами як офіційними, так і неофіційними, що зумовлено напрямом наукових досліджень і потребою вирішення практичних завдань. Методологічну основу секторного поділу складає система національних рахунків. Галузева структура економіки відображає поділ виробничої сфери на види економічної діяльності та характеризується питомою вагою видів економічної діяльності у створенні ВВП.

Між взаємопов'язаними і взаємозалежними елементами економіки існують упорядковані зв'язки, які виступають у формі фінансових потоків. Фінансові потоки є інструментом перерозподілу фінансових ресурсів, який чинить вплив на забезпечення галузей і секторів економіки капіталом, необхідним для забезпечення функціонування і розвитку. Відповідно до управління фінансовими потоками, насамперед їх регулювання і контроль мають важливе значення для здійснення структурних реформ.

Держава повинна сформулювати стратегію структурних перетворень, обґрунтувати її з точки зору інтересів провідних суспільних груп, витрат ресурсів і прогнозованих ризиків. Це буде підґрунтям стимулювання спрямування фінансових потоків у пріоритетні і перспективні сфери, галузі і види діяльності. Отже, на часі модернізація структури економіки, яка б перейшла у стійкий процес розвитку.

Література

1. Барр Р. Политическая экономия: В 2-х т. – Т. 1 / Р. Барр; пер. с фр. – М. : Междунар. отношения, 1995. – 608 с.
2. Гузенко Г.М. Фінансові потоки як чинник цілісної економічної системи / Г. М. Гузенко, Л. Г. Шкодіна // Збірник наукових праць Харківського національного

АНОТАЦІЯ

У статті узагальнено деякі існуючі підходи до структурування економіки, виокремлено офіційний та неофіційний підходи. Акцентовано на існуванні фінансових потоків між сферами і галузями економіки, цілеспрямоване регулювання яких є інструментом державної структурної політики.

SUMMARY

Some existing approaches to structurizing economics are generalized in the article, official and unofficial approaches are highlighted. The emphasis is placed on the existence of financial flows between areas and sectors of economics, regulation of which is an instrument of state structural politics.

педагогічного університету ім. Г. Сковороди. «Економіка». – 2013. – Вип. 13. – С. 15-26.

3. Державне регулювання економіки: Навч. посіб. / С.М. Чистов, А.Є Никифоров та ін. – К.: КНЕУ, 2000. – 316 с. – с. 120.

4. Дідківська Л.І., Головка Л.С. Державне регулювання економіки : Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб і доп. – К. : Знання-Прес, 2002. – 214 с.

5. Класифікації інституційних секторів економіки (КІСЕ) України (Затверджено наказом Державної служби статистики України від 03.12.2014 № 378).

6. Наймушина Н. Е. Финансовые потоки в переходной экономике и их воздействие на процессы общественного воспроиз-

ства : Дис. ... канд. экон. наук : 08.00.01, Уфа – 2000. – 154 с.

7. Прушківська У.В. Еволюція концепцій структурування національної економіки // Проблеми економіки. – №2, 2013. – с. 87-94.

8. Радіонова І.Ф., Усик В.І. Макроекономічний аналіз : Електронний конспект лекцій / КНЕУ, К., 2015. – 272 с.

9. Трубнік Т. Є. Статистичний аналіз формування та розвитку секторальної структури економіки України. – Дис... канд. ек. наук : 08.00.10 – Статистика. – ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана». – Київ. – 2013.

10. Ушаков В.В. – Фінанси // [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://lubbook.net/book_431.html.

РЕВІТАЛІЗАЦІЯ ЯК МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ МІСТ

СИЧ Ольга Анатоліївна - кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів суб'єктів господарювання Львівського національного університету імені Івана Франка

УДК 332.142

Стаття посвячена дослідженню проблем українських городів і їх впливу на економічну безпеку держави. Ключовою проблемою сучасного постіндустріального міста є екологічний і енергетичний кризи на фоні викривленої функціональної структури промисловості. Розв'язання проблем перешкоджає низька ефективність програм розвитку, їх недофінансування, відсутність співпраці місцевої влади і громадян. У статті запропоновано використання європейського досвіду ревіталізації як комплексної програми сталого розвитку міста.

Ключові слова: *ревіталізація, сталий розвиток міст, соціально-економічні проблеми міста, екологічна та енергетична безпека, угоди економічного розвитку, програма ревіталізації.*

Постановка проблеми

Сталий розвиток міст є запорукою економічного зростання держави в цілому, адже в містах зосереджений фінансовий, науковий, демографічний потенціал суспільства. Українські міста характеризуються нерівномірністю розвитку, концентрацією потенціалу в столиці та окремих обласних центрах, а також наростанням кризових явищ на периферії. Йде мова про депресивні території, населені пункти, постпромислові міста чи їх частини. Тому вважаємо за потрібне говорити не лише про відновлення потенціалу та забезпечення покращення соціально-економічних показників в містах, але й про

масштабне запровадження програм ревіталізації міського простору. Під ревіталізацією ми розуміємо комплексний процес відновлення урбанізованої території, яка піддалась процесу структурної деградації, спричиняючи кризовий стан, що робить неможливим або суттєво ускладнює нормальний економічний і суспільний розвиток як даної території, так і урівноважений розвиток цілого міста.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Науковці [1-4] неодноразово відзначають загрози економічній безпеці регіону, спричинені деформацією структури міст, а саме їх монофункціональність, надмірну індустріалізацію, слабкість соціально-культурного потенціалу, низьку якість міської інфраструктури, техногенне навантаження на навколишнє середовище, екологічні проблеми. Слід відзначити, що міста-обласні центри володіють ширшим спектром фінансових інструментів залучення ресурсів, а ніж міста-периферії, і охарактеризовані загрози стосуються, у першу чергу, саме їх. Соціологічні опитування [5] демонструють невдоволеність життям міського населення як у великих, так і малих містах. На державному рівні розробляються та впроваджуються програми розвитку [7], спрямовані на подолання кризових явищ у регіонах, зокрема містах.

Однак, продовження урбанізації, незважаючи на об'єктивне погіршення рівня

та якості життя в містах, зберігає актуальність досліджень цієї тематики.

Мета статті – проаналізувати сучасні проблеми міст, виявити прорахунки у їх вирішенні та запропонувати комплексний підхід відновлення сталого розвитку міст через ревіталізацію.

Основні результати дослідження

У системі регіональних відносин міста посідають ключове місце. У містах проживає до 67% населення держави, а враховуючи трудову та освітню міграцію – до 75%[2]. У малих містах проживає майже 22 % населення України. Серед різновидів системних ризиків, що кардинально впливають на розвиток міст України, науковцями [1] виокремлюються наступні: низький рівень соціального розвитку, одностороння спеціалізація промислових комплексів, недостатня завантаженість потужностей промислових підприємств, низькі темпи будівництва житла, об'єктів соціальної інфраструктури, слабка диференціація містоутворювальної бази, нестача робочих місць, нерозвиненість сфери обслуговування, що ускладнює ситуацію на ринку праці та демографічні проблеми міст, недостатньо розвинена система водопостачання і каналізаційних мереж, незадовільний стан дорожнього господарства, низький рівень благоустрою міст, незадовільна ситуація зі збиранням і знешкодженням твердих побутових відходів, недостатність тепло-, енергопостачання і ресурсозбереження, низький професійно-кваліфікаційний рівень управлінських кадрів. Ці ризики можна згрупувати за важливістю у чотири групи: ризики соціально-демографічного характеру, екологічні та енергетичні ризики, а також ризики функціонального викривлення структури економіки(див. рис.1). Причому, варто наголосити на зростанні важливості саме екологічної складової у сучасних ризиках, з якими стикаються міста України.

У листопаді 2014 року на замовлення Асоціації міст України було проведено загальнонаціональне опитування міського населення України [5]. Одним із завдань

опитування було виявити основні проблеми міського населення України за їх значимістю та ступенем задоволеності громадян щодо вирішення цих проблем.

Більшість мешканців міст незадоволені життям у своїх населених пунктах – таких виявилось 52%. Абсолютна більшість проблем міст, які називали респонденти, мають соціальний характер і стосуються передусім рівня життя населення. Зокрема, 77% опитаних згадали проблему зростання цін, 65% – низькі зарплати та пенсії, 47% – високі комунальні тарифи, 45% – високий рівень безробіття, 26% – соціальну нерівність.

Досить часто люди нарікали на проблеми в таких сферах, як стан доріг, охорона здоров'я, забезпечення житлом, комунальні послуги, охорона правопорядку. Менше респондентів турбували санітарний стан міста, забруднення довкілля, робота підприємств міста, поведіння з побутовими відходами, водопостачання та водовідведення, енерговитратами.

Жителі «не зауважують» екологічної катастрофи, яка насувається через невирішеність проблем. Окремо постала проблема корупції місцевої влади, на яку вказали 36%, а також нововиниклі потенційні загрози, пов'язані з бойовими діями на Сході країни (28%).

Серед проблем міст, які, на думку їх мешканців, місцева влада вирішує найгірше, домінують проблеми забезпечення гідного рівня життя. Так, аж 77% негативно оцінили стан забезпеченості їхньої території робочими місцями та рівень безробіття. Позитивно оцінили вирішення цих проблем міською владою лише 4% респондентів. Схожою є оцінка респондентами зусиль місцевої влади з допомоги малозабезпеченим: 63% вважають їх неефективними. Ще однією критичною проблемою, на думку опитаних, є недостатня забезпеченість мешканців міст житлом. Негативну оцінку політиці міської влади в цій сфері дали 72%. Значний рівень незадоволення мешканці міст продемонстрували і щодо здатності міської влади надавати якісні послуги соціально вразливим групам, зокрема пенсіонерам й інвалідам; щодо бороть-

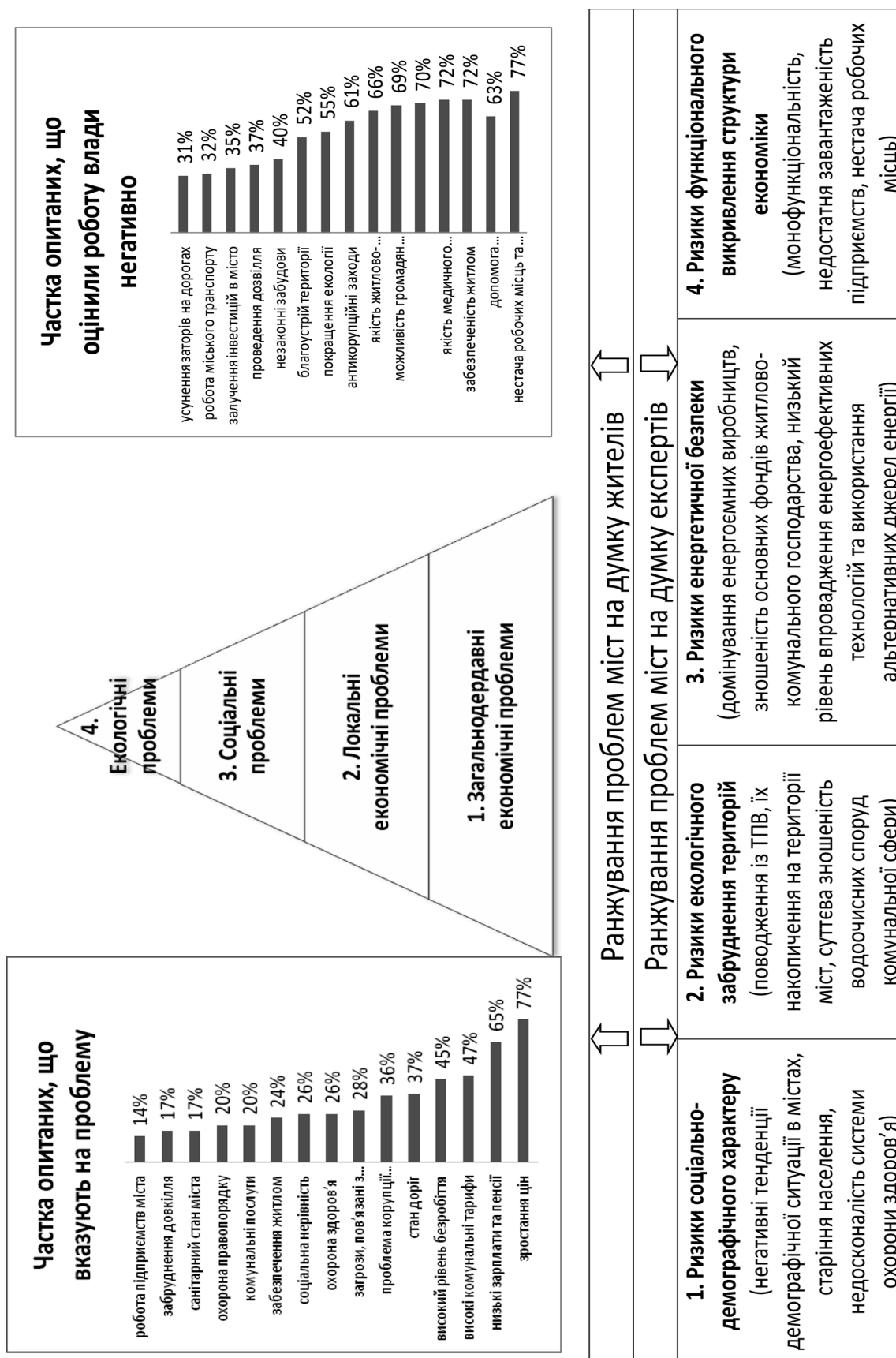

Рис. 1. Ризики сталого розвитку міст, оцінка їх жителями та експертами
Джерело: побудовано на основі [1; 5].

би зі злочинністю, медичного обслуговування та якості комунальних послуг.

Переважно незадовільну оцінку отримали й дії міської влади з вирішення проблем в інших, менш чутливих для громадян сферах. Не побачили ефективної роботи міської влади в поліпшенні екології, благоустрої території близько половини опитаних; вирішенні проблем незаконних забудов, поліпшенні умов проведення дозвілля, залученні інвестицій у місто – третина респондентів. У всіх перелічених вище випадках кількість задоволених діяльністю міської влади складає абсолютну меншість – від 4% до 27%.

Єдині два питання, де мешканці міст охарактеризували зусилля влади позитивніше, стосуються транспортної сфери. Дії влади, спрямовані на поліпшення роботи міського транспорту, позитивно оцінили 47%, а на запобігання заторам на дорогах – 34%. Негативну оцінку дали, відповідно, 32% і 31% респондентів.

Вважаємо, що дане опитування виявило, з одного боку, системну кризу розвитку міст, наростання соціально-економічних проблем, а з іншого – відсутність конструктивного діалогу, співпраці з владою та активної громадської позиції опитаних щодо участі в житті громади.

Проблеми міських поселень, виявлених опитуванням, можна ранжувати за важливістю: до першої групи відносяться загальноекономічні проблеми, притаманні державі в цілому в умовах економічної кризи (це інфляційні процеси на тлі скорочення бюджетних видатків та соціальних виплат); друга група – це економічна проблема зростання безробіття, а отже, відсутності робочих місць на території міста; третя група – соціальні проблеми охорони здоров'я, соціального захисту, забезпеченості житлом та якісними комунальними послугами; четверта група – екологічні проблеми.

Вирішення проблем першої групи належить до компетенції міської влади, однак проблеми 2-4 груп є прерогативою місцевих органів правління і опитування показало неефективність їх роботи в даних напрямках. Як видно з рис.1, пробле-

мою, що потребує нагального вирішення, є створення достатньої кількості робочих місць, гостро стоїть питання забезпеченості житлом та якості житлово-комунальних послуг.

Попри те, що абсолютна більшість жителів міст незадоволена рівнем свого впливу на прийняття рішень у власних населених пунктах, далеко не всі з них готові взяти участь в управлінні своїм містом. При цьому найпопулярнішим способом участі в управлінні залишається участь у виборах, тоді як більш прямі методи в переважній більшості містян підтримки не знаходять. Крім того, більшість громадян не лише не бере участі в діяльності місцевих громадських організацій, а й нічого про них не знає.

Отже, опитування довело неготовність населення самостійно вирішувати міські проблеми або його небажання втручатись у владні механізми, брати всю повноту влади та відповідальності на себе.

На нашу думку, вирішення першочергових проблем міст полягає не лише в екстенсивному розвитку (створенню нових підприємств, житлових комплексів, розширенню урбанізованої території), а у перетворенні, переосмисленні і відродженні існуючих об'єктів промислової чи житлової нерухомості, впорядкуванні міського простору шляхом його ревіталізації.

Однак, проекти ревіталізації міста чи частини його території стикаються не лише з проблемою пошуку фінансових ресурсів, але й на непоінформованість громади, некомпетентність місцевих органів влади та відсутність комплексної програми сталого розвитку [6].

Вважаємо, що програма ревіталізації повинна носити комплексний характер, а її конструювання повинне включати наступні взаємопов'язані складові (див. рис. 2):

- Загальну частину, яка характеризуватиме межі програми ревіталізації, цілі та завдання її складових, тривалість, перелік та оцінку задіяних об'єктів нерухомості, концепцію фінансування, прогноз очікуваних результатів програми.

- Інвестиційно-будівельну частину, яка представлятиме будівельні проекти та інвестиції в інфраструктуру, обсяги демонтажу та нового житлового будівництва.

- Соціально-екологічну частину, що описуватиме завдання у сфері покращення довкілля, екологічної безпеки, а також вирішення соціальних проблем із широким залученням громадськості.

- Економічну частину, що передбачає проекти активізації підприємництва фізичних осіб, підприємств малого та середнього бізнесу, підприємств різних галузей економіки, а також фінансову підтримку місцевого підприємництва.

Слід зазначити, що в Україні немає досвіду розробки комплексної програми ревіталізації, а лише окремі спроби здійснення відновлення об'єктів та територій, наприклад, оновлення ко-

мунальної інфраструктури за рахунок коштів міжнародних грантів. У той же час у вітчизняному нормативно-правовому полі існує поняття «депресивних територій», програми фінансування з бюджету заходів на їх розвиток, а також програми розвитку окремих областей, районів, міст.

Однак, вони не замінюють процесу ревіталізації, а лише торкаються його побічно. Так, за час існування Закону України «Про стимулювання розвитку територій»(прийнятий у 20005 р.) укладено 6 угод регіонального розвитку з обласними радами Івано-Франківської, Херсонської, Вінницької, Волинської, Львівської та Донецької областей щодо депресивних територій. Розглянемо для прикладу основні напрямки діяльності, визначені Угодою між Кабінетом Міністрів України

Рис.2 Структура програми ревіталізації міста
Джерело: авторська розробка

та Львівською обласною радою на період 2009-2013 рр. [7], це:

- реструктуризація та розвиток базових галузей промисловості;
- розвиток системи життєзабезпечення населених пунктів;
- створення ефективної системи охорони навколишнього природного середовища;
- збереження історико-культурної спадщини.

За кожним із напрямків було розроблено 14 спільних заходів, які деталізувались 82-ма завданнями (конкретними об'єктами). Серед заходів Угоди є будівництво нової шахти, відновлення ґрунтів після добування сірки, оновлення мереж водопостачання, ремонт доріг, шкіл, лікарень тощо.

Зі Звіту [8] видно, що за чотири роки повністю виконано лише 20 завдань (майже 25 %), не завершено виконання (частково виконано) 33 завдань, не виконано 29 завдань. Спільні заходи Угоди профінансовані у сумі 1,97 млрд. гривень (60,6 % від передбачених), у тому числі за рахунок коштів державного бюджету – 1,54 млрд. гривень (83,5 %), місцевих бюджетів – 0,38 млрд. гривень (28,3 %), інших джерел – 57 млн. гривень (77,1 %).

Можемо стверджувати, що програми соціально-економічного розвитку територій щорічно отримують усе менше і так обмеженого бюджетного фінансування, а кошти використовуються на вирішення нагальних соціальних проблем (як от заміна вікон у школах та лікарнях) та не сприяють економічному поживанню в майбутньому. У цих програмах немає інвестиційних бізнес-проектів та механізмів пошуку приватних інвесторів для їх реалізації.

Якщо і відбувався потрібний крок, що містив ознаки ревіталізації, скажімо, рекультивация земель після хімічного виробництва, то не було розроблено заходів і кроків її подальшого використання, можливого створення нових суб'єктів господарювання (економічний ефект), досягнення соціального ефекту. За період реалізації Угоди з 2009 по 2013 рік не було отримано жодного фінансового ре-

зультату у вигляді віддачі від новостворених об'єктів, у т.ч. додатково сплачених податків.

Висновки

Тому вважаємо, що проблема соціального, економічного та екологічного занепаду міських територій вимагає комплексного підходу, а саме прийняття закону про ревіталізацію та розробки відповідної програми. Комплексність ревіталізації пов'язана не лише з широким колом проблем, які вона зачіпає, а й особливістю реалізації усієї сукупності проектів. Так, проекти соціального розвитку зазвичай потребують субсидювання з державного бюджету, у той час як інфраструктурні проекти, нове будівництво чи реконструкція можуть і повинні відбуватись із залученням приватного капіталу, значним потенціалом фінансування володіють структурні фонди Європейського союзу, інші міжнародні фінансові установи. На противагу існуючим Угодам розвитку територій варто розробляти програми ревіталізації з чітким визначенням об'єкта, очікуваних результатів програми, диверсифікацією джерел фінансування, а також розробкою інвестиційно-будівельної, економічної та соціально-екологічної складових програми. Важливою складовою успіху програми ревіталізації має стати участь громадськості в обговоренні і вирішенні проблем для забезпечення сталого розвитку міст.

Література

1. Економіка регіонів у 2015 році: нові реалії і можливості в умовах започаткованих реформ – К.: НІСД, 2015. – 92 с.
2. Жук В. Соціально-економічні проблеми розвитку монофункціональних міст. <http://old.niss.gov.ua/Monitor/July2009/33.htm>
3. Соскін О.І. ЄС та місцеве самоврядування: досвід вишеградських міст та українська перспектива: науково-методичний посібник / О.І. Соскін, А.М. Матвейчук, Н.О. Матвейчук; за заг. ред. О.І. Соскіна. – К.: Вид-во Інституту суспільної трансформації, 2008. – 56 с.
4. Бойко-Бойчук О. Категорія місто:

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню проблем українських міст та їх вплив на економічну безпеку держави. Ключовою проблемою сучасного постіндустріального міста є екологічна та енергетична криза на тлі викривленої функціональної структури промисловості. Вирішенню проблем перешкоджає низька ефективність державних програм розвитку, їх недофінансування, відсутність співпраці місцевої влади та громади. У статті запропоновано використання європейського досвіду ревіталізації як комплексної програми стабільного розвитку міста.

SUMMARY

The article investigates the problems of Ukrainian cities and their impact on the economic security of the state. The key problem of the modern post-industrial city is the ecological and energy crisis and a curved functional structure of industry. Problem solving prevents poor performance of development programs, their underfunding, lack of cooperation of local authorities and citizens. The article proposed the usage of the European experience of revitalization as a comprehensive program of stable development of the city.

сутність, визначення // Управління сучасним містом. – 2005. – № 3-4/7-12 (19-20). – С.47-60.

5. Результати загальнонаціонального опитування міського населення України та службовців органів місцевого самоврядування міст щодо проблем місцевого самоврядування та ставлення до децентралізації влади // Галузевий моніторинг. – № 18. – грудень 2014. – 40с.

6. Сич О.А. Використання коштів ЄС для фінансування ревіталізації міст (досвід Польщі) / О.А. Сич // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Механізми ефективного розвитку прикордонних територій:[зб. наук. праць] / -

ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України»; редкол.: В.С. Кравців (відп. ред.). – Львів, 2014. – Вип. 4(108). – С.208–214.

7. Угода між Кабінетом Міністрів України та Львівською обласною радою на період 2009-2013 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [Http://www.me.gov.ua/Documents/List?Lang=uk-UA&tag=ugodiregionalnogoRozvitkunnn](http://www.me.gov.ua/Documents/List?Lang=uk-UA&tag=ugodiregionalnogoRozvitkunnn)

8. Аналітична записка щодо результатів проведення оцінки ефективності здійснення спільних заходів, передбачених Угодою щодо соціально-економічного розвитку Львівської області між Кабінетом Міністрів України та Львівською обласною радою. – Львів, 2014. – 39с.

ПРОБЛЕМИ ПОБУДОВИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

РАЙНІН Ігор Львович - голова Харківської обласної державної адміністрації

Стаття посвячена проблемам построения гражданского общества в Украине. Определено понятие и основные признаки гражданского общества, выявлены причины и условия возникновения проблем. Проанализировано состояние преодоления недостатков, препятствующих становлению гражданского общества в Украине.

Ключові слова: держава, громадянське суспільство, права людини, демократія, верховенство права.

Одним із найбільш важливих ціннісних і культурологічних феноменів сучасного суспільства є громадянське суспільство. Процес його становлення в Україні виявляється складним та суперечливим та відбувається вже протягом тривало часу. Цей процес має багато закономірностей, спільних для багатьох країн. Але кожна держава, розвиваючи громадянське суспільство, вносить щось особливе, характерне саме для неї. Не є винятком і Україна. Сьогодні в Україні здійснюються різні заходи з розвитку громадянського суспільства, але політична та економічна ситуація обумовлює в процесі формування громадянського суспільства виникнення різних проблем, що надає актуальності дослідженню обраної теми.

Дослідження теми окремих питань побудови громадянського суспільства в Україні здійснювалось такими вченими, як: В. Андрущенко, В. Бабкін, М.О. Баймуратов, О. Гарань, Ф. Кирилюк, М. Михаль-

ченко, Ю.М. Оборотов, Ф. Рудич, Ю.М. Тодика, В. Молій, Б. Кухта та інші.

Зважаючи на те, що вивчення громадянського суспільства здійснюється крім юриспруденції ще й філософією, політологією, соціологією, визначення цього поняття має декілька підходів.

У соціології існують два основні напрямки розуміння громадянського суспільства. Відповідно до першого – генетичного, громадянське суспільство – це певний тип соціуму. Згідно з другим – структурним, громадянське суспільство є лише частиною соціуму. Тобто серед всього суспільства є громадянське суспільство і держава. Ці дві частини між собою іноді перетинаються.

Політологія визначає громадянське суспільство як суспільство громадян із високим рівнем економічних, соціальних, політичних, культурних і моральних рис, яке спільно з державою утворює розвинені правові відносини; суспільство рівноправних громадян, яке не залежить від держави, але взаємодіє з нею заради спільного блага [1].

З філософської точки зору, громадянське суспільство — суспільство, в якому існує і постійно розширюється сфера вільного волевиявлення, яке сприяє розкриттю внутрішнього потенціалу людей і досягається через систему інституцій і відносин, покликаних забезпечити умови для самореалізації окремих індивідів та їхніх об'єднань [2, с. 505].

Таким чином, громадянське суспільство визначають і як сукупність рівноправних індивідів, і як сукупність недержавних об'єднань, і як сукупність різноманітних суспільних відносин між даними суб'єктами, причому деякі дослідники виключають з цього кола політичні відносини. Існують також різні підходи до визначення кола інститутів, що входять до складу громадянського суспільства.

Проте, юридична наука вивчає не всі сторони громадянського суспільства, а концентрується на питаннях його взаємозв'язку з державою і правом. З огляду на це юриспруденцію цікавлять переважно питання правового впливу на відносини громадянського суспільства і питання формування та діяльності його інституційної системи.

Виходячи з цього, у юридичній науці громадянське суспільство розуміють як суспільство з високорозвиненою системою взаємодії в межах права вільних і рівноправних громадян, їх об'єднань, з реальним забезпеченням державою їх рівних можливостей вільно і безпечно розпоряджатися своїми силами, здібностями, майном, спираючись на право і власну правосвідомість [3].

Громадянське суспільство – це суспільство, якому притаманне самоврядування членів суспільства і створених ними організацій. Громадянське суспільство і права держава є взаємопов'язаними інститутами, оскільки громадянське суспільство захищається законами та іншими правовими нормами, які створює держава. Високий рівень розвитку і функціонування громадянського суспільства може забезпечити тільки демократична правова держава. Головна ознака громадянського суспільства полягає в забезпеченні широких прав людини і громадянина. Громадянське суспільство реалізується у вільному виборі особистості різних форм економічного і політичного життя, форм ідеології і світогляду, у виборі професії і роду занять виборі місця проживання і вільного пересування, у можливості пропагандувати і відстоювати свої погляди і переконання, захистити свої права і свободи, законні інтереси суспільства і держави.

Становлення громадянського суспільства постає для України в практичній площині, оскільки нині діяльність Української держави спрямована на децентралізацію влади, розв'язання соціальних проблем, подальшу демократизацію суспільного життя.

Громадянське суспільство може існувати тільки в правовій державі, яка правовими засобами забезпечує верховенство права, реальне здійснення, гарантування, охорону, захист і поновлення порушених прав людини і громадянина, взаємну відповідальність держави і особи, контроль і нагляд за створенням і застосуванням юридичних законів.

Громадянське суспільство сьогодні йде еволюційним шляхом розвитку, а в Конституції України фактично зафіксовані базові засади його розбудови. Так, за Конституцією Україна є демократичною, соціальною, правовою державою; права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; держава відповідає перед людиною за свою діяльність; утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Основний Закон України, закріплюючи права і свободи людини і громадянина, визначає невичерпність конституційних прав і свобод [4].

На шляху до побудови громадянського суспільства в Україні було прийнято низку законів, зокрема, «Про об'єднання громадян», «Про соціальний діалог в Україні», «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про інформацію», «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», «Про молодіжні та дитячі громадські організації», «Про організації роботодавців», «Про органи самоорганізації населення», «Про професійних творчих працівників та творчі спілки», «Про благодійництво та благодійні організації», «Про волонтерську діяльність», «Про свободу совісті та релігійні організації», «Про соціальні послуги», «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності», «Про політичні партії».

Ці акти визначають засади внутрішньої політики України у сферах розбудови дер-

жавності, формування інститутів громадянського суспільства, порядок забезпечення права кожного громадянина.

Проте, зважаючи на важку політичну та економічну ситуацію, яка сьогодні склалася в Україні, виникають проблеми, що стають перешкодою розвитку громадянського суспільства.

Насамперед, це непрозорість та закритість діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, недосконалість законодавства, податкове навантаження, низька якість надання соціальних послуг, відсутність державної фінансової та благодійної підтримки, незбалансована економічна ситуація. Сьогодні суспільство України є бідним, недовірливим до влади, нездатним відповідати за проблеми в соціумі, соціально та культурно роз'єднане.

Усі ці прогалини призводять до відсутності діалогу між суспільством та владою. Громадянське суспільство починається з громадянина, його свободи, благополуччя, активної соціальної, правової, політичної позиції.

У своїй діяльності держава повинна бути зв'язана законними правами і свободами людини, нормами приватного і публічного права. У правовій державі влада повинна визначатися певними межами, які вона не може і не повинна переступати [5, с. 328].

Враховуючи особливості перехідного часу, в якому знаходиться Україна, має бути приведена в життя концепція співвідношення особи, суспільства і держави, яка дозволила б не тільки змінити сьогоднішній менталітет людини, але й сприяти формуванню вільної особи з високою політичною, економічною і правовою культурою, яка усвідомлює свою цінність і гідність. Ця концепція передбачає, що епіцентром громадянського суспільства є людина, її права, свободи й інтереси, що всі інститути громадянського суспільства і держави утворюються стільки, скільки є необхідність створити умови для нормальної життєдіяльності людини, захисту її прав і свобод. При цьому державні інститути мають нести подвійний тягар, забезпечуючи через закони: по-перше, рівні для всіх людей можли-

вості й умови; по-друге, нормальне функціонування громадянського суспільства в цілому. Повинна бути закладена якісно нова модель правової організації життя людини і суспільства, відповідно до якої весь державний і суспільний механізм спрямовується на здійснення і захист прав і свобод людини. Всі політичні, економічні, соціальні і культурні права людини мають знайти своє відбиття у відповідних інститутах громадянського суспільства, таких, як власність, свобода підприємництва, екологічна безпека, сім'я, освіта, наука та культура, громадські об'єднання, свобода інформації та ін. Ці інститути повинні стати надійним матеріальним фундаментом прав і свобод людини [6, с. 234].

Основними шляхами побудови громадянського суспільства в Україні є:

- розширення основної бази влади, підвищення політичної культури населення;
- активізація процесу роздержавлення всіх сфер суспільного життя, формування реальних інститутів громадянського суспільства;
- постійне удосконалення контрольних механізмів, тобто механізмів зворотного зв'язку від суспільства до держави;
- максимальне розширення сфери судового захисту прав і свобод людини, формування поваги до права та закону;
- виховання нормального природного патріотизму – національного і державного;
- зміцнення свободи інформації, відкритості суспільства на основі зав'язків із закордонним світом;
- підвищення рівня суспільної свідомості, подолання явищ соціальної пасивності [7, с. 285].

Розвиток громадянського суспільства можливий лише шляхом комплексного подолання вказаних проблем. Так, Указом Президента України від 24.03.2012 року було затверджено Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації.

У Харківській області розроблена обласна цільова програма розвитку грома-

дянського суспільства на 2012-2015 роки, виконання якої сприяло створенню благоприємних умов для розвитку інститутів громадянського суспільства в регіоні, залученні громадян до процесу прийняття публічних рішень на місцевому рівні, досягнення європейських стандартів забезпечення і захисту прав і свобод людини і громадянина. Нині діє нова стратегія розвитку громадянського суспільства в області, яка враховує зміни і доповнення чинного законодавства, регламентуючого питання соціально-економічного та політико-ідеологічного розвитку.

Розвиток громадянського суспільства включає і місцеві організаційно-масові заходи – референдуми, петиції, громадське обговорення, громадські експертизи і різні консультації по проектах місцевих і загальнодержавних актів. Розвиток таких процедур, як соціальне замовлення та соціальне підприємництво, громадські роботи по благоустрою, волонтерство, благодійництво та інші заходи в суспільному житті регіону будуть сприяти побудові громадянського суспільства в цілому в Україні.

Завданнями реалізації державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні є: приведення національного законодавства щодо діяльності інститутів громадянського суспільства у відповідність з європейськими стандартами; конституційне закріплення в рамках процесу модернізації Конституції України інститутів громадянського суспільства, основ їх взаємодії з органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування; сприяння становленню та розвитку мережі інститутів громадянського суспільства у багатоманітності їх форм; налагодження ефективної взаємодії інститутів громадянського суспільства з органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування; забезпечення участі громадянського суспільства та його інститутів у процесах формування і реалізації державної, регіональної політики; впровадження європейських підходів до питань делегування інститутам громадянського суспільства окремих функцій держави щодо реалізації державної політики в гуманітарній

та соціальній сферах; забезпечення умов для активізації участі громадян у процесі підготовки та прийняття управлінських рішень, здійснення ефективного громадського контролю за діяльністю органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, зокрема, щодо запобігання та протидії корупції, підвищення прозорості діяльності цих органів; підтримка різноманітних форм місцевої демократії; укорінення громадянської культури та суспільної практики волонтерства і благодійництва, забезпечення сприятливих умов для їх розвитку; створення системи ресурсного забезпечення сталої діяльності інститутів громадянського суспільства; підтримка громадських ініціатив, спрямованих на формування культури гендерної рівності, подолання стереотипів щодо ролі та місця чоловіків і жінок у суспільстві [8].

На даний час, в області здійснюється виконання завдань вищезазначеної стратегії та досягнення її мети, проте все ж таки вплив економічних та політичних факторів гальмує цей процес. Зрозуміло, що добре розвинуте, структуроване й функціональне громадянське суспільство є основою стабільності держави і необхідною умовою розвитку демократії. Ефективність побудови громадянського суспільства в Україні залежить від того, в якій мірі держава і суспільство здатні створити умови, що усувають дестабілізуючі фактори в кожній із сфер життєдіяльності суспільства. Вирішальною умовою побудови громадянського суспільства є дотримання законів, існування справедливої соціальної системи, усунення протиріч між державою і суспільством.

Література

1. Бабкіна О. В. Політологія. Навчальний посібник / О.В. Бабкіна В.П. Горбатенко. – К.: ВЦ, 2006. – 568 с.
2. Причепій Є.М. Філософія: посібник для студентів вищих навчальних закладів / Є.М. Причепій, А.М. Черній, В.Д. Гвоздецький, Л.А. Чекаль. – К.: Видавничий центр «Академія», 2001. – 576 с.
3. Скакун О.Ф. Теорія держави та права: Посібник. – Харків: Консум; Ун-т внутр.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена проблемам побудови громадянського суспільства в Україні. Визначено поняття та основні ознаки громадянського суспільства, виявлені причини та умови сфери виникнення проблем. Проаналізовано стан подолання прогалин, що перешкоджають розбудові громадянського суспільства в Україні.

SUMMARY

The article is devoted to problems of building of civil society in Ukraine. Defined the concept and basic features of civil society. Established causes and major areas of problems. The analyzed state to overcome gaps that impeding to building of civil society in Ukraine.

справ, 2000. – 704 с.

4. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. — К. : Преса України, 1997. — 80 с.

5. Аристотель. Политика / Аристотель. – Сочинение: в 4-х т. – Т. 4. – М.: Наука, 1983. – С.375-644

6. Громадянське суспільство як здійснення свободи. Центральна – східноєвропейський досвід: Зб. наук. праць // За ред. А Карася. – Львів: Львів. нац. ун-т ім.

І.Франка, 2005. – 384 с.

7. Войтенко Т.А, Гончарук А.С., Привалов Ю.А. Гражданское общество в Украине: анализ социального конструирования. – К: Стилос, 2005. – 368 с.

8. Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації : Указ Президента України від 24.03.2012 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/212/2012>

ВЗАЄМОДІЯ У ВІДНОСИНАХ СУБ'ЄКТІВ СЛУЖБОВО-БОЙОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ: ДО ДИСКУСІЇ ФОРМУЛЮВАННЯ ПОНЯТТЯ

ПАСТЕРНАК Ігор Миколайович - Одеський національний медичний університет

В статті проведено аналіз різних наукових поглядів на поняття «взаємодія» в отношениях обеспечения правопорядка. Дано определение понятия «взаимодействие субъектов служебно-боевой деятельности Государственной пограничной службы Украины».

Ключові слова. Взаємодія, службово-бойова діяльність, Державна прикордонна служба України.

Первинною ланкою в процесі будь-якого пізнання є накопичення наукових фактів – знань про об'єкт чи явище, аргументованість яких доведена і які стають складовою наукових знань лише після їх систематизації та узагальнення за допомогою понять, абстракцій, визначень [1, с.18]. Тому дослідження поняття «взаємодія» у службово-бойовій діяльності Державної прикордонної служби України не може обійтись без висвітлення правового розуміння її як юридичної категорії, притаманної цим правовідносинам.

Саме через поняття вдається глибше пояснити об'єкт дослідження, оскільки воно є відображенням найбільш суттєвих і властивих предмету чи явищу ознак [2, с.24].

До загальних проблем взаємодії державних органів зверталися такі науковці, як В.Б. Авер'янов, О.М. Бандурка, Ю.П. Битяк, В.Т. Білоус, Є.В. Додін, А.Т. Комзюк, О.Є. Користін, Т.В. Корнякова, С.О. Кузніченко, О.І. Остапенка та інші.

Питання взаємодії у рамках діяльності органів та служб охорони державного кордону України були предметом спеціальних наукових досліджень Ю.В. Аллерова, Ю.П. Бабкова, С.В. Гронського, І.О. Гуменюка, А.М. Долгополова, А.Є. Лавринця, М.М. Литвина, І.О. Кириченка, Р.А. Кириченка, С.Ф. Константінова, М.О. Короля, О.В. Кузьменка, І.П. Кушнір, Б.М. Марченка, А.І. Педешка, С.В. Продайка, О.Ю. Процькіха, С.С. Савчука, Л.В. Серватюк, В.В. Чумака, В.М. Яріна та багато інших, які звертали свої погляди, у тому числі, і на понятійний апарат. За наслідками цих досліджень вбачається відсутність єдності у поглядах щодо трактування суті основоположного поняття «взаємодія».

Тлумачення поняття «взаємодія» у дослідженнях, присвячених діяльності державних органів, здійснюється по різному як за глибиною, так і за всесторонністю. При цьому поза увагою залишаються питання правового оформлення механізмів взаємодії суб'єктів службово-бойової діяльності.

Мета нашої розвідки – здійснити аналіз наукових досліджень поняття «взаємодія» у відносинах суб'єктів службово-бойової діяльності.

Звичайно, що розпочинати дослідження понять потрібно із лексичного значення слова, яким окреслюється поняття. Однак, аналіз багатьох довідкових джерел вказує на різноманітність його тлумачення. На-

приклад, укладачі Великого тлумачного словника сучасної української мови пояснюють поняття «взаємодія», як взаємний зв'язок між предметами у дії, а також погоджена дія між «ким-, чим-небудь» [3, с.85].

Укладачі енциклопедичного видання «Большая Советская Энциклопедия» вважають, що взаємодія є видом прямого або опосередкованого, зовнішнього або внутрішнього відношення зв'язку [4, с.7].

Інше енциклопедичне видання радянського періоду, а саме «Советский энциклопедический словарь», окреслює взаємодію як об'єктивну та універсальну форму руху та розвитку, що визначає існування і структурну організацію будь-якої системи [5, с.219].

У філософії під взаємодією розуміється категорія відношення, яка породжує єдність речей та процесів почуттєвого світу [6, с.66].

Однак, довідкова література не обмежується тільки етимологією слова. Огляд досліджень та розвідок у юридичних науках різних галузей права вказує, що з'ясування сутності поняття «взаємодія» здійснювалося впродовж тривалого відрізка часу. Це явище вважається необхідною умовою існування всього механізму держави, зокрема в системі державних органів влади, та перебуває в полі зору багатьох науковців.

Так, у науці адміністративного права, ще з середини минулого століття, під взаємодією традиційно розуміють будь-яку узгоджену діяльність державних органів і громадських організацій щодо виконання спільних завдань [7, с.144].

В.Г. Кутушев взаємодію пояснював, як «...засновану на законодавчих та підзаконних нормативних актах, узгоджену спільну діяльність органів внутрішніх справ, інших рівноправних, адміністративно незалежних один від одного органів та громадських організацій в інтересах досягнення загальних цілей забезпечення правопорядку» [8, с.64-65].

У криміналістиці під взаємодією, зазвичай, розуміють передбачену законами, та підзаконними актами узгоджену діяльність різних ланок однієї або декількох організаційних систем, спрямованих на

досягнення загальної мети з найменшими витратами сил, засобів і часу [9, с.384-385]. У цей час як укладачі криміналістичного енциклопедичного словника дещо відмінно визначають це поняття, а саме як процес безпосереднього або опосередкованого впливу об'єктів (суб'єктів) один на одного, що породжує їх взаємообумовленість і зв'язок [10, с.42].

У наукових працях, присвячених теорії і практиці правозастосування у сфері охорони правопорядку, термін «взаємодія» зазвичай розглядається як узгодження зусиль за метою, місцем, часом, напрямком дій та ін. [12, с.289].

Як діяльність, узгоджену між собою за цілями, місцем та часом, з раціональним розподілом наявних сил та засобів пояснюють взаємодію працівників міліції з добровільними народними дружинами І.І. Веремеєнко та Р.Г. Аксьонов [11, с.7].

І.А. Олійник це поняття обґрунтувала як засновану на нормативних актах, взаємозалежну, погоджену за місцем і часом діяльність декількох її суб'єктів, спрямовану на виконання загального завдання зміцнення законності та правопорядку у боротьбі зі злочинністю; обмін результатами діяльності, у процесі якої важливо не тільки здійснити обмін інформацією, а й організувати обмін діями, спланувати загальну діяльність [14, с.10].

У кримінальному процесі та у науці оперативно-розшукової діяльності свої бачення на цю категорію.

На думку В.О. Малюткіна, взаємодія заснована на законах та підзаконних актах, узгоджена за метою, часом та місцем діяльність рівноправних структурних підрозділів і служб щодо спільного вирішення ними завдань профілактики злочинів шляхом найбільш доцільного поєднання методів і засобів, властивих цим органам [13, с.38].

В.Т. Білоус визначає взаємодію як одно- або багаторазове упродовж значного часу поєднання сил, засобів, методів податкової міліції, органів внутрішніх справ, Служби безпеки України, прокуратури, митного контролю для досягнення завдань швидкого і повного розкриття зло-

чинів, викриття винних та забезпечення правильного застосування закону з тим, щоб кожний, хто скоїв злочин, був справедливо притягнутий до відповідальності та покараний [15, с.159].

О.М. Бандурка розглядає взаємодією як комплекс спільних або узгоджених за часом і місцем дій кількох оперативних підрозділів з вирішення певних завдань у боротьбі зі злочинністю спільними зусиллями [16, с.139-140].

А.Ю. Шумилов пояснює цю категорію як «спільну узгоджену за цілями, завданнями, особами, місцем, часом діяльність (співробітництво) самостійних в організаційному аспекті суб'єктів оперативно-розшукової діяльності, котра здійснюється з використанням передбачуваних нормативно-правовими актами засобів, які належать кожній зі сторін взаємодії» [17, с.33].

О.Є. Користін під взаємодією правоохоронних органів у сфері боротьби з економічною злочинністю розуміє необхідну спільну діяльність, що здійснюється на основі законних та підзаконних нормативно-правових актів у конкретних організаційних формах, узгоджену за метою, місцем та часом і спрямовану на забезпечення якісного та ефективного виконання покладених на них завдань для забезпечення економічної безпеки України [18].

Г.Ю. Бондар під час дослідження проблематики правового забезпечення слідчих правоохоронних відомств у кримінальному судочинстві України дійшла до висновків, що взаємодія – це найбільш організована й ефективна форма боротьби правоохоронних органів зі злочинністю. У зв'язку з цим вона розглядається як вищий ступінь консолідації сил і засобів правоохоронних і контролюючих органів, наділених законом відповідними повноваженнями в різних поєднаннях і ступені участі залежно від виду злочину, що розслідується, складності завдань, що вирішуються, необхідності використання відповідних засобів, прийомів і методів [19, с.55-56].

На думку Г.П. Цимбал взаємодією є узгоджена, цілеспрямована в межах компетенції діяльність державних органів,

спрямована на досягнення загальної мети, із застосуванням при її здійсненні необхідних засобів і методів, які передбачені законом і відомчими нормативними актами для досягнення встановленої мети [20, с.13].

Дискутують з приводу тлумачення поняття «взаємодія» і у військових науках.

Взаємодія – це погоджені за місцем, метою, порядком і часом, сигналами та способами взаємного сповіщення для найбільш ефективного використання сил і засобів під час виконання поставлених завдань дії правоохоронних органів та військових формувань держави, зазначають автори підручника сержанта внутрішніх військ [21, с.66].

Взаємодія – це заздалегідь погоджені дії взаємодіючих суб'єктів, що ведуться з метою виконання службово-бойового завдання при витраті власних ресурсів для виконання завдання взаємодіючою стороною при відповідній витраті нею своїх ресурсів в інтересах протилежного суб'єкта взаємодії, стверджують Ю.В.Аллеров, І.О.Кириченко та М.М. Литвин [22, с.11].

Д.В. Таллай та Г.О. Борисенко аргументовано пояснюють взаємодію як категорію спеціальної тактики та категорію науки службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку, що включає в себе як оперативно-тактичну взаємодію підрозділів, так і весь комплекс спільних або узгоджених дій кількох суб'єктів, спрямованих до спільної мети. На думку цих дослідників, взаємодія організовується та здійснюється між силами, що беруть участь в операції, за завданнями, напрямками, прийомами, способами, місцем і часом дій. При цьому вона забезпечується протягом всього періоду виконання завдань між усіма підпорядкованими й непідпорядкованими силами, задіяними у спеціальних операціях (діях, заходах) [12, с.291].

Сутність взаємодії Державної прикордонної служби України з іншими правоохоронними органами полягає, згідно з баченнями С.В. Гронського, в узгоджених у просторі і часі спільних дій двох або більше правоохоронних органів, які вирішують загальне завдання та надають допомо-

гу один одному в процесі недоторканності державного кордону та охорони суверенних прав держав у їх виключній (морській) економічній зоні [23, с.316].

І.П. Кушнір, проаналізувавши низку наукових поглядів прийшла до висновку, що взаємодія в діяльності органів публічної адміністрації у сфері охорони державного кордону є узгодженням спільних дій різних суб'єктів за цілями, місцем і часом їхнього здійснення та наділена такими найбільш загальними ознаками:

1. Законність.
2. Багатосуб'єктність і різноманітність.
3. Взаємний вплив суб'єктів взаємодії.
4. Взаємодія здійснюється у процесі реалізації ними своєї компетенції, обсяг і характер якої визначає зміст такої взаємодії, опосередковує її форми.
5. Погодженість.
6. Наявність спільної мети.
7. Ініціативність.
8. Взаємний (партнерський) характер відносин і обов'язково рівність сторін, їх незалежність одна від одної в підпорядкованому відношенні.
9. Системність і постійність, зафіксовані у відповідних програмах взаємодії [24, с.56].

Незважаючи на поширеність застосування досліджуваного поняття як у теорії, так і практиці, бачимо що сьогодні не існує єдиного його загальноприйнятого визначення у будь-якій правовій науці. Однак очевидним, з усіх цитованих прикладів тлумачення терміну, є те, що її сприймають і як управлінську функцію, яка направлена на перетворення індивідуальних дій у спільні, узгоджені за місцем, часом, метою, із застосуванням комунікативних дій направлених на спільний обмін інформацією.

Обґрунтовуючи наукове пояснення поняття «взаємодія Державної прикордонної служби України з правоохоронними органами», слід виходити із завдань, які ставляться перед Державною прикордонною службою України, та виконання яких досягаються внаслідок її взаємодії з

правоохоронними органами – забезпечення недоторканності державного кордону та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні, а також функцій, за допомогою яких досягається виконання цих завдань [25].

Сутність взаємодії суб'єктів Державної прикордонної служби України під час виконання відповідних службово-бойових завдань полягає в діях і заходах взаємодіючих суб'єктів, що ґрунтуються на належній нормативно-правовій регламентації та узгодженості на усіх рівнях.

Взаємодія є одним із найважливіших принципів науки управління, а також спеціальної тактики органів та особового складу Державної прикордонної служби України, який дає змогу комплексно, оперативно та ефективно використовувати наявні сили, засоби й можливості різних відомств, органів, служб і підрозділів з урахуванням їхньої специфіки та компетенції. А її правильна організація забезпечує успішне виконання завдань, визначених чинним законодавством.

Основою для організації та здійснення взаємодії є: єдине розуміння задуму; єдине розуміння змісту завдань і шляхів їх виконання; спільне розроблення основоположних документів і своєчасний контроль за виконанням їх вимог. Домінуючими принципами взаємодії (а отже, і критеріями її ефективності) повинні бути партнерська рівність між суб'єктами та адекватне представництво.

Таким чином, під взаємодією суб'єктів службово-бойової діяльності Державної прикордонної служби України слід розуміти спільну, узгоджену в часі і просторі діяльність органів та посадових осіб Державної прикордонної служби України між собою та іншими органами та посадовими особами публічної влади та суб'єктами громадського суспільства, що здійснюється у рамках виконання службово-бойових завдань з метою забезпечення недоторканності державного кордону України.

Література

1. Абракітов В.Е. Курс лекцій «Основні наукових досліджень» (для студентів - 4 курсу денної форми навчання галузь знань 1702 «Цивільна безпека» напряму підготовки 6.170202 «Охорона праці») / В.Е. Абракітов; Харк. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О.М. Бекетова. – Х.: ХНУМГ, 2014. – 130 с.;
2. Цехмістрова, Г.С. Основи наукових досліджень : навчальн. посібник / Г.С. Цехмістрова. – Київ: Видавничий Дім «Слово», 2003.- 240 с.;
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : Перун, 2004. – 1440 с.;
4. Большая Советская Энциклопедия. 3-е изд., – М.:, 1971. – Т.5. – 640 с.;
5. Советский энциклопедический словарь / [научн.- редакц. совет А.М. Прохоров (председатель), М.С. Гиляров, Е.М. Жуков и др.] – М. : Советская энциклопедия, 1980. – 1600 с.;
6. Философский энциклопедический словарь. – М. : ИНФРА-М, 2012. – 576 с.;
7. Звирбуль, В.К. Деятельность прокуратуры по предупреждению преступности: (научные основы) / В.К. Звирбуль. – М.: Юридическая литература, 1971. – 165 с.;
8. Кутушев, В.Г. Теория и практика взаимодействия органов внутренних дел с другими государственными органами и общественностью в охране правопорядка / В.Г. Кутушев // Вопросы укрепления законности и устранения следственных ошибок в уголовном судопроизводстве : сб. труд. Академии МВД СССР. – М.: Акад. МВД СССР, 1985. – С. 62-67.;
9. Криміналістика: підручник / [В.М. Гірко, А.П. Дудніков, В.А. Журавель] ; за заг. ред. В.Ю. Шепітька – К.: Ін Юре, 2001. – 684 с.;
10. Шепітько, В.Ю. Криміналістика : енцикл. слов. (укр.-рос. і рос.-укр.) / В.Ю.Шепітько ; за ред. В.Я. Тація. – Х. : Право, 2001. – 560 с.;
11. Веремеенко, И.И. Взаимодействие милиции с добровольными народными дружинами / И.И. Веремеенко, Р.Г. Аксенов. – М. : Юридическая литература, 1975. – 86 с.;
12. Талалай, Д.В. Особливості взаємодії суб'єктів службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку / Д.В. Талалай, Г.О. Борисенко // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского Серия «Юридические науки». Том 26 (65). 2013. № 1. – С. 289-295.;
13. Малюткин, В.А. Организация взаимодействия подразделений органов внутренних дел в осуществлении профилактики преступлений : [лекция № 13] / В.А. Малюткин ; [под ред. Г.А. Аванесова]. – М. : РИО МВД СССР, 1976. – 40 с.;
14. Олійник, І.Л. Організаційно-правові засади взаємодії міліції (поліції) країн – учасниць СНД у боротьбі з правопорушеннями : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / І.Л. Олійник, – Ірпінь, 2005. – 26 с.;
15. Білоус, В.Т. Координація боротьби з економічною злочинністю : монографія / В.Т. Білоус. – Ірпінь: Академія державної податкової служби України, 2002. – 440 с.;
16. Бандурка, О.М. Оперативно-розшукова діяльність : підручник : Ч.І / О.М. Бандурка. – Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. – 336 с.;
17. О п е р а т и в н о - р о з ы с к н а я энциклопедия / [авт.-сост. А.Ю. Шумилов]. – М.: Издательство Шумилова И.И., 2004. – 364 с.;
18. Економічна безпека: навчальний посібник / [О.Є. Користін, О.І. Барановський, Л.В. Герасименко та ін.]; за ред. О.М. Джужі. – К.: Алерта; КНТ; Центручебової літератури, 2010. – 368 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://libfree.com/106606619_ekonomikavzayemodiya_derzhavnih_pravoohoronnih_organiv_viyavleniya_zapobigannya_rozsliduvannya_ekonomichnih_zlochiv.html#558;
19. Бондар, Г.Ю. Правове забезпечення взаємодії слідчих правоохоронних відомств у кримінальному судочинстві України: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Г.Ю. Бондар. – Харків, 2004. – 230 с.;
20. Цимбал, Г.П. Взаємодія як умова забезпечення виявлення і розслідуван-

АНОТАЦІЯ

У статті проведено аналіз різноманітних наукових поглядів на поняття «взаємодія» у відносинах забезпечення правопорядку. Дано визначення поняття «взаємодія суб'єктів службово-бойової діяльності Державної прикордонної служби України».

SUMMARY

The article analyzes various theoretical approaches to the concept of "interaction" in the law enforcement relations. The definition of the term "interaction of the force action units of the State Border Service of Ukraine is provided".

ня податкових злочинів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Г.П. Цимбал. – Київ, 2005. – 19 с.;

21. Підручник сержанта внутрішніх військ / О.В. Лавніченко, Ю.П. Бабков, О.М. Попригін та ін.; За заг. ред. С.Т. Полторака. – Харків: Військовий інститут ВВ МВС України, 2002. – 524 с.;

22. Литвин, М.М. Сутність, закономірності та принципи взаємодії військ (сил) / М.М. Литвин, Ю.В. Аллеров, І.О. Кириченко // Честь і закон. – Харків: Військ. ін-т ВВ МВС України, 2003. – № 4. – С. 9-15.;

23. Гронський, С.В. Сутність взаємодії державної прикордонної служби України

з правоохоронними органами інших держав / С.В. Гронський // Наукові записки Львівського ун-ту бізнесу та права. – 2013. – Вип. 11. – С. 315-318. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzlubp_2013_11_79;

24. Кушнір, І. П. Нормативно-правове забезпечення взаємодії у сфері охорони державного кордону України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / І.П. Кушнір ; Національний авіаційний університет. – Київ, 2014. – 264 с.;

25. Про Державну прикордонну службу України : Закон України. [Електронний ресурс]. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/661-15>.

ВЕРХОВНИЙ СУД УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО- ПРАВОВОГО СТАТУСУ

**КВАСНЕВСЬКА Наталія Дмитрівна - кандидат юридичних наук, докторант
Державного науково-дослідного інституту МВС України**

УДК 347.734(477)

В статті определено поняття адміністративно-правового статусу Верховного Суду України; охарактеризовані елементи адміністративно-правового статусу Верховного Суду України; в'яяснена роль і місце Верховного Суду України в системі судової влади; виявлені і проаналізовані особливості адміністративно-правового статусу дослідюваного суб'єкта.

Ключові слова: *Верховний Суд, судова влада, судовий орган, адміністративно-правовий статус, повноваження.*

Постановка проблеми

Верховний Суд України є найвищим органом у системі судів загальної юрисдикції [1], що обумовлює особливості його правового статусу. На цей орган законодавством України покладається ряд важливих функцій та повноважень, що визначають його місце та роль у системі судової влади, та відповідно, специфіку його правового становища в ній.

У свою чергу, адміністративно-правовий статус Верховного Суду України, який є різновидом правового статусу, окрім інших елементів, включає адміністративно-правові повноваження, завдання та функції, що характеризують його як судовий орган, уповноважений на здійснення судового адміністрування та виконання інших адміністративних завдань. Це означає, що Верховний Суд України є особливим органом у системі судової влади, наділений не тільки повноваженнями з відправлення правосуддя, але й адміністративно-управлінськими функціями.

Таким чином, розкриття поняття та структури адміністративно-правового статусу Верховного Суду України дозволить виявити його специфічні ознаки, з'ясувати перспективи розвитку цього статусу в світлі судової реформи, що триває в Україні.

Актуальність теми дослідження підтверджується недостатністю наукових робіт, що присвячені визначенню особливостей адміністративно-правового статусу Верховного Суду України, що у поєднанні з необхідністю комплексного наукового аналізу даного питання обумовлює важливість та своєчасність даної статті.

Стан дослідження

Окремі аспекти визначення адміністративно-правового статусу деяких державних органів, у тому числі судових, досліджували такі вчені, як: Н. Г. Захорольних, М. І. Карпа, В. М. Кравчук, Т. О. Коломієць, Л. М. Москович, І. В. Назаров, С. П. Погребняк, А. В. Солонар, О. В. Стівба, М. А. Фоміна та багато інших. Однак, на сьогоднішній день відсутні комплексні дослідження, присвячені визначенню особливостей адміністративно-правового статусу Верховного Суду України, що ще раз підкреслює важливість та актуальність запропонованої теми.

Мета та завдання дослідження

Метою статті є визначення особливостей адміністративно-правового статусу Верховного Суду України. Для досягнення поставленої

мети необхідно виконати такі завдання: визначити поняття адміністративно-правового статусу Верховного Суду України; виділити елементи адміністративно-правового статусу Верховного Суду України та охарактеризувати їх; на основі проведеного аналізу місця та ролі Верховного Суду України в системі судової влади виявити особливості його адміністративно-правового статусу та визначити перспективи його подальшого розвитку.

Виклад основного матеріалу

Для здійснення аналізу особливостей адміністративно-правового статусу Верховного Суду України необхідно визначити його поняття. Так, оскільки Верховний Суд України виступає державним органом у системі судової влади, родовим по відношенню до поняття його адміністративно-правового статусу є категорія адміністративно-правового статусу державного органу. На думку Т. О. Коломієць, адміністративно-правовий статус державного органу – це сукупність суб'єктивних прав і обов'язків, закріплених нормами адміністративного права за певним органом [2, с. 64]. Погоджуючись з думкою науковця з приводу того, що адміністративні права та обов'язки виступають важливим елементом адміністративно-правового статусу державного органу, необхідно, однак, зауважити, що це не єдиний його елемент. О. О. Бандурка зазначає, що правовий статус державного органу становить певну сукупність його повноважень юридично-владного характеру, реалізація яких забезпечує виконання покладених на нього завдань [3, с. 23]. Підкреслюючи державно-владний характер повноважень державного органу, що реалізуються ним у межах адміністративно-правового статусу, науковець не виокремлює інших елементів в його структурі, що не в повній мірі відповідає повноті змісту досліджуваної категорії. Н. А. Олефіренко, розглядаючи адміністративно-правовий статус адміністративних судів, сформулювала його поняття як логічну систему взаємопов'язаних, взаємообумовлених та взаємодоповнюючих елементів, що характеризують його з точки зору призначення, предметних і функціональних повноважень та особливостей здійснення правосуддя у сфері державного управління [4, с. 152]. Отже, в даному підході вбачається

більш конструктивне та всебічне бачення структури адміністративно-правового статусу суб'єкта, яка, крім адміністративних повноважень, включає також призначення державного органу, порядок його організації тощо.

Аналізуючи вищенаведені визначення, можна дійти до висновку, що характерними ознаками адміністративно-правового статусу Верховного Суду України як державного органу в системі судової влади, є: 1) він - складна багатоелементною категорією; 2) кожен елемент адміністративно-правового статусу закріплений в нормах адміністративного законодавства; 3) виражає правове становище Верховного Суду України в системі судової влади з точки зору його державно-управлінських повноважень; 4) визначає роль Верховного Суду України в механізмі державного управління системою судів загальної юрисдикції; 5) обумовлює місце Верховного Суду України в адміністративно-правових відносинах з іншими суб'єктами, в тому числі державними органами.

Таким чином, адміністративно-правовий статус Верховного Суду України – це закріплена в нормах адміністративного законодавства система взаємопов'язаних та взаємообумовлених елементів, що визначають правове становище Верховного Суду України в адміністративно-правових відносинах з іншими суб'єктами, а також характеризують його роль та призначення в управлінні системою судів загальної юрисдикції.

Адміністративно-правовий статус Верховного Суду України характеризується складною структурою. У науковій літературі відсутня єдина позиція стосовно визначення її елементів.

Н. Г. Захорольних вважає, що в структурі адміністративно-правового статусу суб'єкта можна виділити загальний, спеціальний та індивідуальний правові статуси. Науковець зазначає, що саме індивідуальний правовий статус відображає особливості правового становища суб'єкта та персоніфікує його права та обов'язки при участі у конкретних правовідносинах [5, с. 70]. Сказане переважно застосовне відносно до посадової особи державного органу, ніж до самого державного органу. Тому більш прийнятною є пропозиція Н. А. Олефіренко стосовно виділення у структурі адміністративно-правового статусу

адміністративних судів трьох елементних блоків: організаційного, цільового та компетенції [4, с. 152]. В цілому погоджуючись з думкою науковця, пропонуємо дещо удосконалену структуру адміністративно-правового статусу Верховного Суду України з урахуванням особливостей, притаманних цьому судовому органу, та виділити такі її елементи: 1) порядок формування, призначення на адміністративні посади; 2) мета та завдання діяльності; 3) адміністративно-правові повноваження; 4) принципи та гарантії діяльності.

Проаналізуємо ці елементи та визначимо на основі даного аналізу особливості адміністративно-правового статусу Верховного Суду України.

Перший елемент – порядок формування – визначає не тільки порядок утворення Верховного Суду, його кількісний та якісний склад, але і формування його органів, у тому числі органів управління та самоврядування.

Склад та кваліфікаційні вимоги до суддів Верховного Суду України визначаються у ст. ст. 39-40 Закону «Про судоустрій і статус суддів» [1]. Їх системний аналіз у контексті з іншими статтями цього Закону, дозволяє дійти до висновку, що до судді Верховного Суду України висуваються підвищені, у порівнянні з іншими суддями, вимоги, як у відношенні віку, досвіду роботи на посаді судді, так і стажу наукової та науково-педагогічної діяльності. Отже, позиція законодавця є однозначною – Верховний Суд України формується з високодосвідчених компетентних суддів, які підтвердили на практиці та під час кваліфікаційного оцінювання свою здатність виконувати повноваження у вищому судовому органі.

Для виконання, покладених на Верховний Суд України, повноважень у його структурі утворюються чотири судові палати (в адміністративних, господарських, цивільних та кримінальних справах), Пленум Верховного Суду України, а також офіційний друкований орган та Науково-консультативна рада. Остання діє на основі положення про неї [6]. До кожної судової палати входять судді відповідної кваліфікації.

Мета та завдання діяльності Верховного Суду України визначені в ст. 38 Закону «Про судоустрій і статус суддів». Зокрема, зазначено, що Верховний Суд України є найвищим

судовим органом у системі судів загальної юрисдикції України, який забезпечує єдність судової практики у порядку та спосіб, визначених процесуальним законом [1]. Незважаючи на досить чітке легітимне формулювання мети діяльності Верховного Суду України в науково-теоретичному та практичному плані, виникають спірні питання, пов'язані з трактуванням категорії «найвищий судовий орган» та визначенням повноважень у сфері перегляду судових справ в порядку касаційного оскарження.

З приводу цього Конституційний Суд України виніс Рішення у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення термінів «найвищий судовий орган», «вищий судовий орган», «касаційне оскарження», які містяться у статтях 125, 129 Конституції України [7]. У цьому Рішенні Конституційний Суд України зазначив, що конституційний статус Верховного Суду України, як найвищий судовий орган у системі судів загальної юрисдикції, не передбачає наділення його законодавцем повноваженнями суду касаційної інстанції щодо рішень вищих спеціалізованих судів, які реалізують повноваження касаційної інстанції [7]. Отже, Конституційним Судом України було визнано не конституційним касаційні повноваження Верховного Суду України щодо рішень, прийнятих верховними спеціалізованими судами як судами касаційної інстанції. У зв'язку з цим виникає питання, в чому ж тоді полягає найвище становище Верховного Суду в системі загальних судів.

З цього приводу правильною видається думка В. М. Кравчука, який зазначає, що особливий статус Верховного Суду України проявляється в тому, що він виконує особливу функцію, яку не виконує жоден інший суд будь-якої інстанції, у т.ч. і вищий, — забезпечує єдність (однаковість) судової практики [8].

Отже, можна сформулювати основну мету діяльності Верховного Суду України як найвищого судового органу в системі судів загальної юрисдикції: – забезпечення однакового та правильного застосування всіма судами загальної юрисдикції законодавства при розгляді справ та винесенні по них рішень.

Виступаючи колегіальним органом державної влади, Верховний Суд України утворює у своєму складі відповідні управлінські

органи та адміністративні посади. Зокрема, до органів належать: Пленум Верховного Суду України, органи суддівського самоврядування (збори Верховного Суду України); до керівних посад – Голова Верховного Суду України та його заступники.

Розмежування повноважень суддів, які займають адміністративні посади у Верховному Суді України, та органів судового управління, що утворюються в цьому суді, дозволяє дійти до висновку, що Голова Верховного Суду України та його заступники здійснюють переважно організаційно-управлінські функції та функції контролю за роботою апарату суду. Визначення питань внутрішньої організації суду вирішується виключно його колегіальними органами, в засіданні яких мають право брати участь усі судді Верховного Суду України – Пленумом та Зборами суддів Верховного Суду України. Водночас, слід зауважити, що аналіз ст. ст. 46, 126 Закону «Про судоустрій і статус суддів» [1] та положень Регламенту Пленуму Верховного Суду України [9] свідчить майже про цілковиту ідентичність повноважень цих двох органів, їх склад (усі судді Верховного Суду) та умови правомочності їх засідань (присутність на засіданні не менше двох третин від кількості суддів, що працюють у суді). Наприклад, відповідно до п. п. 1-3 ч. 1 ст. 46 Закону Пленум Верховного Суду України обирає на посади та звільняє з посад Голову та заступників, заслуховує інформацію про їх діяльність. У п. п. 3,5 ч. 5 ст. 126 Закону Збори суддів ухвалюють рішення про обрання суддів на адміністративні посади та звільнення їх з посад; заслуховують звіти суддів, які обіймають адміністративні посади. Отже, наразі існує потреба у більш чіткому розмежуванні повноважень Пленуму та Зборів суддів Верховного Суду України.

До адміністративних повноважень Верховного Суду України відповідно до ст. 38 Закону «Про судоустрій і статус суддів» відносяться такі, як: 1) узагальнення судової практики та забезпечення однакового праворозуміння та правозастосування всіма суддями; 2) аналіз стану здійснення правосуддя в судах загальної юрисдикції за даними судової статистики; 3) надання висновків щодо проектів законодавчих актів, які стосуються судової системи та діяльності Верховного Суду України тощо.

Таким чином, можна зробити висновок, що адміністративно-правовий статус Верховного Суду України не дозволяє йому здійснювати прямий та ультимативний управлінський вплив на нижчестоящі суди загальної юрисдикції або окремих їх суддів. Це обумовлено дією принципу незалежності суддів та підкорення їх тільки закону.

Останнім елементом адміністративно-правового статусу Верховного Суду України є принципи та гарантії його діяльності. Так, загальні для всієї судової системи принципи, які характерні і для діяльності Верховного Суду України, закріплені в ст. ст. 6-16 Закону «Про судоустрій і статус суддів» [1]. До цих принципів належать: 1) незалежність суддів; 2) право кожного на справедливий та повноважний суд; 3) гласність та відкритість судового процесу; 4) здійснення судочинства та ведення діловодства в судах українською мовою; 5) обов'язковість судових рішень тощо.

Спеціальними принципами діяльності Верховного Суду України є: 1) остаточність та обов'язковість рішень Верховного Суду; 2) науковість рішень та висновків Верховного Суду; 3) спеціалізація судових палат по розгляду різних категорій справ тощо.

До гарантій діяльності Верховного Суду України можна віднести: 1) соціально-економічні гарантії: гарантований рівень оплати праці, визначення системи доплат, надання щорічної основної та додаткової оплачуваної відпустки, інші соціальні гарантії; 2) надання Верховному Суду України статусу найвищого судового органу в системі судів загальної юрисдикції; 3) встановлення юридичної відповідальності за посягання на життя, здоров'я, майно, інші права та інтереси суддів Верховного Суду або членів його сім'ї тощо.

Отже, проведений аналіз елементів адміністративно-правового статусу Верховного Суду України дозволяє виділити такі його особливості: 1) підвищенні вимоги до кандидатів на посаду суддів Верховного Суду України у відношенні віку, досвіду роботи на посаді судді, стажу, наукової, науково-педагогічної роботи тощо; 2) особливості мети діяльності Верховного Суду України як найвищого судового органу в системі судів загальної юрисдикції, яка полягає у забезпеченні однакового та правильного застосування всіма судами при

АНОТАЦІЯ

У статті визначено поняття адміністративно-правового статусу Верховного Суду України; охарактеризовано елементи адміністративно-правового статусу Верховного Суду України; з'ясована роль та місце Верховного Суду України в системі судової влади; виявлено та проаналізовано особливості адміністративно-правового статусу досліджуваного суб'єкта.

SUMMARY

The paper defines the concept of administrative and legal status of the Supreme Court of Ukraine; described elements of administrative and legal status of the Supreme Court of Ukraine; The role and place of the Supreme Court of Ukraine in the judicial system; identified and analyzed the features of the administrative and legal status of the studied subject.

розгляді справ та винесенні по них рішень; 3) особливості управління у Верховному Суді України, які реалізуються у формі засідань двох органів, у яких беруть участь всі судді – Пленуму та Зборів Верховного Суду України; 4) застосування специфічних методів управління системою судів загальної юрисдикції – відсутність прямого державно-владного впливу, а використання для цього методів опосередкованого управління: узагальнення та аналіз судової практики та надання на цій основі роз'яснень щодо правильності застосування окремих положень законодавства суддями під час розгляду справ.

Перспективою розвитку адміністративно-правового статусу Верховного Суду України, відповідно, подальших досліджень у цій сфері, мають стати: 1) уточнення правового статусу Пленуму та Зборів суддів Верховного Суду України; розмежування їх повноважень; 2) однозначне формулювання мети та завдань діяльності Верховного Суду України як найвищого судового органу в системі судів загальної юрисдикції; 3) визначення особливостей проведення кваліфікаційного оцінювання кандидатів на посади суддів у Верховному Суді України.

Література

1. Про судоустрій і статус суддів: Закон України в ред. від 12.02.2015 № 192-VIII // Офіційний вісник України. – 2015. – №17. – Ст. 24.
2. Коломієць Т. О. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник / Коломієць Т. О. – К.: Юрінком-Інтер, 2011. – 576 с.
3. Бандурка О. О. Державна податкова служба в Україні: система, правовий статус, модернізація / О. О. Бандурка. – Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. – 234 с.

4. Олефіренко Н. А. Адміністративно-правовий статус адміністративного суду в Україні / Н. А. Олефіренко // Слово Національної школи суддів України. – 2013. – № 3(4). – С. 152-155.

5. Захорольных Н. В. Особенности административно-правового статуса арбитражного управляющего / Н. В. Захорольных // Юридическая наука. – 2012. – №4. – С. 69-73.

6. Про затвердження Положення про Науково-консультативну раду при Верховному Суді України : Постанова Пленуму Верховного суду України від 16.09.2011 № 5 // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-11>.

7. Рішення у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення термінів «найвищий судовий орган», «вищий судовий орган», «касаційне оскарження», які містяться у статтях 125, 129 Конституції України : Рішення Конституційного суду України від 11.03.2010 № 8-рп/2010. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-10>.

8. Кравчук В. М. Про інстанційність судової системи: третій зайвий? / В. М. Кравчук // Національна школа суддів. Наукові статті. — 2013. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.nsj.gov.ua/ua/science/naukovi-statti/volodimir-kravchuk-pro-instantsiynist-sudovoi-sistemi-tretiy-zayvii/>.

9. Про затвердження Регламенту Пленуму Верховного Суду України : Постанова Пленуму Верховного суду України від 09.04.2012 № 5. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-12/paran51#n51>.

ПОЛНОМОЧИЯ СУБЪЕКТОВ ПУБЛИЧНОГО УПРАВЛЕНИЯ В СФЕРЕ КУЛЬТУРЫ

**ХАТНЮК Юрий Анатольевич - кандидат юридических наук, доцент
кафедры административного права и административного процесса, Львовский
государственный университет внутренних дел**

УДК 342.951:351.85

В данной статье исследуются вопросы определения системы субъектов публичного управления, их полномочия по реализации государственной политики Украины в сфере культуры. Раскрываются понятие и основные виды объектов культуры, суть публичного управления в указанной сфере, а также приоритетные направления развития культуры.

Ключевые слова: публичное управление, культура, полномочия, органы государственной власти, органы местного самоуправления.

Реформаторские преобразования в сфере культуры Украины происходят со времен провозглашения независимости государства, когда возник вопрос формирования новой государственной культурной концепции. Современные условия развития государства определяют и новое пространство реализации государственной политики в сфере культуры в плоскости личной свободы, свободного творческого самовыражения и создания национальной идеи.

Сегодня перед украинским государством, в частности перед органами государственной власти и местного самоуправления, стоят приоритетные и стратегические задачи, главная цель которых превратить культуру в действенный инструмент реализации политических и социально-экономических реформ. Однако реалии свидетельствуют, что стратегические задачи отечественной отрасли культуры из года

в год, к сожалению, остаются формальными и не выполняются из-за ряда нерешенных проблемных вопросов и разного рода факторов. И поэтому актуальной является потребность в исследованиях проблем и перспектив развития отрасли культуры в Украине, определение системы субъектов публичного управления и их полномочия в указанной сфере.

В связи с этим, целью статьи является определение круга субъектов публичного управления, их полномочия по реализации государственной политики Украины в сфере культуры.

Большой вклад в исследование публичного управления в сфере культуры внесли такие ученые-административисты, как: В.Б. Аверьянов, С.С. Алексеев, Д. Бахрах, Ю.П. Битяк, Р.А. Калюжный, Л.В. Коваль, Т.А. Коломоец, В.К. Колпаков, А.Т. Комзюк, О.В. Кузьменко, Р.С. Мельник, О.И. Миколенко, В.К. Шкарупа и др. Значительное влияние на это исследование имели теоретические труды исследователей сферы культуры, а именно: А. Гриценко, В. Добровольской, В. Карловой, М. Максименко, А. Резника, С. Садовенко, В. Солодовника и др.

Учитывая вклад в исследование данной темы украинских ученых, стоит отметить, что данной проблематике, особенно в современных условиях трансформационности, характерна динамика объекта исследования. Поэтому и при имеющемся состоянии разработки тематики, необходимость в

современных дальнейших наработках в этом направлении.

Украина стала на путь развития демократического, правового государства, создание гражданского общества с высокими гуманистическими ценностями. В этих процессах важную роль играет культура, которая является мощным средством консолидации общества, восстановления исторической памяти, утверждения национального самосознания и патриотизма, укрепления межнационального мира и согласия. С помощью культуры формируется активный, творческий интеллект и высокая духовность личности, интеллектуальный потенциал народа является главным условием выхода общества на новые уровни цивилизации [1].

Под термином «культура» понимают совокупность материальных и духовных ценностей, созданных обществом, которые характеризуют определенный уровень его развития.

Культура, как самостоятельная отрасль социально-культурного строительства, включает в себя широкий круг государственных и общественных органов, предприятий, учреждений, организаций, учреждений культуры. К этой области относятся:

1) театральное, музыкальное, хореографическое, изобразительное, декоративно-прикладное, эстрадное и цирковое искусство;

2) концертные организации, музеи, библиотеки, дома культуры и др.;

3) кинематография; телевидение и радиовещание; издательское дело, полиграфия и торговля книгами.

Управление культурой заключается в: а) организации создания, распространения и популяризации произведений литературы и искусства; б) обеспечении распространения информации и пропаганды достижений культуры; в) сохранении и использовании культурных ценностей; г) охране произведений искусства и памятников культуры, повышении культурного уровня населения Украины; д) руководстве предприятиями, организациями, учреждениями и учреждениями культуры.

Основы законодательства Украины о культуре определяют правовые, экономические, социальные, организационные основы развития культуры в Украине, регулируют общественные отношения в сфере создания, распространения, хранения и использования культурных ценностей и направлены на:

1) реализацию суверенных прав Украины в сфере культуры; возрождение и развитие культуры украинской нации и культур национальных меньшинств, проживающих на территории Украины;

2) обеспечение свободы творчества, свободного развития культурно-художественных процессов, профессионального и самостоятельного художественного творчества;

3) реализацию прав граждан на доступ к культурным ценностям;

4) социальная защита работников культуры;

5) создание материальных и финансовых условий развития культуры.

Приоритетные направления развития культуры определяются целевыми общегосударственными программами, которые утверждаются Верховной Радой Украины. Государство создает условия для развития культуры украинской нации и культур национальных меньшинств; сохранения, воспроизводства и охраны культурно-исторической среды; эстетического воспитания детей и юношества; проведение исследований в области теории и истории культуры Украины; расширение культурной инфраструктуры села; материального и финансового обеспечения учреждений, предприятий, учреждений, организаций культуры.

Политику государства в сфере культуры, правовые, экономические и социальные гарантии ее реализации, систему социальной защиты работников культуры определяет Верховная Рада Украины. Органы исполнительной власти обеспечивают реализацию государственной политики в сфере культуры; осуществляют с участием общественных объединений разработку государственных программ развития культуры и их финансирование; создают условия для возрождения и развития культуры украинской нации, культур национальных

меньшинств, проживающих на территории Украины и др.

Нормативно-правовые акты, которые составляют правовую основу организации и функционирования культурной сферы в Украине, целесообразно классифицировать по трем группам: а) нормативно-правовые акты, регулирующие общие вопросы функционирования культурной сферы в Украине; б) нормативно-правовые акты, регулирующие отдельные участки сферы культуры (библиотечную, клубную, музейные дела и т. п.); в) нормативно-правовые акты, которые охватывают регулирование отдельных аспектов культурной деятельности, которые возникают в процессе осуществления общественных отношений.

Управленческая деятельность в сфере культуры осуществляется системой органов исполнительной власти, каждый из которых реализует свою компетенцию на отдельных участках культурного строительства: непосредственно культура, телевидение и радиовещание, кинематография, издательское дело и др.

Систему государственных органов управления культурой составляют: Министерство культуры Украины, Министерство культуры АРК, Управление культуры областных, Киевской и Севастопольской городских государственных администраций, отделы культуры районных государственных администраций и подведомственные этим органам учреждения культуры [2, - с. 436–438].

Анализируя действующее законодательство и определив правовое положение государственных органов, можем выделить субъектов, осуществляющих общее руководство культурной сферой, – Верховную Раду Украины, Президента Украины, Кабинет Министров Украины, а также специальные отраслевые органы управления – Министерство культуры Украины, Государственный комитет телевидения и радиовещания Украины, государственная архивная служба Украины и другие.

Следует отметить, что у субъектов общего руководства сферы культуры преобладают функции координационно-регулирующего характера. Это связано с тем, что

они не осуществляют непосредственного управления объектами культуры, а обеспечивают правовое регулирование их деятельности, осуществляют координацию деятельности специальных органов государственного управления культурой и т. п.

Министерство культуры Украины является главным органом в системе центральных органов исполнительной власти, обеспечивающий формирование и реализует государственную политику в сферах культуры и искусств, охраны культурного наследия, вывоза, ввоза и возвращения культурных ценностей, государственной языковой политики, а также обеспечивает формирование и реализацию государственной политики в сфере кинематографии, восстановления и сохранения национальной памяти. Это специально уполномоченный центральный орган исполнительной власти в сфере межнациональных отношений, религии и защиты прав национальных меньшинств.

Министерство культуры Украины в соответствии с возложенными на него задачами:

1) осуществляет нормативно-правовое регулирование и определяет перспективы и приоритетные направления развития в сферах культуры и искусств, охраны культурного наследия, вывоза, ввоза и возвращения культурных ценностей, государственной языковой политики, религии и защиты прав национальных меньшинств, кинематографии, восстановления и сохранения национальной памяти;

2) разрабатывает и осуществляет меры по созданию условий для возрождения и развития культуры украинской нации, культурной самобытности коренного народа и национальных меньшинств, всех видов искусств, художественного народного творчества, ячеек традиционной культуры, народных художественных промыслов и нематериального культурного наследия;

3) принимает меры к обеспечению социальной защиты профессиональных творческих работников и работников культуры;

4) способствует деятельности творческих союзов, молодежных, детских и дру-

гих общественных объединений, функционирующих в сферах культуры, искусств;

5) организует проведение выставочной деятельности, проведения международных, Всеукраинских, региональных художественных фестивалей и конкурсов, культурно-художественных проектов, концертов, художественных аукционов, выставок, выставок-продаж и других мероприятий по вопросам, относящимся к его компетенции;

6) способствует централизованному комплектованию и использованию библиотечных фондов, осуществляет координацию работ по объединению библиотек в единую библиотечно-информационную систему;

7) осуществляет координацию деятельности театров и осуществляет контроль за их деятельностью;

8) организует обучение и профессиональную переподготовку артистического и художественного персонала театров;

9) составляет перечень объектов нематериального культурного наследия;

10) способствует сохранению и развитию культурной инфраструктуры села, культурному досугу в сельской местности, традиционной культуры регионов;

11) осуществляет контроль за деятельностью музеев, основанных на государственной и коммунальной форме собственности;

12) способствует сохранению и развитию этнической самобытности национальных меньшинств, удовлетворению их культурных, языковых и информационных потребностей;

13) осуществляет другие полномочия, определенные законом [3].

Государственный комитет телевидения и радиовещания Украины является центральным органом исполнительной власти со специальным статусом, деятельность которого направляется и координируется Кабинетом Министров Украины. Это главный орган в системе центральных органов исполнительной власти, обеспечивающий формирование и реализует государственную политику в сфере телевидения и радиовещания, информационной и издательской сфере.

Госкомтелерадио в соответствии с возложенными на него задачами:

1) разрабатывает меры по предотвращению внутреннего и внешнего информационного воздействия, который угрожает информационной безопасности государства, общества, личности;

2) участвует в формировании единого информационного пространства, содействии развитию информационного общества;

3) выполняет вместе с другими государственными органами задачи по обеспечению информационной безопасности;

4) готовит предложения по совершенствованию системы государственного управления в сфере телевидения и радиовещания, информационной и издательской сфере, полиграфии;

5) способствует развитию отечественных средств массовой информации;

6) принимает вместе с другими органами государственной власти меры по развитию книгоиздательского дела и книгораспространения;

7) обеспечивает соблюдение государственной языковой политики в сфере телевидения и радиовещания, информационной и издательской сфере;

8) принимает вместе с другими органами государственной власти меры по повышению художественного качества отечественных телерадиопрограмм, защиты общества от негативного влияния аудио- и видеопродукции, представляет угрозу общественной морали;

9) участвует в разработке государственных стандартов для нужд цифрового телерадиовещания;

10) обеспечивает государственную стандартизацию в издательской сфере, организует и осуществляет контроль за присвоением международных стандартных номеров изданиям, по их регистрации в национальных и международных библиографических базах данных;

11) осуществляет иные полномочия, определенные законом [4].

Государственная архивная служба Украины является центральным органом исполнительной власти, деятельность ко-

торого направляется и координируется Кабинетом Министров Украины через Министра юстиции Украины, входит в систему органов исполнительной власти и обеспечивает реализацию государственной политики в сфере архивного дела, делопроизводства, создания и функционирования государственной системы страхового фонда документации, а также межотраслевую координацию по вопросам, отнесенным к его компетенции.

Основными задачами Государственной архивной службы Украины являются:

1) внесение предложений по формированию государственной политики в сфере архивного дела, делопроизводства, создания и функционирования государственной системы страхового фонда документации, обеспечение ее реализации;

2) организация формирования, государственного учета и хранения документов Национального архивного фонда, использование сведений, которые в нем содержатся;

3) контроль за деятельностью архивных учреждений, служб делопроизводства, управление и контроль в соответствии с законодательством за деятельностью предприятий, учреждений, организаций страхового фонда документации;

4) организация проведения научно-исследовательских работ в сфере архивного дела, документоведения, археографии, формирования и хранения страхового фонда документации и др. [5].

Для реализации функций развития культуры на подведомственной территории сельские, поселковые и городские советы наделены комплексом полномочий, закрепленных в Законе Украины «О местном самоуправлении в Украине» [6].

Так, в соответствии со ст. 27 вышеуказанного Закона, к ведению исполнительных органов сельских, поселковых, городских советов относятся:

1) подготовка программ социально-экономического и культурного развития сел, поселков, городов, целевых программ по другим вопросам самоуправления, представление их на утверждение совета, организация их выполнения; представление

совету отчетов о ходе и результатах выполнения этих программ;

2) обеспечение составления балансов финансовых, трудовых ресурсов, денежных доходов и расходов, необходимых для управления социально-экономическим и культурным развитием соответствующей территории;

3) представление в районных, областных советах необходимых показателей и внесения предложений к программам социально-экономического и культурного развития соответственно районов и областей, а также в планы предприятий, учреждений и организаций независимо от форм собственности, расположенных на соответствующей территории, по вопросам, связанным с социально-экономическим и культурным развитием территории, удовлетворением потребностей населения.

Для реализации решений сельских, поселковых и городских советов и осуществления их исполнительных функций и полномочий, создаются исполнительные органы местного самоуправления. В Украине исполнительными органами местного самоуправления являются исполнительные комитеты сельских, поселковых и городских советов, которые формируют и возглавляют соответственно сельские, поселковые и городские головы [6].

Итак, следует констатировать, что системе, которая действует сегодня, субъектов публичного управления в сфере культуры не хватает четких критериев, которые позволили бы распределить их функции. Степень и формы их выполнения зависят от организационно-правового уровня конкретного органа. В связи с этим необходимо различать управление общее (на примере Министерства культуры Украины), и специальное, функции которого связаны с решением конкретных задач по реализации своей компетенции на отдельных участках культурного строительства (на примере Государственной архивной службы Украины и т. д.).

К сожалению, наблюдается низкая связь взаимодействия Министерства культуры Украины, а также областных управлений культуры с местными органами власти,

частными структурами и общественностью по проблемам культурного развития. Это связано с отсутствием четко отрегулированных механизмов взаимодействия между указанными субъектами управления по реализации государственной политики в сфере культуры, как в демократических странах мира.

Литература

1. Максименко М. Державна політика у сфері культури: особливості реалізації в сучасних умовах / Марина Максименко, Валерій Павлюк // Механізми формування соціально-ефективної державної економічної політики в умовах демократизації суспільства. – № 4 (136). – 2015. – С. 32–35. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://skhid.com.ua/article/download/51689/47750>

2. Адміністративне право України: підручник / Ю.П. Битяк, В.М. Гаращук, О.В. Дяченко та ін.; за ред. Ю.П. Битяка. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 544 с.

3. Про затвердження Положення про Міністерство культури України: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.09.2014 р. № 495 // Сайт законодавства України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/495-2014-п>

4. Про затвердження Положення про Державний комітет телебачення і радіомовлення України: Постанова Кабінету Міністрів України від 13.08.2014 р. № 341 // Сайт законодавства України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/341-2014-п>

5. Про затвердження Положення про Державну архівну службу України : Указ Президента України від 06.04.2011 р. № 407/2011 // Сайт законодавства України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/407/2011>

6. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР // Сайт законодавства України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр>

Khatnuk Yu. A. Powers of the subjects of public administration in the sphere of culture

This article examines the issues of identifying the system of entities of public administration, their authority to implement the state policy of Ukraine in the sphere of culture. The concept and reveals the main types of cultural objects, the essence of public administration in this area, and also priority directions of development of culture.

Today, the Ukrainian government, in particular before state authorities and local self-government are of priority and strategic objectives, which main goal is to transform the culture into an effective tool of realization of political and socio-economic reforms. However, realities indicate that the strategic objectives of the domestic cultural industries from year to year, unfortunately, remain formal and not implemented through a number of outstanding issues and various factors. And so important is the need to research the problems and prospects of development of the cultural sector in Ukraine, definition of the system of entities of public administration and their powers in this area. In this regard, the aim of the article is to identify the range of actors in public administration, their authority to implement the state policy of Ukraine in the sphere of culture.

Given the contribution to the study of the topic of Ukrainian scientists, it is worth noting that this problem, especially in modern conditions transformation typical dynamics of the research objects. Therefore, under the existing state of development of the theme, there is a need for timely further developments in this direction.

The topic of the article is extremely relevant, because Ukraine is on the path of building a democratic, legal state, the establishment of a civil society with high humanistic values. In these processes an important role plays the culture, which is a powerful means of consolidation of the society, recovery of historical memory, assertions of national identity and patriotism, strengthening of interethnic peace and consent. Through the culture formed an active, creative intelligence and high spiritual personality and intellectual potential of people, which is the

АНОТАЦІЯ

У даній статті досліджуються питання щодо визначення системи суб'єктів публічного управління, їх повноваження стосовно реалізації державної політики України у сфері культури. Розкривається поняття та основні види об'єктів культури, суть публічного управління у зазначеній сфері, а також пріоритетні напрямки розвитку культури.

main precondition of the withdrawal of the company to new levels of civilization.

This study is based on administrative activity in the sphere of culture and is characterized by the system of Executive authorities, each of which implements its competence on separate sites of cultural development: culture, television and radio broadcasting, film, printing, etc. The system of such bodies are: the Ministry of culture of Ukraine, State Committee for television and radio broadcasting of Ukraine, State archival service of Ukraine, the Ministry of culture of the Autonomous Republic of Crimea, Management of culture of regional, Kyiv and Sevastopol city state administrations, departments of culture of regional state administrations and subordinated to these

bodies of cultural institutions. The article sdesnudas analysis of their authority to implement the state policy in this area.

It is noted that today the current system of entities of public administration in the field of culture lack of clear criteria that would allow to distribute their functions. The degree and form of their execution depend on organizational and legal level of a particular organ. In this connection it is necessary to distinguish between the General management (on the example of the Ministry of culture of Ukraine), and special functions which is related to solving specific problems in the implementation of their competence at individual sites cultural development (on the example of the State archival service of Ukraine and others).

Low investigated the interaction of the Ministry of culture of Ukraine and regional departments of culture with local authorities, private entities and the public on issues of cultural development, because because of the lack of clearly regulated mechanisms of interaction between the subjects of management on the implementation of the state policy in the specified sphere in democratic countries.

ГЕНЕЗИС СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ОХОРОНИ НЕМАТЕРІАЛЬНОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

КУДЕРСЬКА Надія Іванівна - кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри суспільних наук Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв, м. Київ

КУДЕРСЬКА Ірина Олександрівна - магістр права

УДК 341.24 (477)

Исследованы международные и отечественные нормативно-правовые акты по нематериальному культурному наследию; определено начало правовой охраны нематериального культурного наследия в Украине; определены недостатки в выполнении Украиной международных обязательств, в частности, обусловленных Конвенцией ЮНЕСКО об охране нематериального культурного наследия (2003г.).

Ключові слова. Нематеріальна культурна спадщина, генеза становлення та розвитку охорони, міжнародні зобов'язання України щодо нематеріальної культурної спадщини.

Вступ

Нематеріальна культурна спадщина є основою національної самосвідомості, сприяє формуванню толерантності, зміцнює духовний зв'язок поколінь і епох, відіграє ключову роль у формуванні культурної політики нашої країни. Під впливом змін у всіх сферах суспільства, пов'язаних з різними соціокультурними процесами, серед яких є й глобалізація, виникла загроза безповоротної втрати певного обсягу соціально, культурно й естетично значимої інформації – проявів нематеріальної спадщини через відсутність відповідних механізмів збереження та передачі, що актуалізувало питання щодо традицій, які з тих чи інших підстав мають сутнісний характер як для окремої локальної культури, так і для національних культур, зокрема фольклору і

всього комплексу народної культури, стрімко зникаючих природних мов, соціально-культурних практик, ін. Фактично через ці процеси чисельні об'єкти нематеріальної культури виявилися приреченими на забуття й загибель, тому що в суспільствах стали зникати необхідні установки на їх існування та збереження, а також їх нормативно-правове визначення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

Окремі питання міжнародної охорони (збереження) НКС було розглянуто у публікаціях Н. Терес, В. Василенко, О. Мельничук, ін., проте генезис становлення та розвитку охорони нематеріальної культурної спадщини в Україні не досліджувалися.

Ціль статті (постановка завдання)

Дослідити міжнародні та вітчизняні нормативно-правові акти щодо нематеріальної культурної спадщини; встановити початок правової охорони нематеріальної культурної спадщини в Україні; визначити недоліки у виконанні Україною міжнародних зобов'язань, зокрема, обумовлених Конвенцією ЮНЕСКО про охорону нематеріальної культурної спадщини (2003 р.).

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів

Збереження та розвиток з метою передачі наступним поколінням культурних здобутків і надбань народів світу є необхідним через загрозу невідвортної глобалізації й комерціалізації культури, що поставило питання правової регламентації всіх проблемних питань щодо нематеріальної культурної спадщини. Для їх вирішення деякі країни ухвалили національні закони про захист нематеріальної культури, при чому, Японія у 1950 році, Південна Корея у 1962 році, а деякі – закони, що забезпечують права корінного населення, але поширюються на різні види нематеріальної культурної спадщини. У низці країн постійно здійснюється документування традиційних знань з метою кращого збереження та зменшення практики їхнього використання без матеріальної компенсації, зокрема створено електронні бібліотеки традиційних знань в Індії та Китаї, в Лаосі діє Центр ресурсів традиційної медицини, а Всесвітня організація інтелектуальної власності (ВОІВ) створила інтерактивний інтернет-портал баз даних і реєстрів традиційних ресурсів для використання патентними організаціями.

Міжнародна нормативно-правова діяльність щодо охорони нематеріальної культурної спадщини була розпочата у 1973 році з пропозиції уряду Болівії для охорони фольклору ухвалення Протоколу до Всесвітньої конвенції ЮНЕСКО про авторське право (1952 р.). А термін «нематеріальна культурна спадщина» (далі – НКС) на міжнародному рівні офіційно став використовуватися з 1982 року після проведення в Мексиці циклу конференцій під назвою «Мондіакульт», на яких було обумовлено необхідність приділення особливої уваги її збереженню. Першим офіційним документом у галузі охорони нематеріальної культурної спадщини стала Рекомендація ООН щодо збереження традиційної культури і фольклору (1989 г.), в яких підкреслено соціальне, економічне і політичне значення фольклору в історії й сучасній культурі суспільств, визнано існування небезпек, які

йому загрожують, рекомендовано усім країнам-членам ЮНЕСКО розробити спеціальні правові положення та плани організаційних заходів щодо збереження і захисту традиційної культури.

З 1996 року Україна є членом *Міжнародної ради фольклорних фестивалів*, що сприяло пропагуванню українського фольклору на міжнародному рівні. У країні державну підтримку отримали, зокрема такі міжнародні фольклорні фестивалі: Фольклорний дивосвіт (м. Київ), Калинове літо на Дніпрі--- (м. Комсомольськ Полтавської обл.), Лесина весна (м. Новоград-Волинський Житомирської обл.), Древлянські джерела (м. Рівне), Поліське літо з фольклором (м. Луцьк), Всеукраїнський фестиваль лемківської культури «Дзвони Лемківщини» (м. Монастириськ Тернопільської обл.), Всеукраїнський фестиваль кобзарського мистецтва «Вересаєве свято» (с. Сокиринці Чернігівської обл.), фестиваль хорового співу «Калиновий спів» (м. Кіровоград), ін. Фактично останнє десятиріччя минулого століття слід вважати початком пам'яткоохоронної діяльності в Україні щодо нематеріальної культурної спадщини.

У 1997 році ЮНЕСКО було розпочато Програму з проголошення шедеврів усної та нематеріальної спадщини людства, яка визначила необхідність захисту такої форми культурної спадщини, її проявів. Починаючи з 2001 року з метою залучення уваги світової спільноти до неї та стимулювання зусиль з її охорони, збереження, відновлення, статус «шедеврів» став надаватися й проголошуватися Комісією ЮНЕСКО. Об'єкти нематеріальної культурної спадщини для проголошення їх шедеврами повинні були: презентувати високу концентрацію видатної нематеріальної культурної спадщини; бути популярним й традиційним культурним виразом; мати визначну цінність з точки зору історії, мистецтва, етнології, соціології, антропології, лінгвістики або літератури. Так, з 2001 по 2005 роки було проголошено близько 90 шедеврів нематеріальної культурної спадщини, серед яких обряди Сосо-Бала (Гвінея), поліфонічний спів (Грузія), якутський героїчний епос Олонхо, казки братів Грїмм, в основу яких

покладено народну творчість; бразильська самба, санскритський театр Кутійаттам (Індія), королівський балет Камбоджі, бельгійський карнавал Бінче, кхмерський театр тіней, ін. Процедура складання Списку шедеврів нематеріальної культурної спадщини схожа на складання Списку ЮНЕСКО всесвітньої спадщини. Зверталася увага на всі культурні явища, основні механізми яких не мають предметну речову опосередковану передачу.

У 2001 році було ухвалено Загальну Декларацію ЮНЕСКО про культурне різноманіття, в якій вказувалося, що культурою є не тільки література і мистецтво, а й «... спосіб життя, вміння жити разом, систему цінностей, традиції та вірування ...» [1], а також наголошено на особливій ролі культури в економічному та соціальному розвитку, зацентровано на тому, що на сучасному етапі міжнародного співробітництва повага до культурного різноманіття може суттєво вплинути на рівень світової безпеки. Приміром, велике різноманіття мов, які демонструють таку ж кількість світоглядів та світосприйняття. У цій Декларації зазначається: «... необхідно зберігати, популяризувати і передавати наступним поколінням культурну спадщину у всіх її формах, що відбивають досвід і надії людства, створюючи тим самим поживне середовище для творчості у всій її різноманітності й заохочуючи дійсний діалог між культурами.» (ст.7) Наприклад, виробництво та поширення культурних товарів¹, які мають виразну національну специфіку, є одним із напрямів сприяння розвитку культурного різноманіття та підтримки культурного сектора. Для допомоги у просуванні культурних товарів та розкритті потенціалу місцевих культур на основі ЮНЕСКО була створена спеціальна організація – Глобальний Альянс. Усі країни-члени ЮНЕСКО зобов'язані визнавати, захищати та пропагувати переваги культурного різноманіття на місцевому, національному та міжнародному рівнях. 21

¹ Культурні товари – це споживчі товари, які передають ідеї, символи і уяву про спосіб життя (книжки, журнали, мультимедійні продукти, кіно, відео, аудіовізуальні програми, народні промисли, мода).

травня 2003 року вперше було відзначено Всесвітній день культурного різноманіття в ім'я діалогу і розвитку.

У вересні 2002 році на Третньому круглому столі міністрів культури країн-членів ЮНЕСКО «Нематеріальна культурна спадщина – дзеркало культурного різноманіття» було обговорено пропозиції щодо вивчення, інвентаризації, документації, популяризації, охорони, збереження цієї спадщини та прийнято Стамбульську декларацію (2002 р.). В ній зазначалося, що «численні види нематеріальної культурної спадщини є одним з фундаментальних джерел культурної ідентичності народів і громад, а також загальним надбанням всього людства. Нематеріальна культурна спадщина створює в громадах відчуття належності та спадкоємності й, відтак, є одним з головних джерел творчості та культурної діяльності». Окрім того, підкреслювалося, що процес глобалізації, з одного боку, несе серйозну загрозу існуванню НКС, а з іншого – може сприяти її поширенню, головним чином завдяки новітнім інформаційним і комунікаційним технологіям, створюючи, таким чином, цифрову спадщину, яка теж заслуговує на збереження. Тобто глобалізація може сприяти виникненню нових об'єктів цієї спадщини спільних для людства, чим пропагуватиме цінності солідарності й толерантності, призводитиме до кращого розуміння інших і поваги до різноманіття, створення підґрунтя для по-справжньому сталого розвитку нематеріальної культурної спадщини як гарантії миру. Держави-учасниці цього міжнародного форуму зобов'язалися сприяти проведенню відповідної дослідницької роботи, складанню національних реєстрів, будь-якій підтримці, визнанню та заохоченню «носіїв» НКС, забезпеченню передачі їх знань і навичок наступним поколінням, розробити необхідну законодавчу базу й механізми її імплементації із застосуванням та розвитком нових форм співпраці, обміну досвідом, проведення двосторонніх та багатосторонніх консультацій у цій сфері.

У ЮНЕСКО нематеріальна культурна спадщина завжди розглядалася як колективна мудрість людства, яка у період глоба-

лізації піддається загрози «розмивання або зникнення», а тому підкреслювали важливість її охорони для збереження культурної самобутності країн-членів, культурного різноманіття й поширення позитивної інформації у світі про різні народи і держави, а також необхідність ухвалення базового міжнародного нормативно-правового документу, визначивши такі основоположні принципи: 1) нематеріальна культурна спадщина повинна в основному зберігатися шляхом розвитку творчості й використання тими представниками суспільства, які є його творцями і носіями; 2) втрати нематеріальної культурної спадщини можна уникнути тільки шляхом забезпечення можливостей для відтворення сприятливих умов і навичок, пов'язаних з процесом створення, використання та передачі її об'єктів; 3) будь-який нормативно-правовий акт щодо нематеріальної культурної спадщини повинен стимулювати, заохочувати й охороняти право і здатність громад продовжувати використання своєї нематеріальної культурної спадщини шляхом розробки своїх власних підходів до управління та становлення; 4) здійснення культурних обмінів і підтримка культурного діалогу повинні сприяти розвитку творчості в цілому за умови забезпечення визнання та рівноправних обмінів.

На 32-й сесії ЮНЕСКО у 2003 році, враховуючи тісну взаємозалежність між нематеріальною культурною спадщиною, матеріальною культурною і природною спадщиною; визнаючи, що процеси глобалізації і соціальних перетворень, створюючи умови для відновлення діалогу між спільнотами, разом з тим є, як і явище нетерпимості, джерелами серйозної загрози деградації, зникнення й руйнування, яка нависла над нематеріальною культурною спадщиною, зокрема в результаті браку коштів для охорони такої спадщини; усвідомлюючи загальне прагнення забезпечити охорону нематеріальної культурної спадщини людства і випробовувану у зв'язку з цим загальну заклопотаність; визнаючи, що спільноти, зокрема корінні спільноти, групи і в деяких випадках окремі особи відіграють важливу роль у створенні, охороні, збере-

женні та відтворенні нематеріальної культурної спадщини; збагачуючи тим самим культурне розмаїття та сприяючи творчості людини; враховуючи необхідність глибшого усвідомлення, особливо серед молодих поколінь, важливості нематеріальної культурної спадщини та її охорони; вважаючи, що в дусі співпраці й взаємодопомоги міжнародне співтовариство повинно сприяти охороні такої спадщини, беручи до уваги неocenену роль нематеріальної культурної спадщини як чинника, що сприяє зближенню, обмінам та взаєморозумінню між людьми, була прийнята Конвенція ЮНЕСКО про охорону нематеріальної культурної спадщини (2003 р.) (КпОНКС) [2]. Вона стала першим міжнародним інструментом забезпечення правової основи щодо нематеріальної культурної спадщини. Її цілями є: (а) охорона нематеріальної культурної спадщини; (в) повага нематеріальної культурної спадщини відповідних спільнот, груп та окремих осіб; (с) знань на місцевому, національному та міжнародному рівнях про важливість нематеріальної культурної спадщини та її взаємне визнання; (d) міжнародне співробітництво й допомога. (ст. 1 КпОНКС)

У цій Конвенції сформульовано, що нематеріальна культурна спадщина, яка передається від покоління до покоління, постійно відтворюється спільнотами та групами під впливом їхнього середовища, їх взаємодії з природою та їхньої історії і формує у них почуття самобутності, наступності, сприяючи таким чином повазі культурного розмаїття та творчості людства. У ній до уваги береться лише та нематеріальна культурна спадщина, яка є сумісною з існуючими міжнародно-правовими актами з прав людини, з вимогами взаємної поваги між спільнотами, групами та окремими особами, а також відповідає засадам сталого розвитку.

Термін «держави-учасниці» означає держави, які пов'язані цією Конвенцією і щодо яких вона набула чинності. Дана Конвенція застосовується *mutatis mutandis* до їх територій, тому термін «держави-учасниці» стосується також їх територій. (ст. 2 КпОНКС) Вона зобов'язала держави-учас-

ниці: формувати політику держави, яка підтримує та сприяє розвитку нематеріальної культурної спадщини; створювати відповідні державні органи; формувати списки об'єктів, проводити систематизацію й копіювання проявів нематеріальної культурної спадщини, створювати національні архівні фонди фольклору, організовувати музеї або відповідні відділи тощо; сприяти науковим, мистецтвознавчим дослідженням; готувати професійні кадри, зокрема фахівців для збору фольклорного матеріалу, архіваріусів, фахівців з документознавства, ін.; забезпечувати доступ до нематеріальної культурної спадщини, ін. Проте, слід констатувати, що й нині ці міжнародні зобов'язання Україною не виконані у повному обсязі, зокрема, не створено відповідні державні органи, не сформовано політику держави у цій сфері тощо.

Законодавство України щодо нематеріальної культурної спадщини включає, зокрема, такі національні нормативно-правові акти: Конституцію України, Закони України: «Про культуру», «Про приєднання України до Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини», «Про народні художні промисли», «Про освіту», «Про телебачення і радіомовлення», «Про рекламу», «Про громадські об'єднання», «Про професійних творчих працівників та творчі спілки», «Про засади регіональної політики України», ін.; Укази Президента України від 07.08.99 р. №967 «Про розвиток національної словникової бази», від 15.12.06 № 1088 «Про проведення в Україні у 2007 році Року української книги», ін.; Постанови ВРУ від 01.12.05 р. №3175-ІУ «Про Рекомендації парламентських слухань з питань розвитку інформаційного суспільства в Україні»; Державну програму розвитку культури на період до 2007 року, затверджену Постановою КМУ від 06.08.03 р. №1235, Державну програму розвитку і функціонування української мови на 2004-2010 роки, затверджену Постановою КМУ від 02.10.03 №1546, Державну програму охорони та збереження нематеріальної культурної спадщини на 2004-2008 рр., затверджену Постановою КМУ від 23.12.2004р. №1732, Постанову КМУ «Про заснування премії

імені В.М. Гнатюка за збереження та охорону нематеріальної культурної спадщини» від 31.08.2005р. №841, ін. Так, метою Державної програми охорони та збереження нематеріальної культурної спадщини на 2004-2008 рр. [3] було створення належних умов для охорони та збереження нематеріальної культурної спадщини, уповільнення процесу занепаду народної творчості шляхом проведення культурно-мистецьких заходів, фольклорно-етнографічних експедицій, наукових досліджень, науково-практичних конференцій та підготовка наукових видань з питань фольклору, ін. Її виконання мало забезпечити підтримку проведення на державному та регіональному рівні фольклорно-етнографічних експедицій, культурно-мистецьких заходів; створення державної системи дослідження, фіксації та збереження цінностей нематеріальної культури; створення системи заохочення молодих спеціалістів до дослідження фольклору, вивчення народної творчості; збереження мережі закладів культури та оптимізацію їх роботи, насамперед у сільській місцевості. Нею, зокрема, передбачалося: створення Державного реєстру творів нематеріальної культурної спадщини до 2009 року; проведення перепису збирачів фольклору, здійснення поглибленого вивчення фольклорно-етнографічних та етнолінгвістичних особливостей регіонів за 2005 – 2006 рр., приміром, зібрати й вивчити старовинні козацькі обряди у селах Оріхівського й Токмацького районів, а також побутового козацького фольклору у селах Веселівського, Кам'янсько-Дніпровського і Пологівського районів Запорізької області, ін.; виконання наукових досліджень нематеріальної культурної спадщини в областях, історії та культурної спадщини кримських караїмів та кримчаків; проведення наукових конференцій, фольклорно-мистецьких фестивалів тощо. Обласні державні адміністрації були зобов'язані створити при обласних центрах народної творчості постійно діючі консультаційні пункти з питань охорони та збереження нематеріальної культурної спадщини для керівників фольклорних колективів і дослідників фольклору. Проте ця

Програма не була виконана у визначеному обсязі. У 2006 році КМУ було затверджено Концепцію державної програми збереження, відродження і розвитку народних художніх промислів, яка повинна була стати основою для фінансової підтримки їх розвитку. Нині Міністерство культури України має намір ініціювати прийняття КМУ комплексної Державної програми щодо збереження і популяризації нематеріальної культурної спадщини. [4]

КпОНКС було ратифіковано 30-ма державами в рекордні терміни, і вона набула чинності 20 квітня 2006 року. Україна до неї приєдналася лише 06 березня 2008 року (ЗУ №132-VI).

Цією Конвенцією (ст. 16, 17) передбачено створення 2-х переліків: 1) *Репрезентативного списку нематеріальної культурної спадщини людства*, який забезпечує наочність і популярність нематеріальної культурної спадщини всьому світу. Так, включення до нього південноамериканського танго (від Аргентини і Уругваю) сприяло проведенню у низці країн фестивалів танго; 2) *Список нематеріальної культурної спадщини, що потребує термінової охорони*, який встановлює пріоритетність прийняття заходів щодо збереження нематеріальної спадщини. Кошти на їх збереження складаються із внесків країн-учасниць і пожертвувань із зовнішніх джерел. У 2008 році Список шедеврів нематеріальної культурної спадщини було замінено ЮНЕСКО на Репрезентативний список ЮНЕСКО нематеріальної культурної спадщини людства. Правом номінування до цих Списків користуються тільки ті країни, які ратифікували КпОНКС та виконали її умови. Нині до них відносяться майже 150 держав. У 2012 році Україна зробила спробу номінувати Петриківський розпис та Косівську кераміку до Репрезентативного списку ЮНЕСКО нематеріальної культурної спадщини людства, але отримала відмову через відсутність національного переліку нематеріальної спадщини. Після чого 14 грудня 2012 року Міністром культури України було видано наказ № 1521, за яким було визначено перші об'єкти нематеріальної культурної спадщини України національного Переліку, ареал їхнього побу-

ту й носіїв, затверджено зразок відповідної облікової картки тощо.

У рамках КпОНКС ЮНЕСКО ухвалила Програму із збереження мов світу, метою якої є визначення та збереження мов, що знаходяться під загрозою зникнення, сприяння лінгвістичному розмаїттю як важливішої частини живої спадщини людства. Нею передбачено такі три пріоритетні напрями: 1) збільшення інформованості про зникнення мов та необхідності рятування лінгвістичного розмаїття, зокрема формування Атласу мов, що перебувають під загрозою зникнення, Атласу всіх мов світу, а також можливостей їх подальшого використання як інструменту моніторингу, потужного інформаційного та освітнього ресурсу; 2) створення на місцях по можливості відповідної служби та проголошення мовної політики з розробкою необхідних місцевих національних та субрегіональних проектів; 3) здійснення міжнародного співробітництва.

В ООН діє низка міждержавних організацій, що здійснюють важливі функції з охорони нематеріальної культурної спадщини, а саме ВОІВ та Міждержавний комітет ВОІВ з інтелектуальної власності, генетичним ресурсам, традиційним знанням та фольклору², які організували низку місій з метою встановлення потреб носіїв традиційних знань, що пов'язані з питаннями інтелектуальної власності; Всесвітня організація охорони здоров'я, яка здійснює важливу роботу щодо регулювання, обліку традиційних знань у галузі медицини і ботаніки; Продовольча і сільськогосподарська організація ООН, яка досліджує проблеми прав виробників сільськогосподарської продукції й проводить географічне маркування продуктів, ін.

Ще одним міжнародним документом щодо нематеріальної спадщини стала Конвенція ЮНЕСКО про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження (2005 р.). Ця Конвенція є доповненням до КпОНКС і присвячена заохоченню виробництва форм культурного само-

² Міждержавний комітет ВОІВ з інтелектуальної власності, генетичним ресурсам, традиційним знанням та фольклору заснований у 2000 році.

виразу кожної країни й окремих народів. У ній зазначено, що творчість окремих людей і народів у їх багатому різноманітті сприяє їхньому економічному розвитку, а також розвитку й збереженню культурного різноманіття у світі.

У 2015 році Міністерство культури України представило на громадське обговорення законопроект «Про нематеріальну культурну спадщину», який розроблено відповідно до Плану заходів з імплементації Угоди про асоціацію Україна – ЄС. Його метою є: створення правового підґрунтя для забезпечення охорони нематеріальної культурної спадщини, відповідно до вимог Конвенції ЮНЕСКО та інших міжнародних угод у цій сфері, ратифікованих Україною; визначення пріоритетів державної політики у сфері нематеріальної культурної спадщини; уточнення, визначення та гармонізація термінології у сфері нематеріальної культурної спадщини зі світовими нормами та стандартами; створення правових та організаційних механізмів діяльності у сфері нематеріальної культурної спадщини; унормування специфіки ідентифікації та інвентаризації нематеріальної культурної спадщини, зокрема шляхом створення та ведення переліків (реєстрів) цієї спадщини; відображення специфіки заходів щодо охорони нематеріальної культурної спадщини, особливо тієї, що перебуває під загрозою зникнення, зокрема через формальну і неформальну освіту та активне залучення громадськості до її охорони через відповідні програми та заходи. З метою популяризації на міжнародній арені цієї спадщини України і, в окремих випадках, отримання міжнародної допомоги для забезпечення охорони окремих об'єктів цієї спадщини, держава забезпечує підготовку та подання своєї спадщини у Репрезентативний список нематеріальної культурної спадщини людства та Список нематеріальної культурної спадщини, що потребує термінової охорони, які складає ЮНЕСКО. За ним нематеріальна культурна спадщина є цілісною системою традиційних культурних проявів, продуктів інтелектуальної діяльності, суспільного досвіду і духовних практик багатьох поколінь, а її охорона є обов'язком держави. [5].

Однак, у роботах Кудерської Н.І. було обґрунтовано застосування комплексного підходу до законотворчості у пам'яткоохоронній сфері з урахуванням цілеспрямованості охорони та збереження культурної спадщини як особливої сфери культури, що підтримано більшістю науковців. Нею було доведено недоцільність законодавчого врегулювання питань про культурну спадщину окремими актами щодо її видових проявів та необхідність ухвалення єдиного кодифікованого законодавчого акта, в якому окремими главами мають бути унормовані особливості щодо об'єктів (проявів) культурної спадщини за типами і видами, застосування відповідних правових режимів, укладення охоронних договорів та ін. [6] Вважаємо таке бачення слушним, а тому особливості щодо національної нематеріальної культурної спадщини повинні бути визначені окремою главою у єдиному кодифікованому законодавчому акті щодо культурної спадщини України.

Нині можна констатувати факт, що протягом ХХ століття було розблено і ухвалено низку міжнародних нормативно-правових актів щодо нематеріальної культурної спадщини, створено та/або розвинено на міжнародному рівні спеціальні соціокультурні інститути, які й нині сприяють її вивченню, презентації, охороні, збереженню та відновленню. Водночас цим питанням в Україні не приділялося достатньої уваги, зокрема належно не сформовані уповноважені владні органи, які зосередилися б на їх вирішенні всіх проблемних питань щодо неї, не створено потужних громадських організацій в цій сфері, названі міжнародні нормативно-правові акти не набули належного розкриття національними законодавчими актами, хоча країна має надзвичайно багату нематеріальну культурну спадщину тощо.

Висновки

1. Зазначено, що останнє десятиріччя минулого століття слід вважати початком пам'яткоохоронної діяльності в Україні щодо нематеріальної культурної спадщини.

2. Зроблено висновок, що Україною, як державою-учасницею Конвенції ЮНЕСКО

АНОТАЦІЯ

осліджено міжнародні та вітчизняні нормативно-правові акти щодо нематеріальної культурної спадщини; встановлено початок правової охорони нематеріальної культурної спадщини в Україні; визначено недоліки у виконанні Україною міжнародних зобов'язань, зокрема, обумовлених Конвенцією ЮНЕСКО про охорону нематеріальної культурної спадщини (2003 р.).

про охорону нематеріальної культурної спадщини (2003 р.), не належно виконані міжнародні зобов'язання, зокрема, не створено відповідні владні органи та громадські організації у сфері НКС, не прийнято відповідний нормативно-правовий акт, який визначав би політику держави у пам'яткоохоронній сфері тощо.

3. Підкреслено, що особливості щодо національної нематеріальної культурної спадщини повинні бути визначені окремою главою у єдиному кодифікованому законодавчому акті щодо культурної спадщини.

Література

1. UNESCO Universal Declaration on Cultural Diversity 2001. [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13179&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html.
2. Конвенція ЮНЕСКО про охорону нематеріальної культурної спадщини. Конвенція, Міжнародний документ від 17.10.2003 р. [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_d69.
3. Державна програма охорони та збереження нематеріальної культурної спад-

SUMMARY

Studied international and domestic regulations on intangible cultural heritage; set to start legal protection of intangible cultural heritage in Ukraine; identified weaknesses in the implementation of Ukraine's international obligations, in particular due to the Convention on the Protection of Intangible Cultural Heritage (2003).

щини на 2004-2008 рр. Постанова КМУ від 23.12.2004р. №1732. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.if.gov.ua/news/2794>.

4. Мінкультури ініціюватиме ухвалення Держпрограми зі збереження нематеріальної спадщини. Укрінформ: 26.08.2015 р. [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.ukrinform.ua/gubric-other_news/1877531-minkulturi_initsiyuvatime_uhvalennya_derghprogrami_zi_zberegennya_nematerialnoii_spadshchini_2088194.html.

5. Мінкультури презентує законопроект «Про нематеріальну культурну спадщину» 07.04.2015. ПРЕС-СЛУЖБА МІНІСТЕРСТВА КУЛЬТУРИ [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=248077113&cat_id=244277212.

6. Кудерська Н.І. Адміністративно-правове регулювання охорони та збереження матеріальної культурної спадщини в Україні: автореф. дис. на здоб. наук. ст. докт. юрид. наук: спец. 12.00.07. – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право / Н.І. Кудерська; МАУП. – Київ, 2015. – 41с.

ПЛАН УПРАВЛІННЯ ПРОЕКТОМ ТА ЙОГО НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ОФОРМЛЕННЯ

КРОЛЕНКО Дмитро Юрійович - студент Харківського національного університету внутрішніх справ

Стаття визначає поняття проекту, управління проектами та плану управління проектами, його роль, структуру, особливості, складові частини та правове забезпечення його застосування.

Ключові слова: проект, управління проектами, план управління проектами, структура плану, договір, трудовий контракт.

Постановка проблеми

План управління проектами є одним з найбільш важливих та об'ємних документів, котрі використовуються під час життєвого циклу проекту. Від правильності розробки плану залежить багато факторів, котрі будуть мати суттєвий вплив на розвиток та функціонування об'єкту управління проектом. Саме тому необхідно чітко розуміти структуру та вимоги до цього документу.

Дослідженість проблем управління проектами

Дослідженням необхідності та вдосконалення плану управління проектом займається більшість провідних міжнародних «шкіл» управління проектами, у тому числі Інститут Управління Проектами (РМІ), Японська асоціація управління проектами, Британська палата комерції та низка інших структур та вчених, зокрема, І.А. Райнін (управління розвитком регіону), О.М. Бандурка (управління в правоохоронних органах), О.О. Бандурка (управління в податковій системі), С.В. Симов'ян (управління в банківській сфері), О.В. Носова, С.М. Попова (управління в сфері економіки).

Постановка завдання

Метою статті є розгляд плану управління проектами та його нормативно-правового оформлення.

Виклад основного матеріалу

На думку американського інституту РМІ (Project Management Institute, Філадельфія, США), одного з найвпливовіших та найвідоміших інститутів у сфері управління проектами, «проект» – це тимчасове підприємство, визначене для створення унікальних продуктів, послуг або результатів. Тимчасовий характер проекту означає, що у будь-якого проекту є визначені початок та кінець. Завершення проекту настає, коли досягнуті цілі проекту або визнано, що вони не будуть або не можуть бути досягнутими[1].

Японська асоціація управління проектами (РМАJ) ввела більш широке поняття, котре визначає управління проектами як «симбіоз науки та мистецтва застосування в проекті професіональних здібностей задля виробництва продукту проекту, відповідного місії проекту, шляхом організації надійної команди проекту, ефективно комбінуючи технічні та управлінські методи, виробляючи найбільшу користь та демонструючи ефективні результати роботи та виконання задач»[2].

План управління проектами – один з найважливіших документів, що існують у методології управління проектами. Він створюється на початковому етапі розробки проекту та представляє з себе сукупність усіх планів, що використовуються в рамках проекту.

Інститут управління проектами визначає його як документ, що описує, як проект буде виконуватись та як будуть проходити його моніторинг та контроль. Цей план інтегрує та консолідує всі допоміжні та базові плани, котрі були отримані в результаті процесів планування.

Основою цього документу мають виступати наступні складові частини, котрі мають бути розроблені на кожній фазі планування проекту:

- базовий план змісту – затверджена версія опису змісту, ієрархічної структури робіт та її словника, котра може бути змінена тільки за допомогою формальних процедур контролю змін та використовується як основа для порівняння;

- базовий план розкладу – затверджений план із вказаними часовими фазами проекту, ієрархічної структури робіт тощо;

- базовий план вартості – розподілений протягом часу сумарний грошовий потік проекту, що використовується для визначення та моніторингу вартості проекту.

Також мають бути враховані наступні допоміжні плани, котрі створюються та оновлюються протягом життєвого циклу проекту, зокрема:

- план управління змістом – план, котрий визначає, яким чином зміст буде визначатись, розроблюватись, відслідковуватись, контролюватись та перевірятись;

- план управління вимогами – компонент плану управління проектами, що описує засоби аналізу, документування вимог та управління ними;

- план управління розкладом – цей план встановлює критерії та дії з розробки, моніторингу розкладу та управління ним. Може бути деталізованим або задавати лише загальні рамки в залежності від потреб проекту;

- план управління вартістю – описує засоби планування, структурування та контролю вартості проекту. Також у ньому документуються процеси управління вартістю та пов'язані з ними інструменти та методи;

- план управління якістю – компоненту плану управління проектом, котрий описує, яким чином буде забезпечуватись виконання політики організації в області якості та яким чином планується виконати вимоги до якості, котрі встановлені для проекту;

- план удосконалення процесів – визначає кроки з аналізу процесів управління проектом та розробки продукту з ціллю ідентифікації операцій, що підвищують цінність цих процесів;

- план управління людськими ресурсами – представляє інструкцію відносно порядку визначення, набору, управління та вивільнення людських ресурсів проекту;

- план управління комунікаціями – описує, як будуть здійснюватися планування, структурування, моніторинг та контроль комунікацій по проекту. Визначає, яким чином та ким буде розповсюджуватись інформація, та хто буде відповідальним за цей аспект управління;

- план управління ризиками – це документ, котрий визначає яким чином дії з управління ризиками будуть структуруватися та виконуватися, а також включає в себе інформацію з обраної методології ідентифікації ризиків, коло відповідальних осіб, реєстр ризиків, їх категоризацію, ступінь можливого впливу та розроблений бюджет, направлений на боротьбу з ризиками;

- план управління закупівлями – план, котрий включає в себе усю інформацію стосовно закупівель та оновлюється для відображення усіх схвалених запитів на зміни, котрі впливають на управління закупівлями, включаючи вплив на вартість або розклад;

- план управління зацікавленими сторонами – елемент плану управління проектами, котрий визначає стратегії управління, необхідні для результативного залучення зацікавлених сторін[3].

План управління проектом розроблюється на початку існування проекту протягом так званої «фази планування». В нього входять базові плани, котрі по своїй суті є приблизними оцінками вартості, розкладу та змісту, які менеджер проекту прораховує до початку виконання робіт з самого проекту. Допоміжні плани створюються протягом життєвого циклу виконання проекту та регулярно доповнюються та оновлюються у разі внесення змін.

Основою для створення плану управління проектом є сам проект, виконання котрого зумовлене певним документом або усним розпорядженням, що визначають певні до-

мовленості між замовником та виконавцем проекту. В якості так званих «зацікавлених сторін» проекту можуть виступати як фізичні, так і юридичні особи.

У якості такого документу може виступати договір. Чинним законодавством поняття «господарського договору» не визначено, хоча в Господарському кодексі України йому присвячена глава – 20 «Господарські договори»[4]. Зазвичай, термін господарського договору використовується в наступних значеннях:

- як угода(правочин), що породжує права та обов'язки учасників господарських відносин;

- як зобов'язання сторін, що ґрунтується на укладеній ними угоді;

- як правовий документ, у якому фіксується факт угоди та зміст зобов'язань[5].

Зазвичай у договорах у відповідних розділах визначаються права та обов'язки сторін, строки, умови та вартість виконання договору, а також умови для розірвання договору та порядок вирішення спірних питань.

Для виконання певних робіт проекту (або проекту в цілому) фізичною особою, також може бути використаний трудовий контракт.

Відповідно до ст. 21 Кодексу законів про працю України контракт є особливою формою трудового договору, в якому строк його дії, права, обов'язки і відповідальність сторін (у тому числі матеріальна), умови матеріального забезпечення та організації праці працівника, умови розірвання договору можуть встановлюватись угодою сторін. Контракт як особлива форма трудового договору має орієнтуватися на забезпечення умов для прояву ініціативності та самостійності працівника, з урахуванням його індивідуальних здібностей і професійних навичок, підвищення взаємної відповідальності сторін, правову і соціальну захищеність працівника. Відповідно до ст. 24 Кодексу законів про працю України контракт укладається у письмовій формі й підписується роботодавцем та працівником, якого приймають (наймають) на роботу за контрактом[6,7].

У разі виникнення спірних питань, учасники договору(контакту) можуть їх вирішувати в рамках порядку, котрий був визначений підписаним документом, або, в разі від-

SUMMARY

The article defines the term of the project, project management and the project management plan, its role, structure, features, parts and legal security of its application.

сутності взаєморозуміння, мають звернутися до суду. На рішення суду у разі доведення невиконання сторонами обов'язків, вони можуть бути притягнуті залежно від характеру правопорушення до відповідальності згідно з діючим законодавством України.

Сам план управління проектами, в першу чергу, базується на діючому законодавстві країни, а саме: Господарському, Адміністративному, Цивільному Кодексах та Кодексі законів про працю, оскільки окремого законодавства, котре б регулювало управління проектами як окремий вид господарської діяльності, не існує.

Правила оформлення плану управління проектами, як внутрішнього проектного документу, визначаються кожною компанією або менеджером проекту залежно від потреб та специфіки проекту, що виконується.

Література

1. PMI Institute. Руководство к своду знаний по управлению проектами: учебник – Пятое издание. Project Management Institute, Inc., 2013 – 586 с.

2. Руководство по управлению инновационными проектами и программами : т.1/ пер. на рус. Язык под ред. С.Д. Бушуева. – К.: Наук. Світ, 2009. – 173 с.

3. Кроленко Д. Ю. Роль зацікавлених сторін як учасників управління проектами – Наше Право 2015, №4.

4. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.

5. Несинова С.В., Воронко В.С., Чебикіна Т.С. Господарське право України : навч. посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2012 – 564 с.

6. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. № 322-VIII [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/322-08>

7. Грیشнова О. А. Економіка праці та соціально-трудова відносини: підручник — К.: Знання, 2004. — 535 с.

ПОНЯТТЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ НОРМ ТА ЇХ ВИДИ В МЕХАНІЗМІ РЕАЛІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

МИТРОФАНОВ Ігор Іванович - кандидат юридичних наук, доцент завідувач кафедри галузевих юридичних наук Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського

УДК 343.2/.7

В статті аналізуються питання поняття та класифікації норм уголовного права, принимающих участие в реализации средств уголовной ответственности. Выделяются различные признаки для проведения такой классификации, и для целей нашего исследования определяется как основной такой признак – функции рассматриваемых норм. Исследуется вопрос воплощения уголовно-правовых норм в «жизнь» через уголовно-правовые отношения. Обосновывается, что для изучения механизма реализации уголовной ответственности необходимо брать во внимание предупредительные и восстановительные уголовно-правовые нормы.

Ключові слова: кримінально-правова норма, класифікація, механізм реалізації кримінальної відповідальності, функції кримінально-правових норм.

Постановка проблеми

Характеризуючи кримінально-правову відповідальність, слід зазначити, що вона не може встановлюватися інакше, ніж шляхом розробки та прийняття кримінально-правової норми Особливої частини закону України про кримінальну відповідальність (далі – ЗУпКВ), оскільки межі та засоби такої відповідальності передбачені такою нормою, що й наповнює конкретним змістом юридичний факт для початку її реалізації. Система кримінально-правових норм є первинною ланкою в механізмі реалізації кримінально-правової відповідальності (далі – МРКВ). Саме наявність норми, що встановлює заборону на вчинення певного

суспільно небезпечного діяння, та наступне її порушення буде стартовою площадкою для втілення у конкретну поведінку суб'єктів кримінальних правовідносин за собів кримінально-правової відповідальності з метою виконання завдань ЗУпКВ. Наскільки правильно визначена та чітко сформульована кримінально-правова норма, настільки виконання цих завдань стає реальнішим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблема кримінально-правових норм знайшла відображення у роботах таких вчених, як З. А. Астеміров, М. І. Бажанов, Б. Т. Базилев, Ю. В. Баулін, О. О. Дудоров І. Я. Козаченко, Н. М. Кропачев, Н. С. Лейкіна, А. В. Наумов, М. О. Огурцов, М. І. Панов, В. Г. Смирнов, М. О. Стручков, О. М. Тарбагаєв, В. Я. Тацій, О. О. Чистяков, С. Д. Шапченко та інші. Однак необхідно констатувати, що ні вченим-криміналістам, ні теоретикам права не вдалося сьогодні визначитися остаточно з поняттям і видами кримінально-правових норм.

Формування мети статті

З огляду на зазначене вище, метою наукової публікації є розробка поняття кримінально-правових норм і визначення їх видів, що неодмінно беруть участь у функціонуванні МРКВ.

Виклад основного матеріалу дослідження

У загальнотеоретичній науці не випадково норма права визнається «вихідним елементом», «первинною клітинкою права» [1, с. 184]. Нормою кримінального права є встановлене державою та виражене в законі про кримінальну відповідальність загальнообов'язкове правило соціальної поведінки людей, що спрямовано на охорону суспільних відносин шляхом загрози застосування засобів кримінально-правового впливу за вчинення кримінальних правопорушень, а також реального їх застосування до осіб, які їх вчинили [2, с. 12–15]. Відповідно, кримінально-правовим ставленням є норма кримінального права в дії [3, с. 17].

Т. В. Кленова визначає кримінально-правові норми як законодавчо оформлені правила правомірної поведінки, що відрізняються особливою імперативністю вираження державної волі та тим, що призначені для регулювання відносин між громадянами та державою в особі правозастосовчих органів, пов'язаних з фактами кримінально-протиправного діяння, покарання, а також звільнення від кримінально-правової відповідальності та покарання [4, с. 6]. М. І. Мельник вважає, що «саме розуміння правила поведінки в аспекті неприпустимої поведінки дозволяє говорити про положення Особливої частини КК як про норми права, тобто норми недозвolenої, неприпустимої поведінки суб'єкта» [5, с. 115–119]. На думку М. І. Ковальова, кожна норма є загальним правилом поведінки, що породжено законодавством про кримінальну відповідальність [6, с. 69].

З'ясування різних точок зору на поняття «норма права», а також ознак норми кримінального права [7, с. 89–106] дозволило нам визначити кримінально-правову норму як загальнообов'язкове правило щодо невчинення кримінально-протиправного діяння, передбаченого ЗУпКВ, і органічно пов'язане з ним веління, дотримання якого забезпечується примусовим потенціалом засобів кримінально-правового впливу [8, с. 17].

Проблеми поняття кримінально-правової норми нерозривно пов'язані з питанням про внутрішню будову цих норм. Структура кримінально-правової норми має охоплюва-

ти всю систему утворюючих ту чи іншу кримінально-правову норму загальних правил і велінь (що стосується суб'єктного складу, їх прав і обов'язків, мети (завдань ЗУпКВ), юридичних фактів тощо) без будь-яких винятків. У загальній теорії права структура норми права уявляється як сукупність трьох елементів: гіпотези, диспозиції та санкції. Гіпотеза містить умови (дії або події), за наявності яких починається реалізація правової норми. Диспозицією є власне правило поведінки, якого мають дотримуватися або взагалі його не вчиняти учасники (суб'єкти) правовідносин. Санкція вказує на можливі несприятливі наслідки, здатні виникнути у разі порушення диспозиції норми. Існують й інші підходи до дослідження проблем структури норми-правила поведінки. Так, С. С. Алексєєв вважає, що норма-припис складається з гіпотези та диспозиції чи санкції [9, с. 59]. У регулятивних нормах диспозицією є сам зміст правила поведінки, а в охоронних – зазначена частина має назву санкції. Вона вказує на державно-примусові засоби, що можуть бути застосовані до правопорушника [9, с. 59]. Б. Т. Базилев зазначає, що норми відповідальності існують майже у всіх галузях права й утворюють галузеві інститути відповідальності. Вони реалізують охоронну функцію права, представляючи собою за структурою поєднання гіпотези, що описує правопорушення, та санкції, що визначає вид і межі штрафного карального впливу на правопорушника [10, с. 36]. На думку Г. О. Петрової, норми кримінального права складаються з чотирьох елементів: гіпотези, диспозиції, суб'єктів кримінально-правових відносин, санкції [11, с. 184].

Принциповою при цьому є та обставина, що розробка та прийняття кримінально-правових норм, які встановлюють покарання за вчинення кримінально протиправного діяння, і їхнє подальше застосування має певну специфіку, оскільки вони начебто перебувають поза нормами як самого кримінального права, так і інших галузей, у межах яких забезпечується правова охорона регульованих суспільних відносин. Здебільшого кримінально-правові норми формулюються як переліки визначень суспільно небезпечних діянь, що підпадають у ЗУпКВ під забо-

рону вчинення, та санкції, що відповідають характеру та ступеню суспільної небезпеки зазначених діянь. Саме тому не можна описати в повному обсязі правило забороненої поведінки в статті ЗУпКВ.

Кримінально-правові норми, формалізовані в статтях ЗУпКВ, є складними за своєю структурою правовими феноменами. При цьому кримінально-правова норма та стаття ЗУпКВ є абсолютно різними кримінально-правовими категоріями [12, с. 54–59]. Кримінально-правова норма та стаття ЗУпКВ не можуть та не повинні співпадати. Так, В. О. Навроцький вказує на те, що поняття «кримінально-правова норма» і «стаття закону про кримінальну відповідальність (стаття КК)» співвідносяться як зміст і форма, оскільки ЗУпКВ, будучи зовнішнім вираженням кримінально-правових норм, поділений не на норми, а на статті та розділи. Будь-яка кримінально-правова норма може бути викладена (і, зазвичай, закріплюється) у декількох статтях КК. Можливе й інше співвідношення, якщо в одній статті КК фіксується кілька кримінально-правових норм. При цьому статті Загальної частини КК містять виклад тих ознак кримінально-правової норми, які стосуються всіх або, принаймні, багатьох діянь, будучи загальними для них, а статті Особливої частини – ознак, характерних для окремих діянь [13, с. 66].

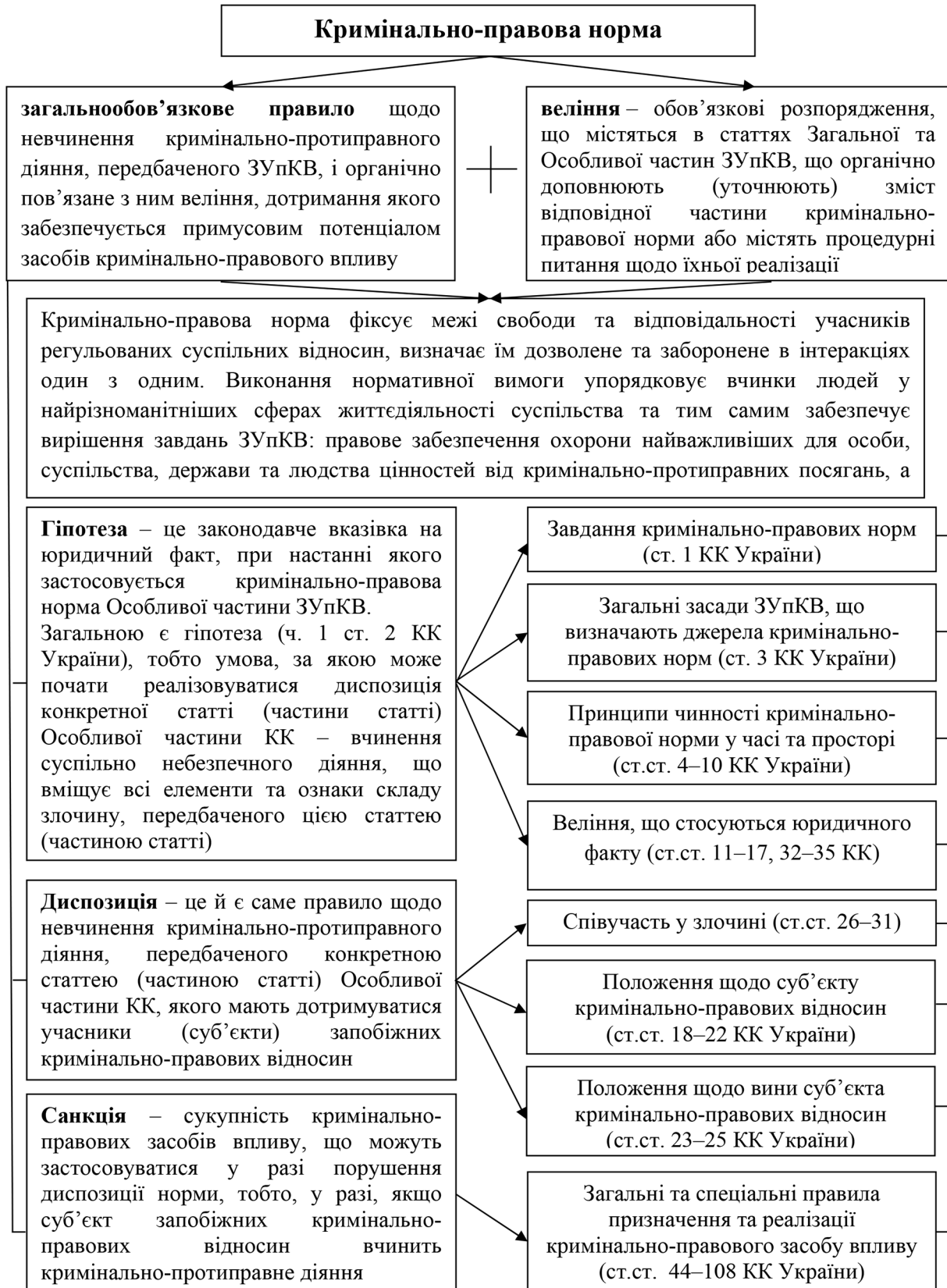
Відмінність норми кримінального права та статті ЗУпКВ пов'язана із правилами законодавчої (юридичної) техніки, що розуміється в науковій літературі як сукупність певних прийомів, які застосовуються при розробці змісту та структури кримінально-правових приписів законодавцем і перетворенні їх у регульовані суспільні відносини. Законодавець має «вписати» (узгодити) статтю закону в контекст усіх без винятку положень КК України з урахуванням принципу системності [14, с. 54–58], тому статтею ЗУпКВ необхідно розглядати відповідну частину тексту КК України, а кримінально-правову норму – правилом поведінки й органічно пов'язаним з ним велінням.

З метою дієвого регулювання суспільних відносин, що становлять предмет кримінального права, як галузі права, його норми повинні містити вказівку як на характер і

вид забороненої або припустимої державою поведінки, так і умови, за наявності чи відсутності яких вони будуть втілюватися в регульовані відносини, а також можливі правові наслідки, передбачені нормою за їхнє порушення [15]. Тобто кримінально-правові норми повинні мати відповідні структурні елементи, наповнені необхідним змістом для виконання завдань кримінального права в цілому, що пов'язане із запропонованими нами визначенням таких норм. Вказівка на веління у визначенні норми кримінального права передбачає, у тому числі й мету її моделювання, яка для всіх норм Особливої частини Кримінального кодексу (далі – КК) буде спільною – виконання завдань ЗУпКВ, що вписується в канву всіх норм кримінального права, не порушуючи їхньої структури.

Отже, під кримінально-правою нормою нами розуміється система встановлених (санкціонованих) Верховною Радою України й юридично забезпечених загальнообов'язкових правил поведінки щодо невчинення кримінально-протиправного діяння, передбаченого ЗУпКВ, і органічно пов'язаних з ними велінь (що стосується суб'єктного складу, їх прав та обов'язків, завдань КК, юридичних фактів тощо), дотримання яких забезпечується примусовим потенціалом засобів кримінально-правового впливу (див. схему 1). Розглядувана норма у широкому розумінні передбачає триланкову структуру та зафіксована в законі про кримінальну відповідальність. При цьому структурні елементи кримінально-правової норми в «широкому» розумінні розміщені в статтях як Загальної, так і Особливої частини ЗУпКВ. Так, Н. А. Орловська вказує на те, що санкція кримінально-правової норми опосередковується в санкціях норм Загальної й Особливої частин КК [16, с. 127].

Поділ кримінально-правових норм на види можна здійснювати залежно від різних ознак (факторів), що відіграють роль критеріїв класифікації [16, с. 103–109]. Слід відразу підкреслити невдалість поділу правових норм на регулятивні та правоохоронні, запропонованого теоретиками права. Так, О. Ф. Скакун пропонує поділяти норми права за функціями права на: регулятивні, охоронні, захисні [17, с. 283–284]. Такий поділ є принципово неприйнятним, оскільки спо-

творює суть та функції права. Це пов'язано насамперед з тим, що право в цілому, у тому числі будь-яка його норма, є засобом регулювання суспільних відносин. І серед правових норм немає таких, які б не мали регулятивної складової. У той же час кожна норма права виконує охоронну функцію системою правил поведінки та велінь, закріплених у її диспозиції, гіпотезі, у вказівці на суб'єктний склад чи на мету. Виділення як однієї з головних груп охоронних норм права вказує на відокремлення санкції правової норми від її інших структурних елементів, не виправдано розмежовує два взаємозалежні різновиди (запобіжні та відновлювальні) правовідносини, що впорядковуються органічно поєднаними елементами цілісної кримінально-правової норми [18, с. 249].

П. А. Фріс за змістом ЗУпКВ виокремлює два види норм: 1) норми загальної дії; 2) спеціальні норми (заборони) [19]. Такий підхід до поділу норм кримінального права притаманний для всіх вітчизняних вчених, а в підручниках з кримінального права України відсутні спеціальні питання, присвячені поняттю, змісту та видам кримінально-правових норм. Це свідчить, у першу чергу, про не виправдану відсутність комплексних досліджень кримінально-правових норм і їхню класифікацію у національній кримінально-правовій науці. Проте останнім часом в літературі здійснюються спроби якимось чином заповнити цю прогалину вітчизняної науки кримінального права. Так, В. К. Грищук подає класифікацію кримінально-правових норм за двома критеріями: 1) за безпосереднім предметом правового регулювання; 2) за методом правового регулювання (змістом державного веління) [20, с. 59–60]. С. Д. Шапченко вказує, що за своїм змістом основний вид нормативних приписів Особливої частини КК України передбачає специфічні ознаки злочинів певних видів (окремих різновидів таких злочинів) і види та межі покарань за їх вчинення. Особлива частина КК України, на думку С. Д. Шапченка, включає принаймні ще два види нормативних приписів: а) дефінітивні норми; б) нормативні приписи щодо спеціальних видів звільнення від кримінально-правової відповідальності за злочини певних видів

[21, с. 8–9].

Зрозуміло, що критеріями для класифікації необхідно обирати ознаки, що характеризують норму в цілому, а не окремі її елементи, оскільки «одна й та ж властивість у різних елементів може бути виражена далеко не однаково» [22, с. 271–272]. А з'ясування всіх підходів до класифікації норм права [16, с. 103–109] довело, що для пояснення роботи МРКВ вони мають лише орієнтовний характер і можуть бути використані для діяльнишого підходу розробки деяких аспектів розглядуваного механізму.

Серед кримінально-правових норм за призначенням (виконуваною роллю) виокремлюються такі групи: 1) норми, що встановлюють покарання за вчинення конкретних кримінально-протиправних діянь (основні – виконують завдання КК у цілому); 2) норми-веління (розпорядження), що визначають дефініції, керівні ідеї та завдання кримінального права, регулюють покладення засобів кримінально-правової відповідальності, визначають обставини, що елімінують кримінальну протиправність діяння (допоміжні).

Основні кримінально-правові норми, що встановлюють покарання за вчинення конкретних кримінальних правопорушень, – база нормативного регулювання функціонування МРКВ. Ці норми на підставі закріплення в них ознак складів конкретних кримінальних правопорушень, а також вказівок на вид і розмір (строк) покарання (та інших засобів кримінально-правового впливу за рахунок положень Загальної частини ЗУпКВ) за їхнє вчинення, сформульованих у статтях Загальної та Особливої частин ЗУпКВ, передбачають заборону на вчинення певних суспільно небезпечних діянь. Тим самим вони спрямовані на загальне запобігання конкретним видам кримінально-протиправної поведінки. Одночасно вони передбачають можливість застосування покарання за таку поведінку, та, таким чином, згідно з ч. 2 ст. 50 КК України сприяють досягненню мети покарання – не тільки карі, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами [16, с. 103–109].

Отже, основні кримінально-правові нор-

ми мають виконати функцію: 1) запобігання кримінальним правопорушенням; 2) відновлення соціальної справедливості, що порушена внаслідок вчинення кримінального правопорушення. Цим функціям відповідає зміст зазначених норм: з одного боку, вони, загрожуючи покаранням, встановлюють заборону на вчинення передбачених у них суспільно небезпечних діянь, а з іншого – зобов'язуючи застосовувати покарання до тих, хто вчинив кримінальне правопорушення, мають передбачати відновлення соціальної справедливості, порушеної вчиненими кримінальними правопорушеннями, кару, виправлення осіб, винних у їхньому вчиненні, та запобігання вчиненню з боку цих та інших осіб нових кримінальних правопорушень. Функції та зміст норм, що встановлюють покарання за вчинення кримінальних правопорушень, втілюються в регульовані суспільні відносини через відповідні кримінально-правові відносини [16, с. 103–109].

При цьому запобіжна функція виконується, здебільшого, безпосередньо через правовідносини, що виникають на підставі таких норм, внаслідок введення їх у дію. У запобіжних правовідносинах однією із сторін є особа, яка здатна вчинити кримінальне правопорушення, а іншою – держава. Превенція кримінальних правопорушень при цьому досягається загрозою застосування покарання до тих, хто може вчинити кримінальне правопорушення, ознаки якого передбачені відповідною кримінально-правовою нормою Особливої частини ЗУпКВ. Реалізація ж відновлювальної функції, що внаслідок вчинення кримінального правопорушення також є підставою для виникнення відповідних правовідносин, відбувається за допомогою ще й додаткових правових норм-велінь (норм, передбачених у Загальній частині ЗУпКВ). Так, вчинення кримінального правопорушення є підставою для виникнення правовідносин, змістом яких є право держави застосувати до особи, яка його вчинила, передбачене за це кримінальне правопорушення покарання, права потерпілого на відновлення порушених цим кримінальним правопорушенням його прав, і обов'язок особи, яка його вчи-

нила, піддатися цьому покаранню, а також відшкодувати в повному обсязі заподіяну шкоду. Разом з цим починають діяти веління, що зобов'язують суд при визначенні особі, яка вчинила кримінальне правопорушення, покарання врахувати ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання [16, с. 103–109].

Веління, що регулюють застосування засобів кримінально-правової відповідальності за вчинення конкретних кримінальних правопорушень, поділяються на такі чотири групи розпоряджень, що визначають юридичні факти для: 1) звільнення від кримінально-правової відповідальності; 2) звільнення від покарання; 3) індивідуалізації кримінально-правової відповідальності під час призначення покарання; 4) індивідуалізації кримінально-правової відповідальності в процесі виконання (відбування) покарання [16, с. 109–115].

Веління, що визначають дефініції, керівні ідеї, завдання ЗУпКВ, правила реалізації засобів кримінально-правової відповідальності тощо (див. схему 1), беруть участь у регулюванні як запобіжних, так і відновлювальних відносин, проникаючи у їхній зміст і дозволяючи не припуститися помилок при застосуванні кримінально-правових норм, що встановлюють покарання за вчинення кримінальних правопорушень. Однак їхня різниця від інших норм полягає у тому, що вони беруть участь у регулюванні суспільних відносин тільки в межах запобіжних, так і відновлювальних кримінальних правовідносин [2, с. 25–42]. Тому фактично їх не можна визнавати нормою кримінального права, а веліннями, що тісно пов'язані із загальнообов'язковими правилами поведінки щодо невчинення кримінально-протиправного діяння, передбаченого ЗУпКВ.

Функціональне призначення велінь, що визначають дефініції, керівні ідеї, завдання ЗУпКВ, правила реалізації засобів кримінально-правової відповідальності, найяскравіше простежується на прикладі правового регулювання призначення покарання. Так, кримінально-правова норма, передбачена ст. 65 КК України, встановлює

чіткі правила, що підпорядковані певним принципам, які регламентують основні за-сади призначення покарань, що дозволяє в кожному конкретному випадку призначити максимально законне, вмотивоване і справедливе покарання [23, с. 102–108].

За своїм призначенням у теорії кримінального права виокремлюється ще одна група кримінально-правових норм-велінь, що передбачають обставини, які елімінують кримінальну протиправність діяння. Так само, як і попередня група норм-велінь, ці кримінально-правові норми породжують правовідносини, що не мають окремого предмета кримінально-правового регулювання, оскільки беруть участь у виконанні запобіжної функції кримінального права. Проте регулювання відносин відбувається дещо по-іншому, що пов'язано з їхньою правовою природою. За своїм змістом веління, що передбачають обставини, які елімінують кримінальну протиправність діяння, фактично встановлюють законодавчі кордони кримінально караній поведінки (межі дозволеного та недозволеного), що має важливе значення в правовому регулюванні поведінки індивідів у цілому. Окреслюючи кордони дозволеної поведінки, веління, що передбачають обставини, які елімінують кримінальну протиправність діяння, запобігають вчиненню кримінальних правопорушень [16, с. 103–109].

Дефініції та критерії застосування кримінально-правових норм, що містяться в примітках до статей Особливої частини КК, слід відносити до велінь, які стосуються диспозицій норм, що встановлюють покарання за вчинення кримінальних правопорушень, які в них (статтях (частинах статей) сформульовані. Спеціальні види звільнення від кримінально-правової діяльності, що передбачені окремими частинами статей Особливої частини КК, слід відносити до велінь, які стосуються санкцій норм, що встановлюють покарання за вчинення кримінальних правопорушень.

Висновки з дослідження

Таким чином, кримінально-правові норми: 1) є загальнообов'язковими правилами щодо невчинення кримінально-протиправно-

го діяння, передбаченого ЗУпКВ, і органічно пов'язаними з ними веліннями, дотримання яких забезпечується примусовим потенціалом засобів кримінально-правового впливу; - 2) залежно від виконуваною ними ролі в МРКВ слід поділяти на основні (забезпечують реалізацію завдань КК України) та допоміжні (доповнюють (уточнюють) зміст основних норм або допомагають їх застосуванню).

Література

1. Байтин М. И. Сущность права: современное нормативное правопонимание на грани двух веков / М. И. Байтин. – 2-е изд., доп. – М. : Право и государство, 2005. – 544 с.
2. Филимонов В. Д. Норма уголовного права = Norm of Criminal Law / В. Д. Филимонов. – С.-Пб. : Юридический центр Пресс, 2004 – 281 с.
3. Кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. А. С. Беніцького, В. С. Гусавського, О. О. Дудорова, Б. Г. Розовського. – К. : Істина, 2011. – 1112 с.
4. Кленова Т. В. Уголовно-правовая норма : понятие, структура, виды : автореф. дис. на соискание уч. степ. канд. юрид. наук : спец. : 12.00.08 «уголовное право и криминология; исправительно-трудовое право» / Т. В. Кленова. – М., 1986. – 20 с.
5. Мельник М. І. Кримінально-правова норма чи соціальна аномалія? / М. І. Мельник // Право України. – 2004. – № 9. – С. 115–119.
6. Ковалев М. И. Советское уголовное право. Советский уголовный закон : курс лекций / М. И. Ковалев ; отв. за вып. : В. М. Семенов. – Свердловск : Изд-во Свердл. юрид. ин-та, 1974. – Вып. 2. – 226 с.
7. Митрофанов И. И. Механизм реализации уголовной ответственности : монография / И. И. Митрофанов. – Кременчуг : Изд. ЧП Щербатых А. В., 2011. – 616 с. – Библиогр. : С. 546–615.
8. Митрофанов І. І. Загальна частина кримінального права України : навч. посіб. / Митрофанов Ігор Іванович ; Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського. – Одеса : Фенікс, 2015. – 576 с.
9. Алексеев С. С. Общая теория права : курс в 2-х томах / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. литература, 1982. – Т. 2. – 360 с.

АНОТАЦІЯ

У статті аналізуються питання поняття та класифікації норм кримінального права, що беруть участь у реалізації засобів кримінальної відповідальності. Виділяються різні ознаки для проведення такої класифікації, та для мети нашого дослідження визначається як основна така ознака – функції розглядуваних норм. Досліджується питання втілення кримінально-правових норм у «життя» через кримінальні правовідносини. Обґрунтовується, що для вивчення механізму реалізації кримінальної відповідальності необхідно брати до уваги запобіжні та відновлювальні кримінально-правові норми.

SUMMARY

The article deals with the problems of criminal law norms definition and classification which take part in realization of the criminal responsibility means. The different characteristics in order to carry out the classification and for the purposes of our study have been determined; it has been stated that their main features are functions of norms under study. The problem of criminal-legal norms «into life» implementation by means of the criminal-legal relations has been studied. It has been grounded that it is necessary to take into consideration preventive and rehabilitation criminal-legal norms for study of the criminal responsibility realization mechanism.

10. Базылев Б. Т. Юридическая ответственность (теоретические вопросы) / Б. Т. Базылев. – Красноярск : Красноярский ун-т, 1985. – 120 с.

11. Петрова Г. О. Норма и правоотношение – средства уголовно-правового регулирования : монография / Г. О. Петрова. – Нижний Новгород : Изд-во Нижегород. ун-та, 1999. – 192 с. – Библиогр. в подстрочных ссылках.

12. Митрофанов І. І. Норма та стаття закону про кримінальну відповідальність: проблеми співвідношення / І. І. Митрофанов // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету : збірник наукових праць. Серія «Юриспруденція». – Випуск 1. – Одеса, МГУ. – 2011. – С. 54–59.

13. Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. В. О. Навроцького. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – 712 с.

14. Митрофанов І. І. Системность уголовного законодательства Украины в контексте учения о механизме реализации уголовной ответственности / І. І. Митрофанов // *Legea și Viata : publicație științifico-practică*. – 2015. – № 5/2. – С. 54–58.

15. Тулиглович М. А. Структура уголовно-правовой нормы : автореф. дис. на соискание уч. степ. канд. юрид. наук : спец. : 12.00.08 «Уголовное право и криминология ; уголовно-исполнительное право» / М. А. Тулиглович. – Омск, 2006. – 22 с.

16. Митрофанов І. І. Види кримінально-правових норм у механізмі реалізації кримінальної відповідальності / І. І. Митрофа-

нов // *Юридична Україна*. – 2011. – № 3. – С. 103–109.

17. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник / О. Ф. Скакун. – К. : Алерта ; КНТ ; ЦУА, 2009. – 520 с.

18. Фаткуллин Ф. Н. Проблемы теории государства и права : учебное пособие / Ф. Н. Фаткуллин. – Казань : Изд-во КЮИ МВД России, 2002. – 362 с.

19. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : навчальний посібник / П. Л. Фріс. – К. : «Центр навчальної літератури», 2004. – 362 с.

20. Грищук В. К. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посібник / В. К. Грищук. – К. : Видавничий дім «Ін Юре», 2007. – 568 с.

21. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник [для студентів юрид. вузів і фак.] / Г. В. Андрусів, П. П. Андрушко, С. Я. Лихова [та ін.] ; за ред. П. С. Матишевського [та ін.]. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 896 с.

22. Общая теория государства и права : учебник в 2-х т. / отв. ред. В. С. Петров, Л. С. Явич. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1974. – Т. 2: Общая теория права – 416 с.

23. Митрофанов І. І. Кримінально-правові засоби забезпечення законності та обґрунтованості покарання / І. І. Митрофанов // *Юридична Україна*. – 2010. – № 1. – С. 102–108.

КАТЕГОРІЯ «УХИЛЕННЯ» В КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ ТА ПРАВІ УКРАЇНИ (ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ УЗАГАЛЬНЕННЯ ТА ЮРИДИЧНОЇ ОЦІНКИ)

**СЕМЕНОГОВ Ігор Володимирович - кандидат юридичних наук, прокурор
прокуратури Червонозаводського району м. Харкова**

УДК 343.211

В статті розглянуті особливості уголовно-правового поведіння суб'єкта, виражаючогося в ухиленні від виконання возложенных на него обязанностей. Отмечено общице и отличительные черты уклонения, предусмотренного в Общей части Уголовного кодекса Украины и в его Особенной части. Сделан вывод о наличии единого комплекса обстоятельств, подлежащих выявлению при уголовно-правовой оценке любого вида уклонения.

Ключові слова: злочин, посткримінальна поведінка, ухилення, бездіяльність, обов'язок діяти, кримінально-правова оцінка.

Постановка проблеми

Зростання рівня громадянської активності, що спостерігається в Україні, а також досить складні зовнішньополітичні й внутрішні соціально-економічні реалії надають актуальності та гостроти проблемі контролю за якістю виконання соціальних ролей і функцій учасниками різноманітних відносин і процесів. Інституційні механізми забезпечення такого контролю розрізняються залежно від важливості тієї чи іншої сфери, яка вимагає від діючих у них осіб певної поведінки. Тому й наслідки невиконання (неналежного виконання) такими суб'єктами своїх обов'язків перебувають у досить широкому діапазоні – від морального осуду, дисциплінарних чи цивільно-правових стягнень до застосування найсуворіших засобів державного примусу у вигляді кримінально-правових санкцій.

Мета дослідження

Право в цілому та окремі його галузі, зокрема, є перш за все засобом забезпечення позитивної активності членів соціуму, інструментом регулювання й впорядкування їх активної поведінки (творчої, пізнавальної, предметно-прикладної, перетворювальної й інших форм діяльності). При цьому одним із антиподів щодо соціально корисної активності діяльності людини є аморальна, асоціальна або антисоціальна бездіяльність. Існують різні форми її вираження: неналежне виконання свого обов'язку (громадянського, військового, службового, професійного, батьківського, цивільно-правового тощо), невиконання його без об'єктивних причин, виконання обов'язку лише в якійсь його частині. Одним із проявів соціально шкідливої (за деяких умов – і суспільно небезпечної) бездіяльності є поведінка особи, яка в юридичних актах та в теорії правознавства ідентифікується за допомогою поняття «ухилення». Досить поширеною вона є й у кримінальному законодавстві та праві України, позначаючи певну пасивну поведінку особи, виконання якою своїх обов'язків у певних сферах контролюється за допомогою застосування кримінально-правового впливу. Дослідження цієї категорії в кримінальному законодавстві й праві України та окреслення деяких проблем її теоретичної інтерпретації й практичної оцінки є метою цієї статті.

**Виклад основного матеріалу
дослідження**

Для запобігання бездіяльності в найбільш важливих галузях людської практики суб'єкти управління використовують різні стимули – позитивні (наприклад, встановлення премій чи надбавок для працівників, які сумлінно виконують свої трудові функції) та негативні, штрафні. Подібний підхід властивий і кримінальному праву, яке, з огляду на наявні в ньому засоби впливу на індивідуальну й групову поведінку людини, цілком справедливо визнається найсуворішою галуззю публічного права. Специфічність предмету й методу кримінального права зумовлює певні особливості засобів регулювання ним діяльності учасників суспільних відносин. Так, для стимулювання правомірної кримінально-правової поведінки особи (добровільної відмови від доведення злочину до кінця, відшкодування заподіяних злочином збитків, примирення з потерпілим і т. ін.) норми цієї галузі передбачають її заохочення, яке здійснюється шляхом усунення або пом'якшення суворості кримінально-правового впливу (виключення кримінальної відповідальності, звільнення від неї, пом'якшення покарання, повне чи часткове звільнення від нього тощо) [1, с. 40]. Водночас, оскільки більш традиційним (і значно поширенішим) методом правового регулювання в зазначеній галузі є визнання суспільно небезпечних діянь злочинами та встановлення покарання (його виду та розміру) за їх вчинення, то значно більшу сферу практичного застосування в кримінальному праві отримують стимули негативні (призначення й виконання кримінальних покарань), які повинні схилити делінквентів та інших членів соціуму до кримінально правомірної поведінки [2, с. 17]. Тому цілком зрозуміло, що для протидії бездіяльності особи у всіх її проявах (і, відповідно, для спонукання її до певних дій), у кримінальному праві найчастіше використовуються негативні, каральні стимули.

За проведеними нами підрахунками, станом на 1 січня 2016 року в тексті Кримінального кодексу (далі – КК) України термін «ухилення» вжито у восьми нормах Загальної частини: ухилення особи, переданої на поруки, від заходів виховного характеру (ч. 1

ст. 47 КК); ухилення особи, що вчинила злочин, від досудового слідства або суду (ч. 2-ст. 49 КК); ухилення від покарання, призначеного вироком суду, що має наслідком відповідальність, передбачену статтями 389 та 390 КК (ч. 5 ст. 52 КК); ухилення від виховання дитини, догляду за нею звільненою від відбування покарання з випробуванням жінкою (ч. 5 ст. 79 КК); ухилення засудженого від відбування покарання (ч. 3 ст. 80 КК); ухилення засудженої жінки, яка була звільнена від відбування покарання, від виховання дитини, догляду за нею (ч. 5 ст. 83 КК); ухилення від передбаченої законом відповідальності як мета вчинення певних злочинів, що характеризує їх як вчинені в інтересах юридичної особи (примітка 2 до ст. 96-3 КК); ухилення неповнолітнього, що вчинив злочин, від застосування до нього примусових заходів виховного характеру (ч. 3 ст. 97 КК).

У нормах Особливої частини КК до зазначеного поняття законодавець звертається ще частіше, згадуючи його у диспозиціях: ч. 1 ст. 157 КК (ухилення члена виборчої комісії у роботі комісії без поважних причин); ч. 1 ст. 164 КК (злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання дітей (аліментів) та злісне ухилення батьків від утримання неповнолітніх або непрацездатних дітей, що перебувають на їх утриманні); ч. 1 ст. 165 КК (злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання непрацездатних батьків); ч. 1 ст. 212 КК (умисне ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), що входять в систему оподаткування, введених у встановленому законом порядку); ч. 1 ст. 212-1 КК (умисне ухилення від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування чи страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування), ст. 237 КК (ухилення від проведення на території, що зазнала забруднення небезпечними речовинами або випромінюванням, дезактиваційних чи інших відновлювальних заходів щодо ліквідації або усунення наслідків екологічного забруднення); ст. 335 КК (ухилення від призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу); ст. 336 КК (ухилення від призову за мобілізацією); ст. 336-1 КК (ухи-

лення від проходження служби цивільного захисту в особливий період чи у разі проведення цільової мобілізації); ст. 337 КК (ухилення військовозобов'язаного від військового обліку після попередження, зробленого відповідним військовим комісаріатом; ухилення військовозобов'язаного від навчальних (чи перевірних) або спеціальних зборів); ст. 389 КК (ухилення від сплати штрафу або позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю особою, засудженою до цих видів покарань; ухилення від відбування громадських чи виправних робіт особою, засудженою до цього покарання); ст. 390 КК (ухилення від відбування покарання у виді обмеження волі та у виді позбавлення волі); ст. 395 КК (самовільне залишення особою місця проживання з метою ухилення від адміністративного нагляду); ст. 409 КК (ухилення військовослужбовця від несення обов'язків військової служби шляхом самокалічення або шляхом симуляції хвороби, підроблення документів чи іншого обману)[3].

Наведені вище переліки й узагальнення їх змісту дозволяють звернути увагу на деякі спільні й відмінні риси, які має категорія «ухилення» в приписах Загальної й Особливої частин КК. До перших можна віднести приналежність ухилення до діяння особи (за межами якого вона, як відомо, не підвладна кримінальному закону); негативну кримінально-правову оцінку поведінки, яка кваліфікується як «ухилення»; вплив ухилення як юридичного факту на розвиток кримінально-правових відносин (їх виникнення, зміну, видозміну, припинення); зв'язок ухилення із можливістю застосування певних кримінально-правових санкцій до суб'єкта, який його вчинив. Водночас, між ухиленням, передбаченим положеннями Загальної частини кримінального закону, та однойменною поведінкою, згаданою в нормах його Особливої частини, існує ряд відмінностей. У Загальній частині ухилення характеризує лише негативну посткримінальну поведінку особи, а тому його наслідки не охоплюють застосування покарання як найбільш суворого засобу кримінально-правового впливу. В Особливій же частині, навпаки, – категорією «ухилення» законодавець оперує у переважній більшості випадків для позначення суспільно

небезпечного діяння як ознаки об'єктивної сторони складу злочину (або складів злочинів). І лише в ст. 395 КК поняття ухилення стосується характеристики суб'єктивної сторони злочину (порушення правил адміністративного нагляду).

Оскільки для кримінально-правової доктрини більшою мірою властиві потяг до поглибленої розробки змісту елементів й ознак конкретних складів злочинів та характеристик злочинної поведінки взагалі, то й категорія ухилення більшою мірою вивчена наукою перш за все як характеристика об'єктивної сторони складів окремих злочинів (наприклад, ухилення від сплати податків[4, с. 115–141; 5, с. 147–154.]). Ухилення ж як форма кримінально протиправної але незлочинної поведінки, передбаченої в Загальній частині, досліджене не настільки ретельно (так, аналізу піддано ухилення особи від суду чи досудового слідства як підстава припинення перебігу строків давності[6], ухилення неповнолітнього від примусових заходів виховного характеру [7, с. с. 174–185.]). Водночас, єдина галузева приналежність категорії ухилення та приналежність останнього до юридично значущої поведінки дозволяє припустити, що дослідження окремих його видів та форм, а також їх кримінально-правова оцінка повинні базуватись на тотожних теоретико-методологічних засадах. Зокрема, спільні інституційні риси ухилення, передбаченого нормами як Загальної, так і Особливої частини КК, передбачають однорідність вимог до оцінки всіх форм ухилення як поведінки, яка має кримінально-правове значення.

В українській мові «ухилятися» означає «1. Відступати, відхилятися, відскакувати тощо назад чи вбік від когось, чого-н. 2. *від чого, перен.* Не брати участі в чомусь, не робити чогось; уникати» [8, с. 886]. У контексті передбачених нормами КК України форм ухилення особи як злочинної або негативної посткримінальної поведінки слід виходити з того, що його (ухилення) шкідливість визначає не стан фізичного спокою, в якому перебуває особа, а перш за все факт свідомого самоусунення певного суб'єкта із системи правовідносин, у яких від нього вимагаються певна активність. Так, на прикладі змісту ст. 164 КК (злісне ухилення від сплати вста-

новлених рішенням суду коштів на утримання дітей (аліментів) та злісне ухилення батьків від утримання неповнолітніх або непрацездатних дітей, що перебувають на їх утриманні) діями, які вимагаються від суб'єкта, й ухилення від яких є караними, є виконання ним на користь іншого учасника сімейних відносин, згідно з наявною в нього соціальною роллю (батька, матері, дитини) заходів, спрямованих на підтримку життєзабезпечення, на задоволення життєвих потреб іншого учасника зазначених відносин. Тому, незважаючи на те, чи вчиняє винний дії, спрямовані на приховування від працівників державної виконавчої служби й уповноваженої на отримання коштів особи фактів одержання ним доходів, з яких мають відраховуватись зазначені кошти, чи він лише не надає (притримує) кошти, про наявність яких відомо зазначеному органу, в загальносоціальному аспекті його поведінка – це *невиконання* ним своєї соціальної ролі. Як слушно зазначає Н. Ф. Кузнецова, при бездіяльності не обов'язково, щоб суб'єкт поводить себе пасивно – навпаки, він може проявити активність, вчиняти різні дії (наприклад, ухиляючись від сплати аліментів, він може переїздити з місця на місце, змінювати роботу, прізвище, тобто бути фізично активним). Та при цьому головним залишається невиконання покладеного на нього обов'язку – сплати коштів[9, с. 230–231]. До схожих висновків дійшла Л. В. Дорош, яка зазначає, характеризуючи об'єктивну сторону ухилення від сплати аліментів, що фактична поведінка особи є своєрідним проявом бездіяльності та не має юридичного значення[10, с. 10]. Отже, слід підкреслити, що при кримінально значущому ухиленні поведінковий та соціальний аспект поведінки суб'єкта можуть не збігатись: як ухилення може бути кваліфіковано поведінку, яка з фізичного боку може бути і активною, і пасивною.

Оцінка поведінки особи як ухилення вимагає належного обґрунтування умов, за яких вона набуває кримінально-правового значення. Для з'ясування змісту таких умов доцільно звернутись до розробок кримінально-правової доктрини в частині обґрунтування критеріїв визнання бездіяльності (у т.ч. у формі ухилення) кримінально протиправ-

ною. Про ці особливості фахівцям відомо давно. Так, ще на початку XIX ст. Ансельм Фейєрбах помітив: злочини, які полягають у невиконанні (*delikta omissionis*), на відміну від злочинів, що є протизаконною дією, завжди передбачають особливу правомірну підставу, якою є закон або угода, що затверджують обов'язок до дії[11, с. 24]. Насьогодні фахівці досить ретельно опрацювали питання критеріїв злочинності пасивної поведінки людини. Так, один з найбільш розгорнутих комплексів умов, які мають бути дотримані для обґрунтування кримінальної відповідальності за бездіяльність, розроблено Г. В. Тімейком, який включив до них: 1) наявність спеціального правового обов'язку діяти; 2) наявність об'єктивної необхідності діяти; 3) наявність можливості діяти; 4) наявність можливості запобігти шкоді; 5) невиконання дій; 6) заподіяння зовнішніми силами шкідливих наслідків[12, с. 164].

Генеральною такою умовою визнання ухилення кримінально значущим є юридичний обов'язок діяти. Однак, зазначена умова кримінальної протиправності бездіяльності враховується лише у сукупності з іншою – у конкретних умовах, що склалися, особа має реальну можливість діяти й виконати свій обов'язок[13, с. 119–120]. Перша умова утворює суб'єктивний критерій злочинної бездіяльності, друга – об'єктивний її критерій [14, с. 120]). Тому вважається, що при оцінці бездіяльності особи як злочину встановлення відповідності поведінки особи сукупності зазначених критеріїв є обов'язковим у кримінальному провадженні. При кваліфікації ж діяння, яке виражається лише у дії, ці обставини кримінально-правового значення не мають.

Висновки

Із викладеного вище, на нашу думку, впливає висновок, практично важливий для будь-якого випадку оцінки певного діяння як кримінально значущого ухилення: особою, яка вирішує питання про правові наслідки ухилення, завжди має бути встановлено обставини, які вказують на обов'язок суб'єкта діяти відповідним чином та свідчать про наявну у нього реальну можливість виконати його. Так, наприклад, як ухилення особи, переданої на поруки, від заходів ви-

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто особливості кримінально-правової поведінки суб'єкта, що виражається в ухиленні від виконання покладених на нього обов'язків. Відзначено спільні й відмінні риси ухилення, передбаченого в Загальній частині Кримінального кодексу України та в його Особливій частині. Зроблено висновок про наявність єдиного комплексу обставин, які підлягають виявленню при кримінально-правовій оцінці будь-якого виду ухилення.

SUMMARY

In the article the features of criminal conduct legal entity, resulting in a failure to carry out their duties. Noted common and different features of evasion, provided for in the General Part of the Criminal Code of Ukraine and its special part. The conclusion about the presence of a single set of circumstances to be detectable in criminal legal assessment of any kind of evasion.

ховного характеру (ч. 1 ст. 47 КК), що тягне скасування поруки, поведінка суб'єкта може кваліфікуватись лише після перевірки того, що переданий на поруки мав реальну можливість виконувати такі заходи.

У цілому ж, підсумовуючи результати проведеного дослідження, зазначимо, що в умовах підвищення вимог до соціальної активності громадян і посадових осіб не виключне поступове розширення в кримінальному законодавстві видів ухилення суб'єктів від виконання своїх обов'язків. Тому наукові дослідження змісту, форм, видів ухилення, як відносно самостійної кримінально-правової категорії, є досить перспективними та мають значення як для розвитку теорії кримінального права (у частині вчення про кримінально значущу поведінку), так і для подальшого удосконалення кримінального законодавства та практики його застосування.

Література

1. Хряпінський П. В. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України : монографія / П. В. Хряпінський. – Х. : Харків юридичний, 2009. – 840 с.

2. Литвинов О. М. Інститут покарання в кримінальному праві України : навчальний посібник / О. М. Литвинов, Є. С. Назимко ; за заг. ред. проф. О. М. Литвинова. – Донецьк : «Вид-во «Ноулідж», 2013. – 213 с.

3. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

4. Дудоров О. О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика : монографія / О. О. Дудоров. – К. : Юридична практика, 2003. – 924 с.

5. Гуторова Н. О. Кримінально-правова охорона державних фінансів України : монографія / Н. О. Гуторова. – Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2001. – 384 с.

6. Житний О. О. Кримінально-правова оцінка підстав зупинення перебігу давності за Кримінальним кодексом України / О. О. Житний // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Право. – 2009. – Вип. 6. – С. 121–124.

7. Бурдін В.М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні: Монографія / В.М. Бурдін. – К.: Атіка, 2004. – 240 с.

8. Сучасний тлумачний словник української мови : 100 000 слів / за заг. ред. В. В. Дубічинського. – Х. : Школа, 2008. – 1008 с.

9. Курс уголовного права. Общая часть : учебник / под ред. Н. Ф. Кузнецовой, И. М. Тяжковой. – Т. 1 : Учение о преступлении. – М. : Зерцало-М, 2002. – 624 с.

10. Дорош Л. В. Уголовная ответственность за злостное уклонение от платежа алиментов на содержание детей : автореф. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; исправительно-трудовое право» / Л. В. Дорош. – Х., 1982. – 18 с.

11. Фейербах А. Уголовное право / А. Фейербах. – СПб. : Медицинская типография, 1810. – 122 с.

12. Тимейко Г. В. Общее учение об объективной стороне преступления / Г. В.Тимейко. – Ростов-на-Дону : Изд-во Ростов. ун-та, 1977. – 215 с.

13. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, Л. М. Кривоченко та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – [4-те вид., переробл. і допов.]. – Х. : Право, 2010. – 456 с.

14. Кримінальне право України. Загальна частина : навчальний посібник / В. М. Трубников, М. В. Даньшин, О. О. Житний та ін.; за заг. ред. В. М. Трубникова. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. – 444 с.

СУЧАСНІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОСЯГАННЯ НА ТЕРИТОРІАЛЬНУ ЦІЛІСНІСТЬ ДЕРЖАВИ

ЛОСИЧ Сергій Васильович - старший науковий співробітник відділу організації наукової роботи Донецького юридичного інституту МВС України, кандидат юридичних наук

УДК 343.1+343.985

У даній статті автор здійснює ґрунтовний розгляд та аналіз сучасних міжнародно-правових стандартів кримінальної відповідальності за посягання на територіальну цілісність держави. На основі звернення до універсальних джерел міжнародного публічного права та джерел національного кримінального права суверенних держав, автор виявляє широку політико-правову проблематичну сутність означеного питання.

Ключові слова: *принципи міжнародного публічного права, територіальна цілісність, право на самовизначення, посягання, національне кримінальне право, кримінальна відповідальність, покарання.*

Актуальність

Територіальна цілісність або територіальна неподільність держави, недоторканність та непорушність державних кордонів є багатомірною, суспільно обумовленою та суспільно значущою цінністю, яка пильно та суворо охороняється відповідно до норм не лише конституційного, але й, як відомо, кримінального права.

Нерозривність єдиного державно-територіального організму є природною запорукою постійного національно-культурного та соціально-економічного відтворення власне самого народу, суспільства будь-якої держави.

Від ефективного правового попередження, чіткої правової кваліфікації та справедливого покарання будь-яких злочинних, нічим не виправданих посягань

на територіальну цілісність держави залежить зрештою захист таких універсальних, невід'ємних, конституційних прав та свобод людини і громадянина, як право на життя, свободу, безпеку, соціальне забезпечення, недоторканність власності, особистісну гідність, культурне самовираження тощо.

Однак, як відомо, у рамках сучасної міжнародно-правової практики час від часу мають місце ті чи інші форми територіального поділу раніше просторово цілісних держав, результатом чого є як політична, економічна та культурна автономізація, так і повне відокремлення тих чи інших адміністративних одиниць, що становлять особливі національно-етнічні, мовно-культурні або релігійні територіальні частини тієї чи іншої держави.

Тому сучасне національне як конституційне, так і кримінальне право будь-якої держави, враховуючи відповідні норми та принципи міжнародного публічного права, поставлені перед нагальною необхідністю здійснення адекватного, виваженого та справедливого застосування чітко визначених норм, які передбачають ту чи іншу міру кримінальної відповідальності за посягання на територіальну цілісність держави.

Отже, ґрунтовний розгляд та неупереджений аналіз сучасних міжнародно-правових стандартів, які тим чи іншим чином детермінують інститут кримінальної відповідальності за посягання на територіальну цілісність держави надасть українським на-

уковцям-правникам можливість не лише детально осягнути означені стандарти, але й розробляти та вносити корисні, новаторські законотворчі пропозиції щодо потенційно можливого, обережного та виваженого реформування відповідних частин/норм сучасного кримінального права України.

Аналіз використаних джерел

Розгляд та аналіз сучасних міжнародно-правових стандартів кримінальної відповідальності за посягання на територіальну цілісність держави здійснено за допомогою звернення до універсальних джерел міжнародного публічного права та джерел національного кримінального права суверенних держав.

Метою даної статті є розгляд та аналіз сучасних міжнародно-правових стандартів кримінальної відповідальності за посягання на територіальну цілісність держави.

Виклад основного матеріалу

Інститут сучасної держави, яка є юридично цілісним територіально-просторовим, однак далеко не завжди моноетнічним, мононаціональним, монокультурним та моногосподарським утворенням, стикається іноді із внутрішніми та зовнішніми загрозами цілковитої або часткової територіальної дезінтеграції. Дії окремої особи або групи осіб, спрямовані на злочинну зміну територіального status quo тієї чи іншої держави, визнаються в джерелах кримінального права всіх держав світу в якості тяжкого кримінального злочину, який загрожує найвищим інтересам держави, інтересам громадян, національній безпеці.

Однак широкий, комплексний, багатосторонній проблематичний контекст означеного питання зазнає на собі прямого впливу через наявність і досі не вирішеної правової колізії між дією двох окремо взятих принципів сучасного міжнародного публічного права: *принципу територіальної цілісності держав* та *принципу рівноправ'я та права народів розпоряджатися своєю долею (принцип самовизначення народів)*. Вплив цих двох принципів на норми національного, зокрема і кримінального права тієї чи

іншої держави, відтворюється і через часте зазначення пріоритетності норм міжнародного права перед нормами національного права.

Основними джерелами сучасного міжнародного публічного права та іншими міжнародними документами, в яких зафіксовано *два означені принципи, які, у свою чергу, продукують у цілому різні права обох сторін подібних конфліктних правовідносин*, є Статут Організації Об'єднаних Націй від 26 червня 1945 року (надалі – Статут ООН), Декларація про принципи міжнародного права, які стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами згідно зі Статутом Організації Об'єднаних Націй від 24 жовтня 1970 року (надалі – Декларація про принципи міжнародного права), Декларація про зміцнення міжнародної безпеки від 16 грудня 1970 року, Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі від 1 серпня 1975 року (надалі – Гельсінський Заключний акт), Віденська декларація та Програма дій від 25 червня 1993 року.

Так, у Преамбулі до Статуту ООН не випадково зазначається, серед іншого, що народи Об'єднаних Націй є переповненими рішучості ствердити віру у *рівність прав великих і малих націй* [1].

Виходячи із міжнародної політичної, військової та кримінально-правової практики кінця ХХ – початку ХХІ століть, великі або, іншими словами, титульні чи державотворчі нації захищають своє цілком легітимне та невід'ємне право на територіальну цілісність усієї держави, у тому числі за допомогою застосування відповідних каральних норм кримінального права. Тому у Преамбулі до Декларації про принципи міжнародного права зазначається, що будь-яка спроба, спрямована на часткове або повне порушення національної єдності та територіальної цілісності держави або країни або їхньої політичної незалежності (з боку цілої держави або окремої особи. – Прим. авт.), є несумісною із принципами та цілями Статуту ООН [2].

Принцип територіальної цілісності держав є, у свою чергу, похідним від найпершого та одного із наріжних принципів

сучасного міжнародного публічного права – *принципу суверенної рівності всіх держав*, який продукує і суверенне право будь-якої держави самостійно та відповідно до норм суто національного, зокрема і кримінального законодавства, вирішувати будь-які, в тому числі проблемні та гострі питання, які належать до внутрішньодержавної суверенної юридичної компетенції. Так, у п. 7. ст. 2 Статуту ООН зазначається (мовою-оригіналом джерела): «7. Настоящий Устав ни в коей мере не дает Организации Объединенных Наций права на вмешательство в дела, по существу входящие во внутреннюю компетенцию любого государства (зокрема і щодо застосування норм кримінального права та здійснення правосуддя. – Прим. авт.), и не требует от Членов Организации Объединенных Наций представлять такие дела на разрешение в порядке настоящего Устава» [1].

З іншого ж боку, «малі нації», зокрема і конкретні фізичні особи з їхнього числа, які за принципами міжнародного публічного права та за певних дійсних обставин визнаються такими, що ведуть національно-визвольну боротьбу, користуються беззаперечним та вільним правом не лише на певне культурне, економічне, адміністративне, але й широке державно-політичне самовизначення. Так, принцип рівноправ'я та самовизначення народів було проголошено, крім Статуту ООН, також у Декларації про принципи міжнародного права (мовою джерела): «Создание суверенного и независимого государства, свободное присоединение к независимому государству или объединение с ним, или установление любого другого политического статуса, свободно определенного народом, являются формами осуществления этим народом права на самоопределение. Каждое государство обязано воздерживаться от каких-либо насильственных действий, лишающих народы, о которых говорится выше, в изложении настоящего принципа, их права на самоопределение, свободу и независимость» [2].

Забезпечення такого права, як відомо, часто викликає втручання міжнародної спільноти, міжнародних урядових організацій, третіх держав або групи держав,

міжнародних контактних (урядових) груп. Це, так чи інакше, може іноді обмежувати правозастосовну юрисдикцію норм конституційного та кримінального права суверенної держави, діяльність її судових та інших інстанцій.

Однак у Декларації про принципи міжнародного права одразу ж чітко зазначається як важливість, можливість, так і умова збереження територіальної цілісності держав, а також неприпустимість злісного, протиправного, довільного та злочинно-волюнтаристського тлумачення принципу рівноправ'я та самовизначення народів (мовою джерела): «Ничто в приведенных выше пунктах не должно истолковываться как санкционирующее или поощряющее любые действия, которые вели бы к расчленению или к частичному или полному нарушению территориальной целостности или политического единства суверенных и независимых государств (як з боку інших держав, так і з боку окремих осіб. – Прим. авт.), соблюдающих в своих действиях принцип равноправия и самоопределения народов (курсив мій. – Авт.), как этот принцип изложен выше, и, вследствие этого, имеющих правительства, представляющие без различия расы, вероисповедания или цвета кожи весь народ, проживающий на данной территории» [Там само].

Рівноважне, примирливе, розбірливе ставлення до протиріччя між двома означеними принципами міжнародного публічного права міститься, на нашу думку, у редакції тлумачення принципу рівноправ'я та самовизначення народів, яка міститься у Гельсінському Заключному акті (мовою джерела): «Государства-участники будут уважать равноправие и право народов распоряжаться своей судьбой, действуя постоянно в соответствии с целями и принципами Устава ООН и соответствующими нормами международного права, включая те, которые относятся к территориальной целостности государств» [3].

Застосування відповідних правових норм про кримінальну відповідальність за посягання на територіальну цілісність держави, вчинене окремою, так би мовити, «пересічною» фізичною особою або групою

таких осіб, коли таке посягання не було здійснено внаслідок політичного курсу другої держави, згідно з рішенням її найвищих державних та політичних органів (що за Статутом Міжнародного кримінального суду визначається терміном «агресія»), належить до компетенції лише національного кримінального права.

Цілком природною та в певній мірі припустимою, однак не абсолютно правильною, може виявитися думка про те, що більш або менш суворий характер відповідних норм про кримінальну відповідальність за посягання на територіальну цілісність держави може залежати від форми державного устрою, політичного досвіду держави, її політичних традицій, наявності або відсутності проблем у відносинах із сусідніми державами.

Так, наприклад, відносно ліберальний діючий Кримінальний кодекс такої високодемократичної держави як Швейцарська Конфедерація (надалі – КК Швейцарії), відповідно до ст. 265, передбачає, що будь-яка особа, яка, вдаючись до застосування насильства, вчиняє дію, спрямовану на відрив якоїсь частини швейцарської території від Конфедерації або частини кантональної території від кантону, буде покарана через позбавлення волі на термін не менше одного року [4, 110].

Таке ж саме покарання передбачено, відповідно до п.1 ст. 266 КК Швейцарії, у разі, якщо будь-яка особа вчиняє дію, спрямовану на порушення незалежності Конфедерації або створення загроз її незалежності, або створення загроз незалежності Конфедерації через сприяння зовнішньому втручання у внутрішні справи; входження ж у відносини із урядом закордонної держави або його представниками з метою розв'язання війни проти Конфедерації (наслідком чого може бути і відторгнення частини державної території. – *Прим. авт.*), карається, відповідно до п.2 ст. 266 КК Швейцарії, позбавлення волі на термін не менше трьох років. У найбільш серйозних випадках передбачено покарання через довічне тюремне ув'язнення (як дослівно зазначено) [Там само].

Не меш важливими видаються і положення ст. 268 КК Швейцарії, відповідно до яких будь-яка особа, яка зносить, переміщує або робить непізнаваним, неправдиво встановлює або фальсифікує розташування пограничного стовпа або інших атрибутів державного кордону, призначенням яких є фіксація державного, кантонального або комунального кордону, буде покарана через позбавлення волі на термін не більше п'яти років або через сплату штрафу [4, 111].

Стаття 275 *ter* КК Швейцарії зазначає протизаконність заснування асоціацій, приєднання до них, участі в їхній діяльності, закликів до створення та виконання їхніх вказівок, якщо метою діяльності таких асоціацій є дії, визнані злочинами відповідно вищезазначених статей 265 та 266 КК Швейцарії; передбаченим при цьому покаранням є позбавлення волі на термін не більше трьох років або через сплату штрафу [4, 114].

Більш суворими видаються норми про кримінальну відповідальність за посягання на територіальну цілісність у кримінальному праві тих держав, які наприкінці ХХ – початку ХХІ століття зазнали певної або навіть колосальної територіальної дезінтеграції. Одним із яскравих та надзвичайно трагічних європейських прикладів є досвід утворення цілих шістьох (!!!) нових держав із територій, які раніше входили до Соціалістичної Федеративної Республіки Югославія та Республіки Сербія. Важливо зазначити, що відповідні норми права таких держав відтворюють не лише правовий, але й певний історико-політичний контекст таких злочинів, які призводили до територіальних втрат.

Так, п. (1) ст. 307 Кримінального кодексу Республіки Сербія (надалі – КК Сербії) зазначає, що у разі, якщо будь-яка особа, використовуючи силу або вдаючись до інших антиконституційних способів, намагається віддати (від англ. to cede – передавати, поступатися, здавати, віддавати) певну частину території Сербії або приєднати таку частину сербської території до іншої держави, то таку особу буде покарано че-

рез позбавлення волі на термін від трьох до п'ятнадцяти років [5, 108].

Такий самий термін тюремного ув'язнення передбачено, відповідно до п. (1) ст. 311 КК Сербії за участь у повстанні, спрямованому проти конституційного ладу, безпеки та територіальної цілісності Сербії; мінімальним терміном позбавлення волі, яким карається саме організатор або вождь такого повстання, становить, відповідно до п. (2) цієї ж статті, п'ять років [5, 109].

У п. (1) ст. 321 КК Сербії зазначено, що у разі, якщо вчинення злочину за ст. 307 призвело до смерті однієї особи або більшої кількості осіб, або вчинення такого злочину загрожувало життям людей, або супроводжувалося тяжким насильством або масовими руйнаціями, або якщо наслідком вчинення злочину стала загроза безпеці, економічній або військовій могутності держави, то правопорушника буде покарано через позбавлення волі на термін не менше десяти років; якщо ж вчинення такого злочину призвело до навмисної смерті однієї особи або більшої кількості осіб, то передбаченим покаранням є, відповідно до п. (2) цієї ж статті, позбавлення волі на термін від тридцяти до сорока років; покарання за п. (2) цієї статті застосовується до кожного, хто вчинить злочин за ст. 307 на час стану війни, збройного конфлікту та надзвичайного стану [5, 112].

Надзвичайно суворими видаються норми про кримінальну відповідальність за посягання на територіальну цілісність у кримінальному праві Республіки Судан (Африка), від якої в 2011 році відкололася територія, яка тепер є суверенною та визнаною державою Республіка Південний Судан. Так, у ст. 50 Кримінального кодексу Республіки Судан передбачено, що у разі, якщо будь-яка особа, яка вчинить будь-яку дію, метою якої є підрив конституційного ладу держави або створення загрози для її єдності та незалежності, така особа буде покарана через смерть, довічне тюремне ув'язнення або менший період позбавлення волі. Усе майно такої особи може бути конфісковано [6, 17].

Суворими залишаються відповідні норми кримінального права і тих держав, у

яких територіально-автономічні та державницькі устремління у певних регіонах є відносно тривалими, латентними та досі не вирішеними; такі устремління, наприклад, в Іспанії, актуалізуються час від часу, зокрема і через здійснення терористичних та інших насильницьких актів.

Так, наприклад, злочин посягання на територіальну цілісність у діючому Кримінальному кодексі Королівства Іспанія (надалі – КК Іспанії) є складовою поняття злочину повстання. П. 5 ст. 472 КК Іспанії зазначає, серед іншого, що винесення вироку за злочин повстання стосується і тих, хто, вдаючись до насильства та публічно, повстає за проголошення незалежності будь-якої частини національної території [7, 148].

П. 1 ст. 473 КК Іспанії зазначає, у свою чергу, що ті, хто підбурюючи повстанців, сприяв або підтримував повстання та його вождів (у даному випадку у разі повстання за незалежність певної території. – *Прим авт.*), карається через позбавлення волі на термін від п'ятнадцяти до двадцяти п'яти років та абсолютну заборону на діяльність протягом цього ж періоду; молодші командири повстання караються через позбавлення волі на термін від десяти до п'ятнадцяти років та абсолютну заборону на діяльність протягом цього ж періоду, а звичайні учасники такого повстання караються через позбавлення волі на термін від п'яти до десяти років та спеціальну заборону обіймати державні посади на термін від шести до десяти років.

Відповідно до п. 2 цієї ж статті КК Іспанії, у разі використання зброї або у разі бойових зіткнень між повстанцями та вірними державній владі загонами, або якщо повстання завдало злочинної шкоди об'єктам комунальної або приватної власності, пошкодило телеграфні та телефонні мережі, завдало шкоди повітряному, залізничному або іншому сполученню, спричинило насильство по відношенню до інших людей, під час повстання мало місце вимагання фінансових коштів або відвернення громадських фінансових фондів від цілі їхнього законного призначення, то перша категорія осіб карається через позбавлення волі

на термін від двадцяти п'яти до тридцяти років, друга – від п'ятнадцяти до двадцяти п'яти і третя – від десяти до п'ятнадцяти [Там само].

Висновок

Таким чином, сучасні міжнародно-правові стандарти кримінальної відповідальності за посягання на територіальну цілісність держави відтворюються, насамперед, у каральних нормах національного кримінального права суверенних держав, а не в універсальних джерелах міжнародного права. Зміст таких норм залежить від історико-політичних та правових традицій тієї чи іншої держави, її минулого та сучасного досвіду державотворення, існуючих підходів до національної політики тощо. Національне кримінальне законодавство майже всіх держав світу і досі стикається із проблемою позитивного врахування та якомога збалансованішого застосування одразу двох вищезначених принципів міжнародного публічного права, які, відтворюючи широкий та гостропроблемний політико-правовий контекст, захищають водночас як територіальну цілісність держав, так і широке право будь-якого народу на самовизначення.

Література

1. Устав Организации Объединенных Наций и Устав Международного суда // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_010;
2. Декларация о принципах международного права, касающихся дружественных отношений и сотрудничества между государствами в соответствии с Уставом

SUMMARY

In the present paper the author thoroughly considers and analyses the present international legal standards of criminal liability for infringement of a state's territorial integrity. In accordance with universal sources of international public law and sources national criminal law of sovereign states the author determines a wide political and legal problematic sense of the issue under consideration.

Организации Объединенных Наций // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/intlaw_principles.shtml;

3. Заключение акт Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_055;

4. Swiss Criminal Code // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: https://www.admin.ch/opc/en/classified_compilation/19370083/201501010000/311.0.pdf;

5. Criminal Code of the Republic of Serbia // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes/country/5>;

6. The Criminal Act of Sudan // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: [https://www.icrc.org/ihlnat.nsf/0/4d8b568d3792381cc12571100038b7d0/\\$FILE/Criminal%20Act%20-%20Sudan%20-%20EN.pdf](https://www.icrc.org/ihlnat.nsf/0/4d8b568d3792381cc12571100038b7d0/$FILE/Criminal%20Act%20-%20Sudan%20-%20EN.pdf);

7. Criminal Code of the Kingdom of Spain // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes>.

УХВАЛИ СЛІДЧОГО СУДДІ, СУДУ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ РОЗГЛЯДУ КЛОПОТАННЯ ПРО СКАСУВАННЯ УХВАЛИ ПРО НАКЛАДЕННЯ ГРОШОВОГО СТЯГНЕННЯ

МАРТИНЦІВ Андрій Михайлович - старший лаборант кафедри гуманітарних і соціально-економічних дисциплін Прикарпатського юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія»

УДК 343.137.4

Стаття посвячена дослідженню основних висновків постановлений слідственого судді, суда по результатам розгляду клопотання об отмені рішення о накладенні грошового стягнення. На основі результатів аналізу норм кримінального процесуального закону та теоретичних положень визначаються вимоги до форми та змісту вказаних рішень.

Ключові слова: грошове стягнення, накладення грошового стягнення, ухвала про накладення грошового стягнення, скасування ухвали про накладення грошового стягнення.

Постановка проблеми

Норми ст. 147 КПК України регламентують порядок скасування ухвали про накладення грошового стягнення, нормативне закріплення якого виступає важливою гарантією забезпечення запобігання необґрунтованому застосуванню даного заходу забезпечення кримінального провадження. При цьому, на відміну від норм КПК УРСР 1960 року, які взагалі не передбачали можливості скасування процесуального рішення про накладення грошового стягнення, накладеного на учасника кримінального провадження, норми ст. 147 чинного КПК України чітко визначають процесуальний порядок скасування ухвали слідчого судді, суду про накладення грошового стягнення.

Процесуальний порядок скасування ухвали слідчого судді, суду про накладення грошового стягнення включає в себе чотири етапи, одним з яких виступає постанов-

лення ухвали про скасування ухвали про накладення грошового стягнення або про відмову у задоволенні клопотання про скасування цієї ухвали. Незважаючи на важливість даного етапу для забезпечення запобігання необґрунтованому застосуванню даного заходу забезпечення кримінального провадження, нормами кримінального процесуального закону він не врегульований достатньо вичерпно, що призводить до виникнення проблем у правозастосовній практиці.

Стан дослідження

Дослідженню правової природи, підстав і процесуального порядку накладення грошового стягнення присвячена значна кількість праць учених-процесуалістів. Зокрема, вказані питання розглядають М. Гафізов, І. Гловюк, Н. Карпов, С. Ковальчук, Г. Крет, Ю. Кузовенкова, А. Штанько та інші вітчизняні і зарубіжні науковці. Проте, порядок скасування даного заходу забезпечення кримінального провадження в юридичній літературі досліджений недостатньо повно, а самостійні дослідження проблемних питань, які виникають під час постановлення ухвали про скасування ухвали про накладення грошового стягнення або про відмову у задоволенні клопотання про скасування цієї ухвали, не проводилися взагалі.

Викладене зумовлює необхідність постановки в якості мети цієї статті дослідження підстав постановлення та вимог до форми і змісту ухвал слідчого судді, суду, які поста-

новлюються за результатами розгляду клопотання про скасування ухвали про накладення грошового стягнення.

Виклад основного матеріалу

За результатами розгляду клопотання про скасування ухвали про накладення грошового стягнення слідчий суддя, суд постановляє ухвалу (ч. 4 ст. 147 КПК України), якою вправі: 1) скасувати ухвалу про накладення на особу грошового стягнення; 2) відмовити у задоволенні клопотання. Як обґрунтовано вказують автори науково-практичного коментаря до КПК України, прийняття іншого рішення за результатами розгляду клопотання, у тому числі й зменшення розміру грошового стягнення, КПК України не передбачає [1, с.398].

Зі змісту ч. 3 ст. 147 КПК України випливає, що ухвала про скасування ухвали про накладення грошового стягнення постановляється у разі встановлення слідчим суддею, судом факту безпідставного застосування даного заходу забезпечення кримінального провадження. На це звертається увага й у п. 13 Листа ВССУ з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання здійснення слідчим суддею суду першої інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження» від 05.04.2013 р. № 223-558/0/4-13, у якому відзначається, що слідчий суддя скасовує ухвалу про накладення грошового стягнення лише у випадку визнання доводів особи, яка не була присутня при прийнятті рішення про накладення грошового стягнення, щодо безпідставності застосування такого заходу обґрунтованими [3]. У юридичній літературі обґрунтовано вказується, що «безпідставним накладення грошового стягнення слід вважати у випадках, якщо особа, щодо якої подано клопотання, виконала покладений на неї процесуальний обов'язок; якщо особа, щодо якої подано клопотання, не виконала цей обов'язок із поважних причин» [2, с.342].

Результати дослідження судової практики дозволяють стверджувати, що скасування ухвали про накладення грошового стягнення має місце у випадках:

1) наявності поважних причин, які зумовили невиконання учасником кримінального провадження покладеного на нього процесуального обов'язку. Наприклад, поважними причинами неприбуття учасника кримінального провадження за викликом виступають його перебування у відрадженні, на лікарняному внаслідок тяжкої хвороби або вагітності тощо. Так, Рівненський міський суд Рівненської області ухвалою від 05.06.2014 р. у справі № 569/4947/14-к (кримінальне провадження № 12014180010001361) скасував ухвалу Рівненського міського суду Рівненської області від 07.05.2014 р. про накладення на потерпілого ОСОБА_2 грошового стягнення, мотивувавши своє рішення тим, що потерпілий ОСОБА_2 не з'явився у судове засідання з поважної причини неприбуття – через термінове відрадження, що підтвердив посвідченням про відрадження, наявним у матеріалах провадження [9]. Ічнянський районний суд Чернігівської області ухвалою від 05.03.2013 р. у справі № 733/293/13-к (кримінальне провадження № 1-кп/733/15/13) скасував ухвалу Ічнянського районного суду Чернігівської області від 14.02.2013 р. про накладення на ОСОБА_1 грошового стягнення у розмірі 573 гривень 50 копійок за неявку в судове засідання без поважних причин, мотивувавши своє рішення тим, що з виданої засудженому ОСОБА_1 довідки Вузлової лікарні станції Гребінка СТГО «Південна залізниця» ФАП м. Ічня від 01.03.2013 р. видно, що останній дійсно був хворий з 13.02.2013 р. по 17.02.2013 р., діагноз: ГРВІ, t 39,60С, а тому засуджений не виконав покладений на нього процесуальний обов'язок з поважних причин у розумінні п. 5 ст. 138 КПК України, а саме: не прибув в судове засідання, призначене на 14.02.2013 р. [5];

2) виконання учасником кримінального провадження покладеного на нього процесуального обов'язку. Зокрема, Романівський районний суд Житомирської області ухвалою від 20.05.2013 р. у справі № 290/365/13-к скасував ухвалу Романівського районного суду Житомирської області від 23.04.2013 р. про накладення на обвинуваченого ОСОБА_1 грошового стягнення за безпідставну не-

явку за викликом суду в розмірі 0,5 розміру мінімальної заробітної плати, що становить 573 гривень 50 копійок, мотивувавши своє рішення тим, що у судовому засіданні встановлено, що ОСОБА_1 19.04.2013 р. у поштовому відділенні с. Колодяжне був відправлений рекомендований лист із клопотанням про відкладення розгляду справи, призначеної на 24.04.2013 р. на інший день з метою залучення адвоката, ознайомлення з матеріалами справи та заявлення можливих клопотань. Даний лист надійшов до суду 23.04.2013 року о 15 годині 51 хвилині (а.с. 37-38). За таких обставин суд приходить до висновку, що грошове стягнення на обвинуваченого ОСОБА_1 накладено безпідставно, так як ОСОБА_1 не з'явився до суду, вважаючи, що його клопотання буде доставлено до суду вчасно [10];

3) неналежного покладення на учасника кримінального провадження процесуального обов'язку. Так, Новгород-Сіверський районний суд Чернігівської області ухвалою від 15.04.2014 р. у справі № 739/278/14-к (кримінальне провадження № 1-кп/739/16/14) скасував ухвалу Новгород-Сіверський районний суд Чернігівської області від 25.03.2014 р. про накладення на свідка ОСОБА_1 грошового стягнення за неприбуття на виклик до суду без поважних причин і неповідомлення про причини свого неприбуття у розмірі 800 гривень, мотивувавши своє рішення тим, що з доданої до клопотання повістки про виклик до суду, адресованої ОСОБА_1, вбачається, що у ній взагалі не зазначено час, день, місяць та рік проведення судового засідання. Враховуючи неналежне повідомлення свідка ОСОБА_1 про час, день, місяць та рік проведення судового засідання, його відсутність під час вирішення питання про накладення грошового стягнення, суд приходить до висновку про безпідставність накладення на ОСОБА_1 вказаного стягнення [8].

Як свідчать результати проведеного анкетування 140 практичних працівників, найбільш поширеною підставою для скасування ухвали про накладення грошового стягнення виступає наявність поважних причин, які зумовили невиконання учасником кримінального провадження покла-

деного на нього процесуального обов'язку, на що звернули увагу 53 (37,9 %) опитаних. Інші підстави для скасування ухвали про накладення грошового стягнення є менш поширеними: зокрема, виконання учасником кримінального провадження покладеного на нього процесуального обов'язку в якості такої підстави визначили 45 (32,1 %) опитаних, а неналежне покладення на нього процесуального обов'язку – 42 (30,0 %) опитаних.

З огляду на норму ч. 3 ст. 147 КПК України, ухвала про відмову у задоволенні клопотання про скасування ухвали про накладення грошового стягнення постановляється у разі встановлення слідчим суддею, судом факту обґрунтованого застосування даного заходу забезпечення кримінального провадження. При цьому, як свідчать результати дослідження судової практики, недоведення особою, на яку було накладено грошове стягнення та яка не була присутня під час розгляду цього питання слідчим суддею, судом, поважності причин невиконання покладеного на неї процесуального обов'язку призводить до відмови у задоволенні поданого клопотання. Наприклад, Красилівський районний суд Хмельницької області ухвалою від 18.10.2013 р. у справі № 677/1789/13-к (кримінальне провадження № 12013240170000047) відмовив у задоволенні клопотання потерпілого ОСОБА_1 про скасування ухвали Красилівського районного суду Хмельницької області від 09.07.2013 р. про накладення грошового стягнення в розмірі 580 гривень за невиконання покладеного на нього процесуального обов'язку без поважних причин, мотивувавши своє рішення тим, що будь-яких причин неможливості повідомити суд 08 та 09.07.2013 р. про причини свого неприбуття ОСОБА_1 не навів [7].

Крім того, залежно від причин невиконання учасником кримінального провадження покладеного на нього процесуального обов'язку, підставою для відмови у задоволенні поданого ним клопотання про скасування ухвали про накладення грошового стягнення може слугувати відсутність доказів, які вказують на поважність причин невиконання цього обов'язку, або

подання учасником кримінального провадження неналежних доказів. Так, Іршавський районний суд Закарпатської області ухвалою від 17.09.2014 р. у справі № 301/1711/14-к (кримінальне провадження № 120130700100000643) відмовив у задоволенні клопотання свідка ОСОБА_4 про скасування накладеного грошового стягнення за невиконання процесуальних обов'язків щодо явки у судове засідання, мотивувавши своє рішення тим, що свідок ОСОБА_4 у клопотанні посилається на перебуванні на амбулаторному лікуванні, але не подала належних доказів про перебування на лікуванні у день, коли вона не з'явилася в судове засідання [4]. Широківський районний суд Дніпропетровської області ухвалою від 14.07.2014 р. у справі № 197/693/14-к (кримінальне провадження № 1-кп/197/104/14) відмовив у задоволенні клопотання свідка ОСОБА_2 щодо скасування ухвали суду про накладення на неї грошового стягнення за неявку в судове засідання без поважних причин, мотивувавши своє рішення тим, що до клопотання ОСОБА_2 додала докази, які не є належними і не підтверджують поважності причини неприбуття на виклик суду [11].

В окремих випадках, розглядаючи клопотання про скасування ухвали про накладення грошового стягнення, суди беруть до уваги не лише факт обґрунтованості застосування даного заходу забезпечення кримінального провадження, але й подальше виконання учасником кримінального провадження покладеного на нього процесуального обов'язку. Так, Кіровський районний суд м. Кіровограда, відмовляючи ухвалою від 05.05.2014 р. у справі № 404/2811/14-к (кримінальне провадження № 1-кп/404/228/14) у задоволенні клопотання представника потерпілого ТОВ «ЛАМАН ТРАНС-ЕКСПРЕС» ОСОБА_1 про скасування ухвали Кіровського районного суду м. Кіровограда від 08.04.2014 р. про накладення грошового стягнення за невиконання процесуального обов'язку – неприбуття на виклик до суду без поважних причин, у розмірі 1218 (одна тисяча двісті вісімнадцять) гривень на користь держави, вказав, що, як вбачається з матеріалів спра-

ви, представник потерпілого ТОВ «ЛАМАН ТРАНС-ЕКСПРЕС» ОСОБА_1 належним чином була повідомлена про день, час і місце проведення підготовчого судового засідання, яке було призначене на 08.04.2014 р., що підтверджується телефонограмою та довідкою про доставку SMS-повідомлення (а.к.п. 12, 15, т. 1) в підготовче судове засідання не з'явилася, у зв'язку з чим підготовчий розгляд кримінального провадження відкладено на 23.04.2014 р., та одночасно з цим судом прийнято рішення про накладення на неї грошового стягнення. Проте, представник потерпілого в судове засідання 23.04.2014 р. знову не з'явилася, про час та місце судового засідання повідомлялася належним чином, про що свідчить довідка про доставку SMS-повідомлення, та нею подане до суду клопотання про відкладення розгляду справи у зв'язку із зайнятістю при розгляді іншої справи, однак до клопотання не додано доказів неможливості прибуття до суду, зокрема, зайнятості в іншій справі, а відповідно до ст. 138 КПК України, яка визначає вичерпний перелік поважних причин неприбуття особи на виклик, причина, вказана представником потерпілого ТОВ «ЛАМАН ТРАНС-ЕКСПРЕС» ОСОБА_1, не є поважною [6].

Ухвала слідчого судді, суду про скасування ухвали про накладення грошового стягнення або про відмову у задоволенні клопотання про скасування ухвали про накладення грошового стягнення повинна відповідати вимогам, визначеним ст. ст. 370 і 372 КПК України. Так, з огляду на ч. 1-ст. 370 КПК України, ухвала слідчого судді, суду про скасування ухвали про накладення грошового стягнення або про відмову у задоволенні клопотання про скасування ухвали про накладення грошового стягнення повинна бути законною, обґрунтованою та вмотивованою. Законною така ухвала є у разі її постановлення компетентним слідчим суддею, судом (слідчим суддею, судом, який постановив ухвалу про накладення грошового стягнення) з дотриманням вимог норм кримінального процесуального закону, які закріплюють підстави і процесуальний порядок скасування ухвали про накладення грошового стягнення та вимоги до ухвали

слідчого судді, суду. Обґрунтованою дана ухвала є у разі її постановлення на підставі об'єктивно з'ясованих обставин, які підтверджені доказами, дослідженими під час судового засідання та оціненими слідчим суддею, судом з дотриманням вимог ст. 94 КПК України. Вмотивованою вказана ухвала є у разі наведення у ній належних і достатніх мотивів та підстав її ухвалення.

З огляду на вимоги норм ч. ч. 1 і 2 ст. 372 КПК України, ухвала слідчого судді, суду про скасування ухвали про накладення грошового стягнення або про відмову у задоволенні клопотання про скасування ухвали про накладення грошового стягнення, яка викладається окремим документом, складається з трьох частин (вступної, мотивувальної та резолютивної), а в ухвалі, яка постановляється судом без виходу до нарадчої кімнати, оголошуються його висновки і мотиви, з яких суд дійшов до такого висновку. Зокрема, зміст вступної частини вказаної ухвали слідчого судді, суду повинна відповідати вимогам, визначеним ч. 1 ст. 372 КПК України. У мотивувальній частині такої ухвали, виходячи зі змісту цієї норми, слідчий суддя, суд повинен навести відомості про процесуальний статус, прізвище, ім'я та по батькові учасника кримінального провадження, яким заявлено клопотання про скасування ухвали про накладення грошового стягнення; вказати дату подання такого клопотання та навести його короткий зміст; у разі, якщо до клопотання додані докази, – стисло викласти їх зміст; навести норми закону, якими слідчий суддя, суд керувався при постановленні ухвали. Крім того, у мотивувальній частині ухвали про скасування ухвали про накладення грошового стягнення слідчий суддя, суд повинен навести обставини, які свідчать про безпідставність накладення грошового стягнення, а у мотивувальній частині ухвали про відмову у задоволенні клопотання про скасування ухвали про накладення грошового стягнення – навести обставини, які свідчать про обґрунтованість його застосування. У резолютивній частині ухвали слідчого судді про скасування ухвали про накладення грошового стягнення або про відмову у задоволенні клопотання про скасування ухвали про

накладення грошового стягнення, а також відповідної ухвали суду, яка викладається в якості окремого процесуального рішення, наводяться: висновки суду, в яких відображається рішення про скасування ухвали про накладення грошового стягнення або про відмову у задоволенні клопотання про скасування ухвали про накладення грошового стягнення; вказівка про направлення ухвали; вказівка на неможливість оскарження ухвали.

Відповідно до ч. 4 ст. 147 КПК України, ухвала слідчого судді, суду за результатами розгляду клопотання про скасування ухвали про накладення грошового стягнення оскарженню не підлягає. У зв'язку з цим обґрунтованою є позиція авторів науково-практичного коментаря до КПК України, які вказують, що заперечення проти ухвали слідчого судді за результатами розгляду клопотання про скасування ухвали про накладення грошового стягнення можуть бути подані під час підготовчого провадження в суді, а заперечення проти такої ухвали суду можуть бути включені до апеляційної скарги на рішення, передбачені ч. 1 ст. 392 КПК України [2, с.342].

З огляду на норми ч. 5 ст. 532 і ч. 1 ст. 535 КПК України, ухвала слідчого судді, суду про скасування ухвали про накладення грошового стягнення або про відмову у задоволенні клопотання про скасування ухвали про накладення грошового стягнення набирає законної сили з моменту її оголошення та звертається до виконання не пізніше як через три дні з дня набрання нею законної сили. Протягом триденного строку з дня оголошення ухвали про скасування ухвали про накладення грошового стягнення слідчий суддя, суд, керуючись нормою ч. 2 ст. 535 КПК України, разом зі своїм розпорядженням про виконання цієї ухвали надсилає її копію органу державної виконавчої служби Міністерства юстиції України, на який покладається обов'язок виконати дану ухвалу. Специфіка виконання ухвали про скасування ухвали про накладення грошового стягнення полягає в тому, що у разі, якщо ухвала про накладення грошового стягнення була виконана, орган державної виконавчої служби Міністерства

юстиції України зобов'язаний вжити заходів, спрямованих на повернення учаснику кримінального провадження стягнутих на її підставі грошових коштів, а у разі, якщо така ухвала не була виконана, цей орган закриває виконавче провадження зі стягнення з учасника кримінального провадження грошових коштів на виконання ухвали про накладення грошового стягнення.

Висновки

За результатами розгляду клопотання про скасування ухвали про накладення грошового стягнення слідчий суддя, суд постановляє ухвалу про скасування ухвали про накладення на особу грошового стягнення або про відмову у задоволенні клопотання.

Ухвала про скасування ухвали про накладення грошового стягнення постановляється у разі встановлення слідчим суддею, судом факту безпідставного застосування даного заходу забезпечення кримінального провадження, зокрема у випадках: 1) наявності поважних причин, які зумовили невиконання учасником кримінального провадження покладеного на нього процесуального обов'язку; 2) виконання учасником кримінального провадження покладеного на нього процесуального обов'язку; 3) неналежного покладення на учасника кримінального провадження процесуального обов'язку.

Ухвала про відмову у задоволенні клопотання про скасування ухвали про накладення грошового стягнення постановляється у разі встановлення слідчим суддею, судом факту обґрунтованого застосування даного заходу забезпечення кримінального провадження. Залежно від причин невиконання учасником кримінального провадження покладеного на нього процесуального обов'язку, підставою для відмови у задоволенні поданого ним клопотання про скасування ухвали про накладення грошового стягнення може слугувати відсутність доказів, які вказують на поважність причин невиконання цього обов'язку, або подання учасником кримінального провадження неналежних доказів.

Ухвала слідчого судді, суду про скасування ухвали про накладення грошового

стягнення або про відмову у задоволенні клопотання про скасування ухвали про накладення грошового стягнення повинна відповідати вимогам, визначеним ст. ст. 370 і 372 КПК України. З огляду на ч. 1 ст. 370 КПК України, вказана ухвала слідчого судді, суду повинна бути законною, обґрунтованою та вмотивованою. З огляду на вимоги норм ч. ч. 1 і 2 ст. 372 КПК України, ухвала слідчого судді, суду про скасування ухвали про накладення грошового стягнення або про відмову у задоволенні клопотання про скасування ухвали про накладення грошового стягнення, яка викладається окремим документом, складається з трьох частин (вступної, мотивувальної та резолютивної), а в ухвалі, яка постановляється судом без виходу до нарадчої кімнати, оголошуються його висновки і мотиви, з яких суд дійшов до такого висновку.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: У 2 т. – Т. 1 / О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський, Є.П. Бурдоль та ін.; [За заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова]. – Х.: Право, 2012. – 768 с.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / [Відп. ред.: С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко]. – Х.: Одиссей, 2013. – 1104 с.

3. Про деякі питання здійснення слідчим суддею суду першої інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження: Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 05.04.2013 р. № 223-558/0/4-13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0558740-13>

4. Ухвала Іршавського районного суду Закарпатської області від 17.09.2014 р. у справі № 301/1711/14-к (кримінальне провадження № 120130700100000643) [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/40509265>

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню підстав постановлення ухвал слідчого судді, суду за результатами розгляду клопотання про скасування ухвали про накладення грошового стягнення. На основі результатів аналізу норм кримінального процесуального закону і теоретичних положень визначаються вимоги до форми і змісту вказаних ухвал.

SUMMARY

The article is dedicated to research of the grounds to enactment by investigating judge, court for consideration of the request for cancellation of the decision on the imposition of monetary penalty. Based on the results of the analysis of the rules of criminal procedural law and the theoretical positions requirements for the form and content of these decisions determined.

5. Ухвала Ічнянського районного суду Чернігівської області від 05.03.2013 р. у справі № 733/293/13-к (кримінальне провадження № 1-кп/733/15/13) [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/29734066>

6. Ухвала Кіровського районного суду м. Кіровограда від 05.05.2014 р. у справі-№ 404/2811/14-к (кримінальне провадження № 1-кп/404/228/14) [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/38523455>

7. Ухвала Красилівського районного суду Хмельницької області від 18.10.2013 р. у справі № 677/1789/13-к (кримінальне провадження № 12013240170000047) [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/34356946>

8. Ухвала Новгород-Сіверського районного суду Чернігівської області від 15.04.2014 р. у справі № 739/278/14-к (кри-

мінальне провадження № 1-кп/739/16/14) [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/38230993>

9. Ухвала Рівненського міського суду Рівненської області від 05.06.2014 р. у справі-№ 569/4947/14-к (кримінальне провадження № 12014180010001361) [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/39496367>

10. Ухвала Романівського районного суду Житомирської області від 20.05.2013 р. у справі № 290/365/13-к [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/32047632>

11. Ухвала Широківського районного суду Дніпропетровської області від 14.07.2014 р. у справі № 197/693/14-к (кримінальне провадження № 1-кп/197/104/14) [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/40463262>

ДОПУСТИМІСТЬ ПОКАЗАНЬ ЯК УМОВА ЇХ ВИКОРИСТАННЯ У ДОКАЗУВАННІ

**ОСТРІЙЧУК Олег Павлович - прокурор Полтавської місцевої прокуратури
Полтавської області**

УДК 343.140.02

Проведен глибокий аналіз допустимості показань в доказуванні. Розглянуто значення і місце допустимості серед інших умов використання показань в уголовном производстве. Автором акцентовано увагу на існуючих наукових позиціях стосовно допустимості доказів і показань в частині. На основі практики застосування показань виділено вимоги їх допустимості в процесі доказування. Сформульовано висновки про необхідність подальшої роботи над проблемою допустимості показань в уголовном производстве.

Ключові слова: показання, допустимість показань, вимоги допустимості, практика показань, доказування.

Кримінальне процесуальне законодавство України зазнало глибокого реформування. Можна переконливо стверджувати про те, що законодавчі положення щодо доказів та, зокрема, показань у системі процесуальних джерел доказів породжують безліч теоретичних та практичних проблем. Не менш важливим для використання показань у доказуванні є додержання умов допустимості показань. У КПК України відсутня вказівка про те, що означає оцінка допустимості показань, а також що необхідно встановити в результаті оцінки допустимості показань. У зв'язку з цим представляється необхідним передбачити чітке законодавче вирішення вказаної проблеми.

Попри те, що актуальним питанням допустимості показань приділено значний інтерес у науці кримінального процесу, чимало аспектів предмету дослідження залишаються нерозкритими, впливає на це і стрімке реформування системи кримінального процесу. Окрім того, після публікації низки наукових робіт відомих процесуалістів пройшло чимало часу, внаслідок чого не всі особливості зазначеної теми могли бути враховані.

Науковою розробкою окремих аспектів допустимості доказів займалось багато науковців, серед яких: Грошевий Ю.М., Кіпніс Н.М., Лобойко Л.М., Михеєнко М.М., Погорєцький М.А., Строгович М.С., Тютюнник В.В., Удалова Л.Д., Шейфер С.А.. Проте, у зв'язку з триваючими на сьогоднішній день процесами глобального реформування кримінального процесуального права та окремих його інститутів, ми розуміємо, що розглядуваний інститут залишається науково не дослідженим, тому є необхідність проаналізувати дане питання.

Метою написання даної статті є спроба окреслити значення допустимості показань для доказування у кримінальному провадженні. Ми розуміємо, що в межах цієї статті зможемо проаналізувати лише деякі аспекти предмету дослідження, оскільки поява практики призводить до появи нових наукових поглядів, а практика, у свою чергу, наразі перебуває у процесі становлення та розвитку.

Варто підкреслити, що під час судового розгляду кримінального провадження осо-

блива увага приділялася саме питанням визначення допустимості чи недопустимості показань учасників кримінального процесу приділяється особлива увага. Це підкреслює важливість показань у системі процесуальних джерел доказів та на те, що саме під час отримання показань допускається чимало порушень вимог процесуального законодавства.

Опосередковано значення допустимості розкривається через ст. 94 КПК України, яка передбачає, що слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють кожний доказ з точки зору, у тому числі допустимості та інших критеріїв можливості застосування доказів у правозастосовчій діяльності.

Відповідно до КПК України, допустимість показань розглядається у контексті допустимості процесуальних джерел доказів. Зокрема, у праці В.В. Тютюнник досліджено проблему визнання доказів як недопустимі [1, с. 526–534].

Аналізуючи положення ст. 94 КПК України вбачається, що на оцінку показань з точки зору допустимості впливає внутрішнє переконання відповідного суб'єкта. При цьому під внутрішнім переконанням розуміють впевненість судді, прокурора, слідчого в тому, що вони правильно оцінили засоби доказування та всі встановлені факти [2, с. 90].

Допустимість показань учасників кримінального провадження на різних стадіях кримінального судочинства може мати різний характер. Так, отримані показання підозрюваного на досудовому розслідуванні, надані ним без захисника можуть викликати у суді сумнів щодо їх допустимості. Під час судового розгляду суд, відповідно до вимог ст. 23 КПК України безпосередньо досліджує докази. Показання учасників кримінального провадження отримуються усно. Отже, такі показання підозрюваного, надані на досудовому розслідуванні без захисника та не підтвержені ним у судовому засіданні, є недопустимими. Тому ми вбачаємо диспозитивну допустимість показань, оскільки на досудовому розслідуванні показання ви-

користувались для прийняття процесуальних рішень, але при прийнятті судових рішень у суді суд визнає їх недопустимими. Таким чином, на основі викладеного, приходимо до висновку, що вимога допустимості носить комплексний характер, інтегрує в собі властивості достовірності, належності, технічної та диспозитивної допустимості.

Перш за все зазначимо, що допустимість показань виступає критерієм можливості їх використання у процесі доказування.

Сукупність вимог, що ставляться процесуальним Законом до порядку отримання показань, становить інститут допустимості показань, суть якого розкривається через те, що показання повинні бути одержані із встановленого законом джерела, уповноваженим на це суб'єктом кримінального процесу і закріплені у спосіб, вказаний у КПК України.

Л.М. Лобойко під допустимістю доказів розуміє дозволення для органу чи посадової особи, яка веде кримінальний процес, зважаючи на положення процесуального права, використати їх як докази [3, с. 121]. На думку А.А. Хмирова допустимим є доказ, який: 1) отриманий належним суб'єктом, правомочним виконувати відповідну процесуальну дію; 2) лише з джерел, перерахованих у процесуальному законодавстві; 3) із дотриманням правил проведення процесуальної дії, у ході якої він був встановлений, на підставі всіх вимог закону і результатів процесуальної дії [4, с. 13]. Питання збирання доказів регламентовано ст. 93 КПК України, де встановлено обов'язок сторони обвинувачення збирати докази шляхом проведення слідчих (розшукових) дій. Належний суб'єкт, що має право на проведення процесуальної дії з отримання доказів, регламентується ст. 84 КПК України, зокрема до нього належить і слідчий, прокурор. Ст. 95 КПК України передбачає, що показання отримуються під час допиту.

У науці кримінального процесу існують різноманітні визначення допустимості, оскільки вказане питання залишається дискусійним на сьогодні та багато процесуалістів намагається зробити свій внесок у розвиток доказування у кримінальному провадженні. Зокрема, М.М. Кіпніс вважає, що

допустимість – це така властивість доказів, яка характеризується з точки зору законності джерела фактичних даних (відомостей, інформації), а також способів одержання і форм закріплення фактичних даних, що містяться в цьому джерелі, в порядку, передбаченому кримінально-процесуальним законом, тобто уповноваженими на те особою чи органом у результаті проведення ними слідчих дій при дотриманні закону, що визначає форму таких слідчих дій [5, с. 27]. Аналізуючи дане визначення, можемо прийти до висновку, що допустимість показань є формою вираження процесуального джерела доказів, яке отримано відповідно до вимог КПК України слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом від одного з учасників кримінального провадження.

Допустимість – це властивість доказу, отриманого уповноваженою на те особою або органом з встановленого законом джерела за допомогою належної процесуальної дії у строго визначеному порядку, яка дозволяє використовувати його для встановлення обставин, що складають предмет доказування у кримінальному провадженні [6, с. 312].

М.А. Погорецький під допустимістю доказів розуміє таку внутрішню властиву їм якість, яка дозволяє встановити обставини, що необхідні для повного і правильного вирішення конкретної справи. Сукупність же вимог, що ставляться законом до процесу отримання доказів, становить інститут процесуальної допустимості, який полягає в тому, що належні до справи фактичні дані повинні бути одержані із встановленого законом джерела, уповноваженим на це суб'єктом кримінального процесу і закріплені у спосіб, вказаний у кримінально-процесуальному законі [7, с. 487–488].

М.С. Строгович вважав, що допустимість – це здатність джерела відомостей про факт бути засобом встановлення цього факту. Вчений виділяв дві умови допустимості: 1) відповідність джерела вимогам, що передбачені кримінально-процесуальним законодавством; 2) набуття цими джерелами процесуальної форми, передбаченої законом [8, с. 104]. На нашу думку, такі погляди є слушними та відповідають сучасним уявленням про допустимість показань у процесі доказування.

На думку В.М. Тертишника, допустимість доказів означає правову придатність їх для використання у кримінальному процесі як аргументів у доказуванні; а саме, що: 1) фактичні дані одержані як докази: а) уповноваженим на те суб'єктом; б) з відомого, перевіреного та не забороненого законом джерела, в) у встановленому законом порядку з дотриманням процесуальної форми, яка гарантує захист прав та законних інтересів громадян; 2) фактичні дані та сам процес їх одержання належним чином закріплені та засвідчені; 3) зібрані докази та інші матеріали кримінальної справи в цілому дозволяють здійснити перевірку достовірності та законності одержання фактичних даних [9, с. 288]. Названі критерії допустимості стосуються до усіх процесуальних джерел, у тому числі і до показань.

С.А. Шейфер допустимість зводить до процесуальної форми, як основної вимоги процесуального законодавства для використання доказів у процесі доказування [10, с. 34–35].

Схожої думки притримується і М.М. Михеєнко, який вважає, що «при вирішенні питання щодо допустимості доказів та їх джерел береться до уваги в основному дотримання процесуальної форми їх залучення до справи» [11, с. 118].

Наведені трактування поняття допустимості, хоча і відображають різнобічні сторони досліджуваного питання, проте фактично зводяться до однієї думки. Тому ми погоджуємось з такими точками зору, оскільки процесуальна форма отримання показань у кримінальному провадженні передбачає собою сукупність вимог, при додержанні та суворому виконанні яких отримані відомості з таких показань можливо використовувати у процесі доказування.

Визнаватися допустимими і використовуватися у кримінальному провадженні можуть тільки ті показання, які одержані відповідно до вимог кримінального процесуального законодавства. Перевірка показань на їх допустимість є найважливішою гарантією забезпечення прав і свобод людини і громадянина в кримінальному процесі та ухвалення законного і справедливого рішення у справі. Тому законодавцем у ст. 95

КПК України чітко передбачено правило про те, що суд може обґрунтовувати свої висновки лише на показаннях, які він безпосередньо сприймав під час судового засідання або отриманих у порядку, передбаченому статтею 225 КПК України. Необхідність допиту особи за наявності протоколу її показань на досудовому розслідуванні пояснюється і тим, що фіксування відомостей, які отримуються від допитуваного, становить результат подвійної передачі інформації: від особи до слідчого і від останнього до протоколу. У зв'язку з цим збільшуються можливості спотворення відомостей, що містяться в протоколі допиту, порівняно з протоколами інших слідчих дій. Тому законодавець, вважаючи обов'язковим виклик і допит осіб під час судового засідання, суворо регламентував допустимість показань у процесі доказування.

Необхідність безпосереднього сприймання показань учасників провадження під час судового розгляду є виразом одного з важливих правил використання процесуальних джерел доказів. Разом з тим допустимість протоколів допитів учасників кримінального провадження має особливість порівняно з використанням інших доказів, зібраних під час досудового розслідування. Тому використовувати у судовому засіданні відомості, отримані з показань учасників провадження, приймати на їх підставі процесуальні рішення допускається лише при можливості безпосереднього сприйняття показань.

Наведені вище визначення допустимості вказують на важливість додержання вимог КПК України під час доказування. Допустимість перш за все характеризує джерело доказу, а також засоби, форми та методи отримання відомостей, які підлягають встановленню у кримінальному провадженні та передбачені ст. 91 КПК України.

На основі вже існуючих наукових позицій та виробленої практики, спробуємо перелічити умови або критерії допустимості показань у кримінальному провадженні:

1) безпосередність отримання показань. Суд не вправі обґрунтовувати судові рішення показаннями, наданими лише під час досудового розслідування та посилати-

ся на них. Так, Кіровський районний суд м. Кіровограда, оцінюючи досліджений у судовому засіданні протокол допиту підозрюваного А., а також наданий суду прокурором додаток – відеозапис цієї слідчої дії на диску, суд керується положеннями ч.2 ст. 23, ч.4 ст. 95 КПК України, згідно з якими суд не вправі обґрунтовувати судові рішення показаннями, наданими слідчому та посилатися на них, зазначив наступне: «За вказаних обставин показання, зафіксовані у вказаному протоколі та додатках (стенограмі та відеозапису), визнаються судом недопустимим доказом. Також з урахуванням положень ч.2 ст. 23, ч.4 ст. 95 КПК України усі показання та пояснення, надані А. слідчому під час слідчого експерименту, які суд не сприймав безпосередньо у судовому засіданні, визнаються недопустимим доказом» [12];

2) законність, яка означає законність джерела отримання фактичних даних, законність способу отримання та законність закріплення фактичних даних, а також дотримання належної процедури [13, с. 6–12];

3) недопущення порушення права на захист. Показання отримані з порушенням прав обвинувачуваного на захист (наприклад, коли затриманому підозрюваному не надано захисника та допитано у його відсутності);

4) недопущення порушення права на перекладача. Показання, отримані з порушенням установлених законом гарантованих прав осіб, що не володіють мовою, якою ведеться судочинство.

5) показання повинні даватись про обставини, які безпосередньо сприймалися допитуваною особою, або отримані з чужих слів, за умови їх допустимості з урахуванням ст. 97 КПК України. Як приклад, центральним районним судом визнано недопустимими показання свідка П. з приводу обставин вчинення обвинуваченим А. адміністративного правопорушення, складення відносно обвинуваченого протоколу про адміністративне правопорушення, повідомлення про наявність у нього заборонених речовин, та наявності при цьому двох понятих, оскільки вони є показаннями з чужих слів, надані ним, як слідчим, стосовно пояснень іншої особи – співробітника оперативного підроз-

ділу Б., під час здійснення ними кримінального провадження. З цих же підстав суд визнає недопустимими показання свідка О. в аналогічній частині, оскільки він, будучи слідчим у даному кримінальному провадженні, також особисто не сприймав зазначені вище факти, а вони стали йому відомі [14].

б) визначеність учасників кримінального провадження, які можуть надавати показання. Показання можуть походити лише від вичерпного кола осіб, які мають певний процесуальний статус у кримінальному провадженні. Отримання відомостей з будь-якого не зазначеного в законі джерела відомостей про факти, які мають значення для справи, неодмінно потягне визнання показань недопустимими. Належне джерело показань можна розглядати як джерело походження відомостей про подію від особи, яка реально володіє інформацією про подію кримінального правопорушення або від особи, яка залучалась для проведення окремих процесуальних дій. Такі джерела гарантують отримання найбільш повних і достовірних фактичних даних, які містяться у показаннях та забезпечують їх використання у процесі доказування. Не можуть бути допустимими показання, отримані від:

а) осіб, які не в змозі правильно сприймати обставини, що мають доказове значення для справи, і давати про це показання;-

б) захисника підозрюваного, обвинуваченого, підсудного; представника потерпілого, позивача, відповідача – про обставини справи, відомі їм у зв'язку з виконанням відповідних обов'язків;-

в) адвоката його помічника, стажиста, особи, яка перебуває у трудових відносинах з адвокатом, адвокатським бюро, адвокатським об'єднанням, а також від особи, стосовно якої припинено або зупинено право на заняття адвокатською діяльністю і інших фахівців у галузі права, що за законом мають право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи, нотаріусів, лікарів, психологів, священнослужителів щодо інформації, що їм довірена чи стала відома при виконанні професійної діяльності, якщо вони не звільнені від обов'язку зберігати професійну таємницю особою, яка довірила їм цю інформацію;-

г) осіб, яких примушують свідчити проти

себе чи своїх близьких родичів;-

д) осіб, які притягнуті потім як підозрювані чи обвинувачувані;-

е) свідка і потерпілого, які не досягли чотирнадцятирічного віку, якщо вони допитуються без участі педагога;

7) належний порядок проведення процесуальної дії (слідчої чи судової), що використовується як засіб збирання показань. Вказаний критерій передбачає собою додержання вимог законодавства України під час одержання відомостей з показань учасників кримінального провадження. Так, законодавець не тільки вимагає використовувати для отримання показань під час досудового розслідування лише слідчі (розшукові) дії, які зазначені в законі, але й встановлює порядок проведення кожної такої дії, та вимоги щодо процесуальної форми закріплення показань.

Зважаючи на викладене, вважаємо, що показання є допустимими за умови що виконання наступних вимог: 1) показання отриманні безпосередньо; 2) законність або дотримання належної процедури; 3) недопущення порушення права на захист;- 4) недопущення порушення права на перекладача; 5) показання повинні даватись про обставини, які безпосередньо сприймалися допитуваною особою, або отримані з чужих слів, за умови їх допустимості з урахуванням ст. 97 КПК України; 6) визначеність учасників кримінального провадження, які можуть давати показання; 7) належний порядок проведення процесуальної дії (слідчої чи судової), що використовується як засіб збирання показань.

Отримані результати можуть бути використані під час застосування норм КПК України, а також можуть слугувати основою для подальших наукових досліджень поставлених цілей.

Список використаної літератури:

1. Тютюнник В. В. Окремі питання визнання доказів недопустимими в кримінальному провадженні [Текст] / В. В. Тютюнник // Актуальні проблеми права: теорія і практика. – 2013. – № 27. – С. 526–534. – [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/app_2013_27_71.
2. Удалова Л. Д. Кримінальний про-

АНОТАЦІЯ

Проведено глибокий аналіз допустимості показань у доказуванні. Розглянуто значення та місце допустимості серед інших умов використання показань у кримінальному провадженні. Автором акцентовано увагу на існуючих наукових позиціях щодо допустимості доказів та показань зокрема. На основі практики застосування показань виокремлено вимоги їх допустимості у процесі доказування. Зроблено висновки про необхідність подальшого опрацювання предмету дослідження з метою більш глибокого дослідження проблем допустимості показань у кримінальному провадженні.

SUMMARY

It was conducted a deep analysis of the admissibility of evidence in proving. Consider the value and location, among other admissibility conditions of use of evidence in criminal proceedings. The author also focused on current scientific position on the admissibility of evidence and testimony in particular. On the basis of indications practical application highlighted the requirements of admissibility of evidence in the process. The conclusions about the need for further treatment of the subject of research with the aim of a deeper study of the problems of admissibility evidence in criminal proceedings.

цес України [Текст] : підручник [Текст] / Л. Д. Удалова. – К. : Паливода А. В., 2007. – 352 с.

3. Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальне право [Текст] : підруч. / Л. М. Лобойко. – Київ : Істина, 2010. – 495 с.

4. Хмыров А. А. Проблемы теории доказывания : учебное пособие [Текст] / А. А. Хмыров. – Краснодар : Изд-во Кубанск. гос. ун-та, 1996. – 180 с.

5. Кипнис Н. М. Допустимость доказательств в уголовном судопроизводстве [Текст] / Н.М. Кипнис // М.: Городец, 1995. – 134 с.

6. Грошевий Ю. М. Докази і доказування у кримінальному процесі : наук.-практ. посібник [Текст] / Ю. М. Грошевий, С. М. Стахівський. – К. : КНТ, Фурса С. Я., 2006. – 272 с.

7. Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі : монографія / М. А. Погорецький. – Харків: Аріс ЛТД, 2007. – 576 с.

8. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса [Текст] / М.С. Строгович. – М., 1970. – Т. 2. – 502 с.

9. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т.2 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажів-

ський, Є. П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х.: Право, 2012, – 664 с.

10. Шейфер С. А. Сущность и способы собирания доказательств в советском уголовном процессе. Учебное пособие [Текст] / С. А. Шейфер ; Отв. ред.: Лупинская П.А. // – М.: РИО ВЮЗИ, 1972. – 130 с.

11. Михеенко М. М. К вопросу об оценке доказательств и их источников в советском уголовном процессе [Текст] / М. М. Михеенко // Проблеми розвитку кримінального процесу в Україні : вибр. тв. – К., 1999. – С. 118.

12. Матеріали кримінального провадження № 12014120020000927 від 21.02.2014 року за ч. 1 ст. 115 КК України. Архів Кіровського районного суду м. Кіровограда Кіровоградської області.

13. Костаков А. А. Допустимость и относимость доказательств [Текст] / А. А. Костаков // – Ленинград, 1991. – 146 с.

14. Матеріали кримінального провадження № 12013160020005524 від 13.01.2014 року за ч. 2 ст. 309 КК України. Архів Центрального районного суду м. Миколаєва Миколаївської області.

ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ФІНАНСУВАННЯ ДІЙ, ВЧИНЕНИХ З МЕТОЮ НАСИЛЬНИЦЬКОЇ ЗМІНИ ЧИ ПОВАЛЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ АБО ЗАХОПЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ, ЗМІНИ МЕЖ ТЕРИТОРІЇ АБО ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ УКРАЇНИ

ЛУЦЕНКО Юрій Васильович - кандидат юридичних наук, старший науковий дослідник Науково-організаційного центру Національної академії Служби безпеки України

В статті проводиться юридический анализ оснований и условий освобождения от уголовной ответственности за финансирование действий, совершенных с целью насильственного изменения или свержения конституционного строя или захвата государственной власти, изменения границ территории или государственной границы Украины. На основе проведенного исследования высказываются предложения по совершенствованию отдельных норм Уголовного кодекса Украины.

Ключові слова: звільнення від кримінальної відповідальності, фінансування сепаратизму, повалення конституційного ладу, захоплення державної влади, зміна меж території або державного кордону.

Постановка проблеми

Україна, опинившись у складній ситуації вимагає швидких та ефективних реформ, відповідно до яких гострою залишається проблема удосконалення чинного кримінального законодавства. Загальновідомо, що вирішення багатьох проблем лежить у площині законотворчої і правозастосовної практики. Посягання на охоронювані суспільні відносини вже сягнула масштабів 90-х років минулого століття з характерним їй високим рівнем латентності. Водночас, питання про безпеку українського суспільства та інших держав Європейського Союзу є пріоритетним напрямком у міжнародному співробітництві і визнається одним із напрямів Рамкової програми ЄС з досліджень та інновацій "Горизонт – 2020".

Законом України про кримінальну відповідальність визначено ряд основних положень, відповідно до яких вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, є підставою кримінальної відповідальності, а завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від злочинних посягань, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального судочинства, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

19 червня 2014 року Верховна Рада України прийняла Закон України "Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо кримінальної відповідальності за фінансування сепаратизму". Таким чином, КК України доповнено ст. 110-2, якою передбачено відповідальність за фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України [5]. Цією статтею встановлено відповідальність не лише за фінансування сепаратизму, а і за фінансування будь-яких

дій, спрямованих на повалення державної влади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання кримінальної відповідальності та звільнення від неї у різні часи досліджували такі науковці в галузі кримінально-правової науки, як: Ю. В. Абакумова, О. Ф. Бантишев, Ю. В. Баулін, А. А. Вознюк, В. О. Глушков, М. Є. Григор'єва, Н. О. Гурторова, Л. М. Демидова, С. В. Дьяков, А. В. Ендольцева, О. О. Житний, А. І. Золотарьов, М. П. Карпушин, С. В. Клименко, О. О. Кваша, М. Й. Коржанський, О. М. Костенко, О. В. Наден, Д. О. Олейников, В. Я. Тацій, В. П. Тихий, Р. Л. Чорний, М. І. Хавронюк, В. П. Хряпінський, С. С. Яценко та інші. Праці цих науковців залишаються фундаментальними та актуальними й дотепер.

Водночас, не дивлячись на те, що піднята проблематика у теорії кримінального права є гострою та актуальною, наукові розробки у цій царині базуються лише на аналізі окремих положень кримінального законодавства України.

Метою статті є удосконалення звільнення від кримінальної відповідальності за фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України.

Основні результати дослідження

Виходячи з аналізу пояснювальної записки до вказаного нормативно-правового акта, можна зробити висновок, що основною метою його розробки є забезпечення стабільності прав та свобод громадян, попередження сепаратистської діяльності, яка має на меті насильницьку зміну меж території або державного кордону України. Як правильно відмічено авторами закону, сьогодні спостерігається розгалужена мережа юридичних і фізичних осіб, які забезпечують в Україні фінансування структур, метою яких є підтримка сепаратистських настроїв, а саме така діяльність є головною рушійною

силою в розпалюванні конфліктів усередині держави [4].

Очевидно, що встановлення законодавцем відповідальності за вказані суспільно небезпечні діяння викликано необхідністю ефективної протидії антидержавній діяльності, здійснення якої суттєво залежить від фінансового та матеріального забезпечення.

Законодавча конструкція суспільно небезпечного діяння, яке міститься у частинах 1 та 2 ст. 110-2 КК України, має формальний склад, тобто злочин вважається закінченим з моменту здійснення будь-яких дій, вчинених з метою фінансового чи матеріального забезпечення правопорушення, передбаченого частинами 1, 2 ст. 110-2 КК України, незалежно від того, чи надійшли кошти або інші матеріальні ресурси до одержувача та чи були вони фактично використані. Кримінальне правопорушення, передбачене частинами 3, 4 ст. 110-2 КК України, є злочином із подвійним складом, оскільки містить у ч. 3 кваліфікуючу ознаку – заподіяння значної майнової шкоди та у ч. 4 – особливо кваліфікуючу ознаку – настання інших тяжких наслідків. Об'єктивна сторона цього суспільно небезпечного діяння передбачає тільки одну форму – фінансування, яке, у свою чергу, може вчинятися у різні способи.

Фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України, є спеціальним складом злочину, що охоплює особливий вид пособництва, тому додаткова кваліфікація дій суб'єкта за ч. 5 ст. 27 та відповідною статтею Особливої частини КК України (наприклад, статті 109, 110) не потрібна.

З огляду на те що фактично злочин, передбачений ст. 110-2 КК України, є пособництвом злочинам, передбаченим статтями 109, 110 КК України, його суб'єктивна сторона буде ускладнена окремими формами усвідомлення, які необхідно встановлювати під час досудового розслідування. Мова йде про те, що, фінансуючи антидержавні дії, суб'єкт повинен розуміти, що виконавці вказаних дій вчиняють їх з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади (ч. 1

ст. 110-2 КК України) або ж з метою зміни меж території України в порушення порядку, встановленого Конституцією України (ч. 2 ст. 110-2 КК України) [3, с. 80-81].

При дослідженні суспільно небезпечного діяння, передбаченого ст. 110-2 КК України, слід звернути увагу і на способи вчинення такого злочину. З диспозиції ст. 110-2 КК України видно, що законодавець не наводить переліку способів вчинення протиправного діяння. Загальний критерій, який дає підстави відносити зазначені дії до суспільно небезпечних, міститься у прим. 1 до ст. 110-2, де зазначається, що фінансуванням дій, передбачених у цій статті, є дії, вчинені з метою їх фінансового або матеріального забезпечення. Виходячи з цього фінансове або матеріальне забезпечення слід розуміти як фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України в порушення правопорядку, визначеного Конституцією України. Розуміючи буквально зміст прим. 1, можна дійти до висновку, що обов'язковою метою вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 110-2 КК України, є фінансове або матеріальне забезпечення дій, які передбачені цією статтею [2, с. 125-126].

Водночас, що стосується мети суспільно небезпечного діяння, передбаченого ст. 110-2 КК України, то у примітці до даної статті фінансування визначене як фінансове або матеріальне забезпечення. Виходячи з етимології значення поняття "забезпечення", в українській мові розуміється як певна дія щодо забезпечення ким-, чим-небудь, тобто постачання чогось у достатній кількості, задоволення кого-, чого-небудь у якихось потребах; надання кому-небудь достатніх матеріальних засобів до існування; створення надійних умов для здійснення чого-небудь; гарантування чогось; захист, охорона кого-, чого-небудь від небезпеки [1, с. 375]. Термін "фінансування" розуміється як забезпечення коштами, фінансами кого-, чого-небудь [1, с. 1537]. Отже, фінансуванням визнається постачання коштів, матеріальних цінностей з метою сприяння особам, які здійснюють

дії для забезпечення потреб осіб, що вчиняють злочин з метою зміни меж території України в порушення порядку, встановленого Конституцією України, насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади України, а так само забезпечення вчинення останніми конкретних дій з тією ж самою метою.

Таким чином, фінансуванням є як надання коштів або речей матеріального характеру (у тому числі зброї, обмундирування тощо) особам, які займаються сепаратистською діяльністю, так і разове забезпечення проведення конкретної акції з цією ж самою метою (наприклад, надання коштів з метою забезпечення та організації осіб на захоплення будівель органів державної влади тощо). Як впливає із змісту прим. 1 ст. 110-2 КК України, забезпечення може здійснюватися як шляхом передачі коштів, так і шляхом надання майна (рухомого чи нерухомого) та речей (легальних чи вилучених із цивільного обігу).

При дослідженні даного виду суспільно небезпечного діяння слід враховувати, що вчинення вказаного злочину може призвести до тяжких наслідків, які можуть завдати непоправної шкоди охоронюваним суспільним інтересам. Враховуючи зазначене, своєчасне повідомлення компетентних органів державної влади про запланований або вчинений злочин є важливим та необхідним, оскільки у першому випадку дозволить компетентним органам попередити та відвернути злочин, а у другому – ефективно розслідувати кримінальне правопорушення та притягнути до відповідальності винних осіб [2, с. 127].

Висновки

Таким чином, з огляду на викладене, ставлячи за мету ефективну протидію суспільно небезпечним діянням щодо фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України, які можуть завдати тяжких наслідків національним інтересам, пропонується ч. 5 ст. 110-2 КК України викласти в такій редакції:

АНОТАЦІЯ

У статті проводиться юридичний аналіз підстав та умов звільнення від кримінальної відповідальності за фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України. На основі проведеного дослідження висловлюються пропозиції щодо удосконалення окремих норм Кримінального кодексу України.

SUMMARY

The article analyzes legal grounds and conditions for exemption from criminal responsibility for financing acts committed for the purpose of violent change or overthrow of the constitutional order or the seizure of state power, territory or changing the boundaries of the state border of Ukraine. Based on the study expressed proposals on improvement of certain norms of the Criminal Code of Ukraine.

“5. Особа, крім керівника організованої групи, звільняється від кримінальної відповідальності за дії, передбачені цією статтею, якщо вона до повідомлення їй про підозру у вчиненні нею злочину своєчасно та добровільно заявила органам державної влади про незаконну діяльність або іншим чином сприяла її припиненню або запобіганню злочину, який вона фінансувала або вчиненню якого сприяла, за умови, що в її діях немає складу іншого злочину”.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови [Текст] : (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2005. – 1728 с.
2. Луценко, Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності за злочини про-

ти основ національної безпеки України [Текст] : [монографія] / Ю. В. Луценко. – Х. : Право, 2015. – 200 с.

3. Олейніков, Д. О. Суб’єктивна сторона злочинів проти основ національної безпеки України [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Олейніков Денис Олександрович. – К., 2014. – 242 с.

4. Пояснювальна записка до проекту Закону України “Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо кримінальної відповідальності за фінансування сепаратизму” [Електронний ресурс] // Офіц. веб-портал Верхов. Ради України. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50842.

5. Провнесення зміни до Кримінального кодексу України щодо кримінальної відповідальності за фінансування сепаратизму [Текст] : Закон України // Відом. Верхов. Ради України. – 2014. – № 32. – Ст. 1125.

ВЗАЄМОДІЯ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ ТА КРАЇН ЄС: УНІФІКАЦІЯ СТАНДАРТІВ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

БІЛАС Андрій Іванович - здобувач Національної академії внутрішніх справ, начальник Галицького відділу поліції у Львівській області, полковник міліції

В статтє сосредоточено внимание на стандарты, опыт евроинтеграционных процессов, конвергенцию правоохранительных систем, отдельных правовых институтов. Акцентировано внимание на определение сущности и природы государственно-правовых явлений, институтов в связи со сменой и развитием общественных отношений, организации общественной власти, нужд и интересов человека и гражданина, общества и государства с акцентом на правопорядок, правоохранительную и правозащитную деятельность, систему правоохранительных органов.

Ключові слова: механізм, правове регулювання, правоохоронна діяльність, уніфікація, тактичні операції, суспільні відносини, соціальна сутність, адвокатура, процесуальність, гарантії.

Постановка проблеми

У теорії держави і права категорія «механізм» використовується у різних контекстах. Насамперед, маємо на увазі механізм держави, механізм правового регулювання, механізм правоохоронної діяльності.

Механізм держави за допомогою структурно-функціонального підходу визначають як систему державних органів, установ, організацій, взаємозв'язаних загальними принципами, що мають матеріально-технічні можливості для здійснення завдань і функцій у країні. Він становить структурно оформлену систему засобів державного впливу на суспільні процеси [1; с. 54-55].

Тобто це система органів державної влади (апарат держави) та інших основних

інститутів держави, уповноважених здійснювати її завдання і реалізують її функції. При цьому механізм держави слід визначати як певну статичну структуру (елементи) держави, а механізм функціонування держави – динамічне явище, сукупність внутрішніх факторів, інститутів, засобів, що забезпечує дію складових елементів держави в їх взаємозв'язку. До структури останнього відносяться: суб'єкти внутрішньодержавного впливу (взаємодії); його об'єкти; засоби впливу однієї системи на іншу, одного органу на інший, а також прийняття рішень, доведення рішень до відома адресатів, контроль за виконанням рішень.

Механізмом правового регулювання вважається сукупність елементів правової системи, які здійснюють регулятивний вплив на суспільство. Йдеться про правові засоби, способи та форми, за допомогою яких нормативність права забезпечує впорядкування суспільних відносин, відповідає інтересам суб'єктів права, вирішує конфлікти, сприяє досягненню соціального компромісу в правовій сфері [1; с. 107-108].

На жаль, набагато менше уваги приділяють представники науки теорії держави і права, інших наук до поняття механізму правоохоронної діяльності. Іноді така категорія взагалі не виокремлюється чи не трактується жодним чином, іноді її пов'язують з іншими суміжними категоріями.

Зокрема, розкривається сутність механізму реалізації правоохоронної політики

держави, особливості забезпечення її ефективності, однак не надається їй чітке визначення. Так, суть правоохоронної політики полягає у цілеспрямованій діяльності владних структур та органів державного управління різних рівнів, спрямованих на забезпечення правопорядку як об'єктивної потреби розвитку держави й суспільства, на запобігання і припинення правопорушень.

Виклад основного матеріалу

Ефективність державної правоохоронної політики неабияк залежить від взаємодії органів захисту правопорядку, об'єднання їх зусиль із боротьби зі злочинністю та з метою захисту прав і свобод громадян. Така координація правоохоронної діяльності – одна з управлінських функцій, що об'єднує і систематизує зусилля правоохоронних та інших державних і недержавних органів та установ для досягнення основних завдань із боротьби зі злочинністю. Координація управління правоохоронними органами є невід'ємною складовою державної політики і передбачає формування конкретних цілей, забезпечення узгоджувальних дій, визначення змісту тактичних операцій [16].

Як відомо, правоохоронну систему складають шість елементів: мета правоохорони, суб'єкти правоохорони, об'єкти правоохорони, охоронні правові норми, правоохоронна діяльність та правоохоронні відносини.

Своєрідним до даної проблематики є підхід Пікулі Т.О., яка відмічає, що правоохоронна діяльність реалізується суб'єктами правоохоронної системи у межах охоронних правовідносин на підставі принципів правоохоронної системи, а саме: законності; все, що не дозволено, те заборонено; невідворотності покарання; узгодження приватних та публічних інтересів; демократизму; системності; багатоваріантності вирішення проблем правової охорони суспільних відносин; поваги людської гідності, прав, свобод і законних інтересів особи.

Нормативно-правову основу функціонування правоохоронної системи утворює публічне та приватне право, яке визначає цілі, засоби і методи діяльності правоохоронних органів, і на підставі якої суб'єкти правоохорони вступають у правоохоронні відносини,

здійснюють правоохоронну діяльність, направлену на досягнення мети правоохоронної системи [11].

Відмічається, що питання про зміст соціальної сутності правоохоронних органів у тій чи іншій постановці розглядається практично в кожному оскільки цілі, завдання, функції, структура правоохоронних органів соціально обумовлені, регламентуються і закріплюються в нормативно-правових актах. Щоразу, розглядаючи ті чи інші аспекти функціонування правоохоронних органів, законодавець чи дослідник, безпосередньо чи опосередковано відштовхується від поняття “соціальна сутність”, бере його за основу при формуванні своїх висновків. Процес соціалізації всіх сфер життєдіяльності суспільства закономірно супроводжується еволюцією (реформуванням) соціально-правової орієнтації правоохоронних органів і механізму реалізації їх компетенції.

Сутність перетворень у даній сфері визначаються парадигмою: “міліція і народ – партнери”. Відповідні аргументи на користь цього підтверджуються у законодавчих актах і наукових дослідженнях, які присвячені соціальним напрямкам діяльності основних правоохоронних органів (прокуратури, Служби безпеки України, податкової міліції, Державного департаменту України з питань виконання покарань). Розом з тим, примусовий характер діяльності правоохоронних органів не може і не повинен затуляти їх соціальне призначення, оскільки вони виконують значний обсяг функцій, пов'язаних з обслуговуванням населення [11, с. 10].

На думку А.М. Кучука, механізм правоохоронної діяльності складають нормативний, інституційний і функціональний компоненти.

Нормативний елемент механізму правоохорони – це система нормативно-правових актів, що визначають правовий статус, повноваження правоохоронних органів і організацій, основи контролю і нагляду за їх діяльністю, порядок здійснення правоохоронної діяльності тощо.

Функціональним елементом механізму правоохорони є правоохоронна діяльність. Основними об'єктами правоохоронної діяльності є:

1) права, свободи і законні інтереси людини;

2) конституційний, державний і суспільний лад;

3) правопорядок, а предметом впливу – правопорушення та інші явища, що їх обумовлюють, зловживання правом тощо. [7, с. 14].

У процесі правоохорони застосовуються переважно правові засоби. Загалом, засоби правоохоронної діяльності – це передусім норми права, юридична техніка, а також різного роду предмети матеріального світу, що допомагають правоохоронним органам та організаціям виконувати свої завдання і реалізувати функції.

На основі дослідження механізму правоохорони А. Кучук до суб'єктів правоохоронної діяльності відносить як правоохоронні органи (наділені державно-владними повноваженнями), так і громадські організації, що здійснюють правоохоронну діяльність. Особливе місце серед останніх займає адвокатура як організація, виконання якою свого основного завдання – надання правової допомоги і забезпечення права на захист від обвинувачення передбачено Конституцією України.

Дубінчак В. М. визначає правоохоронні органи як самостійний структурний елемент механізму держави. Вона аргументує думку про те, що засоби забезпечення і гарантування правоохоронної діяльності є необхідною умовою результативності її здійснення. Правоохоронна діяльність становить певну сукупність заходів, спрямованих на відповідний правоохоронний результат, процесуальність (процедурність) якої є:

- самостійною ознакою правоохоронної діяльності;
- формою організації правоохоронної діяльності;
- способом реалізації повноважень суб'єктів правоохоронної діяльності;
- засобом моделювання ефективності правоохоронної діяльності;
- формою забезпечення послідовності правоохоронної діяльності [3, с. 190].

Процес правоохорони є різновидом юридичного процесу та становить сукупність нормативно регламентованих дій уповноважених органів, що реалізуються у

чітко визначеній послідовності та формі, результатом чого є досягнення відповідного юридично значимого ефекту, що націлений на забезпечення законності і правопорядку в суспільстві і державі

Отже, процесуальність правоохоронної діяльності, з одного боку, є засобом її реалізації, що здійснюється у чітко визначених процесуальних формах, а з іншого – є засобом гарантування офіційності, організованості та послідовності всієї правоохоронної діяльності. Вона має складний характер, наділена власними особливими сутнісними аспектами, а саме: має чітко визначений зміст та визначає специфіку і послідовність діяльності уповноважених органів; здійснюється у чітко визначених формах, що мають прояв у результаті відповідного волевиявлення посадових осіб правоохоронних органів; має зовнішню форму виразу та фіксації у вигляді відповідних процесуальних документів (актів, протоколів, постанов тощо); має результативний характер, що полягає у гарантуванні послідовного здійснення правоохоронної діяльності та забезпеченні певного стабільного рівня законності та правопорядку; націлена на гарантування прав і свобод громадян, законних інтересів осіб.

На переконання Дубінчак В. М., науково обґрунтовану сукупність дій суб'єктів правоохорони, що мають логічну послідовність, націлені на досягнення певного результату та надають змогу моделювання змісту, й послідовності цих дій з метою вдосконалення всього процесу правоохорони можна трактувати як стадії правоохоронної діяльності. Умовно вона пропонує виокремлювати такі стадії правоохоронної діяльності:

- попередня група, до складу якої включаються стадії офіційного початку процесу правоохорони, змістом яких є прийняття відповідного офіційного акту відносно проведення профілактичних заходів, порушення кримінальної справи, проведення перевірки тощо;
- центральна група, що характеризується як система стадій, які націлені на здійснення правоохоронної діяльності щодо встановлення рівня узгодженості суспільних відносин із вимогами правових норм;
- заключна група, змістом якої є стадії

по оформленню результатів правоохоронної діяльності в тій або іншій сфері або відносно певного кола осіб, що завершується складанням відповідного процесуального документу (постанови, припису тощо) [3, - с. 191-192].

На мою думку, неповним буде теоретичний аналіз механізму реалізації правоохоронної діяльності без засобів гарантування правоохоронної діяльності. Це система спеціальних інституцій юридичного характеру, які мають державно-владну природу, застосовуються в певному процедурному порядку, передбачені чинним законодавством та покликані забезпечити правоохоронну діяльність. Одним з таких засобів гарантування та забезпечення результативності правоохоронної діяльності є інститут юридичної відповідальності. Саме за допомогою юридичної відповідальності, уповноважені суб'єкти наділені правом застосовувати до осіб, які порушують правопорядок та законність, заходи примусового характеру, що надають змогу відновити порушені права та законні інтереси, а також перевиховати порушника;

Феномен юридичної відповідальності має правоохоронну сутність та, з одного боку, він є засобом охорони положень, які закріплені правовими нормами, а з іншого – юридична відповідальність є засобом забезпечення всієї правоохоронної діяльності та використовується уповноваженими суб'єктами, які здійснюють правоохоронну діяльність.

Безумовною умовою і своєрідним показником реалізації правоохоронної діяльності, на нашу думку, становлять належні взаємовідносини населення і поліції, інших правоохоронних органів.

Як переконує **Фатхутдінов В.Г.**, найважливішим принципом правових взаємовідносин громадянина і співробітника міліції (поліції), гарантією такої взаємодії є законність. Дотримання цього принципу у відносинах громадянина і співробітника міліції особливо важливо, тому що на згадані органи покладені правоохоронні обов'язки, зокрема, захист життя, здоров'я, права і свободи громадян, власність, інтереси суспільства і держави від злочинних і інших протиправних

зазіхань [17].

Як уже зазначалося, з метою охорони правопорядку правоохоронні органи наділені широкими правами із застосуванням до громадянина обмежувальних і примусових заходів. У зв'язку з цим неприпустима будь-яка незаконна дія тому, що це означає порушення конституційних принципів недоторканості особи, таємниці листування, телефонних переговорів, поштових і інших повідомлень, свободи пересування по території України та інше [12; 13]. Також неправомірні дії працівників поліції не тільки безпосередньо можуть завдати моральної, матеріальної або фізичної шкоди громадянину, але і підривають авторитет відповідних органів загалом.

Водночас реалізація законності залежить від економічних, соціальних, політичних і інших умов функціонування суспільства, держави, окремих її територій. У юридичній літературі ці умови одержали назву загальних гарантій законності, а закріплені ж у законі засоби, що виступають правовим виразом загальних умов, безпосередньо забезпечують можливість правомірної реалізації й охорони прав людини в суспільстві, є юридичні гарантії цих прав [14, с. 162-166].

Розглядаючи гарантії законності у взаємовідносинах громадян і працівників правоохоронних органів, не можна не згадати про те, що норми права утворюють єдину, цілісну, ієрархічно розгалужену систему, між елементами якої існують структурні, функціональні й інші зв'язки.

Правоохоронні органи в цілому характеризуються підпорядкуванням їх тільки закону, неприпустимістю незаконного втручання в їхню діяльність. Подібні матеріальні правові норми є юридичними гарантіями, тому що вони безпосередньо спрямовані на забезпечення законності в правоохоронній діяльності. Але не лише норми матеріального і процесуального права, що мають безпосередньою метою забезпечення законності в аналізованій сфері взаємовідносин громадянина і правоохоронних органів, а і діяльність суб'єктів, що реалізують ці норми. Ця діяльність виражається у визначених засобах її здійснення: контроль і нагляд, здійснені уповноваженими на те державними

органами, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями. Виходячи із викладеного, впливає, що це також і спеціально закріплені правом засоби, за допомогою яких забезпечується законність у правових відносинах громадянина і правоохоронних органів.

Важливим, на нашу думку, є положення законодавства України, що виводить взаємовідносини працівників правоохоронних органів і громадян на рівень, гідний правової держави. Йдеться про положення, що "будь-яке обмеження громадян у їх правах і свободах міліцією припустимо лише на підставі і у порядку, передбачених законом" [6,7].

Діяльність правоохоронних органів повинна бути не тільки законною, але доцільною (відповідати обставинам кожної конкретної справи) і зваженою. Доцільність – це можливість вибору в рамках закону найбільш оптимального варіанту здійснення правозастосовчої діяльності працівником правоохоронних органів [18]. Співвідношення між законністю і доцільністю – це співвідношення між вимогою точного виконання і дотримання приписів правової норми та оперативною самостійністю таких працівників, врегульованою нормами права.

Виходячи з проведеного аналізу, можна зробити висновок, що взаємопов'язаними є як механізм реалізації правоохоронної діяльності, так і механізм захисту основних прав, свобод і законних інтересів, механізм держави тощо.

Проведене нами дослідження дозволяє зробити певні узагальнюючі положення. Насамперед, механізм реалізації правоохоронної діяльності пропонуємо визначити як своєрідний процес здійснення повноважень, встановлених нормами права, у передбаченому законом порядку уповноваженими органами, з метою упорядкування суспільних відносин у сфері забезпечення правопорядку і законності, внутрішньої безпеки держави, захисту прав та свобод людини і громадянина.

Даний процес включає ряд етапів:

по-перше, нормативно-правове забезпечення правоохоронної діяльності;

по-друге, дія правових норм у формі

правовідносин, створення умов для їх реалізації;

по-третє, реалізація суб'єктивних прав та виконання юридичних обов'язків;

по-четверте, застосування санкцій у випадку порушення прав і свобод

Також механізм реалізації правоохоронної діяльності становить, як бачимо, своєрідний комплекс взаємодіючих засобів і заходів, визначених у нормативно-правових актах і спрямованих на забезпечення правоохоронної діяльності, належне функціонування системи правоохоронних органів.

Особливістю сучасного стану розбудови системи правоохоронних органів є посилення міжвідомчої співпраці правоохоронних і судових органів країн-членів ЄС, утворення спеціальних структур, які відіграють важливу роль у боротьбі зі злочинністю, крім національних правоохоронних органів. Тобто маються на увазі наднаціональні органи, які забезпечують правоохоронну діяльність, а саме:

- Європейська поліція (Європол),
- Генеральний директорат внутрішніх справ,
- Євроюст,
- Європейський офіс із боротьби із шахрайством,
- Європейська інформаційна мережа у сфері правосуддя,
- інші спеціалізовані органи.

Це основні правоохоронні органи ЄС, створені з метою сприяння розвитку співробітництва держав-членів ЄС у боротьбі з транснаціональною організованою злочинністю в межах Євросоюзу. Європол і Євроюст виконують конкретні завдання взаємної допомоги, координують зусилля між органами поліції, митної та міграційної служб, юстиції ЄС [5, с. 128].

Створення Європолу обумовлено Маастрихтським договором. Він розпочав роботу у вигляді підрозділу з боротьби з незаконним обігом наркотиків (EDU), поступово додавалися підрозділи, що спеціалізувалися на боротьбі з іншими видами злочинної діяльності. Конвенція про Європол 1995 р. була ратифікована всіма державами-членами ЄС й набула чинності з 1 жовтня 1998 р. [20].

Мандат агентства був розширений і дав Європолу повноваження з боротьби з усіма формами міжнародної злочинності. Серед категорій злочинів, що входять до компетенції Європолу: 1) нелегальна торгівля наркотичними засобами; 2) нелегальна торгівля радіоактивними та ядерними субстанціями; 3) підготовка й здійснення нелегальної імміграції; 4) викрадання автомобільного транспорту; 5) тероризму; 6) відмивання брудних грошей за допомогою кримінальних структур; 7) торгівля людьми та поширення дитячої порнографії; 8) підробки грошей (передусім євро, уключаючи підробку банківських карток); Крім того, є пріоритетними для Європолу злочини проти особи, фінансові злочини й кіберзлочинність. Агентство займається такими справами, якщо до них причетні організовані кримінальні структури та якщо ці злочини стосуються інтересів двох і більше держав-членів ЄС. Згідно з рішеннями Ради ЄС до компетенції Європолу додатково передано злочини проти життя, свободи й особистої недоторканності (убивство, завдання тяжких тілесних ушкоджень); проти власності, суспільних інтересів і у сфері фінансової діяльності; деякі злочини у сфері незаконної комерційної діяльності й проти навколишнього середовища [19].

Дана інституція взаємодіє з правоохоронними органами, зокрема поліцейськими держав-членів ЄС, у таких формах: 1) полегшує обмін інформацією (відповідно до національного законодавства держав-членів ЄС) між офіцерами зв'язку Європолу (ELOs); 2) забезпечує проведення заходів національними поліцейськими силами оперативним аналізом інформації; 3) готує стратегічні рапорти (оцінки загрози зростання кількості тих чи інших злочинів) й аналізу кримінальної активності на підставі інформації, наданої державами-членами ЄС, зібраної самим Європолом або отриманої з інших джерел; 4) під контролем і під юридичну відповідальність зацікавлених держав Європол забезпечує експертизу та технічну підтримку розслідувань і поліцейських операцій, що здійснюються в межах ЄС; 5) сприяє розвитку аналітичних поліцейських підрозділів і гармонізації методів

ведення слідства в державах-членах ЄС [5, с. 128-129].

Загалом роль Європолу в запобіганні й контролі організованої злочинності на території Європи полягає в його координуючій функції спільних дій компетентних органів країн-членів ЄС, наданні інформації, оперативної, технічної допомоги в розслідуванні найбільш складних проявів організованої злочинної діяльності.

На схожих засадах діє й агентство Євроюст – орган ЄС, сформований 2002 р., щоб підвищити ефективність діяльності правоохоронних органів держав-членів ЄС у сфері розслідування та судового переслідування особливо небезпечних міжнародних злочинів і, передусім, організованої злочинності [20]. Головними його завданнями є підтримання й зміцнення координації і співробітництва національних органів слідства, обвинувачення у сфері тяжких злочинів, що впливають на дві та більше держави-члени ЄС або потребують спільного обвинувачення, яке ґрунтується на проведених операціях й інформації, наданій органами держав-членів і Європолом. Завдання можуть включати ініціювання кримінальних розслідувань, які проводять компетентні національні органи, зокрема щодо злочинів проти фінансових інтересів ЄС; координацію розслідувань та переслідувань, зміцнення судового співробітництва, зокрема через урегулювання конфліктів юрисдикцій і за допомогою тісної співпраці з Європейською судовою мережею [4; 388]. Із цією метою Євроюст координує роботу національних прокуратур й інших правоохоронних відомств держав-членів ЄС, які займаються кримінальним переслідуванням або розслідуванням кримінальних справ.

З метою встановлення й підтримки співробітництва між Європолом та Євроюстом, покращення координації для й підвищення ефективності в боротьбі з тяжкими міжнародними злочинами уникнення дублювання роботи цих органів укладено Угоду 2004 р. «Agreement between Euro just and Europol». Формами досягнення цього визначено: обмін оперативною, стратегічною й технічною інформацією, проведення регулярних консультацій між директором Єв-

рополу та президентом Колегії Євроюсту, зустрічей між представниками цих сторін. Крім того, в Угоді встановлено вимоги щодо конфіденційності, зокрема, що кожна сторона повинна гарантувати конфіденційність і відповідні стандарти безпеки для інформації, отриманої на підставі цієї Угоди. Також передбачено порядок вирішення спорів між сторонами, що за загальним правилом повинні вирішуватись позитивно [5, с. 130; 19; 20].

У сферу компетенції Євроюсту потрапляють усі злочини, названі в Конвенції про Європол, а також комп'ютерні та екологічні злочини, відмивання грошей, шахрайство й корупція, інші правопорушення, вчинені у зв'язку з видами злочинних дій, зазначених вище.

Для підвищення ефективності боротьби з міжнародною злочинністю Євроюст посилює координацію дій між національними поліцейськими та судовими органами, створюючи тим самим усім правоохоронним органам держав-членів ЄС умови для ефективної боротьби зі злочинністю. Він може звертатись до компетентних органів держав-членів ЄС із запитом про порушення кримінальних справ і притягнення до відповідальності за фактами конкретних злочинів, запитом про створення об'єднаних слідчих бригад, а також надавати інформаційну підтримку при розслідуванні й щодо заходів кримінального переслідування. Для його діяльності характерне поєднання принципів індивідуальності й колегіальності (через колегії, комітети).

Євроюст водночас є ключовим помічником Європейського парламенту, Ради й Комісії, тим самим наділений місією привілейованого партнерства із судовими магістратами, системою європейських судів і спеціальними правоохоронними організаціями (Європейська інформаційна мережа у сфері правосуддя, Європейський офіс з боротьби із шахрайством OLAF, тощо). Щоб забезпечити в роботі Євроюсту компетентність і належний професіоналізм, його склад комплектується з посадових осіб правоохоронних органів усіх держав ЄС. Ураховуючи, що слідчі функції в різних країнах ЄС покладено на представників різних відомств і

навіть гілок влади, у т. ч. судової (зокрема, «слідчі судді» й «слідчі камери» апеляційних судів у Франції), як національних членів Євроюсту, державам дозволяється за власним розсудом призначати прокурорів, суддів чи офіцерів поліції.

З набранням чинності Конституцією ЄС (Договір, що затверджує Конституцію для Європи) здійснюються заходи ЄС у правоохоронній сфері, яким присвячено в документі главу IV «Простір свободи, безпеки і правосуддя». Щодо всіх основних питань цієї сфери приймаються й будуть прийматися європейські закони та європейські рамкові закони, у т.ч. правові акти, спрямовані на посилення діючих правоохоронних органів ЄС – Європолу і Євроюсту [20].

У свою чергу, Генеральний директорат внутрішніх справ почав свою діяльність 2010 р. з повноваженнями Міністерства внутрішніх справ ЄС. Заходи, які ним здійснюються, спрямовані на забезпечення економічного, культурного й соціального зростання ЄС, підтримання стабільності законності та безпеки у всіх сферах життя.

Співпраця держав-членів ЄС була спрямована і на створення Європейської прокуратури на основі Євроюсту. Європейська прокуратура згідно з нормами Конституції ЄС, за необхідності – у взаємодії з Європолом – уповноважена здійснювати розслідування, кримінальне переслідування й віддання до суду учасників злочинних діянь, які посягають на фінансові інтереси ЄС, обвинувачення з цих справ перед компетентними судами держав-членів ЄС, а також координаційні функції. Але такий проект був негативно сприйнятий Великобританією, Ірландією, ін. державами-членами ЄС, тому на сьогодні в рамках організаційного механізму ЄС координаційна діяльність правоохоронних служб держав-членів ЄС покладена на Європол та Євроюст.

Спільна робота країн ЄС з протидії злочинності вимагає інтенсивної співпраці правоохоронних органів, тому роль координуючого інституту в цій справі відведено Постійному комітету оперативного співробітництва з внутрішньої безпеки, сформованому за Лісабонським договором 2007 р.

Оскільки поліцейські служби, їх організація і методи роботи залишаються у рамках діяльності країн-членів, важливою умовою їх ефективної взаємодії між собою стає забезпечення оперативного обміну поточною інформацією, у т.ч. конфіденційною, і створення доступних всім країнам ЄС баз даних [20].

У сфері європейського простору спільної безпеки і правосуддя є розбіжність у думках про те, які функції слід передати на наднаціональний рівень. З цього приводу вчені висловлюють думку, що дана проблема може бути вирішена за допомогою так званого «просунутого співробітництва», здійснюваного обмеженою групою країн ЄС зі згоди всього Євросоюзу. Першим кроком стала гармонізація правових процедур, пов'язаних із розірванням шлюбу. За цим передбачається створення низкою країн загальної прокурорської служби. Однак поява низки варіантів «активного співробітництва» може істотно ускладнити як взаємодію всередині ЄС, так і контакт ЄС з третіми країнами. Замість єдиного простору з загальними правилами, у Євросоюзі будуть виникати невидимі кордони, що розділяють країни, що вибрали різні «швидкості» інтеграційного процесу. Як показує досвід держав, що відмовилися від участі в Шенгенських угодах чи інших, змінити один раз прийняте рішення непросто, а сам факт «віддособленості» окремої країни від більшості в ЄС може успішно використовуватися євроскептиками у внутрішньополітичній боротьбі [18; 20].

На основі аналізу правоохоронної діяльності країн ЄС у її внутрішньодержавному та наднаціональному вимірах, закономірним є висновок про доцільність подальших розробок і прийняття стандартів правоохоронної діяльності. Вони зумовлені впливом інтеграційних процесів на європейському континенті, спільної наднаціональної політики у сфері внутрішніх справ і захисту прав людини. Водночас такі стандарти мають враховувати можливість їх запровадження і національні інтереси, історичні традиції, потреби населення тощо.

На нашу думку, запропоновано стандартами правоохоронної діяльності слід визна-

чати сукупність загальнообов'язкових норм і принципів, які розроблені й прийняті державами-членами ЄС, спеціально уповноваженими інституціями ЄС, з метою уніфікації засад правоохоронної діяльності, форм і методів роботи правоохоронних органів, їх посадових осіб відповідно до загальновизнаних демократичних цінностей, з метою зміцнення національного і загальноєвропейського правопорядку, захисту прав і свобод людини та громадянина.

Звісно, деякі з них уже існують, інші ще тільки у проекті чи на перспективу. Наприклад, прийнято ряд важливих міжнародно-правових актів у цій сфері, які закріплюють стандарти правоохоронної діяльності. Це Загальна декларація прав людини 1948 р., Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 р., Кодекс поведінки службовців органів правопорядку ООН 1979 р., Основні принципи застосування сили та вогнепальної зброї службовцями органів правопорядку ООН 1990 р., Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи - № 690 (1979) «Про Декларацію про поліцію» 1979 р., Європейський кодекс поліцейської етики 2001 р. тощо [2; 177-178].

На відміну від інших елементів сектору юстиції – суду й органів обвинувачення, міжнародне співтовариство не розробило щодо поліції такої значної кількості загальновизнаних орієнтирів. Побудова й діяльність поліції, статус поліцейських засновуються переважно на історичних та національних традиціях кожної країни, тому й регламентується у різний спосіб національним законодавством.

Рада Європи також розробила певні стандарти у сфері правоохоронної, правозахисної діяльності. Найбільшою мірою вони стосуються статусу поліції, поліцейських і порядку виконання ними повноважень.

Зокрема, вимоги до статусу поліції полягають у тому, що:

– поліція є не військовим формуванням, а службою, що надає суспільству, окремим його представникам допомогу та послуги щодо забезпечення безпеки та правопорядку;

– поліція є незалежною від інших органів державної влади й органів місцевого самоврядування;

– органи публічної влади повинні забезпечити ефективні та неупереджені процедури для скарг на дії поліції [15; 10].

На основі цих постулатів статус поліцейських передбачає виокремлення таких основних аспектів:

1) поліцейські є публічними службовцями, а не військовослужбовцями; звання офіцерів поліції є спеціальними, тобто відмінні від військових звань; рівень винагороди поліцейських визначається у законодавчий спосіб;

2) поліцейські повинні мати можливість об'єднуватись у професійні організації. Поліцейські професійні організації мають право брати участь у переговорах, що стосуються професійного статусу офіцерів поліції, у консультаціях щодо управління поліцейськими підрозділами, а також захищати групи офіцерів поліції або конкретного офіцера;

3) дисциплінарна процедура повинна регулюватися законом і бути прозорою та забезпечувати поліцейським ефективну реалізацію права на захист;

4) здійснення поліцейських повноважень, у тому числі застосування сили, засобів примусу та зброї поліцейськими повинно регулюватися законом і відповідати принципу пропорційності.

Реалізація в Україні зазначених європейських стандартів має перетворити військові, централізовані, політично залежні формування міліції в поліцейську публічну службу, орієнтовану на інтереси громад, що діятиме під координацією й управлінням цивільного МВС.

Особливу групу складають рамкові міжнародно-правові акти, модельні закони тощо. Ними також визначається правовий статус окремих правоохоронних органів, специфіка чи особливості їх діяльності. Переважна більшість з них ратифіковані в установленому порядку та імplementовані у національне законодавство. Йдеться про “Модельний закон про поліцію (міліцію)”, “Модельний закон про прокуратуру”, “Модельний закон про оперативно-розшукову

діяльність” і т.д.

Відповідно до згаданої Декларації про поліцію, поліцейські органи – це державні органи, утворені згідно із законом, які відповідають за підтримання та додержання закону. Розробники “Модельного закону про поліцію (міліцію)” у його преамбулі визначили, що він установлює поняття поліції (міліції), її завдання, мету діяльності, правові основи й принципи, її місце у системі органів управління державної влади, обов'язки і права, структуру, порядок приймання на роботу в поліцію (міліцію) і відповідальність, державні гарантії правового й соціального забезпечення, а також порядок фінансування, матеріально-технічного забезпечення й контролю за її діяльністю.

У Модельному законі поліцію (міліцію) визначено як “систему державних органів виконавчої влади, покликана захищати життя і здоров'я людини, її права й свободи, власність, інтереси суспільства і держави від злочинних та інших протиправних посягань, наділена правом примушування, передбаченим цим Законом і іншими законами” (ч. 1 ст. 1). Водночас у двох наступних частинах цієї ж статті визначено: “Поліція (міліція) входить у систему повноважного органу державного управління внутрішніми справами (ч. 2 ст. 1). Положення цього Закону поширюються тільки на поліцію (міліцію), що функціонує в системі державного органу внутрішніх справ” (ч. 2 ст. 1) [8].

У “Модельному законі про оперативно-розшукову діяльність” розробники фактично уникнули буквального викладення своєї позиції про відповідні органи у публічно-владному аспекті. Йдеться про те, що оперативно-розшукова діяльність – це діяльність, яка здійснюється гласно чи негласно уповноваженими на те національним законом “державними органами” (ч. 1 ст. 1 Закону). Тобто йдеться не про органи держави чи органи здійснення якогось виду державної влади, а про державні органи як такі, що уповноважені здійснювати оперативно-розшукову діяльність [9].

Висновки

Як зазначалось вище, установчі договори ЄС, акти органів ЄС, засновані на міжнародно-правових (міждержавних) актах також перебачають відповідні стандарти, своєрідні міжнародно-правові інструменти співпраці у правоохоронній сфері. Так, у ст. 29 Розділу VI «Положення про поліцейське та судове співробітництво у кримінальних справах» Договору про ЄС 1992 р. (зі змінами 1997 р. і 2007 р.) визначено стратегічну мету діяльності поліції держав-членів ЄС і детально закріплено основні обов'язки поліції країн-учасниць ЄС, спеціальних органів з питань координації спільного використання національних поліцейських сил країн Європи тощо [20].

Як бачимо, існуючі стандарти правоохоронної діяльності мають універсальний і регіональний характер, розробляються з урахуванням глобалізаційних та інтеграційних процесів. Вони, як засвідчує проведений аналіз, сприяють появі нових суб'єктів правоохоронної діяльності, формі методів їх роботи, підвищенню їх ефективності. Тим самим забезпечується поступово гармонізація, зближення національних правових систем окремих держав.

Без сумніву, у самому ЄС у сфері правоохоронної діяльності країни досягнення єдиної позиції, реалізація спільної політики не є простими завданнями. Це зайвий раз вказує на багатоаспектність та суспільну важливість досліджуваної проблеми, точніше комплексу проблем, необхідності постійного удосконалення механізму реалізації правоохоронної діяльності.

Література

1. Горун О.В., Камінська Н.В., Фатхутдінова О.В. Теорія держави та права: навч. посібник. – К.: КНТ, 2011. – 216 с.
2. Декларация о полиции: Резолюция № 690 (1979) Парламентской ассамблеи Совета Европы от 8.05.1979 г. // Сборник документов Совета Европы в области защиты прав человека и борьбы с преступностью. – М.: СПАРК, 1998. – С. 77–81.
3. Дубінчак В. М. Правоохоронна діяльність: сутність, суб'єкти, засоби забезпе-

чення (теоретико-правовий аспект): дисерт. на здоб. наук. ступеня канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень/В.М. Дубінчак; Київ. націон. універ. внутр. справ. – К., 2010. – 424 с.

4. Європейські інституції та права людини в Європі: Резолюція 2041 (2015) від 6.03.2015 р./ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://instzak.rada.gov.ua/instzak/doccatalog/document?id=73456>

5. Каркач П. Координація діяльності правоохоронних органів держав-членів Європейського Союзу/ П. Каркач // Історико-правовий часопис. – 2013. – № 1. – С. 127-134.

6. Конституція України// Відомості ВРУ. – 1996. – №30. – Ст.141 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua/>

7. Конституція України. Науково-практичний коментар/ редкол. В. Я. Тацій та ін.; Нац. акад. прав. наук України. – Х., 2012. – 1128 с.

8. Кучук А.М. Теоретико-правові засади правоохоронної діяльності в Україні: автореф. дис. на здоб. наук. ступ канд. юрид. наук за спеціал. 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень/ А.М. Кучук; Інститут законодавства Верховної Ради України. – Київ, 2007. – 22 с.

9. Модельный закон о полиции (милиции): принят на пленарном заседании Межпарламентской Ассамблеи государств-участников СНГ. Постановление № 20–12 от 7.12.2002 г./ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://portal.rada.gov.ua/rada>.

10. Модельный закон об оперативно-розыскной деятельности : принят на десятом пленарном заседании Межпарламентской Ассамблеи государств-участников СНГ. Постановление № 10–12 от 6 декабря 1997 г./ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://portal.rada.gov.ua/rada>.

11. Основні напрями реформування органів внутрішніх справ України в контексті досвіду зарубіжних країн та європейських стандартів діяльності поліції: аналітичний огляд/ Гусарєв С.Д., Авакян Т.А., Чернявський С.С. та ін. – К.: НАВС, 2015. – 168 с.

АНОТАЦІЯ

У статті зосереджено увагу на стандарти, досвід євроінтеграційних процесів, конвергенцію правових систем, окремих правових інститутів. Акцентовано увагу на визначення сутності та природи державно-правових явищ, інститутів у зв'язку зі зміною і розвитком суспільних відносин, організації публічної влади, потреб та інтересів людини і громадянина, суспільства і держави з наголосом на правопорядок, правоохоронну і правозахисну діяльність, систему правоохоронних органів.

12. Пікуля Т.О. Правоохоронні органи в механізмі держави України (теоретико-правові питання функціонування) : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. юрид. наук : спеціал. 12.00.01 – теорія держави та права; історія політичних і правових вчень/ Т.О. Пікуля; Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2004. – 20 с.

13. Про міліцію: Закон України // Відомості ВРУ. – 1991. – № 4. – Ст. 20.

14. Про Національну поліцію: Закон України № 580-VIII від 02.07.2015 р./ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

15. Регламент (ЄС) № 513/2014 Європейського Парламенту і Ради від 16.04.2014 р., що запроваджує, як частину Фонду внутрішньої безпеки, інструмент фінансової підтримки для поліцейської співпраці, запобігання і боротьби зі злочинністю та антикризового управління, а також скасовує Рішення Ради 2007/125/ЮВС./ [Електронний

ресурс]. – Режим доступу: <http://instzak.rada.gov.ua/instzak/doccatalog/>

16. Статус поліції: міжнародні стандарти і зарубіжне законодавство/ За заг. ред. О.А. Банчука. – К.: Москаленко О.М., 2013. – 588 с.

17. Сутність особливості і механізми реалізації правоохоронної політики держави / [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://pidruchniki.com/15931106/politologiya/pravoohoronna_politika

18. Фатхутдінов В.Г. Правоохоронна діяльність: природа, сутність, гуманізм (теоретико-правові та методологічні аспекти): автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. юрид. наук : спеціал. 12.00.01 – теорія держави та права; історія політичних і правових вчень/ В. Г. Фатхутдінов; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – К., 2006. – 16 с.

19. Федоров В.П. Человек и правоохранительная деятельность (философско-правовой аспект): автореф. дисс. на соискание научн. степени докт. юрид. наук: спец. 12.00.01 – теория и история государства и права; история политических и правовых учений/ В.П. Федоров. – СПб., 1996. – 55 с.

20. Convention Based on Article K.3 of the Treaty on European Union on the Establishment of a European Police Office: EU .Brussels, 18 July 1995 SN 3549/95/ Official Journal of the European Communities. – 1995. – 27 November. – P. 2–32.

21. Treaty on European Union / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eurotreaties.com/maastrichttext.html>.

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ІНСТИТУТ: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИЙ ПІДХІД ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ ТА АНАЛІЗ БАЗОВИХ ОЗНАК

НАЗИМКО Єгор Сергійович - начальник відділу організації наукової роботи Донецького юридичного інституту МВС України, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

УДК 343-027.21 (477)

В статті пропонується здійснювати характеристику уголовно-правових інститутів по двом групам признаков: базовым и дополнительным. Проанализированы такие базовые признаки уголовно-правовых институтов: отраслевая принадлежность правовых норм; внешнее оформление; предмет регулирования; задания; принципы.

Ключові слова: інститут, кримінальне право, система, характеристика, ознака.

Характеристика кримінально-правових інститутів (далі – КПП) – це доволі складна наукова проблема, яка зобов'язує дослідника звернутись до таких основоположних категорій та понять, як кримінально-правовий інститут, кримінально-правова характеристика, ознаки кримінально-правового інституту. Розглянемо ці елементи.

У визначенні поняття та розумінні сутності «КПП» виникають певні складнощі, які мають як теоретичне, так і праксеологічне відображення. Справа у тому, що в науці кримінального права зустрічаються випадки надмірної «інституціоналізації» кримінального права та законодавства. Так, В.В. Лазарєв та С.В. Липень зазначають, що у кримінальному праві існують такі інститути, як дія кримінального закону, види кримінальних покарань, посадові злочини, злочини проти власності тощо [27, с. 221]. І.В. Красницький стверджує, що в Розділі XII Загальної частини КК України закріплено п'ять самостійних кримінально-правових інститутів: 1) звільнення від по-

карання; 2) звільнення від відбування покарання; 3) звільнення від подальшого відбування покарання; 4) заміна покарання більш м'яким; 5) пом'якшення покарання [17, с. 7]. Вчений зазначає як недолік національного законодавства факт відсутності існування цих інститутів у назві цього розділу та ч. 1 ст. 74 КК України. Відтак, ним пропонується викласти назву цього Розділу в такій редакції: «Звільнення від покарання, його відбування, подальшого відбування, заміна покарання більш м'яким та пом'якшення покарання» та відповідно уточнити ч. 1 ст. 74 КК України. Ю.Ю. Лемішко робить висновок про те, що обставини, які обтяжують покарання разом із пом'якшувачими обставинами, утворюють самостійний субінститут у межах більш широкого утворення – інституту призначення покарання [28]. О.О. Книженко стверджує, що звільнення від відбування покарання з випробуванням є самостійним інститутом Загальної частини кримінального права, який у подальшому слід виокремити в самостійний розділ Загальної частини КК «Пробація». У межах цього інституту вченою вирізняються два субінститути – звільнення від відбування покарання з випробуванням а) неповнолітніх і б) вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років [15, с. 14]. Д.А. Шевченко виокремлює «інститут принципів у кримінальному праві» [52]. О.В. Дащенко виокремлює інститут особливостей кримінальної відповідальності неповнолітніх у кримінальному праві

України [9, с. 9]. Окремі правники взагалі ведуть мову про «інститути кримінально-правової спрямованості» [51, с. 122].

Вважаємо, що подібні позиції вчених обумовлені двома групами чинників.

Перша і, мабуть, головна з них – це відсутність вітчизняної теорії інститутів кримінального права. На праксеологічному рівні, це проявляється, зокрема, у тому, що в науці кримінального права немає встановленого кола ознак, за якими необхідно характеризувати кримінально-правові інститути. Наприклад, говорячи про судимість у кримінальному праві, А.А. Музика зазначає, що «білими плямами» дослідження цього інституту є: сприйняття судимості як інституту (чи субінституту) кримінального права (*тобто його структури – Є.Н.*), його співвідношення з іншими інститутами, встановлення його «місця прописки» в системі інститутів Загальної та Особливої частини кримінального законодавства України [31, с. 2].

Друга група чинників неоднозначного розуміння КПП – переобтяження змісту певних структурних елементів (на рівні розділів Загальної та Особливої частин) КК України неоднорідними нормативними приписами, що «не вписуються» в архітектуру певного КПП. Певні нормативні приписи (на рівні законодавства) є зайвими для «духу» КПП (на рівні галузі).

У зв'язку із тим, що у науці кримінального права існують різні підходи до розуміння КПП, вважаємо, що саме розроблення їх теоретичної характеристики надасть можливість певним чином розібратись, яку саме систему або сукупність норм кримінального права слід вважати КПП, які її властивості та соціальна роль.

Маємо розібратись у тому, які ж змістовні характеристики КПП? Як ми вже зазначали, у науці кримінального права України питання кримінально-правових інститутів є одним з найменш розроблених. За справедливим твердженням А.А. Музики, «проблема інститутів кримінального права у вітчизняній доктрині дотепер залишається terra incognita. В Україні не існує жодної монографії чи дисертації, присвячених цій важливій проблемі. Наразі не створено ці-

лісної концепції системи інститутів кримінального права, яка б задовольнила потреби і теорії, і законотворення» [31, с. 8-9]. У своїх попередніх працях вчений зазначав, що дослідження КПП мають неабияке значення для адекватного розуміння і визначення перспектив розвитку системи кримінального права [32].

Усвідомлюючи усю важливість розроблення теоретичних засад пізнання кримінально-правових інститутів, ми, перш за все, ставимо за мету охарактеризувати ту систему кримінально-правових норм, яку прийнято розуміти кримінально-правовим інститутом або інститутом кримінального права.

Характеристика – це опис, визначення істотних, характерних особливостей, ознак кого-, чого-небудь або показники якості, стану чогось і тощо [36, с. 684]. Оскільки «у контексті кримінально-правової характеристики можна розглядати як злочин, так і будь-яку іншу категорію кримінального права» [5, с. 155], за своєю суттю характеристика КПП є кримінально-правовою характеристикою, яка є фундаментальною категорією кримінального права, що визначає сутність явищ суспільно життя, яким надано кримінально-правовий зміст та які унормовані кримінальним правом.

Маємо погодитись з А.А. Вознюком, який стверджує, що кримінально-правова характеристика є самостійним видом наукової діяльності у галузі кримінального права, яка спрямована на визначення загальних для кримінально-правової доктрини понять та дослідження притаманних їм ознак [5, с. 154]. Кримінально-правовою характеристикою в теорії кримінального права вважається система інформації щодо істотних ознак певного кримінально-правового явища, відомості про його характерні особливості.

Характеристика КПП своєю предметною спрямованістю належить до сфери теорії права. Однак у зазначеній сфері відсутнє загальновизнане розуміння ознак правових інститутів. Для досягнення мети нашого дослідження пропонуємо характеристику КПП здійснювати через аналіз його ознак. Ознаки КПП вважаємо за доцільне поділи-

ти на **базові** – ті, які походять з самого поняття КПІ, та **додаткові** – ті, що надають можливість охарактеризувати специфічні риси КПІ, або здійснити поглиблену класифікацію інститутів.

Базові ознаки КПІ можна встановити під час аналізу понять «правовий інститут» та «інститут кримінального права». У теорії держави та права під правовим інститутом розуміють таке угруповання норм права певної галузі чи підгалузі, що регулює конкретний вид чи сторону однорідних суспільних відносин, або частину галузі права, яка регулює самостійний вид однорідних суспільних відносин [16, с. 171]. За В.С. Якушевим, правовий інститут – це заснована на законі сукупність норм, яка повинна забезпечити регулювання в межах предмета даної галузі права, певне, відносно самостійне суспільне відношення, а також пов'язані з ним похідні відносини [54]. Дане визначення не позбавлене ідейного забарвлення, обумовленого партійним минулим. Це пов'язано вказівкою на те, що норми права «засновуються на законі», оскільки вченими вже давно доведений зворотній процес. Однак, і серед сучасників зустрічаються подібні визначення поняття правового інституту. Так, А.В. Савченко та В.В. Кузнецов визначають правовий інститут як засновану на законі сукупність норм, яка повинна забезпечити регулювання в межах предмета окремої галузі права певне, відносно самостійне суспільне відношення, а також пов'язані з ним, похідні відносини [43, с. 23].

Як зазначає В.І. Гойман, інститут права – це основний елемент системи права, представлений сукупністю правових норм, що регулюють однорідну групу суспільних відносин. Правовий інститут становить відокремлений блок галузі права, якому властиві: а) однорідність фактичного змісту – кожен інститут призначений для регулювання самостійної, відносно відокремленої групи відносин або окремих вчинків, дій людей; б) юридична єдність правових норм. Норми, що входять у правовий інститут, утворюють єдиний комплекс, виражаються у загальних положеннях, правових принципах, специфічних правових поняттях, що створює особливий, притаманний для

даного виду відносин, правовий режим регулювання; в) нормативна відокремленість, тобто відокремлення норм, що утворюють правовий інститут, у розділах, частинах, інших структурних елементах закону або іншого нормативно-правового акту; г) повнота регульованих відносин. Інститут права включає такий набір норм (дефінітивних, тих, що уповноважують або забороняють тощо), який покликаний забезпечувати комплексність регульованих ним відносин [37]. Ураховуючи зазначені обставини кожен інститут права виконує притаманні лише йому регулятивні завдання і не входить у колізію з іншими структурними елементами системи права [37].

В.М. Попович зазначає, що інститут права – це частина галузі права, яка складається із сукупності правових норм, що регулюють змістовно однорідні суспільні відносини [40, с. 173]. Н.М. Крестовська та Л.Г. Матвеева правовий інститут визначають як впорядковану сукупність правових норм, яка регулює певний вид (групу) суспільних відносин. До ознак правового інституту вчені відносять такі: однорідність соціального змісту, юридичну єдність правових норм, нормативну відособленість, повноту регульованих відносин [18, с. 223-224]. В.В. Лазарев та С.В. Липень правовим інститутом вважають сукупність правових норм, які складають частину галузі права та регулюють вид або певну сторону однорідних суспільних відносин [27, с. 221].

Для наук кримінально-правового циклу визначення поняття інституту права має бути більш конкретним, оскільки цей цикл наук цікавить юридичне поняття, яке було б наповнене чітким і відповідним галузевим змістом. Не можна зупинятися при визначенні інституту на певному виді чи стороні однорідних суспільних відносин, які він регулює. Це може призвести до неможливості виявлення в різнобарвній правовій матерії окремого інституту [24, с. 53]. Кожний КПІ наділений власними, неповторними рисами. Так, наприклад, П.В. Хряпінський робить висновок, що основними ознаками інституту заохочувальних норм у кримінальному законодавстві є: 1) наявність специфічного методу і предмету правового

регулювання, 2) наявність блоків правових норм, 3) правова своєрідність та функціональна спрямованість норм, 4) особливість юридичної конструкції заохочувальних норм [50, с. 5]. Інший вчений – С.О. Муратова – виокремлює такі критерії, за якими інститут судимості відрізняється від інших інститутів кримінального права: функції, мета та завдання [33, с. 184].

У зв'язку із зазначеним, цілком обгрунтованою є позиція криміналістів, які під час визначення КПП вказують на специфічні особливості та риси, обумовлені кримінально-правовою природою. З точки зору О.М. Литвинова, КПП – це структурна частина кримінального права, яка включає сукупність норм кримінального права, що регулюють однорідні або тотожні суспільні відносини [20, с. 18]. Окремі дослідники зазначають, що кримінально-правовий інститут як елемент галузі кримінального права є системою кримінально-правових норм, що регулюють частину кримінально-правових відносин, предметом яких є подібні суспільні відносини [1, с. 269]. М.І. Панов під КПП розуміє групу однорідних кримінально-правових норм, що регулюють групу найбільш схожих, типових, однорідних суспільних відносин [38, с. 30]. Ю.Є. Пудовочкін, відходячи від формулювання поняття КПП, зазначає, що інститут кримінального права складається з упорядкованої сукупності кримінально-правових норм, розосереджених у положеннях Загальної та Особливої частин КК та інших джерелах кримінального права, які здатні регулювати певний різновид, певну частину кримінально-правових відносин або виконувати певну функцію у кримінально-правовому регулюванні [41, с. 83].

М.С. Жук визначає інститут кримінального права як зовнішньо оформлений елемент галузі кримінального права, що становить підпорядковану його принципам та задачам, засновану на власній ідейній платформі систему кримінально-правових норм, що покликані цілісно та безпробільно регулювати частину кримінально-правових відносин, обумовлених специфікою юридичного факту, що їх породжує [14, с.

72].

Як бачимо, кожен вчений надає визначення інституту кримінального права, акцентуючи увагу як на базових ознаках (що містяться в усіх без винятку визначеннях), так і на додаткових. Найбільш ґрунтовним, всеохоплюючим та не переобтяженим зайвими ознаками визначенням інституту кримінального права є визначення, надане М.С. Жуком. Саме його будемо використовувати у нашому дослідженні.

Виходячи з цього визначення, можемо виокремити **базові ознаки КПП**. Ними є: галузева приналежність правових норм, що утворюють КПП; зовнішнє оформлення (нормативне закріплення КПП у положеннях законодавства про кримінальну відповідальність); предмет регулювання КПП; завдання КПП; принципи КПП.

Галузева приналежність правових норм, що утворюють КПП. Усі норми, що утворюють КПП (*принциповим є те, що не входять до їх складу, а саме утворюють їх*), мають відповідати вимозі кримінально-правової чистоти, тобто мають бути кримінально-правовими. Конституційно-правові, адміністративно-правові, цивільно-правові та інші галузеві (некримінально-правові) норми не можуть утворювати КПП, вони лише можуть входити до його складу (про що мова піде далі). Не втручаючись до дискусії про поняття кримінально-правової норми, оскільки цьому питанню присвячено належну кількість публікацій [12, с. 12; 23, с. 61; 29, с. 107; 39, с. 105; 48, с. 13], зазначимо, що кримінально-правова норма (норма кримінального права) – це публічно-правове правило поведінки, сформульоване, закріплене і охоронюване державою, яке визначає зміст і обсяг її повноважень у кримінально-правовому суспільному відношенні [34, с. 6].

Усі норми, що входять до КПП, мають відповідати ознаці галузевій приналежності, тобто мають бути кримінально-правовими.

Зовнішнє оформлення (нормативне закріплення у положеннях законодавства про кримінальну відповідальність). Встановлення нормативного закріплення того або іншого КПП у положеннях КК України є

одним з найскладніших елементів характеристики КПП. Тут виникає питання: яким чином мають бути закріплені КПП: у положеннях лише Загальної частини КК України, в положеннях лише Особливої частини КК України, або в положеннях як Загальної, так і Особливої частини КК України. Спробуємо розібратись у цьому питанні.

Деякі вчені зазначають, що усі КПП мають розподілятися виключно за структурою КК і виключно на інститути Особливої та Загальної частини кримінального права. Є.С. Тенчов під інститутом кримінального права розуміє сукупність юридичних норм, що об'єктивно складається всередині галузі кримінального права, які регламентують відповідальність за посягання проти групи однорідних суспільних відносин (інститути Особливої частини) або визначають принципи, функціональне призначення, підстави або окремі сторони покладання на громадян позитивної чи ретроспективної відповідальності (інститути Загальної частини) [45, с. 60-61]. Таку ж точку зору підтримує й В.В. Кузнецов, який у системі інститутів Особливої частини КК України виокремлює два окремих самостійних інститути – інститут злочинів проти громадського порядку та інститут злочинів проти моральності [25, с. 72]. Подібну точку зору вчений відстоював і під час дослідження кримінально-правових норм про відповідальність за крадіжку як інститут кримінального законодавства [24, с. 53-56].

За твердженням В.В. Кузнецова, важливою закономірністю формування і функціонування складної організованої побудови кримінального законодавства є поділ законодавцем структури КК України на Загальну і Особливу частини, кожна з яких закріплює, відповідно, елементи кримінального права – кримінально-правові інститути [25, с. 72]. Навряд чи таке твердження може бути істинним, оскільки саме від угруповання правових інститутів залежить побудова їх законодавчого оформлення, тобто структура законодавчих інститутів. А не навпаки.

С.О. Муратова, досліджуючи інститут судимості, доходить до висновку про те, що цей КПП є самостійним інститутом За-

гальної частини кримінального права [33, с. 184]. Однозначно підтримати такий висновок не вдається за можливе, оскільки норми інституту судимості знаходяться і в особливій частині кримінального права - (мова про кваліфікуючі ознаки складів злочинів, кримінально-правові санкції). Тому доцільно вести мову про те, що в основному інститут судимості зосереджений у нормах загальної частини кримінального права.

Взагалі КПП не доцільно розподіляти тільки на інститути загальної та особливої частини. Як зазначає Ю.Є. Пудовочкін, основний докір до наукових розробок КПП полягає у тому, що практично усі вони розглядають у якості самостійних утворень інститути норм Загальної та Особливої частини кримінального права [41, с. 82]. Такий розподіл може бути коректним для інститутів законодавства про кримінальну відповідальність (але це – предмет окремого дослідження).

З метою додаткового підтвердження нашої тези треба згадати такі твердження сучасників про те, що кримінальне право як сукупність норм структурування на загальну та особливу частини не має (О.В. Наден) [35, с. 54]; наука кримінального права як система знань не поділяється на загальну та особливу частини (М.В. Галабала) [6, с. 13]; виокремлення в автономних межах інститутів Загальної або Особливої частини є допустимим тоді, коли ми говоримо про кримінальне законодавство чи кримінальне право як навчальну дисципліну. І неприйнятним видається такий поділ для кримінального права (А.А. Музика) [31, с. 11]; поділ кримінального права на Загальну та Особливу частину є справедливим виключно для зовнішньої його форми – кримінального закону; лише у законі є можливим виокремлення Загальної та Особливої частин, кримінальне право (якщо розглядати його як систему норм) не може знати такого поділу, оскільки складається з єдиних кримінально-правових норм (Ю.Є. Пудовочкін) [41, с. 79].

У зв'язку із зазначеним, вважаємо за доцільне зазначити, що під час характеристики КПП за зовнішнім оформленням (нормативним закріпленням у положеннях

законодавства про кримінальну відповідальність) можна вести мову про те, в якій частині законодавства норми конкретного інституту мають основне відображення. І це відображення не має бути категоричним. Норми певних КПП (наприклад, звільнення від кримінальної відповідальності, покарання) можуть знаходитись у нормативних приписах як Загальної, так і Особливої частини КК України.

Предмет регулювання КПП. Із погляду регулятивних властивостей, – відзначає С.С. Алексєєв, – кожен правовий інститут забезпечує самостійний регулятивний вплив на визначену ділянку відносин. Ця ознака – головна, що виокремлює ті чи інші спільності норм в інститути права. Кожний правовий інститут відособлюється в правовій системі й за своїм інтелектуально-вольовим змістом. Регулюючи строго визначену ділянку суспільних відносин, правовий інститут відрізняється фактичною та юридичною однорідністю. Правовому інституту притаманна також і своєрідна юридична конструкція. Усе це (єдність регулятивних особливостей, інтелектуально-вольового та юридичного змісту) є ознаками, котрі свідчать про існування правового інституту як стійкої правової спільності [2, с. 121-123].

Зрозуміло, що кожен КПП регулює ту частину суспільних відносин, які перебувають у «сфері впливу», підпорядкуванні кримінального права як галузі права. Які ж відносини регулюються нормами кримінального права?

Як зазначає В.М. Куц, питання про предмет кримінального права є одним із найбільш заплутаних у кримінально-правовій теорії [26, с. 60].

Маємо відмітити, що кожен вчений, який висвітлює питання предмету регулювання кримінального права (в основному на рівні підручників, навчальних посібників, рідше – на монографічному рівні), розкриває його по-різному. Наприклад, В.О. Навроцький зазначає, що предметом кримінального права є норми, які регламентують суспільні відносини, що складаються у зв'язку з існуванням таких феноменів, як: злочин; покарання; заходи, альтернативні покаранню; підстави та умови звільнення від кримі-

нальної відповідальності або від покарання за злочин; обставини, які виключають злочинність діяння, що містить окремі ознаки злочину [47, с. 19-20]. З точки зору В.К. Грищука, предметом кримінального права є регулятивні й охоронні кримінальні правовідносини, спрямовані на забезпечення реалізації прав і законних інтересів людини, держави та суспільства, змістом яких є взаємокореспондуючі права й обов'язки суб'єктів цих відносин [8, с. 24]. Подібної точки зору дотримується О.М. Литвинов, який зазначає, що предметом кримінально-правового регулювання є регулятивні та охоронні кримінальні правовідносини, що спрямовані на забезпечення реалізації прав і законних інтересів людини, держави і суспільства, змістом яких є обопільні права і обов'язки суб'єктів цих відносин, які визначають їх соціально значущу поведінку [20, с. 15]. М.С. Жук стверджує, що предмет кримінально-правового регулювання складають суспільні відносини, які виникають у зв'язку із фактом вчинення злочину між державою в особі її компетентних органів та особою, яка його вчинила [13, с. 82-83].

Для кримінально-правового регулювання традиційним є таке розуміння його предмету: «предметом кримінального права є відносини, що виникають у зв'язку із вчиненням кримінального правопорушення та застосуванням за нього певних покарань» [21, с. 5], або «предметом кримінального права є відносини, що виникають у зв'язку із вчиненням кримінального правопорушення» [19, с. 5]. Однак, до подібних позицій виникає все більше критики. Так, В.М. Куц зазначає, що подібне розуміння предмета кримінально-правового регулювання є не досить адекватним, оскільки: по-перше, обмежує коло відносин лише суто «кримінальними», негативними стосунками між людьми; по-друге, правовими ці відносини стають лише після їх врегулювання кримінальним правом: до цього вони є протиправними [26, с. 61]. У зв'язку із зазначеними застереженнями предметом кримінально-правового регулювання вчений пропонує розуміти відносини в суспільстві з приводу вчинення суспільно небезпечного діяння чи іншого пов'язаного з

ним вчинку [26, с. 62]. Своєю чергою, включення до предмету кримінально-правового регулювання категорії «відносини», а не суспільних відносин, безпідставно розширює його. Це пояснюється тим, що навряд чи до предмету кримінально-правового регулювання входять усі без винятку «відносини у суспільстві з приводу вчинення суспільно небезпечного діяння чи іншого пов'язаного з ним вчинку», оскільки психічні, емоційні, моральні тощо переживання факту вчинення суспільно небезпечного діяння під дію цього механізму не підпадають. У зв'язку із цим, можемо зробити висновок, що до предмету кримінально-правового регулювання входять суспільні відносини в з приводу вчинення суспільно небезпечного діяння чи іншого пов'язаного з ним вчинку.

Цікавою є точка зору І.І. Митрофанова, який зазначає, що кримінальне право регулює суспільні відносини: 1) безпосередньо пов'язані з утриманням особи від вчинення кримінального правопорушення; 2) що виникають у зв'язку із вчиненням особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого законодавством України про кримінальну відповідальність; 3) що виникають у зв'язку із наданням права особі на заподіяння шкоди охоронюваним законом інтересам людини, суспільства, держави і людства за наявності певних юридичних фактів – обставин, що елімінують кримінальну протиправність діяння [30, с. 97]. Більш ґрунтовним виглядає висновок О.О. Дудорова про те, що відносини, які утворюють предмет кримінального права, складаються у зв'язку з існуванням таких феноменів, як: 1) злочин; 2) покарання; 3) заходи альтернативні покаранню, включаючи звільнення від кримінальної відповідальності; 4) обставини, які виключають злочинність діяння [11, с. 25]. Таке визначення надає можливість зробити висновок, що КПП регулюють кримінально-правові відносини, які породжуються певним специфічним юридичним фактом.

Це твердження обумовлюється ще й висновком М.С. Жука, який у якості критерію визначення предмета регулювання кримі-

нально-правового інституту пропонує вважати: 1) ступінь спільності суспільних відносин, що регулюються тією або іншою системою кримінально-правових норм; 2) специфіку юридичних фактів, які породжують кримінально-правові відносини [14, с. 64].

На рівні галузі кримінального права юридичний факт – це злочин, що породжує суспільні відносини особливого роду – шкідливі і небезпечні для охоронюваних кримінальним законом суспільно корисних суспільних відносин [44, с. 109]. Однак він не є єдиним. Юридичним фактом також може бути вчинення суспільно-небезпечного діяння, яке не наділене ознаками складу злочину. Вчинення злочину може «включати» певні КПП, однак не завжди усі. Наприклад, під час звільнення особи від кримінальної відповідальності є не застосованим інститут покарання, хоча інші інституту можуть бути задіяним (інститут співучасті, множинності тощо). Тобто для КПП мають значення й інші юридичні факти.

Специфіка юридичного факту у кримінальному праві визначається соціально-кримінологічними особливостями поведінки людей (видом вчиненого злочину, ступенем завершеності злочину, кількістю вчинених кримінальних проступків тощо) та типовими особливостями особи, яка вчинила злочин (вік, стать, стан здоров'я тощо). Ця специфіка накладає свій відбиток на зміст кримінально-правових відносин, які потребують відповідно особливої правової регламентації на рівні КПП [13, с. 83-84].

У зв'язку із зазначеним, предметом регулювання КПП та частина кримінально-правових відносин, яка породжується специфічним юридичним фактом.

Завдання КПП. У межах завдань, які вирішує кримінальне право як галузь права, кожен його інститут виконує конкретно визначені завдання, які підкреслюють специфіку КПП, роблять його неповторним у механізмі кримінально-правового регулювання. Залежно від специфіки завдань, що вирішуються КПП, у науці кримінального права всі інститути поділяють на предметні та функціональні [13, с. 146].

За загальним правилом, предметний інститут – це група норм, що утворюється

відповідно до спільності предмета правового регулювання; а функціональний інститут – це група норм, яка надає «наскрізне» регулювання окремій операції у правовому регулюванні [2, с. 141-142].

Предметні КПП доволі часто ототожнюють з інститутами Особливої частини КК, які диференційовано за родовим об'єктом злочину [50, с. 116-117]. Однак, існують й більш складні підходи до їх розуміння. Так, М.С. Жук зазначає, що універсальними критеріями виокремлення предметних КПП, слід визнати: 1) певні різновиди кримінально-правових відносин; 2) окремі елементи кримінально-правових відносин [14, 116-117]. Саме такий підхід вважаємо більш обґрунтованим, оскільки він дозволяє детально підійти до аналізу КПП незалежно від їх законодавчого оформлення у приписах КК України.

Що ж стосується функціональних інститутів, то вони є продуктом функціональної диференціації права. Розвиток і ускладнення правового організму полягає не лише в тому, що складаються предметно-спеціалізовані й конкретизуючі нормативні приписи, але й у тому, що формуються інститути, покликані дати «наскрізне» регулювання окремої операції в правовому регулюванні, що стосується багатьох різновидів даних відносин. Відособлена характеристика функціональних інститутів має важливе значення для розуміння складної структури галузей права, характеру тих зв'язків, що існують між ними. Вона потрібна і з практичних міркувань: при тлумаченні і застосуванні нормативних приписів, що входять до складу функціональних інститутів, необхідно постійно враховувати зміст предметних інститутів, котрі «обслуговує» даний функціональний комплекс [2, с. 142-143].

У вітчизняній науці кримінального права, спроби поділу КПП на предметні та функціональні зустрічаються вкрай рідко. Так, П.В. Хряпінський зазначає, що «заохочувальні кримінально-правові норми утворюють «наскрізний» функціональний інститут кримінального законодавства» [50, с. 117], А.М. Яценко стверджує, що «примирнення є функціональним інститутом

кримінального права, який взаємодіє з низкою його предметних інститутів, таких як звільнення від кримінальної відповідальності, призначення покарання, звільнення від покарання, звільнення від відбування покарання» [55, с. 4].

Для нашого дослідження принциповим є те, що завданням предметного КПП є регулювання певних кримінально-правових відносин, або їх частини; завданням функціонального – «наскрізне» регулювання певної операції в рамках механізму кримінально-правового регулювання. Також дозволимо собі можливість зробити проміжний висновок, що з ускладненням кримінально-правової матерії, диференціацією та поглибленням кримінально-правових відносин, появою нових підгалузей кримінального права можуть з'являтися нові «нетипові», «предметно-функціональні» КПП.

Принципи КПП. Принципи КПП ґрунтуються на принципах кримінального права, є їх частиною або специфічною формою прояву. Ні для кого не стане новиною той постулат, що законотворча та правозастосовна практика мають відповідати конкретним, соціально обумовленим принципам. На жаль, на часі маємо дещо інший стан справ. Як зазначає В.О. Навроцький: «У процесі поточної правотворчості український законодавець часто не вважає себе «зв'язаним» певними принципами. Правозастосовна практика щодо конкретних справ інколи повністю відкидає принципів положення, приймаючи рішення навіть не обурливі, а смішні» [47, с. 47]. І це відбувається, незважаючи на те, що роль принципів є надзвичайно важливою для правильної внутрішньої побудови галузі, правильного нормотворення та правозастосування [7, с. 285].

Значення істинних, можна казати аутентичних принципів певної галузі, або інституту права неможливо переоцінити. Як справедливо зазначають фахівці, право має свої власні непорушні базові положення, на які не може і не повинна впливати політика [53, с. 33]. З точки зору В.М. Поповича, принципи права – це аксіоматичні ідеї людства, історично сформовані в процесі його страждань, надій та боротьби за рівність,

справедливість і свободу людини, закріплені в праві... Принципи – це фундамент будь-якої соціальної системи, гносеологічний орієнтир, методологічний провідник державотворення, право творення і правозастосування [40, с. 167].

Поняття «принцип» є фундаментальним, містить багатогранні й багатоякісні сторони й опосередкування, які важко охопити якою-небудь однією загальною дефініцією [42, с. 17]. У юридичній літературі принципами права розуміють такі положення, що висловлюють у загальній формі об'єктивно обумовлену вимогу до учасників суспільних відносин, яка виступає засобом самообмеження державної влади, а також керівництвом для досягнення цілей правового регулювання [46, с. 439]. Окремі вчені зазначають, що принцип права – це норма, якої слід дотримуватися не тому, що вона наблизить чи гарантує виникнення бажаної економічної, політичної чи соціальної ситуації, а тому, що вона є вимогою справедливості, чесності чи якогось іншого морального критерію [10, с. 47].

Кримінальне право, як галузь права, наділене власними, специфічними принципами, вихідними ідеями, основоположними категоріями. У доктрині кримінального права ці категорії визначають, наприклад, як «основні, провідні засади, які закріплені в нормах права і визначають побудову всієї галузі права, окремих її інститутів, правотворчу і правозастосовну діяльність» [22, с. 15], або «вихідні засади, що характеризують зміст цієї галузі права, її сутність і призначення в суспільстві; вони втілюють загальні закономірності розвитку кримінального права і являють собою найбільш загальні норми, що діють у цій сфері правового регулювання, визначають шляхи вдосконалення кримінально-правових норм» [3, с. 5].

Узагальнюючий підхід до визначення принципів кримінального права надав В.О. Навроцькому можливість зробити висновок, що такі принципи: 1) є найбільш важливими, основоположними, загальними положеннями (ідеями, засадами); 2) становлять собою певну множину – ніхто і ніколи не стверджував існування лише

якогось одного принципу. Більше того, переважно авторами вказується, що наведений ними перелік принципів не є вичерпним, а зазначені лише головні чи найбільш важливі принципи; 3) мають наскрізний характер – стосуються як галузі у цілому, так і її окремих інститутів, визначають їх зміст і побудову, поширюються на правозастосовну і правотворчу діяльність [47, с. 48].

Найбільш лаконічним та змістовним вважаємо визначення принципів кримінального права, надане М.І. Пановим. Як зазначає вчений, принципи кримінального права – це відправні і базові ідеї та засади, які визначають сутність, зміст і побудову всієї системи цієї галузі права, її інститутів і норм. Принципи знаходять своє відображення і свій вираз у нормах права і суттєво впливають як на правотворчу, так і на правозастосовну діяльність [38, с. 65]. У цьому визначенні йдеться саме про принципи кримінального права як галузі права, окреслюється їх вплив не тільки на побудову, внутрішнє функціонування галузі, але й на процеси реалізації норм кримінального права.

Навіть правильне, логічно сформульоване визначення принципу кримінального права не дає можливості встановити їх коло. Як зазначає В.О. Навроцький, загально визнаного переліку принципів кримінального права не існує. Більше того, навіть одні й ті самі авторитетні автори у різних публікаціях називають різні види принципів; по суті, ніхто не претендує на вичерпність запропонованого ним переліку принципів кримінального права [47, с. 51]. Такий стан справ є наявним і у визначенні принципів кримінально-правових інститутів [40, с. 168].

Нам імponує точка зору тих вчених, що відстоюють позицію про особливе значення або навіть про виключний статус певних принципів, що властиві конкретному КПП, або про значення окремих інститутів кримінального права для прояву його принципів. Так, наприклад В.І. Борисов зазначає, що завдяки саме складу злочину (*тут можна казати про інститут складу злочину – Є.Н.*) забезпечуються при застосуванні кримінального закону такі принципи кри-

мінального права як законність та індивідуалізація кримінальної відповідальності [4, с. 255].

У більшості принципів КПП знаходять своє відображення такі принципи кримінального права, як законність, гуманізм, диференціації та індивідуалізація кримінальної відповідальності, економія репресії. Деякі КПП мають свої, неповторні принципи, які все-одно є проявом загальних принципів кримінального права.

Таким чином, характеристику КПП необхідно здійснювати за двома групами ознак: базовими – тими, які походять з самого поняття КПП, та додатковими – тими, що надають можливість охарактеризувати специфічні риси КПП, або здійснити поглиблену класифікацію інститутів. Базовими ознаками КПП є: галузева належність правових норм, що утворюють КПП; зовнішнє оформлення (нормативне закріплення КПП у положеннях законодавства про кримінальну відповідальність); предмет регулювання КПП; завдання КПП; принципи КПП.

Перспективою подальших наукових пошуків у зазначеному напрямі вбачається дослідження додаткових ознак КПП, а також надання характеристики конкретних КПП за запропонованою у нашому дослідженні схемою.

Література

1. Авраменко О.В. Кримінально-правовий інститут стадій злочину / О.В. Авраменко, Н.П. Парасюк, Б.М. Телефанко // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – Серія Юридична. – 2015. – №1. – С. 257-282.

2. Алексеев С.С. Структура советского права: монография / С.С. Алексеев. – М.: Юрид. лит., 1975. – 264 с.

3. Арендаренко А.В. Общеправовой принцип социальной справедливости и его реализация в современном уголовном праве России (теоретико-правовые аспекты): автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора юридических наук Специальность: 12.00.01 – теория и история права и государства; история учений о праве и государстве / Алла Владимировна Арендаренко. – М.: Московский государ-

ственный институт международных отношений (Университет) МИД России, 2009. – 48 с.

4. Борисов В.І. Склад злочину як правова модель / В.І. Борисов // Вісник Академії адвокатури України. – 2009. – Число 1. – С. 254-256.

5. Вознюк А.А. Поняття та елементи кримінально-правової характеристики злочинів/ А.А. Вознюк // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 1. – С. 154-160.

6. Галабала М.В. Кримінально-правова наука незалежної України. Проблеми загальної частини: монографія / М.В. Галабала. – К.: Юрінком Інтер, 2013. – 240 с.

7. Гнатів І.М. Положення «non bis in dem» як принцип кримінального права / І.М. Гнатів // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2010. – №3. – С. 284-291.

8. Грищук В. К. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посібник / В. К. Грищук. – К. : Видавничий дім «Ін Юре», 2007. – 568 с.

9. Дащенко О.В. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання неповнолітніх: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. – Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2009. – 20 с.

10. Дворкін Р. Серйозний погляд на права / Роналд Дворкін; пер. А. Фролкина. – К.: Основи, 2000. – 520 с.

11. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: Навчальний посібник / За заг. ред. М.І. Хавронюка. – К.: Ваіте, 2014. – 944 с.

12. Жияев С.В. Кумулятивные санкции в уголовном праве России и зарубежных стран: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.08 – Уголовное право и криминология; Уголовно-исполнительное право / С. В. Жияев. – Самара: Самарский государственный университет, 2000. – 22 с.

13. Жук М.С. Институты российского

- уголовного права: история развития и современное понимание: монография / М.С. Жук; под. науч. ред. В.П. Коняхина. Краснодар: Кубанский гос. ун-т; Просвещение-Юг, 2010. – 166 с.
14. Жук М.С. Учение об иснтитутах российского уголовного права: концептуальные основы и перспективы развития: монография. – М. Юрлитинформ, 2013. – 304 с.
15. Книженко О.О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням за кримінальним правом України: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / О.О. Книженко. – Х.: Харківський національний ун-т внутрішніх справ, 2003. – 20 с.
16. Копейчиков В.В. Загальна теорія держави і права: Навчальний посібник. – К.: «Юрінком», 1997. – 320 с.
17. Красницький І.В. Поняття, підстави та форми кримінальної відповідальності за кримінальним правом Франції та України: порівняльний аналіз: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / І.В. Красницький. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2005. – 20 с.
18. Крестовська Н.М. Теорія держави і права: Елементарний курс / Н.М. Крестовська, Л.Г. Матвєєва. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2007. – 432 с.
19. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, О. О. Дудоров [та ін.]; за ред. В. А. Клименка, М. І. Мельника. – 4-те вид., переб. та допов. – К. : Атіка, 2008. – 376 с.
20. Кримінальне право України (у питаннях та відповідях): навчальний посібник / кол. Авторів Литвинов О.М., Житний О.О., Васильєв А.А. та ін.; за заг. ред. О.М. Литвинова. – Харків: НікаНова, 2015. – 400 с.
21. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за заг. ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – Київ–Харків : Юрінком Інтер – Право, 2002. – 416 с.
22. Кримінальне право України: Загальна частина [підручник] / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, Л. М. Кривоченко та ін.; [за ред. проф. В. В. Сташиса, В. Я. Тація]. – 3-тє вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 496 с.
23. Кропачев Н. М. Уголовно-правовое регулирование. Механизм и система [Текст] / Н. М. Кропачев. – СПб. : Санкт-Петербург. гос. ун-т, 1999. – 262 с.
24. Кузнецов В.В. Кримінально-правові норми про відповідальність за крадіжку як інститут кримінального законодавства: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / Кузнецов Віталій Володимирович. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2000. – 200 с.
25. Кузнецов В.В. Особенности методологии при дослідженні злочинів проти громадського порядку та моральності / В.В. Кузнецов // Митна справа. – 2014. Спеціальний випуск. – С. 68-73.
26. Куц В. Чи має залишатись «кримінальним» антикримінальне право? / В. Куц // Юридична Україна. – 2015. – №1. – С. 60-65.
27. Лазарев В.В., Липень С.В. Теория государства и права: Учебник для вузов. – М.: Издательство «Спарк», 1998. – 448 с.
28. Лемішко Ю. Ю. Місце обставин, які обтяжують покарання, у кримінальному праві України / Ю.Ю. Лемішко // Матеріали постійнодіючої міжнародної Інтернет-конференції «Соціум. Наука. Культура» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://intkonf.org/lemishko-yu-yu-mistse-obstavvin-yaki-obtyazhuyut-pokarannya-ukriminalnomu-pravi-ukrayini/>. – Назва з екрана.
29. Митрофанов И. И. Уголовно-правовое учение о механизме реализации уголовной ответственности : монография / - И. И. Митрофанов. – Одесса : Фенікс, 2014. – 448 с.
30. Митрофанов І.І. Що ж регулюється кримінальним правом? / І.І. Митрофанов //

Наше право. – 2016. – №1. – С. 92-98.

31. Музика А.А. Відгук офіційного опонента на дисертацію Муратової Світлани Олександрівни «Судимість в системі інститутів Загальної частини кримінального права України», подану на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Захист відбувся 29 грудня 2015 р. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 64.502.01 у Науково-дослідному інституті вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса Національної академії правових наук України – 17 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ivpz.org/images/pdf/vid_of_opon_muzika_.pdf. – Назва з екрана.

32. Музика А.А. Інститут призначення покарання: поняття і загальна характеристика / А.А. Музика, О.П. Горох // Право України. – 2011. – № 9. – С. 174–183 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.info-prensa.com/article-1267.html>. – Назва з екрана.

33. Муратова С. О. Судимість в системі інститутів Загальної частини кримінального права України: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / Світлана Олександрівна Муратова. – Х Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса Національної академії правових наук України, 2015. – 229 с.

34. Наден О. В. Теоретичні основи кримінально-правового регулювання суспільних відносин в Україні: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / О.В. Наден. – Х.: Харківський національний університет внутрішніх справ, 2013. – 36 с.

35. Наден О.В. Кримінальний закон – форма вираження норм кримінального права / О.В. Наден // Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. праць. – 2006. – №11. – С. 52-58.

36. Новий тлумачний словник української мови у трьох томах 42000 слів / укладачі: В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. – Т. 3 (П – Я). – К. : Видавництво «АКОНІТ», 2001. – 864 с.

37. Общая теория права и государства: Учебник / Под ред. 0-28 В.В. Лазарева. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Юрист, 2001. – 520 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Pravo/lazar/05.php. – Назва з екрана.

38. Панов М.І. Вступ до навчального курсу «Кримінальне право України»: лекція / М.І. Панов. – К.: Ін Юре, 2015. – 104 с.

39. Петрова, Г. О. Норма и правоотношение – средства уголовно-правового регулирования / Г. О. Петрова. – Н. Новгород : Изд-во Нижегород. гос. ун-та, 1999. – 192 с.

40. Попович В.М. Теорія держави і права: концепція, праксеологія та методологія розвитку: монографія / В.М. Попович. – К.: Юрінком Інтер, 2015. – 384 с.

41. Пудовочкин Ю.Е. Учение об основах уголовного права: лекции. – М.: Юрлитформ, 2012. – 240 с.

42. Свердлык Г.А. Принципы советского гражданского права / Г.А. Свердлык. – Красноярск: Изд-во Краснояр. ун-та, 1985. – 200 с.

43. Сучасне кримінальне право України: Курс лекцій / А.В. Савченко, В.В. Кузнецов, О.Ф. Штанько. – 2-е вид., виправ. та доповн. – К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2006. – 636 с.

44. Таций В. Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве: монография / В. Я. Таций. – Х. : Выща шк., 1988. – 198 с.

45. Тенчов Э.С. Институты уголовного права: система и взаимосвязь / Э.С. Тенчов // Советское государство и право. – 1986. – №8. – С. 60-66.

46. Трубников В. М. Про систему принципів кримінально-виконавчої політики / В. М. Трубников // Від громадянського суспільства – до правової держави. Тези II Міжнародної науково-практичної конференції. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2007. – С. 439-447.

47. Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / за ред. В.О. На-

АНОТАЦІЯ

У статті запропоновано здійснювати характеристику кримінально-правових інститутів за двома групами ознак: базовими та додатковими. Проаналізовано такі базові ознаки кримінально-правових інститутів: галузева приналежність правових норм; зовнішнє оформлення; предмет регулювання; завдання; принципи.

SUMMARY

In the article the characterization exercise penal institutions for signs of two groups: basic and advanced. Analyzes the following basic features penal institutions, industry affiliation of law; look and feel; subject of regulation; task; principles.

врюцького. – К.: Юрінком Інтер. 2013. – 712 с.

48. Филимонов, В. Д. Норма уголовно-го права / В. Д. Филимонов. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. – 281 с.

49. Хряпінський П. В. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України: теоретичні, законотворчі та правозастосовні проблеми: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / П.В. Хряпінський. – Х.: Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, 2010. – 36 с.

50. Хряпінський П. В. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України: теоретичні, законотворчі та правозастосовні проблеми: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / Петро Васильович Хряпінський. – Х.: Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, 2010. – 628 с.

51. Шаблистий В.В. Безпековий вимір кримінального права України: людиноцентричне дослідження: монографія / В.В. Шаблистий. – Дніпропетровськ : ДДУВС ; Ліра, 2015. – 420 с.

52. Шевченко Д.А. Щодо категорії «принцип» у кримінальному праві / Д.А. Шевченко // Форум права. – 2011. – №2. – 1013-1017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index. – Назва з екрана.

53. Яковець І. Про деякі аспекти концепції державної політики у сфері виконання кримінальних покарань / І. Яковець // Аспект (інформаційний бюлетень). – 2007. – №1 (18). – С. 33-37.

54. Якушев В.С. О понятии правового института / В.С. Якушев // Правоведение. – 1970. – №6. – С. 60-67.

55. Яценко А.М. Примирення з потерпілим у механізмі кримінально-правового регулювання: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / А.М. Яценко. – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2006 – 20 с.

ТЕНДЕНЦІЇ ВРАХУВАННЯ СУДАМИ УКРАЇНИ СПОСОБУ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ ЯК ОЗНАКИ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ ПРИ ПРИЗНАЧЕННІ ПОКАРАННЯ

ДУБНО Тетяна Вікторівна - аспірант кафедри кримінального права та кримінології факультету з підготовки фахівців для підрозділів слідства Львівського державного університету внутрішніх справ

В статті розглянуто судову практику урахування способу вчинення злочину як ознаки складу злочину при призначенні покарання в судах першої інстанції, розташованих на території України за 2010-2015 роки. Визначено недоліки та суперечності в проаналізованій практиці уголовного судопроцесу та запропоновано шляхи їх удосконалення.

Ключові слова: звільнення від кримінальної відповідальності з випробуванням, медіана покарання, індивідуалізація покарання, покарання, розмір покарання, санкція статті, спосіб вчинення злочину.

Відповідно до положень статті 65 Кримінального кодексу України (далі – КК України) суди зобов'язані призначати покарання у межах, установлених у санкції статті за винятком випадків, передбачених ч. 2 ст. 53 КК України, відповідно до положень Загальної частини цього Кодексу, із врахуванням ступеню тяжкості вчиненого злочину, особи винного та обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання. Однак у судовій практиці не завжди спостерігаємо конкретизацію вищенаведених аспектів, які повинні сприяти індивідуалізації покарання, натомість дослівне дублювання ст. 65 КК України у мотивувальній частині вироку. Крім того, у зв'язку з необмеженістю суддівського розсуду, непоодинокими є випадки різної оцінки одних і тих самих ознак складу злочину, що призводить до винесення несправедливих рішень.

Наукові дослідження О.О. Дудорова, В.І. Гютюгіна, М.М. Становського, М.І. Хавронюка, А.М. Яценка, присвячені індивідуалізації покарання певною мірою висвітлювали окремі аспекти вищевикладеної проблеми, однак вплив способу вчинення злочину на індивідуалізацію покарання відображений у наукових працях частково.

Зважаючи на вищевикладене, **метою** статті є аналіз судової практики врахування способу вчинення злочину як ознаки складу злочину при індивідуалізації покарання.

Беручи за основу дані бази Єдиного реєстру судових рішень, ми проаналізували 350 обвинувальних вироків судів першої інстанції, постановлених у різних регіонах України протягом 2010-2015 років. Об'єктом аналізу стали наступні способи вчинення злочину – загальнонебезпечний, застосування зброї, зловживання довірою, обман, погроза вбивством і насильством та особлива жорстокість. Із загальної кількості судових рішень для кожного способу вчинення злочину здійснена добірка з п'ятдесяти вироків суду.

Найвищу суспільну небезпеку становлять злочини, вчинені загальнонебезпечним способом або з особливою жорстокістю, тому насамперед були проаналізовані обвинувальні вирок суду, постановлені у провадженнях про злочини, вчинені загальнонебезпечним способом, що передбачені ч. 2 ст. 194 КК України (справи № 277/736/15-к, № 378/200/15-к, № 755/20439/13-к, № 1-10/2011, № 102/25/13-к, № 219/377/15-к, № 584/184/-

15-к, № 308/16655/13-к, №384/214/14-к, № 642/7123/13-к, №613/217/13-к, № 1-530/11, № 465/2714/14-к, № 686/4267/15-к, № 529/443/15-к, № 740/2469/14, № 594/750/14-к, № 389/4113/13-к, № 624/1229/13-к, № 1-1691/11, № 1/465/46/13, №1/2113/60/2012, №286/5437/14-к № 1-143/2010, № 199/8872/14-к, № 522/27251/13-к, № 520/14944/13-к, № 332/6219/13-к, № 2306/4030/12, № 2610/16734/2012, № 296/8458/13-к, № 587/176/13-к, №717/2453/13-к, № 1/325/42/2013, № 236/1739/13-к, № 628/3945/13-к, № 248/8831/13-к, № 247/1034/13-к, № 440/955/13-к), ч. 4 ст. 240 КК України (справа № 407/4326/13-к), ч. 3 ст. 292 КК України (справи № 1-209/11, № 1603/2066/2012, № 1603/1127/2012, № 1-45/11,) та вироки у провадженнях про вбивства, вчинені з особливою жорстокістю за п. 4 ч. 2 ст. 115 КК України (справи № 672/755/15-к, № 461/7305/14-к, № 359/4895/15-к, №751/5063/15-к, № 596/340/15-к, № 207/847/15-к, № 668/13517/14-к, № 161/20481/14-к, № 682/856/15-к, № 278/335/14-к, № 572/744/15-к, № 480/2994/14-к, № 273/299/15-к, № 509/4922/14-к, № 567/1424/14-к, № 404/5556/14-к, № 511/1272/13-к, № 397/1383/13-к, № 629/1688/14-к, № 279/3248/14-к, № 1-кп/489/539/14, № 397/1383/13-к, № 321/1536/14-к, № 1/0310/54/11, № 1-28/11, № 2207/2598/2012, № 1/1416/259/2012, № 676/7345/14-к, № 0308/5438/12, № 488/4453/13-к, № 470/1049/14-к, № 219/4130/2014-к, № 591/3517/13-к, № 756/14973/13-к, № 156/375/14-к, № 1-кп/593/5/2014, № 565/764/13-к, № 404/10816/13-к, № 668/2828/14-к, № 144/164/14-к, № 266/584/13-к, № 490/13495/13-к, № 313/1941/13-к, № 614/91/14-к, №459/3366/13-к, №630/1088/13-к, № 2604/124/2012, № 1-197/11).

У результаті аналізу виявлено, що, призначаючи покарання підсудному, суди не завжди зважають на вказані способи вчинення злочину. Так, у досліджених вироках суду загальнонебезпечний спосіб вчинення злочину був врахований при призначенні

покарання лише у чотирьох випадках, натомість особлива жорстокість – у чотирнадцяти. Обставини справи чи ступінь суспільної небезпеки злочину було враховано по вісімнадцять разів у справах за кожною ознакою, проте при призначенні покарання у двадцяти восьми випадках вчинення злочину загальнонебезпечним способом і у вісімнадцяти випадках вчинення злочину з особливою жорстокістю суди не вказували на жодну із вищеперерахованих обставин.

Така неоднозначність судової практики свідчить про те, що вимоги постанови Пленуму ВСУ «Про практику призначення судами кримінального покарання»[1, с. 124-135] щодо врахування обставин вчинення конкретного злочину переважно знаходить своє вираження в узагальнених формулюваннях (які аж ніяк не сприяють індивідуалізації покарання), або ж і взагалі не згадані у вирокі.

Загально визнано, що санкція статті Особливої частини КК України відображає обсяг суспільної небезпеки вчиненого та реалізується у виді та розмірі покарання, передбаченого за окремий злочин.

За вчинення вбивства з особливою жорстокістю п.4 ч.2 ст. 115 КК України передбачає лише один вид покарання – позбавлення волі у розмірі від десяти років до максимального терміну (довічно). Оскільки визначити медіану санкції вказаної норми кримінального закону важко, то будемо вважати нею п'ятнадцять років позбавлення волі. Беручи за основу вказане середнє значення санкції, ми визначили таке співвідношення: підсудним, які вчинили злочин з особливою жорстокістю, у семи вироках призначили максимальне покарання, у двох вироках – мінімальне; суди у дванадцяти вироках вбачають справедливим покарання у розмірі медіани санкції, у двадцяти дев'яти вироках – у розмірі, нижчому медіани санкції.

Натомість у справах про злочини, вчинені загальнонебезпечним способом призначене покарання було нижче медіани санкції у шістнадцяти випадках, вище медіани – у семи рішеннях; покарання відповідало максимуму, передбаченому санкцією в одному випадку, а у чотирьох – відповідало мінімуму. Крім того, дев'ять разів суди доходили

до висновку про можливість застосування ст. 69 КК України, а у тринадцяти випадках засуджені були звільнені від відбування покарання з випробуванням.

Суб'єкти вчинення насильницьких злочинів доволі часто вдаються до висловлення погрози застосування насильства або ж погрози вбивством. Однак суди нечасто враховують вказані способи вчинення злочину, призначаючи покарання, оскільки переважно вказують на цю ознаку при кваліфікації дій підсудного. Так, у вироків, які постановлені у провадженнях про злочини, вчинені з погрозою застосування насильства, спосіб вчинення злочину був врахований при призначенні покарання шість разів, натомість у провадженнях про злочини, вчинені з погрозою вбивством, – лише три рази. При цьому суди вважають за доцільне мотивувати вид і розмір покарання обставинами справи чи ступенем суспільної небезпеки злочину у двадцяти шести рішеннях, де кваліфікуючою ознакою злочину виступає погроза застосування насильства та в тридцяти двох рішеннях, де такою ознакою є погроза вбивством. Невваженим видається підхід тих судів, які, призначаючи покарання, не враховують жодну з вищеперерахованих обставин – вісімнадцять та п'ятнадцять рішень, постановлених у провадженнях про злочини, вчинені з погрозою застосування насильства та погрозою вбивством відповідно.

Проаналізувавши обвинувальні вироків за ч.1 ст. 189 КК України (справи №725/3286/15-к, 725/3286/15-к, № 1/760/137/13, № 307/4023/14-к,), ч. 2 ст. 189 КК України (справи № 1-кп/485/3/15, № 161/12202/15-к, № 644/6530/15-к, № 643/9114/15-к, № 320/697/14-к, № 644/8292/14-к, № 332/731/15-к, № 686/16575/14-к, № 159/1805/15-к, № 757/11925/14-к, № 201/4781/14-к, № 361/11684/13-к, № 212/1-881/12, № 2218/14640/2012, № 1-553/10, №552/7776/14-к, № 405/9305/14-к, №618/960/14-к, № 591/5257/13-к, 722/772/14-к, № 686/16575/14-к, № 670/1236/13-к, № 415/2194/14-к, 165/1967/13-к, № 686/13585/14-к, № 320/2183/15-к), ч.3 ст. 189 КК України (справи № 727/4673/14-к,

№ 2/257/240/13, № 208/8248/13-к.), ч. 2 ст. 162 КК України (справи № 310/10665/13-к, № 387/1011/13-к, № 310/5548/13-к, № 475/61/14-к, № 391/1164/13-к, № 1-203/11, 728/1787/14, №754/9601/14-к, № 549/105/15-к, № 148/163/14-к, № 475/61/14-к, № 391/1164/13-к, № 310/10665/13-к, № 387/1011/13-к, № 10/5548/13-к, 198/109/13-к, № 1105/1604/12,) виявлено, що погроза застосування насильства впливає на визначення виду та розміру покарання наступним чином: покарання у виді позбавлення волі на певний строк призначене у розміри медіани санкції у п'яти випадках, нижче медіани – у десяти рішеннях; у двох випадках покарання відповідало мінімальному розміру, передбаченому санкцією статті та лише в одному рішенні призначене покарання не було пов'язане з позбавленням волі. Покарання вище медіани санкції застосоване судом у виключному випадку – при вчиненні ряду злочинів групою осіб[2]. У більш ніж половині (у двадцяти восьми) досліджених вироків суди вважали за можливе застосувати до засудженого положення ст. 75 КК України, а у трьох випадках – положення ст. 69 КК України.

В цілому вищенаведена практика судочинства можливо пояснити меншою суспільною небезпекою погрози застосування насильства порівняно з власне насильством. Проте деякі науковці, зокрема Р.Д. Шарпов, пропонують розмістити вищевказані кваліфікуючі ознаки у різних частинах відповідних статей та збільшити розмір санкції у тій із них, що передбачає застосування фізичного насильства[3, с. 138]. Вважаємо останню пропозицію недоцільною, адже вищенаведений аналіз судових справ свідчить про розмежування ступеню суспільної небезпеки насильства та погрози його застосування. В останній категорії справ спостерігаємо, що призначене покарання ближче до мінімального та у більшості випадків засуджені підлягали звільненню від відбування покарання з випробуванням.

Погроза вбивством також становить порівняно невисокий ступінь суспільної небезпеки, тому у досліджених вироків за ч.2 ст. 189 КК України (справи № 1-215/11, № 1-97/11, №1-340/11, № 1-101/11, № 1/0301/14/2012,

№ 1-264/11, № /0301/1605/2012, № 901/638/12, № 1-155/11, № 1308/2357/2012, № 2403/2242/12, № 1313/3859/2012, № 1-422/11, № 459/98/13-к, № 407/4240/13-к, № 1915/10732/2012, № 407/626/13-к), ч. 3 ст. 189 КК України (справи № 1-293-12, № 1-185/11, № 1-794/11, № 1621/826/12), ч. 4 ст. 189 КК України (справи № 1-142/11, № 1-236/11), ч. 1 ст. 345 КК України (справи № 2108/1-51/2011, № 1817/4313/12, № 1-17/12, № 444/1669/13-к, № 495/780/14-к, № 589/417/14-к, № 635/1128/14-к, № 166/549/14-к, № 1-119/2011, № 1-119/11, № 1-119/11, № 301/3146/14-к, № 439/2126/14-к, № 158/539/15-к), ч. 2 ст. 345 КК України (справи № 648/3037/13-к, № 276/624/14-к) та ч. 1 ст. 377 КК України (справи № 121/3247/13-к, № 760/1290/14-к, № 1120/1562/12, № 1-кп/760/923/14, № 1306/8262/2012, № 239/617/13-к) суди визначили такий вид і розмір покарань: у двох випадках покарання відповідає медіані санкції, у чотирнадцяти – нижче медіани, у чотирьох – вище медіани; лише один випадок, коли було призначено покарання мінімального розміру, передбаченого санкцією статті та у п'яти рішеннях призначене покарання не було пов'язане з позбавленням волі. Цілком справедливим вважаємо звільнення від відбування покарання з випробуванням у двадцяти випадках та у чотирьох випадках – призначення покарання у розмірі нижчому від найнижчої межі.

Дуже часто під час вчинення насильницьких злочинів винний вдається до застосування зброї. У проаналізованих рішеннях (ч. 2 ст. 146 КК України – справи № 606/1469/15-к, № 201/12723/13-к, № 666/6543/13-к, № 509/337/14-к, № 1-97/12, ч. 3 ст. 146 – справа № 1-297/11, ч. 4 ст. 296 – справи № 405/4901/14-к, № 588/1170/15-к, № 571/289/15-к, № 752/7240/14-к, № 759/18485/14-к, № 645/4773/15-к, № 333/6866/14-к, № 400/161/15-к, № 754/19806/14-к, № 759/9075/14-к, № 629/1549/13-к, № 405/3108/14-к, № 334/5050/14-к, № 646/14825/14-к, № 677/1883/14-к, № 0614/2452/2012, № 379/1542/13-к, № 321/890/14-к, № 1-кп/463/194/14, № 480/643/14-к, № 214/3351/14-к, № 534/181/14-

к, № 161/3455/14-к, № 357/6470/13-к, № 363/65/14-к, № 617/1955/13-к, № 0616/5556/12, № 760/26317/13-к, № 629/2301/13-к, № 201/7362/13-к, № 570/4935/13-к, № 761/25390/13-к, № 374/391/13-к, № 333/4324/13-к, № 430/1516/13-к, № 118/914/13-к, № 535/33/13-к, № 762/1772/13-к, № 336/3682/13-к, № 0308/11886/12, № 1-123/11, № 118/7796/12) суд врахував даний спосіб вчинення злочину при призначенні покарання у трьох випадках, у тридцяти двох випадках враховані ступінь суспільної небезпеки та обставини вчиненого злочину, а у п'ятнадцяти рішеннях відсутня вказівка на будь-яку із зазначених обставин.

Розмір призначеного покарання у даній категорії справ відповідав медіані санкції у чотирьох випадках, у дев'ятнадцяти був нижчим медіани, у двох – вищим медіани, а в одному – нижчим від найнижчої межі, передбаченої санкцією. Однак звільнення від відбування покарання з випробуванням у двадцяти чотирьох випадках застосування зброї вважаємо невинуватим, оскільки даний спосіб завжди істотно підвищує суспільну небезпеку злочину.

Під час шахрайського заволодіння майном (ст. 190 КК України) винний може використовувати вибірково або ж одночасно два способи вчинення злочину – обман (ч. 1 ст. 190 КК України – справи № 295/2277/15-к, № 500/4662/15-к, № 1-78/2010, № 202/5427/15-к, № 646/8191/15-к, № 352/445/15-к, № 640/7945/15-к, № 456/506/15-к, № 492/1348/14-к, № 727/5592/14-к, № 225/1746/13-к, № 107/10361/13-к, № 199/11872/13-к; ч. 2 ст. 190 КК України – справи № 212/4472/14-к, № 322/729/15, № 643/8884/15-к, № 585/2287/15-к, № 1-410/10, № 158/373/15-к, № 442/2543/15-к, № 668/15936/14-к, № 755/5001/15-к, № 591/202/15-к, № 127/18601/14-к, № 342/438/14-к, № 202/7258/14-к, № 645/9403/13-к, № 333/5928/14-к, 1-кп/463/46/14, № 456/592/14-к, № 639/6329/13-к, № 456/4306/13-к, № 554/3193/14-к, № 725/6542/13-к, № 266/2026/13-к, № 759/17334/13-к; ч. 3 ст. 190 КК України – справи № 686/26351/14-к, № 643/10258/14-к, № 405/2631/13-к,

№552/5402/13-к; ч. 4 ст. 190 КК України – справи № 1-97/2010, № 638/3123/13-к, № 263/11854/13-к, № 757/8344/13-к, № 199/433/13-к, № 1/463/41/13) та зловживання довірою (ч. 1 ст. 190 КК України – справи № 524/2631/15-к, 341/857/15-к, № 535/448/15-к, № 296/1157/15-к, № 444/1217/15-к, № 569/7815/15-к, №444/677/15-к, №444/469/15-к, 205/10221/14-к, № 612/228/14-к, № 646/8195/15-к, № 404/8372/14-к, № 274/4385/14-к, № 638/166623/14-к, № 592/4595/14-к, № 462/5341/14-к, № 761/18816/14-к, № 194/1203/14-к; ч. 2 ст. 190 КК України – справи № 295/5057/15-к, № 234/9588/15-к, № 296/4901/15-к, № 127/7035/15-к, № 296/772/15-к, № 456/1566/15-к, № 1-кп/485/60/15, № 565/1796/14-к, № 266/5059/13-к, № 727/10300/14-к, № 226/3065/14-к, № 638/10156/13-к, № 404/9360/14-к, № 342/1399/14-к, № 757/29237/14-к, № 297/2439/14-к, № 127/5709/14-к, № 698/568/13-к, № 404/5170/13-к, № 569/15082/14-к, № 264/7480/14-к, № 700/118/14-к, № 683/1812/14-к; ч. 3 ст. 190 КК України – № 750/5017/15-к, № 1-/760/28/15, № 638/10156/13-к, № 308/13534/14-к, № 464/4168/14-к, ч. 4 ст. 190 КК України № 672/277/14-к, № 127/2385/13-к, № 554/5502/13-к, № 752/17601/13-к). Досліджуючи вказані вироки, спостерігаємо, що суди визнають за очевидні способи вчинення шахрайства, тому часто навіть не згадують про вказану ознаку призначаючи покарання (20 рішень за ознакою обману та 21 рішення за ознакою зловживання довірою) або ж обмежуються вказівкою на ступінь суспільної небезпеки та обставини вчиненого злочину, оскільки обґрунтування кваліфікації останнього вже міститься в рішенні (26 рішень за ознакою обману та 20 рішень за ознакою зловживання довірою). Проте деякі суди все ж вважають за доцільне наголосити на способі вчинення шахрайства (4 рішення за ознакою обману та 9 рішень за ознакою зловживання довірою).

Індивідуалізація покарання за злочини, вчинені шляхом обману чи зловживання довірою, знаходить своє відображення у виді та розмірі призначеного покарання.

У вироках, що постановлені у провадженнях про злочини, вчинені способом обману, визначено такий розмір покарання у виді позбавлення волі: медіана – два рішення, нижче медіани – дванадцять рішень, вище медіани та у розмірі верхньої межі санкції – по одному рішенню. До того ж у вісімнадцяти випадках суд прийшов до висновку про застосування покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, а у шістнадцяти – про звільнення від відбування призначеного покарання з випробуванням.

Суди визначали наступні розміри покарання за злочини, вчинені шляхом зловживання довірою: у двох випадках покарання відповідало медіані, у шести було нижче, а у двох – вище медіани; у трьох рішеннях покарання дорівнювало розміру верхньої межі санкції, а в одному – розміру нижньої межі санкції. Крім того, покарання підсудного не було пов'язане із позбавленням волі у двадцяти одному випадку, у тринадцяти випадках до винних застосовувалися положення ст. 75 КК України, а в одному випадку – положення ст. 69 кримінального закону.

Як випливає з вищевикладеного, суди у значній кількості випадків (29 %) вважають, що виправлення підсудних можливе без ізоляції від суспільства, що, на наш погляд, не завжди виправдано. Видається, що така практика може призвести до винайдення більш витончених схем шахрайського заволодіння майном та повторного вчинення аналогічних злочинів. Невиправданим також є те, що часто суди у мотивувальній частині вироку вказують одночасно на два способи вчинення злочину, дублюючи диспозицію ч.1 ст. 190 КК України, хоча фактично винний вчинив злочин одним із вказаних способів.

На основі вищевикладеного доцільно виокремити наступні недосконалі моменти практики кримінального судочинства у справах про злочини, ознаками яких виступають способи вчинення злочину:

1. Невиваженою видається судова практика звільнення від відбування покарання з випробуванням на підставі ст. 75 КК України у справах про злочини, ознаками яких виступають способи вчинення злочину, що становлять підвищену суспіль-

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто судову практику врахування способу вчинення злочину як ознаки складу злочину при призначенні покарання в судах першої інстанції, розташованих на території України за 2010–2015 роки. Визначено недоліки та суперечності у проаналізованій практиці кримінального судочинства та запропоновано шляхи її удосконалення.

SUMMARY

In the article judicial practice of consideration of modus operandi as corpus delicti sign is considered at purpose of punishment in the courts of the first instance located on the territory of Ukraine for 2010-2015. Identified gaps and contradictions in the practice of criminal proceedings and ways of its improvement are offered.

ну небезпеку (загальноебезпечний, застосування зброї та особлива жорстокість). На наш погляд, при цьому судді вдаються до «абстрактно сформульованих підстав звільнення від кримінальної відповідальності»[4, с. 300]. Так, застосування до засудженого положення ст. 75 КК України у переважній більшості всіх проаналізованих вироків суди мотивують обставинами, які пом'якшують покарання та виходячи із тяжкості злочину з посиланням лише на ст. 12 КК України. Однак тяжкість вчиненого злочину повинна бути конкретизована з урахуванням значущості об'єкта і предмета посягання, характеру діяння, обстановки, способу, місця і часу його вчинення, відсутності тяжких наслідків, а також чи був злочин закінченим або незакінченим, чи вчинений він у співчасті або однією особою[5].

2. Вважаємо рішення судів про звільнення від відбування покарання з випробуванням та призначення покарання нижчого від найнижчої межі неточним у тих випадках, коли у вирокі наявні обставини, що обтяжують покарання, винні не сприяли розкриттю злочину, не примирилися добровільно з потерпілими та не відшкодували завдану шкоду.

3. Видається, що призначення покарання нижчого від найнижчої межі та звільнення від відбування покарання з випробуванням можуть бути застосовані у виняткових випадках – наприклад, вчинення

злочину неповнолітнім вперше, відсутність обставин, що обтяжують покарання та претензій з боку потерпілого, відшкодування завданої злочинцем шкоди тощо.

Література:

1. Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах (кримінальне право України) : 1973-2014 рр. : станом на 20.10.2014 р. / [упорядники: Ю.С. Кононенко, О.М. Сокурєнко]. – Черкаси: Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, 2014. – 306 с.
2. Вирок Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська у справі № 201/4781/14-к від 1 липня 2014 року [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/39530357>
3. Шарапов Р. Д. Преступное насилие / Р.Д. Шарапов. – М.: Юрлитинформ, 2009. – 496 с.
4. Навроцький В.О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посіб. / В.О. Навроцький. – 2-ге вид. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – 512 с.
5. Узагальнення практики застосування звільнення від кримінальної відповідальності та кримінального покарання у 2011 – 2012 роках Жмеринським міськрайонним судом Вінницької області [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://gmm.vn.court.gov.ua/sud0205/analiz/30090>

ЗАХИСТ КОМЕРЦІЙНОЇ ТАЄМНИЦІ СУБ'ЄКТАМИ ГОСПОДАРЮВАННЯ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ

МОВЧАН Анатолій Васильович - доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри господарського та трудового права Інституту права Міжрегіональної академії управління персоналом

УДК 346.545

*В статті розглянуті проблеми захисту
комерційної тайни суб'єктами господарювання
в умовах економічної конкуренції.*

Ключові слова: захист, комерційна таємниця, економічна конкуренція, суб'єкти господарювання, конкурентна розвідка, промислове шпигунство.

Актуальність

У 2014-2015 рр. Україна пережила безпрецедентне поєднання політичної, фінансово-економічної та банківської криз. Конфлікт на сході України разом із накопиченими у попередні роки макроекономічними дисбаланси зруйнували макрофінансову стабільність держави. Серед негативних факторів, що обумовлювали економічні тенденції в зазначений період, були: військові дії на сході України та розрив міжрегіональних зв'язків унаслідок анексії АР Крим; низький зовнішній попит унаслідок гальмування економічного зростання країн – основних торговельних партнерів; заморожені торговельні відносини з Російською Федерацією; стрімка девальвація гривні; зниження купівельної спроможності населення внаслідок зменшення реальних доходів; погіршення фінансових результатів підприємств, звуження кредитної активності, скорочення державного фінансування та високий рівень невизначеності [1].

У цих умовах важливим аспектом забезпечення економічної безпеки України є захист її ринкових позицій і, насамперед, захист набутих можливостей у сфері економічної конкуренції. Безпека країни базується на безпеці її

структурних складових, зокрема на безпеці її суб'єктів господарювання. Для соціально-орієнтованої економіки конкуренція є двигуном прогресу, розвитку та вдосконалення; тому в інтересах держави є необхідність захищати її всіма можливими засобами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Окремі аспекти захисту комерційної таємниці розглядалися в наукових працях Г. Г. Агафонова, С. А. Буришева, В. М. Бутузова, І. О. Воронова, В. Д. Гавловського, В. О. Голубєва, Є. В. Дем'янчук, А. І. Дороніна, З. Б. Живко, І. С. Керницького, М. І. Копитко, В. М. Когута, О. В. Манжая, І. Ю. Нежданова, А. С. Овчинського, В. С. Овчинського, С. С. Овчинського, Ю. Ю. Орлова, В. Л. Ортинського, А. Л. Осипенка, М. М. Перепелиці, М. А. Погорецького, С. Я. Прохорова, Е. В. Рижкова, І. Ф. Хараберюша, Д. М. Цехана, М. М. Цимбалюка, В. В. Шендрика, О. Ю. Шумілова, О. М. Юрченка, Є. М. Яковця та інших вчених.

Разом з тим на науковому рівні механізм захисту комерційної таємниці суб'єктами господарювання в умовах економічної конкуренції досліджено ще не достатньо. Беручи до уваги існування багатьох організаційних і правових проблем захисту комерційної таємниці, стрімкий розвиток сучасних інформаційних та телекомунікаційних технологій, слід відмітити, що зазначені проблеми залишаються актуальними і потребують подальших наукових досліджень.

Формування цілей

Виходячи з актуальності цих проблем, метою статті є дослідження проблем захисту комерційної таємниці в умовах економічної конкуренції.

Виклад основного матеріалу

Згідно з ч. 2 ст. 32 Господарського кодексу України недобросовісною конкуренцією є, зокрема, неправомірне збирання, розголошення та використання комерційної таємниці [2].

Відповідно до Закону України “Про захист від недобросовісної конкуренції” третім видом правопорушень, що визнаються недобросовісною конкуренцією, є неправомірне збирання, розголошення та використання комерційної таємниці (гл. 4). Він включає чотири склади правопорушень: 1) неправомірне збирання комерційної таємниці; 2) розголошення комерційної таємниці; 3) схилення до розголошення комерційної таємниці; 4) неправомірне використання комерційної таємниці [3].

Згідно з ч. 2 ст. 36 Господарського кодексу України, ст. 16 Закону “Про захист від недобросовісної конкуренції” неправомірним збиранням комерційної таємниці вважається добування протиправним способом відомостей, що відповідно до законодавства України становлять комерційну таємницю, якщо це завдало чи могло завдати шкоди суб'єкту господарювання [2; 3].

Це може бути, наприклад, викрадення будь-яким способом відповідних документів або предметів, ознайомлення з ними, їхня покупка або придбання шляхом застосування насильства, заподіяння шкоди або загроз, виготовлення копій документів, аналіз відкритих джерел (рекламних матеріалів, доповідей на конференціях, симпозиумах, виставках тощо), прослуховування телефонних розмов, перлюстрація поштової кореспонденції, візуальне спостереження і підслуховування усних розмов (у тому числі за допомогою застосування спеціальних технічних засобів негласного одержання інформації), фотографування, кіно- або відеозйомка, проникнення до комп'ютерних систем, опитування певних осіб, видавання себе за потенційного клієнта, партнера або інвестора і проведення перего-

ворів, підкуп працівників підприємств-конкурентів [4, с. 576-577].

Згідно з ч. 3 ст. 36 Господарського кодексу України, ст. 17 Закону “Про захист від недобросовісної конкуренції” розголошенням комерційної таємниці є ознайомлення іншої особи без згоди особи, уповноваженої на те, з відомостями, що відповідно до чинного законодавства України становлять комерційну таємницю, особою, якій ці відомості були довірені у встановленому порядку або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків, якщо це завдало чи могло завдати шкоди суб'єкту господарювання [2; 3].

Розголошення комерційної таємниці – діяння (дія або бездіяльність), що порушує закон або договір (у тому числі трудовий) і внаслідок якого комерційна таємниця стає відомою третім особам.

Тобто розголошення комерційної таємниці означає, що особа, яка зобов'язана зберігати відповідну інформацію в таємниці, незаконно (без згоди власника інформації або іншої уповноваженої особи) ознайомлює з нею сторонніх осіб або своєю поведінкою створює умови, які надають можливість стороннім особам ознайомитися з відповідними відомостями [4, с. 578].

Способи розголошення комерційної таємниці можуть бути різними: усно, письмово, із застосуванням засобів зв'язку, передача документів або предметів, повідомлення в засобах масової інформації, наукових статтях, виступах, ознайомлення хоча б однієї сторонньої особи з відповідними документами або предметами, навмисне створення умов для такого ознайомлення, у тому числі шляхом бездіяльності, тощо.

Схиленням до розголошення комерційної таємниці є спонукання особи, якій були довірені у встановленому порядку або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків відомості, що відповідно до законодавства України становлять комерційну таємницю, до розкриття цих відомостей, якщо це завдало чи могло завдати шкоди суб'єкту господарювання (ч. 4 ст. 36 Господарського кодексу, ст. 18 Закону “Про захист від недобросовісної конкуренції”) [2; 3].

Відповідно до ч. 5 ст. 36 Господарського кодексу, ст. 19 Закону “Про захист від недо-

бросовісної конкуренції” неправомірним використанням комерційної таємниці є впровадження у виробництво або врахування під час планування чи здійснення підприємницької діяльності без дозволу уповноваженої на те особи неправомірно добутих відомостей, що становлять відповідно до законодавства України комерційну таємницю [2; 3].

При розгляді справ про вчинення правопорушень у вигляді неправомірного збирання, розкриття та використання комерційної таємниці, у першу чергу необхідно визначити, що являє собою “комерційна таємниця”.

У главі 4 Закону України “Про захист від недобросовісної конкуренції” законодавець використовує такі словосполучення, як “відомості, що відповідно до законодавства України становлять комерційну таємницю” (ст. ст. 16, 18 Закону), “відомості, що відповідно до чинного законодавства України становлять комерційну таємницю” (ст. 17 Закону), “відомості, що становлять відповідно до законодавства України комерційну таємницю” (ст. 19 Закону) [3].

На сьогодні визначення комерційної таємниці дано у ст. 505 Цивільного кодексу України, згідно з якою комерційною таємницею є інформація, яка є секретною в тому розумінні, що вона в цілому чи в певній формі та сукупності її складових є невідомою та не є легкодоступною для осіб, які, звичайно, мають справу з видом інформації, до якого вона належить, у зв'язку з цим має комерційну цінність та була предметом адекватних існуючим обставинам заходів щодо збереження її секретності, вжитих особою, яка законно контролює цю інформацію [5].

Комерційною таємницею можуть бути відомості технічного, організаційного, комерційного, виробничого та іншого характеру, за винятком тих, які відповідно до закону не можуть бути віднесені до комерційної таємниці.

Господарський кодекс України у ст. 162 лише вказує на правомочності суб'єктів господарювання щодо комерційної таємниці, так суб'єкт господарювання, що є володільцем технічної, організаційної або іншої комерційної інформації, має право на захист від незаконного використання цієї інформації третіми особами, за умов, що ця інформація має комерційну цінність у зв'язку з тим, що вона

невідома третім особам і до неї немає вільного доступу інших осіб на законних підставах, а володільць інформації вживає належних заходів до охорони її конфіденційності [2].

Відомості, які не можуть становити комерційну таємницю, визначено у постанові Кабінету Міністрів України № 611 від 9 вересня 1993 року “Про перелік відомостей, що не становлять комерційної таємниці”. Тобто законодавчим критерієм визначення комерційної таємниці можна вважати внесення (або невнесення) Кабінетом Міністрів України відомостей до зазначеного переліку [6].

Кваліфікуючою ознакою відомостей, що містять комерційну таємницю, є можливість завдання матеріальної шкоди підприємству або його діловій репутації. Не обов'язково, щоб розголошення відомостей завдало реальної шкоди. Також законодавчо не встановлено, яким саме інтересам може бути завдано шкоди. Можна припустити, що інтереси підприємства можуть бути порушені внаслідок розголошення цих відомостей, у використанні їх конкурентами з метою одержання певних переваг над іншими суб'єктами господарювання.

У Законі України “Про захист від недобросовісної конкуренції” заборонено “неправомірне” збирання таких відомостей, якщо це завдало чи могло завдати шкоди суб'єкту господарювання. Водночас за законодавством Німеччини, збирання відомостей визнається неправомірним тільки у тому випадку, якщо воно здійснюється “без отримання на це повноважень”, а також “із застосуванням технічних засобів” (копіювальна техніка, фотоапарати, телекамери, пристрої для прослуховування), “через виготовлення точного відображення таємниці” (копії, креслення, передрук, запис на магнітну плівку) або “через виїмку предмету, до якого включено таємницю” [6].

Інформація з обмеженим доступом поділяється відповідно до Закону України “Про інформацію” на конфіденційну, таємну та службову. Конфіденційною є інформація про фізичну особу, а також інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, крім суб'єктів владних повноважень. Конфіденційна інформація може поширюватися за бажанням (згодою) відповідної особи

у визначеному нею порядку відповідно до передбачених нею умов, а також в інших випадках, визначених законом [7].

У різних країнах існують різні підходи щодо визначення того, що є конфіденційною комерційною інформацією, – так, у США захищаються окремі торгові таємниці й ноу-хау; у Німеччині – таємниці фірми. У законодавстві РФ, наприклад, використовуються одночасно декілька паралельних термінів – службова таємниця, комерційна таємниця, ноу-хау, що, на нашу думку, лише ускладнює формування єдиної системи захисту конфіденційної комерційної таємниці.

Одним із найбільш складних питань правового регулювання відносин пов'язаних з конфіденційною інформацією, є питання встановлення рівноваги публічних та приватних інтересів. З одного боку – суспільство та його громадяни мають право знати про те, що може спричинити їм шкоду, обмежити їх права. З іншого боку – суб'єкти господарювання займаються підприємницькою діяльністю в умовах все більш жорсткої конкуренції, яка може здійснюється недобросовісними методами.

Дії суб'єктів господарювання, які спрямовані на отримання чужої конфіденційної інформації, нерідко здійснюються у формі, яка характеризується у законодавстві різних країн як промислове (комерційне) шпигунство. Небезпечність промислового шпигунства почали розуміти в багатьох розвинутих країнах. Наприклад, у Японії 100 % компаній застосовують у своїй діяльності різні засоби захисту від іноземних промислових шпигунів, у США – тільки біля 5 % компаній (хоча за даними Ради по розробці науково-технічної політики при Білому домі щорічні втрати бізнесу США з таких причин складають порядку 100 млрд доларів). Найбільш відомий приклад – формула напою “Coca-Cola”, яка вже більше ніж сто десять років охороняється під суворою заборонаю [8].

У законодавстві про захист економічної конкуренції немає визначення промислового (комерційного) шпигунства, не передбачено також відповідальності за його здійснення. За такі дії передбачено лише кримінальну відповідальність – ст. 231 Кримінального кодексу України.

Під промисловим (комерційним) шпигунством розуміється збір протиправним способом (без згоди власника) за допомогою технічних засобів або без них, відомостей, що відповідно до законодавства України є комерційною таємницею та застосовуються у промисловості (виробництві), якщо це завдало чи могло завдати шкоди суб'єкту господарювання [4].

Перехід національної економіки до ринкових умов господарювання визначив жорсткі умови конкурентного середовища та технологічну неготовність більшості підприємств здійснювати свою діяльність на належному рівні, крім того нестабільність зовнішнього середовища вимагає удосконалення політики бізнесових структур щодо забезпечення стратегічної стійкості.

В умовах глобальної нестабільності значного розповсюдження набуло використання кіберпростору для здійснення конкурентної розвідки та промислового (комерційного) шпигунства. Завдяки високим технологіям шпигувати за чужими промисловими секретами стало набагато простіше, ніж 10–15 років тому. Підприємці швидко засвоїли, що, вивідуючи комерційні секрети, можна оптимізувати процес входження на ринок, потіснити конкурентів, раніше за інших вивести новий товар, заволодіти новими технологіями і суттєво зекономити час і кошти.

Подальший розвиток науково-технічного прогресу, збільшення потоку патентів і жорсткість конкурентної боротьби роблять викрадення чужих комерційних таємниць особливо прибутковою і перспективною справою. Як результат, втрати Німеччини від промислового (комерційного) шпигунства оцінюють у 20 млрд євро щорічно, втрати США – від 100 млрд доларів. Приміром, у 2013 році суд у США засудив до тюремного ув'язнення сімейну пару китайського походження, яка здійснила крадіжку технологій гібридних силових установок у концерну General Motors з метою продажу Китаю для подальшого відтворення в автомобільній промисловості. Їм вдалося скопіювати близько 16 тис. документів і завдати шкоди концерну в розмірі 46 млн доларів [8].

Слід підкреслити, що сучасні ІТ-технології дають можливість на відстані відстежува-

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто проблеми захисту комерційної таємниці суб'єктами господарювання в умовах економічної конкуренції.

SUMMARY

The article deals with the problem of protecting trade secrets entities in the economic competition.

ти діяльність конкурентів, зокрема: сервіс SEMrush дозволяє аналізувати конкурентні сайти, джерела трафіку, ключові слова, за якими конкуренти просуваються в Google; SemanticForge моніторить інформаційне поле і медійну активність конкурентів не тільки в соціальних мережах, а й в онлайн-виданнях, відстежує активність співробітників компанії. Крім того, для конкурентної розвідки використовують хмарні технології, SaaS системи і серверні ферми Google [9].

Колишній агент ЦРУ Едвард Сноуден наглядно показав усьому світу, що сервери багатьох популярних сайтів постійно перебувають під контролем.

Однією з ключових проблем, які в умовах глобалізації інформаційного обміну і широкого впровадження інформаційних технологій у всіх сферах життєдіяльності суспільства постали перед усіма державами світу, є проблема захисту інформації, що обробляється в інформаційно-телекомунікаційних системах.

В умовах жорсткої конкурентної боротьби великі корпорації для захисту конфіденційної інформації застосовують комплексні системи захисту. Зокрема, локалізувати небезпеку можна шляхом встановлення спеціальних захисних екранів і фільтрів на вході в локальну мережу. Найефективніше взагалі не підключати комп'ютери з важливою інформацією ні до локальної, ні до глобальної мережі. Для нових розробок зазвичай використовують комп'ютери, в яких немає технічної можливості вставити флеш-накопичувач, а всередині їх немає жорсткого диску (вони підключені до серверів, розташованих в окремому захищеному приміщенні). Обмін інформацією з іншими користувачами здійснюється за допомогою одного комп'ютера, а робота з кресленнями, програмним кодом тощо – на іншому, не підключеному до мережі Інтернет.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що в умовах економічної конкуренції особливу занепокоєність викликає можливість застосування інформаційних технологій та мож-

ливостей кібернетичного простору для здійснення промислового (комерційного) шпигунства.

Отже, економічна безпека держави в сучасних умовах є важливою складовою забезпечення національної безпеки України і потребує здійснення комплексу заходів організаційно-правового і технічного характеру.

Література

1. Банківська система 2015: виклики та перспективи [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=14741673>.
2. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18, № 19-20, № 21-22. – Ст. 144.
3. Про захист від недобросовісної конкуренції: Закон України від 7 червня 1996 р. № 236/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 36 – С. 164.
4. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 3-тє вид., переробл. та доповн. / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К. ; Атіка, 2003. – 1056 с.
5. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40-44. – Ст. 356.
6. Про перелік відомостей, що не становлять комерційної таємниці : постанова Кабінету Міністрів України № 611 від 9 вересня 1993 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/611-93-п>.
7. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650.
8. Автошпионы заплатились свободой [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.gazeta.ru/auto/2013/05/06_a_5313661.shtml.
9. Биленко Жанна. Как спрятать секреты компаний [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://finance.obozrevatel.com/trends/51746-kak-spryatat-sekretyi-kompanij.htm>.

СПЕЦИФІКА ЕКОЛОГО-ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН ПРИ ПРИПИНЕННІ ПРАВ НА ПРИРОДНІ ОБ'ЄКТИ

КИРЄЄВА Ірина Валеріївна - кандидат юридичних наук, доцент кафедри правового забезпечення господарської діяльності Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 349.6:347.43

Стаття посвячена дослідженню характерних черт еколого-процесуальних відносин, які виникають в процесі припинення прав на природні об'єкти. Проаналізовані загальні риси еколого-процесуальних відносин, розглянуті функції оснований припинення прав на природні об'єкти та їх потенціальне вплив на процесуальні відносини припинення цих прав по відповідним основаниям. Сделан вывод, что порядок припинення прав на природні об'єкти должен адекватно отображать цели и задания конкретных оснований их припинения, рассмотренные сквозь призму целей и заданий природоресурсного законодательства в целом.

Ключові слова: еколого-процесуальні відносини, суб'єктивні права на природні об'єкти, підстави припинення прав на природні об'єкти, порядок припинення прав на природні об'єкти, добровільне припинення прав на природні об'єкти, судовий порядок припинення прав на природні об'єкти.

Постановка проблеми

Екологічні правовідносини, як і будь-які інші правовідносини, врегульовані сукупністю як матеріально-правових, так і процесуально-правових норм, реалізуються через відповідні процесуальні відношення, врегульовані еколого-процесуальними нормами. Матеріально-правові норми, повинні мати процесуальну форму втілення тих наслідків, які виникають при реалізації відповідних підстав виникнення, зміни та припинення екологічних правовідносин, адже „матеріально-правові норми без процесуальних – безсилі” [1, с.60].

Правові норми, що регулюють еколого-процесуальні правовідносини, складають еколого-процесуальну підгалузь права, під якою слід розуміти сукупність правових норм, встановлених або санкціонованих державою і регулюючих однорідні еколого-процесуальні відносини, пов'язані з просторово-територіальним устроєм об'єктів природи, обліком природних ресурсів, плануванням, прогнозуванням, спостереженням та інформуванням у сфері охорони навколишнього природного середовища, розподілом і перерозподілом природних суб'єктів, екологічним контролем, екологічною експертизою, розв'язанням екологічних спорів [2, с.148].

Слід зазначити, що аналіз сучасного стану правового забезпечення еколого-процесуальних відносин дозволяє зробити висновок про недостатньо повне регулювання всіх груп відповідних правовідносин. Так, достатньо повно врегульованим можна вважати процесуальні аспекти здійснення екологічної експертизи – Закон України «Про екологічну експертизу», екологічний аудит – Закон України «Про екологічний аудит». Разом з тим залишаються недостатньо врегульованими інші процесуальні відносини, зокрема, щодо розподілу та перерозподілу природних ресурсів.

Стан дослідження

Еколого-процесуальні відносини неодноразово ставали об'єктом дослідження в роботах А.П. Гетьмана, О.Ю. Пивко, В.М. Одиця та ін. науковців. Проте, основні роботи

у сфері еколого-процесуальних відносин не достатньо розкривають специфіку еколого-процесуальних відносин, що виникають при припиненні прав на природні об'єкти. Еколого-процесуальні відносини повинні реалізувати матеріально-правові норми, якими є підстави припинення відповідних прав на природні об'єкти.

Метою статті є надання загальної характеристики особливостей еколого-процесуальних відносин, що виникають у процесі припинення прав на природні об'єкти.

Виклад основного матеріалу

Серед характерних рис еколого-процесуальних відносин, що одночасно є основними критеріями визначення поняття цих відносин, виділяють:

1) названі відносини регулюються процесуальними нормами екологічного законодавства;

2) мають службовий, допоміжний характер по відношенню щодо екологічних матеріальних правовідносин;

3) складаються для реалізації тих цілей та завдань, які містяться в еколого-матеріальних правовідносинах;

4) за своїм змістом є владовідносинами [3, с.103].

Однак слід зазначити, що процесуальні екологічні правовідносини, які на сьогодні не є достатньо врегульованими, зокрема, ті, що стосуються порядку припинення прав на природні об'єкти, в межах зазначених специфічних рис мають свої особливості, котрі також потребують розгляду.

Екологічні процесуальні правовідносини, за своєю суттю, є відносинами влади [3, с.102]. Важливою умовою виділення системи еколого-процесуальних правовідносин є те, що в якості одного з обов'язкових суб'єктів завжди виступає орган державного управління охорони довкілля [4, с.76-77]. Однак слід зазначити, що не всі норми, які передбачають порядок реалізації підстав припинення прав на природні об'єкти, з необхідністю вказують на наявність у цьому порядку державно-правового елементу.

Проте так чи інакше, підстави припинення зумовлюють присутність держави на

різних етапах припинення прав на природні об'єкти. Це викликано важливістю цього еколого-правового явища для забезпечення прав та законних інтересів як власників конкретних природних об'єктів та природокористувачів, так і інших суб'єктів. Наприклад, смерть власника земельної ділянки за відсутності спадкоємця, хоча ця підстава відображає певну подію, проте саме органи державної влади та місцевого самоврядування ухвалюють рішення про перехід права власності на конкретну земельну ділянку до держави чи територіальної громади. Відчуження земельної ділянки за рішенням власника відбувається без прояву ініціативи з боку представників влади, які в цьому разі виконують певні контрольні повноваження, посвідчуючи правомірність дій щодо такого відчуження, та, в разі порушення порядку та умов цього відчуження, вони можуть визнати його не дійсним.

Виходячи з викладеного, слід зазначити, що те, наскільки великою є присутність влади при припиненні окремих правовідносин власності на природний об'єкт чи природокористування, можуть визначати різноманітні факти. Серед них можна назвати такі:

- конкретна підстава його припинення;

- дії учасників цих правовідносин, тобто наскільки сумлінно вони виконували свої права та обов'язки під час реалізації як самих цих прав, так і під час реалізації відповідної підстави припинення;

- інші обставини, що впливають як на права власників відповідних природних об'єктів чи природокористувачів, так і на права та законні інтереси інших осіб щодо безпечного для життя та здоров'я довкілля.

Принциповим моментом у правовому регулюванні припинення екологічних правовідносин слід вважати повноту нормативно-правового визначення підстав та порядку такого припинення. Службовий характер процесуальних норм по відношенню до матеріальних є головною ознакою, що визначає їх зміст [5, с.14]. Допоміжний, службовий характер названих правовідносин вказує на їх залежність від матеріально-правових підстав припинення правовідносин. Це обумовлює те, що в разі відміни конкретної підстави припинення окремих правовідносин, поря-

док припинення, еколого-процесуальна норма, що обслуговує відповідну підставу припинення, втрачає чинність. Як справедливо підкреслює В.Д.Сорокін, тільки за наявності одночасно матеріальних та процесуальних адміністративно-правових норм можливо виникнення адміністративно-процесуального правовідношення. Відсутність матеріальної норми робить адміністративно-процесуальне відношення безпредметним [6, с.13].

Конкретні підстави припинення прав на природні об'єкти визначають і склад суб'єктів відносин щодо їх припинення. Залежно від того, хто є ініціатором припинення цих прав, суб'єктів у сфері процесуальних відносин з припинення конкретних прав на природні об'єкти можна поділити на дві групи. До першої групи слід віднести осіб, які є уповноваженими на припинення відповідних правовідносин:

1) Уповноважені на припинення прав на природні об'єкти особи, що не були носіями конкретних правомочностей щодо того чи іншого природного об'єкту, що підлягають припиненню. Як правило це уповноважені державні органи, що здійснюють контроль за належним використанням та охороною як окремих природних ресурсів, так і навколишнього природного середовища в цілому.

2) Уповноважені на припинення прав на природні ресурси особи, що безпосередньо виступають носіями цих прав.

До другої групи належать особи, які за конкретних підстав не є ініціаторами припинення належних їм прав та обов'язків у відповідних правовідносинах.

Залежність еколого-процесуальних норм від матеріально-правових є однією з головних умов того, що еколого-процесуальні правовідносини складаються для реалізації тих цілей та завдань, які містяться в екологічних матеріальних відносинах. Для правового регулювання припинення конкретних прав на природні об'єкти цей критерій визначення змісту екологічних процесуальних правовідносин має непересічне значення. Одним з особливо значних характеристик порядку припинення права власності та права користування природними об'єктами повинна бути його повна адекватність конкретним підставам припинення цих прав. Цілі та

завдання підстав припинення прав на природні об'єкти, вочевидь, визначаються функціями конкретної підстави.

Процесуальна діяльність, регламентована еколого-процесуальними нормами, при припиненні конкретних екологічних правовідносин може бути обумовлена як обставинами позитивного характеру, так і негативного [7, с.14]. Негативні обставини, що обумовлюють виникнення процесуальних відносин з припинення конкретних прав на природні об'єкти, є підставами припинення матеріальних екологічних правовідносин; основою цих підстав є протиправна поведінка суб'єктів цих правовідносин. Позитивні обставини – це певні події або активна правомірна поведінка суб'єктів окремих прав на природні об'єкти, що, відповідно до закону, є підставами припинення відповідних правовідносин. Кожен еколого-процесуальний порядок припинення повинен бути регламентований з урахуванням відповідних підстав припинення цих правовідносин.

Тобто залежно від характеру тих чи інших підстав припинення права на природний об'єкт визначається характер і відповідних еколого-процесуальних правовідносин, для яких такі підстави виступають у ролі підстав виникнення. Так, Н.І.Краснов та І.А.Іконницькая визначають, що процесуальні норми, які регулюють порядок вилучення земель для державних та суспільних потреб, мають двоякий характер. Це проявляється у тому, що по відношенню до суб'єкта, в якого відповідна земельна ділянка вилучається, вони мають правоприпиняючий характер; а по відношенню до суб'єкта, якому ця ділянка надається, – правонаділяючий характер. Процесуальні норми, що передбачають вилучення землі як санкцію за порушення правил користування нею, мають правоохоронний характер [7, с.67].

Більшість підстав припинення відносин з реалізації прав на природні об'єкти можливо розподілити за ознакою примусовості на примусові і добровільні, окрім підстав, пов'язаних з припиненням існування суб'єкта чи об'єкта конкретних правовідносин, які є подіями. Основною функцією підстав, пов'язаних з добровільним припиненням відповідних правовідносин, є право-

припиняюча; а метою – відповідно, надання правомочним суб'єктам можливості самостійно розпоряджатися належними їм правами на природні об'єкти в межах, встановлених законом. Таким чином, еколого-процесуальні норми, що встановлюють порядок добровільного припинення конкретних прав, певним чином схожі на цивільно-правові, оскільки пов'язані з реалізацією суб'єктами належних їм прав щодо конкретних природних об'єктів; однак вони повинні також характеризуватися й своєю еколого-правовою спрямованістю. Тобто еколого-процесуальні норми при добровільному припиненні конкретних прав на природні об'єкти повинні забезпечувати можливість врахування інтересів і природокористувача (або власника природного об'єкту), і набувача права на природний об'єкт, і публічні інтереси держави, що виступає представником прав та законних інтересів українського народу. Це розкривається у певних обмеженнях, наприклад, які встановлені щодо заборони передачі земель сільськогосподарського призначення у власність іноземним громадянам, особам без громадянства, іноземним юридичним особам та іноземним державам (ч. 4 ст. 22 ЗК).

Що стосується деяких примусових підстав припинення як еколого-матеріальних норм, то, окрім правоприминаючої, характерної і для будь-яких інших підстав, коло цих функцій значно ширше, це – і стимулююча функція, і охоронна, і попереджувально-превентивна, і функція покарання. Виходячи з названих функцій, цілями та завданнями підстав примусового припинення конкретних прав внаслідок порушення носіїв прав на природні об'єкти своїх обов'язків є: припинення протиправних дій, що стали підставою такого припинення; покарання осіб, що допустили таке порушення; стимулювання належного виконання суб'єктами права власності на природні ресурси та природокористувачами своїх обов'язків; попередження їх порушення як з боку конкретного суб'єкта, так і з боку інших „потенційних порушників” тощо.

Висновки

Виходячи з таких цілей, уявляється,

що порядок припинення прав на природні об'єкти повинен враховувати інтереси порушника, протиправна поведінка якого стала підставою припинення його прав на відповідний природний об'єкт, адже цілі та завдання припинення будь-яких природоресурсних правовідносин повинні враховувати права та законні інтереси всіх членів суспільства. Це може проявлятися в тому, що при будь-якому примусовому припиненні прав на землю, надра чи інші природні ресурси, слід надавати як можливість добровільно погодитися з таким припиненням, так одночасно й право в будь-якому разі оскаржити рішення про примусове припинення відповідних прав. Тобто уявляється, що примусове припинення прав на природні об'єкти повинно мати судовий порядок розгляду в тому випадку, коли користувач або власник природного об'єкта не погоджується на ініціативу уповноважених органів щодо припинення відповідних відносин при наявності примусових підстав, вказаних законом.

Виходячи з викладеного, можна зробити висновок, що порядок припинення конкретних прав на природні об'єкти повинен адекватно відображати цілі та завдання конкретних підстав їх припинення (які розкривають функції цих підстав), розглянуті крізь призму цілей та завдань природоресурсного законодавства в цілому.

Також дослідження потребують конкретні процесуальні механізми припинення права природокористування за окремих підстав, наприклад, процесуальний механізм припинення права водокористування у зв'язку з виникненням першочергової необхідності задоволення питних та господарсько-побутових потреб населення тощо.

Література

1. Заєць О. Правове забезпечення земельної реформи / О. Заєць // Право України. – 2000. – №9. – с.59-61.
2. Гетьман А.П. Поняття та система еколого-процесуального права України / А.П.Гетьман // Харків: Вісник академії правових наук України. – 1996. – №5. – с.143-149.
3. Гетьман А. П. О понятии экологических процессуальных правоотношений /- А. П. Гетьман, О. Ю. Пивко. // Новое полиу-

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню характерних рис еколого-процесуальних відносин, що виникають в процесі припинення прав на природні об'єкти. Проаналізовано загальні риси еколого-процесуальних відносин, розглянуто функції підстав припинення прав на природні об'єкти та їх потенційний вплив на процесуальні відносини з припинення цих прав за відповідними підставами. Зроблено висновок, що порядок припинення конкретних прав на природні об'єкти повинен адекватно відображати цілі та завдання конкретних підстав їх припинення, розглянуті крізь призму цілей та завдань природоресурсного законодавства в цілому.

ико-правовое мышление и реализация правовой реформы : сб. научных трудов. – К. : УМК ВО, 1991. – С. 98–104.

4. Гетьман А.П. Правовая характеристика субъектов эколого-процесуальных правоотношений // А.П. Гетьман / Проблемы совершенствования законодательства Украины и практики его применения : Межрегиональная научная конференция молодых ученых и соискателей : Харьков. – 1991. – С.76-77.

5. Гетьман А. П. Проблемы совершенствования и систематизации экологических процессуальных норм / А. П. Гетьман., В. М. Одинець // Актуальные проблемы правовой реформы : сб. научных трудов. – К. : УМК ВО, 1990. – С. 11–14.

6. Сорокин В. Д. Административно-процесуальные отношения / В. Д. Сорокин // Изд-во Ленинградского ун-та, 1968. – 73 с.

7. Краснов Н.И., Иконницкая И.А. Процессуальные вопросы советского земельного права // Н.И. Краснов, И.А. Иконницкая / Изд-во: Наука, 1975. – 150с.

Кирєєва І. В. Специфіка еколого-процесуальних правовідносин при припиненні прав на природні об'єкти

Анотація: Стаття присвячена дослідженню характерних рис еколого-процесуальних відносин, що виникають у процесі припинен-

ня прав на природні об'єкти, взаємозв'язку процесуальних норм з матеріальними. Актуальність дослідження обумовлена недосконалістю регулювання деяких груп еколого-процесуальних правовідносин. Так, залишаються недостатньо врегульованими процесуальні відносини щодо розподілу та перерозподілу природних ресурсів. Метою дослідження є надання загальної характеристики особливостей еколого-процесуальних відносин, що виникають у процесі припинення прав на природні об'єкти. У роботі проаналізовані загальні риси еколого-процесуальних відносин, встановлено їх особливості при припиненні прав на природні об'єкти. Розглянуто функції підстав припинення прав на природні об'єкти, та їх потенційний вплив на процесуальні відносини з припинення цих прав за відповідними підставами. Встановлено, що те, наскільки великою є присутність влади при припиненні окремих правовідносин власності на природний об'єкт чи природокористування, можуть визначати різноманітні факти. Серед них можна назвати такі: конкретна підстава припинення; дії учасників цих правовідносин, тобто наскільки сумлінно вони виконували свої права та обов'язки під час реалізації прав, а також під час реалізації відповідної підстави припинення прав; інші обставини, що впливають як на права власників відповідних природних об'єктів чи природокористувачів, так і на права та законні інтереси інших осіб щодо безпечного для життя та здоров'я довкілля. Запропоновано законодавчо встановити, що примусове припинення прав на природні об'єкти повинно мати судовий порядок розгляду в тому випадку, коли користувач або власник природного об'єкту не погоджується на ініціативу уповноважених органів щодо припинення відповідних відносин при наявності примусових підстав, вказаних законом. Зроблено висновок, що порядок припинення конкретних прав на природні об'єкти повинен адекватно відображати цілі та завдання конкретних підстав їх припинення (які розкривають функції цих підстав), розглянуті крізь призму цілей та завдань природоресурсного законодавства в цілому.

СУДОВО-ЕКОНОМІЧНА ЕКСПЕРТИЗА ПРАВОПОРУШЕНЬ У РЕСТОРАННОМУ ГОСПОДАРСТВІ

ЄВДОКІМЕНКО Світлана Вікторівна - кандидат юридичних наук, судовий експерт з питань економічних досліджень, директор ДП «Харківській науково-дослідний та проектний інститут землеустрою»

УДК : [340.69 : 65.012.16] (477)

На основе исследований определено, что деятельность в сфере ресторанного хозяйства связана с участием большого количества материально-ответственных лиц в получении, хранении, производстве и реализации продовольственных товаров и кулинарной продукции (основная часть которой весового характера) и получении денежной выручки от физических и юридических лиц. Все это, включая разнообразие наименований кулинарной продукции и рецептур ее изготовления, создает условия для разворовывания, краж и других правонарушений, для предотвращения которых необходимо глубокое знание особенностей организации работы, бухгалтерского учета в данной сфере хозяйствования.

Ключові слова: діяльність у сфері ресторанного господарства, норми витрати продовольчої сировини, організація виробництва кулінарної продукції, продаж кулінарної продукції, види економічних правопорушень у сфері ресторанного господарства.

Метою статті є визначення специфіки організації діяльності у сфері ресторанного господарства для виявлення економічних злочинів.

Виклад основного матеріалу

Згідно із Методичними рекомендаціями щодо впровадження національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку у сфері громадського харчування і побутових послуг, гармонізованих з міжнародними стандартами, до суб'єктів громадського харчування відносяться [1]: заклади (підприємства) гро-

мадського харчування; структурні підрозділи (виробничі підрозділи; буфети, кіоски, кафе; магазини кулінарних виробів; дрібно-роздрібна торговельна мережа). У свою чергу, виробничі підрозділи можна поділити на кухні у закладах громадського харчування та/або у таких його окремих підрозділах, як буфети, кафе; кондитерські цехи; самостійні цехи з виробництва напівфабрикатів. Визначені суб'єкти громадського харчування, як свідчить практика підприємницької діяльності, можуть діяти як виробничі підрозділи закладів (підприємств) громадського харчування або як самостійні юридичні особи. Таким чином, сфера господарської діяльності громадського харчування охоплює підприємства, призначені для виробництва, продажу та організації споживання кулінарної продукції.

Згідно із змінами, внесеними у 2006 році термін «громадське харчування» в усіх відмінках замінений терміном «ресторанне господарство» [2]. Основні вимоги щодо роботи суб'єктів господарської діяльності (закладів, підприємств) усіх форм власності, що здійснюють діяльність на території України у сфері ресторанного господарства регламентуються Правилами роботи закладів (підприємств) ресторанного господарства [3].

Відповідно п. 1.5 розділу 1 цих Правил заклади (підприємства) ресторанного господарства поділяються за типами на: фабрики-кухні, фабрики заготівельні, ресторани, бари, кафе, їдальні, закусочні, буфети, магазини кулінарних виробів, кафетерії, а ресторани

та бари – також на класи: перший, вищий, люкс. Вибір типу закладу (підприємства) ресторанного господарства та класу ресторану або бару здійснюється суб'єктом господарської діяльності самостійно з урахуванням вимог законодавства України [3, 4]. Суб'єкти підприємницької діяльності у сфері ресторанного господарства для заняття торговельною діяльністю можуть мати також дрібнороздрібну торговельну мережу [3, п.1.5].

Правила також встановлюють обов'язкові вимоги до організації виробництва та продажу продукції, деякі з них: наявність відповідних ліцензій на роздрібну торгівлю алкогольними напоями та тютюновими виробами; узгодження відкриття закладу ресторанного господарства з органами місцевого самоврядування та іншими органами та установами; наявність «Правил роботи закладів (підприємств) ресторанного господарства», журналу реєстрації перевірок; додержання технологічних режимів виробництва продукції, визначених нормативною документацією (збірниками рецепту страв, кулінарних, борошняних кондитерських і булочних виробів, затвердженими в установленому порядку, державними стандартами, технічними умовами, а також Санітарними правилами); наявність дозволу органів державної санітарно-епідеміологічної служби на продаж продукції за межами закладів (підприємств); наявність посвідчень про якість на кожен партію продукції, яка продається поза торговельною зоною; застосування реєстраторів розрахункових операцій (електронного контрольно-касового апарату, контрольно-касового реєстратору, комп'ютерно-касової системи тощо), або зареєстрованих у встановленому порядку розрахункових книжок; наявність меню і прейскуранту за підписами керівника, бухгалтера та матеріально – відповідальних осіб (завідувач виробництва, бригадир, буфетник, бармен тощо) і печатки суб'єкта господарської діяльності; забезпечення лабораторного контролю зразків сировини та готової продукції.

Згідно з п. 2.7 розділу 2 Правил, у випадку якщо продукція може нанести шкоди життю або здоров'ю споживача, суб'єкт господарської діяльності зобов'язаний негайно припинити її продаж і виробництво до усу-

нення цих причин. У випадку, якщо причини, які можуть зашкодити здоров'ю людини, неможливо усунути, суб'єкт господарської діяльності зобов'язаний вилючити з обігу неякісну та небезпечну продукцію, відкликати її від споживачів. Виробник зобов'язаний відшкодувати у повному обсязі завдані споживачам збитки, пов'язані з відкликанням продукції.

Серед використовуваних видів діяльності до сфери ресторанного господарства можуть бути віднесені, згідно з Класифікацією видів економічної діяльності (далі КВЕД – ДК 009:2010) розділ 10 – виробництво кулінарної продукції, яке розподілене за видами виготовленої продукції: виробництво м'ясних, рибних продуктів, перероблення фруктів та овочів, виробництво олії та жирів, молочних продуктів та інших харчових продуктів. Виробництво може здійснюватися за власний рахунок, а також на користь третіх осіб, наприклад приватний забій худоби. Переробними вважаються підприємства, які продають власну продукцію у власному магазині (наприклад, хлібопекарні, кондитерські, ковбасні лавки тощо). Приготування їжі для негайного споживання на місці їх виготовлення відноситься до розділу 56, який включає діяльність з обслуговування їжею та напоями, які споживають на місці у традиційних ресторанах, ресторанах самообслуговування або швидкого обслуговування, що працюють як постійно, так і тимчасово, з наданням місць для сидіння або без їх надання.

Крім вказаного, можуть бути використані окремі види діяльності з розділу 47, який включає перепродаж (продаж без перероблення) нових або вживаних товарів для особистого споживання або домашнього користування переважно населенню, який здійснюють магазини, торгові центри, кіоски, намети, компанії поштового замовлення (у т.ч. у мережі Інтернет), рознощики і вуличні торговці, споживчі кооперативи тощо.

Роздрібну торгівлю класифікують насамперед за типом місця торгівлі: у магазинах та поза магазинами. Роздрібна торгівля в магазинах у подальшому розподіляється на спеціалізовану та неспеціалізовану роздрібну торгівлю. Торгівля поза магазинами деталізована за формами торгівлі, такими як роздрібна

торгівля з лотків і на ринках та за поштовим замовленням або через мережу Інтернет, шляхом доставки «від порога до порога», за допомогою торгових автоматів тощо [5].

Для цілей проведення судово-економічної експертизи діяльності закладів (підприємств) ресторанного господарства (у сфері громадського харчування) важливу роль відіграє дослідження особливостей бухгалтерського обліку цього виду діяльності.

Підставою для бухгалтерського обліку господарських операцій є первинні документи, форми і перелік яких визначаються нормативними актами України. Умови ведення бухгалтерського обліку на рахунках, у реєстрах синтетичного і аналітичного обліку передбачені відповідно до Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій та Інструкції про його застосування [7]. Згідно з Методикою, суб'єкти малого підприємства у сфері ресторанного господарства та побутових послуг можуть використовувати спрощену форму бухгалтерського обліку відповідно до Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 25 «Фінансовий звіт суб'єкта малого підприємства». Поряд із цим, листом Мінекономіки «Щодо застосування документів, якими регулюється робота закладів (підприємств) громадського харчування» та листом Держсанепідслужби України «Про використання нормативних документів та збірників рецептур страв» [8 – 10] передбачено при виготовленні продукції власного виробництва, додержання норм витрат сировини, втрат під час кулінарного оброблення, визначених нормативними документами.

Також у п.1.5 розділу 1 Методики передбачено додержання норм технологічних карт на фірмові страви і вироби, державних стандартів, технічних умов тощо. Однак, наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про внесення змін до Правил роботи закладів (підприємств) ресторанного господарства у пп. 2.2 визначено: «Суб'єкти господарювання можуть самостійно розробляти фірмові страви та вироби. Технологічна документація на фірмові страви та вироби складається у довільній формі та затверджується керівником суб'єкта господарювання у сфері ресторанного господарства» [11].

Бухгалтерський облік у сфері ресторанного господарства з використанням національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку поділяється (на підставі Методики) на: облік товарів у коморі; облік товарів і сировини на виробництві; облік товарів у буфетах і дрібнороздрібній торговельній мережі; облік товарів і сировини в кондитерських цехах та у самостійних цехах з виробництва напівфабрикатів; облік реалізації товарів; інвентаризацію товарів і сировини; облік доходів і фінансових результатів; облік собівартості товарів і витрат [1, 4].

Організація системи документування руху продовольчої сировини, закупного товару, кулінарних виробів та напівфабрикатів, іншої продукції власного виробництва у коморі, на виробництві та у пунктах продажу передбачає низку заходів.

Облік товарів у коморі закладів (підприємств) у натуральному вираженні за найменуванням, кількістю і обліковими цінами на картках кількісно-сумового обліку або в товарній книзі комірника. При цьому, на дату балансу запаси товарів відображають у бухгалтерському обліку і звітності за найменшою з двох оцінок: первісною вартістю і чистою вартістю реалізації. Товари у закладах (на підприємствах) обліковують у місцях зберігання у натурально-вартісному вираженні, а в бухгалтерії – у вартісному.

Облікова ціна товарів, рівень націнки і ціна продажу визначаються підприємством самостійно і обумовлюються в наказі про облікову політику підприємства. Обліковою ціною товарів у коморах закладів (підприємств) може бути первісна вартість або ціна продажу. Якщо заклад (підприємство) реалізує страви та напівфабрикати через структурні підрозділи та іншим підприємствам і для формування ціни продажу використовує єдиний рівень націнок, то в такому випадку облік товарів у коморах ведуть за цінами продажу. Облік товарів у коморі за первісною вартістю закладу (підприємства) ведуть за умови, що реалізація продукції і товарів у структурних підрозділах підприємства здійснюється за ціною продажу, до складу якої включено різні рівні націнки.

Для оприбуткування вантажів, перевезених автомобільним транспортом, суб'єкт

господарювання у сфері ресторанного господарства застосовує товарно-транспортну накладну. Підставою для списання товарно-матеріальних цінностей закладом (підприємством), що здійснив їх відпуск, для оприбуткування їх підприємством-одержувачем і для дозволу на вивіз з території підприємства-постачальника, а також для їх складського, оперативного і бухгалтерського обліку є накладна на відпуск товарно-матеріальних цінностей. Прибутковим документом є також і закупівельний акт. Усі прибуткові та видаткові документи матеріально відповідальні особи здають до бухгалтерії разом з товарним звітом, в якому відображено рух товарів і тари в коморі за звітний період.

Товарні звіти здаються до бухгалтерії щодня або не менше ніж один раз на три дні. Товарний звіт складається у двох примірниках: перший примірник з документами, що додаються до нього, здається до бухгалтерії, другий залишається в матеріально відповідальній особі. Обидва примірники підписуються матеріально відповідальною особою. В умовах автоматизованого обліку прибуткові та видаткові документи, що свідчать про рух товарів в коморі, можуть здаватися до бухгалтерії за реєстром, на підставі якого складається товарний звіт на комп'ютері. Після закінчення місяця або на дату інвентаризації за даними карток (книг) кількісно-сумового обліку складається відомість про залишки товарів на складі (у коморі). Згідно з вимогами облікової політики підприємства облік товарів ведеться за обліковими цінами [1, п. 2.1 с. 6-8; 3].

Товари і сировину на виробництві обліковують матеріально відповідальні особи: завідувач виробництва або бригада матеріально відповідальних осіб. До складу бригади можуть входити завідувач виробництва (шеф-кухар), його заступник, кухарі, помічник кухаря, роздавальниці, контролери-касири та інші працівники.

Сировину оприбутковують на підставі накладної на відпуск товарів з комори, товарно-транспортної накладної та інших документів. Оприбуткування здійснюють за кількістю і вартістю. Добова потреба у сировині визначається на підставі плану-меню. План-меню є підставою для складання меню для споживачів і вимоги до комори на одержання сировини.

вачів і вимоги до комори на одержання сировини.

Страви з кухні відпускаються споживачам за умови наявності касових чеків, жетонів, талонів-абонементів, що підтверджують оплату виробів. За одним касовим чеком (талоном, абонементам) можна відпустити декілька страв (скомплектованих обідів). Касові чеки в момент їх приймання в роздавальні від відвідувачів і офіціантів сортують за видами страв і використовують для складання акта про реалізацію готових виробів кухні за готівку. Акт про реалізацію і відпуск виробів кухні використовується в закладах (на підприємствах), де форма розрахунку зі споживачами дозволяє одержати дані про реалізацію виробів кухні за найменуваннями, кількістю та їх вартістю. Реалізовані й відпущені вироби кухні групуються в акті за найменуваннями виробів, які реалізовані за готівку і відпущені структурним підрозділам. Акт про реалізацію і відпуск виробів кухні складається завідувачем виробництва і є додатком до звіту завідувача про рух продуктів на кухні. Якщо форма розрахунків із споживачами не дозволяє одержати дані про реалізацію виробів кухні за найменуваннями, кількістю та їх вартістю, то в закладах (на підприємствах) використовують акт про продаж і відпуск виробів кухні.

Відпуск готових виробів у роздавальню, якщо вона відокремлена від основного виробництва, оформлюють денними забірними листами, які використовуються для оформлення відпуску виробів кухні в буфети, дрібнороздрібну торговельну мережу. Денні забірні листи у закладі (на підприємстві) оформлюються у двох примірниках щодня окремо на кожну матеріально відповідальну особу. Бланки забірних листів нумеруються і видаються в бухгалтерії кожній матеріально відповідальній особі після того, як вона ставить особистий підпис у спеціальному журналі. Після закінчення робочого дня підбиваються підсумки натуральних показників і визначається вартість відпущеної продукції за кожним забірним листом. У забірному листі також відображається повернення нереалізованої продукції на виробництво. Матеріально відповідальні особи дрібнороздрібної торговельної мережі після реалізації першої

партії готових виробів повинні здати виручку до каси підприємства за прибутковим ордером, у якому зазначається номер денного забірної листа.

Відпуск готових виробів іншим підприємствам оформлюється накладними на відпуск товарно-матеріальних цінностей. Перші примірники денних забірних листів і накладних матеріально відповідальні особи буфетів та іншої торговельної мережі здають разом з товарним звітом до бухгалтерії підприємства, а другі примірники здають завідувачі виробництва разом із звітом про рух продуктів по кухні. У разі коли обслуговують ювілейні свята, банкети та інші спеціальні замовлення, відпуск готових виробів оформлюють випискою замовлення-рахунка за окремим меню.

Відпуск страв працівникам закладів (підприємств) здійснюється відповідно до меню на відпуск продуктів працівникам закладу (підприємства) із зазначенням загальної кількості страв і згідно з кількістю працюючих у цей день. Щодня завідувач виробництва звітує перед бухгалтерією за реалізовану продукцію і відпущені товари та витрачання сировини на виробництві. Прибуткова частина звіту заповнюється згідно з даними прибуткових документів на одержання товарів і сировини з комори, а також від постачальників за обліковими цінами виробництва. Видаткова частина звіту заповнюється згідно з даними документів про відпуск і реалізацію готових виробів: актами про реалізацію за готівку, денними забірними листами, меню на відпуск харчування за безготівковим розрахунком, актами на псування, накладними на повернення товарів до комори та іншими первинними документами.

Акт про реалізацію і відпуск виробів кухні за готівку містить інформацію щодо обсягів реалізації за готівку за видами. Загальна сума реалізованої продукції у звіті повинна збігатися з показниками реалізації в касовому апараті. У меню на відпуск харчування за безготівковим розрахунком вказується вартість реалізованої продукції в цінах реалізації. У накладних, забірних листах відпуск готової продукції підрозділам підприємства відображають за цінами продажу і в облікових цінах виробництва, з якого відпущено про-

дукцію. Облік товарів і сировини у виробництві ведуть за цінами продажу в грошовому вираженні (за сумою) щодо кожної матеріально відповідальної особи. Товари і сировину оприбутковують матеріально відповідальні особи за масою брутто (масою необробленої сировини), напівфабрикати - за масою нетто. Оприбуткування товарів і сировини, а також списання реалізованих готових виробів з-під звіту матеріально відповідальних осіб здійснюється за обліковими цінами сировини. Облікові ціни сировини проставляються в калькуляційних картах. Відповідно до облікових цін контролюється списання вартості використаної сировини у виробництві. Якщо облікові ціни комори і виробництва не збігаються, то у разі надходження сировини у виробництво в накладній зазначають обидва види облікових цін і вартість сировини за ними [1, п. 2.2 с. 11-13; 4].

Роботу кондитерських цехів регламентують щоденним плановим завданням з випуску товарів у натуральному виразі. Завідувач кондитерського цеху (кондитер) складає наряд-замовлення на виготовлення кондитерських та інших виробів, затверджується керівником підприємства. Відпуск товарів і сировини здійснюється з дозволу керівника підприємства і оформлюється накладною на відпуск товару з комори. Наряд-замовлення є підставою для відпуску товарів і сировини з комори і виписується у трьох примірниках. Перший примірник передається завідувачу кондитерського цеху (кондитеру) для виконання замовлення, другий залишається в бухгалтерії для контролю за рухом товарів і сировини, третій примірник є підставою для розрахунку заробітної плати. Крім основної сировини, за окремою накладною з комори одержують необхідну кількість спецій, барвників, есенцій та іншої допоміжної сировини. У кондитерських цехах, які складаються з декількох бригад або декількох матеріально відповідальних осіб, для одержання товарів і сировини з комори для цеху складають зведений наряд-замовлення. Передачу готових виробів з цеху до комори (експедиції) оформлюють денним забірним листом або накладною. Матеріально відповідальні особи щодня складають звіт про рух готових виробів у кондитерських та інших цехах, який з

прибутковими та видатковими документами подають до бухгалтерії.

Залишки незавершеного виробництва в кондитерських цехах, як правило, відсутні. Допускаються залишки допоміжної сировини (барвники, есенції тощо), які вказують у звіті окремо за кожним видом після підсумку готових виробів. Бухгалтерія перевіряє відповідність витрачання допоміжної сировини встановленим нормам. Списання сировини, що використана на виготовлення кондитерських виробів, здійснюється за фактичними затратами, які не перевищують установлених норм. Для виявлення відхилень фактичного витрачання товарів і сировини від установлених норм щодо фактично виготовлених виробів бухгалтерія складає контрольний розрахунок витрат продуктів за нормами рецептур на випущені вироби. Загальний залишок товарів і сировини в кондитерському цеху повинен відповідати сумі залишків готових виробів у звіті про рух готових виробів у кондитерських та інших цехах [1, п. 2.4 с. 17-19].

Облікова документація у самостійних цехах з виробництва напівфабрикатів по деяким видах продукції має незначні відмінності від раніше розглянутих. У цехах, де виготовляються дрібнокускові (вагові) та порційні напівфабрикати, основна і допоміжна сировина списується відповідно до норм, які передбачаються чинною нормативно-технічною документацією. Щодня складається накопичувальна відомість відпуску товарів і сировини за даними видаткових документів (накладна, забірні листи тощо). На зворотному боці відомості здійснюється розрахунок витрат допоміжної сировини відповідно до норм, передбачених нормативно-технічною документацією на фактично відпущені цехом товари. Шляхом порівняння фактичних витрат сировини з нормативними її витратами встановлюється відхилення (економія або перевитрати сировини). Такі відхилення виявляються під час інвентаризації залишків товарів і сировини і відображаються у звіті про рух продуктів у виробництві і контрольному розрахунку витрат продуктів за нормами рецептур на виготовлені вироби. Відпуск напівфабрикатів до комори (експедиції) оформлюється накладними або денними забірними листами [1, п. 2.5 с. 20-21].

Реалізація товарів у закладах (на підприємствах) сфери ресторанного господарства здійснюється через буфети, магазини кулінарних виробів, дрібнороздрібну торговельну мережу. Реалізація товарів у таких структурних підрозділах здійснюється за готівку з обов'язковим використанням реєстраторів розрахункових операцій. Відповідальність за збереження грошових коштів, товарів кухні несуть матеріально відповідальні особи, а саме: буфетники, продавці або бригади продавців. Надходження товарів до буфетів і дрібнороздрібної торговельної мережі оформлюють накладними, продукцію кухні – денними забірними листами або накладними. Передача товарів і продукції від однієї матеріально відповідальної особи до іншої при їх змінній роботі оформлюється актом про передачу товару і тари під час зміни матеріально відповідальної особи, який складається у трьох примірниках (перший примірник залишається в особі, що передає товари, другий – в особі, що одержує товари, а третій примірник передається до бухгалтерії разом із звітом). Матеріально відповідальні особи буфетів, магазинів кулінарних виробів, дрібнороздрібної торговельної мережі складають товарний звіт, який разом з прибутковими і видатковими документами подають до бухгалтерії в установлений термін [1, п. 2.3 с. 15].

Специфіка досліджуваної сфери діяльності, що передбачає продаж населенню кулінарної продукції – готових до вживання страв, кулінарних виробів та напівфабрикатів, визначає коло правопорушень, серед яких:

- недоважування по видах кулінарної продукції, за рахунок порушення норм витрати сировини, рецептур страв, кулінарних виробів і кулінарних напівфабрикатів;
- недобір страв, кулінарних виробів і кулінарних напівфабрикатів (у кількісному вираженні за найменуваннями, наприклад, подання меншої кількості найменувань страв за великим замовленням клієнта);
- продаж страв, кулінарних виробів і кулінарних напівфабрикатів за завищеними цінами;
- виставлення на продаж кулінарної продукції з простроченим терміном реалізації;

– продаж необлікованого та неякісного товару;

– збільшення вартості замовлення клієнта шляхом додавання у рахунок на сплату блюд, що не замовлялися;

– порушення рецептури виготовлення готових блюд, напівфабрикатів, кондитерських виробів, хлібобулочної продукції тощо, для створення необлікованих надлишків харчової сировини;

– необґрунтоване перевищення норм витрат харчової сировини.

Виявлення схожих правопорушень здійснюється методами судової бухгалтерії, зокрема, методами документальної перевірки:

– перевірки первісної бухгалтерської документації, облікових реєстрів, їх звіряння для виявлення невідповідностей і підробок у записах, вивчення первісних документів на предмет відповідності їх законодавчим і нормативним актам в сфері ресторанного господарства;

– застосування методу контрольної перевірки – контрольної закупки для виявлення відхилень страв (виробів) від норм витрат харчової сировини, рецептур виготовлення готових блюд, норм відпуску блюд (виробів), інвентаризації харчових продуктів (харчової сировини), напівфабрикатів, готових виробів на складах закладів (підприємств) ресторанного господарства;

– інвентаризація каси для звірки облікових даних і грошових готівкових коштів у контрольно-касовому апараті і даних на паперовій контрольній стрічці;

– співставлення показників електронного лічильника.

Заходи виявлення ознак правопорушень у процесі збуту харчової продукції населенню доповнюються загальними методами розслідування з виявлення правопорушень щодо придбання харчової сировини, готової харчової продукції і напоїв у споживачів. Окрім наведеного дослідження, під час проведення судово-економічної експертизи діяльності підприємств ресторанного господарства вивчаються умови організації їх роботи, серед яких можуть бути: наявність ліцензії та сертифікатів на торгівлю алкогольними напоями і п'ююновими; наявність скарг населення (клієнтів), з наступною перевіркою їх обґрун-

тованості з питань кримінального характеру; наявність цінників, меню, прейскурантів; наявність простроченої харчової продукції за результатами інвентаризації (контрольної перевірки); дотримання технологічних режимів виробництва продукції, з фіксацією відхилень і висновками про наслідки для якості готової продукції (напівфабрикатів); наявність касових чеків, розрахункових квитанцій; наявність усіх дозвільних документів на відкриття закладу (підприємства) ресторанного господарства. Встановлені правопорушення в діяльності підприємства ресторанного господарства можуть бути класифіковані як адміністративні правопорушення чи кримінальні злочини у сфері обслуговування населення.

Висновки

Таким чином, сфера господарської діяльності ресторанного господарства охоплює підприємства, призначені для виробництва, продажу та організації споживання продовольчих товарів та кулінарної продукції. Організація системи документування руху продовольчої сировини, закупного товару, кулінарних виробів та напівфабрикатів, іншої продукції власного виробництва у коморі, на виробництві та у пунктах продажу передбачає низку заходів у процесі дослідження яких виявляються джерела правопорушень.

На підставі проведеного дослідження особливостей роботи закладів (підприємств) ресторанного господарства та документообігу на всіх етапах діяльності, визначено основні можливості здійснення розкрадань, що створює умови для повноцінного розкриття економічних злочинів у даній сфері господарювання.

Література

1. Методичні рекомендації щодо впровадження національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку у сфері громадського харчування і побутових послуг, гармонізованих з міжнародними стандартами, затвердженими Наказом Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України-№ 157 від 17 червня 2003 р. Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://www.uazakon.com/big/text451/pg1.htm>

АНОТАЦІЯ

На підставі досліджень визначено, що діяльність у сфері ресторанного господарства пов'язана з участю великої кількості матеріально-відповідальних осіб в одержанні, зберіганні, виробництві і збуті продовольчих товарів та кулінарної продукції (основна частина якої вагового характеру) та отриманні грошової виручки від фізичних та юридичних осіб. Все це, включаючи різноманітність найменувань кулінарної продукції та рецептур її виготовлення, створює передумови до розкрадань, крадіжок та інших правопорушень, для запобігання яких вимагається досконале знання особливостей організації роботи, бухгалтерського обліку у даній сфері господарювання.

2. Про внесення змін до деяких наказів, затверджено наказом Міністерства економіки України від 09.10.2006 р. № 309. Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1174-06>.

3. Правила роботи закладів (підприємств) ресторанного господарства, затверджені Наказом Міністерства економіки з питань європейської інтеграції України 24.07.2002 р. № 219, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 20 серпня 2002 р. за № 680/6968(зі змінами). – Х. : ООО «Конус», 2013. – С. 33-39.

4. Петрова І.А. Експертиза продукції підприємств ресторанного господарства при розкритті економічних злочинів : монографія / І.А. Петрова, О.В. Загуменна, В.В. Яременко. – Х. : НікаНова, 2011. – 352 с.

5. Класифікація видів економічної діяльності (КВЕД) (ДК 009:2010) (із змінами та доповненнями). Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://www.kved.com.ua/>.

6. Сайт: http://evrovektor.com/Ukraine_viznes|jurist|kveb-2014-ukraina|

7. План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій та Інструкції про його застосування, затверджений наказом Міністерства фінансів України від 30.11.1999р. № 291. Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/z0892-99>.

SUMMARY

The area of economic activity of the restaurant business covers the enterprises intended for the production, sale and organization of consumption of food and culinary products. Organization of the system of documenting the motion of raw food, purchase of goods, culinary products and semi-finished products, other products of own production in the safe, at the place of production and at points of sale involves a number of measures, where the sources of crime are revealed within the process of research.

Based on the studies the author has determined that the activity in the restaurant business is related to the participation of a large number of financially responsible persons in receipt, storage, production and sale of food and culinary products (the main part of which is of the weight character) and getting the cash earnings from individuals and legal entities. All this, including a variety of names of culinary products and recipes of their production, creates the prerequisites to embezzlement, thefts and other offences, to avoid which it is required to have a thorough knowledge of the organization of work, accounting in this field of business.

8. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 25 «Фінансовий звіт суб'єкта малого підприємництва», затверджений наказом Міністерства фінансів України від 25.02.2000 р. № 39. Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0161-00>.

9. Щодо застосування документів, якими регламентується робота закладів (підприємств) громадського харчування : лист Мінекономіки від 19.06.2006 р. № 91-23/233.

10. Про використання нормативних документів та збірників рецептур страв : лист Держсанепідслужби України від 10.11.2014 р. № 04.03-11-9689/17-16,2347-14.

11. Про внесення змін до Правил роботи закладів (підприємств) ресторанного господарства та визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства економіки України від 25 вересня 2000 року № 210, затверджений наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 20.05.2015 р. № 509. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0650-15>.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВЧИНЕННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ПРАВОЧИНІВ

**ВОЛИНЕЦЬ Тетяна Володимирівна - кандидат юридичних наук, доцент
кафедри господарського права та процесу Львівської комерційної академії
УДК: 347.145**

Стаття посвячена дослідженню питання здійснення електронних правових угод з допомогою інформаційно-телекомунікаційних систем. Досліджено правовий статус осіб електронної комерції. Виділено особливості електронних правових угод.

Ключові слова: електронний правочин, електронна комерція, електронне повідомлення, суб'єкт електронної комерції.

Актуальність нашого дослідження полягає у тому, що залучення електронних технологій до нових та сучасних сфер життя людини, зокрема до електронної комерції та електронної торгівлі надає реальну можливість у вчиненні особою певних дій, які спрямовані на набуття, зміну чи припинення цивільних прав та обов'язків. Сучасні інформаційно-телекомунікаційні системи дають змогу фізичним та юридичним особам вільно вступати у цивільні правовідносини шляхом вчинення електронних правочинів.

Постановка проблеми

З появою та удосконаленням сучасних інформаційно-телекомунікаційних систем, які стали доступними для широкого кола людей, виникла можливість вчинення особою за допомогою таких систем дій, які б спрямовувалися на набуття, зміну та припинення цивільних прав та обов'язків. За допомогою таких систем суб'єкти електронної комерції вільно вступають у цивільні правовідносини шляхом укладення електронних правочинів.

Метою даної статті є дослідження вчинення правочину в електронній формі, а також встановлення обмежень щодо вчинення такого правочину.

Стан дослідження

Визначення та вчинення електронного правочину досліджували фахівці права, зокрема: Н. Блажівська, Ю. Борисова, В. Харчук та інші.

Виклад основних положень

У науці цивільного права останніми десятиріччями багато уваги приділялося визначенню поняття електронного правочину.

На сьогодні національне законодавство закріпило визначення електронного правочину. Так, відповідно до п. 7 ст. 3 Закону України «Про електронну комерцію» електронний правочин – це дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків, здійснена з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем [1]. З даного визначення випливає саме за допомогою яких засобів електронного зв'язку він може вчинятися.

Згідно із Законом України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах», телекомунікаційна система – це сукупність технічних і програмних засобів, призначених для обміну інформацією шляхом передавання, випромінювання або приймання її у вигляді сигналів,

знаків, звуків, рухомих або нерухомих зображень чи в інший спосіб [2].

Даним законом запроваджено правові вимоги та механізми дистанційного укладення й виконання правочинів із застосуванням електронних інформаційно-комунікаційних засобів і технологій, що дало можливість гарантувати законність, прозорість та достовірність таких операцій та, у свою чергу, прискорить інтеграційні процеси у світовий інформаційний простір.

Відповідно до закону можна пояснити поняття електронної комерції – це відносини, які виникають між суб'єктами дистанційно, тобто дані особи мають право вчиняти будь-які правочини за допомогою електронних засобів.

Однак, законодавство дає вичерпний перелік правочинів, які не можна вчиняти у електронній формі, якщо:

а) законом встановлено спеціальний порядок переходу права власності або предметом правочину є об'єкти, вилучені з цивільного обороту або обмежені в цивільному обороті відповідно до законодавства;

б) однією зі сторін є фізична особа, яка не зареєстрована як фізична особа – підприємець та реалізує або пропонує до реалізації товари, виконує роботи, надає послуги з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем;

в) стороною правочину є орган державної влади або орган місцевого самоврядування в частині виконання ним функцій держави або місцевого самоврядування;

г) правочин підлягає нотаріальному посвідченню або державній реєстрації відповідно до законодавства;

д) вчинення правочину регулює сімейні правовідносини;

е) правочин стосується грального бізнесу;

є) виконання зобов'язання забезпечується особою, яка уклала договір поруки або іншої форми майнового забезпечення, за умови, що така особа діє в цілях, що виходять за межі її господарської діяльності чи незалежної професійної діяльності [1].

На нашу думку, вищезгаданий перелік правочинів, які заборонено вчиняти у письмовій формі, слід доповнити п.:

ж) правочини укладаються на суму, що перевищує 100 мінімальних заробітних плат.

А також слід встановити обмеження щодо вчинення електронних правочинів малолітніми, неповнолітніми, обмежено дієздатними та недієздатними особами.

Обмеження також стосуються вчинення електронного правочину іноземцем, особою без громадянства та іноземною юридичною особою. Такі особи можуть застосовувати електронну комерцію в частині реалізації ними товарів, виконання робіт, надання послуг тільки на території України.

Донедавна у науці цивільного права поняття електронного правочину обмежувалося можливістю здійснення особою свого волевиявлення виключно за допомогою мережі Інтернет.

Цивільне законодавство електронну форму правочину ототожнює з письмовою формою [3]. Підтвердженням цього є ст. 205 Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ), у якій зазначено, що правочин може вчинятися усно або в письмовій (електронній) формі. Сторони мають право обирати форму правочину, якщо інше не встановлено законом. Правочин вважається таким, що вчинений у письмовій формі, якщо його зміст зафіксований в одному або кількох документах (у тому числі електронних), у листах, телеграмах, якими обмінялися сторони, а також якщо воля сторін виражена за допомогою телетайпного, електронного або іншого технічного засобу зв'язку [3]. Однак, у теорії цивільного права з даного приводу є неоднозначні думки.

Так, Т. Бобко, досліджуючи проблему правового регулювання письмової форми правочинів, які укладені за допомогою технічних засобів зв'язку, зазначає: «Зрозуміло, що ні про яку письмову форму в звичайному розумінні... не йдеться, оскільки застосовуються інші способи фіксації волі та її доведення до іншої сторони» [4; с. 113].

На думку А. Чучковської, «еволюція носія письмової форми не призводить до виникнення нової форми поряд із письмовою» [5; с. 9-10]. Аналогічну думку вис-

ловила І. Спасибо-Фатєєва: «віднесення правочинів, вчинених за допомогою електронних засобів зв'язку, до письмових слід розуміти як подання інформації (змісту правочину) на інших носіях, аніж папір, однак із фіксацією волі (думки, намірів) сторін через логічно упорядковані знаки» [6; с. 32]. Такої ж позиції дотримується і О. Гудзь: «Текст електронних правочинів також може викладатися за допомогою писемності, загальновідомих умовних знаків, які розташовуються у певному порядку» [7; с. 36].

Вищенаведені позиції науковців свідчать про те, що у більшості науковців і законодавця збігаються думки щодо отождолення письмової і електронної форми правочинів.

Законодавством врегульовано питання як саме повинні вчинятися електронні правочини. Згідно зі ст. 10 ЗУ «Про електронну комерцію» електронні правочини вчиняються на основі відповідних пропозицій (оферт). Електронний правочин в електронній комерції укладається шляхом пропонування та акцептування оферти сторонами правочину.

Інформування майбутніх покупців щодо товарів, робіт, послуг здійснюється шляхом рекламування та надсилання комерційних електронних повідомлень, які поширюються за згодою особи, якій такі повідомлення адресовані.

Комерційне електронне повідомлення має відповідати таким вимогам:

- чітко ідентифікуватися як таке;
- особа, від імені якої надсилається комерційне електронне повідомлення, зобов'язана забезпечити прямий, простий доступ осіб, яким воно адресовано;
- комерційні електронні повідомлення щодо знижок, премій, заохочувальних подарунків тощо мають чітко ідентифікуватися як такі, а умови їх отримання мають бути доступними та викладатися у спосіб, що унеможливає двозначне розуміння, а також відповідати вимогам законодавства про рекламу;
- інформація про вартість товару, роботи, послуги повинна містити відомості щодо включення податків у її розрахунок

та, у разі доставки товару, – інформацію про вартість доставки [1].

Покупець повинен отримати підтвердження вчинення електронного правочину у формі електронного документа, квитанції, чека, квитантка або іншого документа у момент вчинення правочину або у момент виконання продавцем обов'язку передати покупцеві товар.

Підтвердження вчинення електронного правочину повинно містити такі відомості:

- умови і порядок обміну (повернення) товару або відмови від виконання роботи чи надання послуги;
- найменування продавця, його місцезнаходження та порядок прийняття претензії щодо товару, роботи, послуги;
- гарантійні зобов'язання та інформація про інші послуги, пов'язані з утриманням чи ремонтом товару або з виконанням роботи чи наданням послуги;
- порядок розірвання договору, якщо строк його дії не визначено [1].

Свобода вчинення електронних правочинів та однаковість юридичної сили електронних правочинів та правочинів, укладених в іншій формі, передбаченій законодавством є одними з основних принципів правового регулювання у сфері електронної комерції.

Правочин не може бути визнано недійсним у зв'язку з його вчиненням в електронній формі, якщо інше не передбачено законом.

Якщо для провадження діяльності з розповсюдження певних товарів, виконання робіт чи надання послуг законом передбачено обов'язковість отримання ліцензії, суб'єкт електронної комерції може здійснювати реалізацію таких товарів, робіт, послуг виключно з моменту отримання ліцензії на провадження відповідного виду діяльності.

Однією з вимог, додержання якої є необхідним для чинності електронного правочину, є визначення правового статусу покупця та продавця, тобто суб'єкта електронної комерції. Дана вимога встановлена ч. 2 ст. 203 ЦКУ встановлює, що особи повинні мати необхідний обсяг цивільної дієздатності для вчинення правочину [3].

Закон чітко розмежує правовий статус продавця та покупця.

А також визначає перелік інформації, яку продавець повинен повідомляти про себе, зокрема:

- повне найменування юридичної особи або прізвище, ім'я, по батькові фізичної особи-підприємця;
- місцезнаходження юридичної особи або місце реєстрації та місце фактичного проживання фізичної особи-підприємця;
- адреса електронної пошти та/або адреса інтернет-магазину;
- ідентифікаційний код для юридичної особи або реєстраційний номер облікової картки платника податків для фізичної особи-підприємця;
- відомості про ліцензію, якщо господарська діяльність підлягає ліцензуванню;
- щодо включення податків у розрахунок вартості товару, роботи, послуги та, у разі доставки товару, – інформація про вартість доставки;
- інші відомості, що відповідно до законодавства підлягають оприлюдненню [1].

Розкриття цих відомостей дозволяє покупцям перевірити в електронних реєстрах реальність існування продавця та переконатись у його надійності.

Продавець під час вчинення електронного правочину зобов'язаний забезпечити повну відповідність предмета його кількісним та якісним характеристикам. Продавець має право вимагати від покупця лише ті відомості, які потрібні для укладення електронного правочину.

Щодо правового статусу покупця, то його права та обов'язки визначаються законодавством про захист прав споживачів.

Покупець товарів, робіт, послуг у сфері електронної комерції за обсягом своїх прав та обов'язків прирівнюється до споживача у разі укладення договору поза торговельними або офісними приміщеннями.

По суті, це підштовхує продавців до розробки повноцінної оферти та розміщення її на сторінці інтернет-магазину.

Даним законом прирівняно електронний правочин за правовими наслідками до правочину, укладеному в письмовій формі.

Покупець (замовник, споживач) товарів, робіт, послуг у сфері електронної комерції, який приймає (акцептує) пропозицію іншої сторони щодо укладення електронного договору, зобов'язаний повідомити про себе інформацію, необхідну для його укладення.

Електронний правочин, укладений шляхом обміну електронними повідомленнями, підписаний за допомогою електронного підпису, електронного цифрового підпису або іншим аналогом власноручного підпису, за своїми правовими наслідками прирівнюється до укладеного у простій письмовій формі, визначеній Цивільним кодексом України.

Характеристика даних правочинів дозволяє зробити певні висновки. На законодавчому рівні прирівняли покупців у звичайних магазинах до покупців в Інтернет – магазинах, що дозволяє відчувати себе більш захищеними.

Законом встановлено, що правочини не можуть бути визнані недійсними виключно на тій підставі, що вони були укладені за допомогою використання електронних засобів, якщо інше не передбачено законом. Також передбачено, що електронні документи, що стосуються укладення електронного правочину, можуть подаватись сторонами як докази до суду. Це дає змогу захистити порушене право у суді та додає сторонам більше впевненості в укладенні таких правочинів.

Висновки

Отже, з наведеного вище можна виокремити особливості електронних правочинів:

1. Вчиняються за допомогою інформаційно-телекомунікаційних систем;
2. Чітко визначений правовий статус суб'єктів електронної комерції;
3. Обумовлені швидкістю вчинення;
4. Правові наслідки даного правочину прирівняні до правових наслідків правочинів, вчинених у іншій формі.

На сьогоднішньому етапі розвитку ринкової економіки електронні правочини займають вагомe місце серед правочинів у цивільних відносин. Отже, з подальшим розвитком засобів електронного зв'язку роль електронних правочинів тільки зрос-

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню питання вчинення електронних правочинів за допомогою інформаційно-телекомунікаційних систем. Досліджено правовий статус суб'єктів електронної комерції. Виокремлено особливості електронних правочинів.

SUMMARY

The article is sanctified to research of question of feasibility of electronic legal transactions by means of the electronic systems. Legal status is investigational person of electronic commerce. The features of electronic legal transactions are distinguished.

татиме. З одного боку, законодавець дозволяє вчинення правочинів в електронній формі, з іншого – встановлює обмеження для їх укладення.

Прийняття Закону наблизило національне законодавство до європейських стандартів у сфері електронної торгівлі.

Література

1. Закон України «Про електронну комерцію» від 03.09.2015 №675-19. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/675-19>.

2. Закон України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» від 19.04.2014 №80/94-вр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/80/94-%D0%B2%D1%80>.

3. Цивільний кодекс України. Редакція від 19.02.2016 №435-15. [Електронний ре-

сурс]. – Режим доступу <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

4. Бобко Т. Письмова форма правочинів: проблеми законодавчого регулювання2. / Т. Бобко // Право України. – 2007. – №11. – Ст. 110-114.

5. Чучковська А. Форма господарських договорів, що вчиняються через мережі електрозв'язку, зокрема через Інтернет / А. Чучковська // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – №12. – Ст. 8-11.

6. Спасибо-Фатєєва І. Актуальні питання форми правочинів (теоретико10. практичний аспект) / І. Спасибо-Фатєєва // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – №8. – Ст. 31-35.

7. Гудзь О. Еволюція форм правочинів: від усної – до «електронної» / О. Гудзь // Юридичний журнал. – 2006. – №1. – Ст. 32-37.11.

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН

НАЗИМКО Олена Вікторівна - викладач кафедри загальноправових дисциплін Донецького юридичного інституту МВС України, кандидат юридичних наук

УДК 351.83 (477)

У даній статті автор представляє, розглядає та аналізує міжнародно-правові стандарти регулювання трудових відносин відповідно до основних галузевих джерел міжнародного права Організації Об'єднаних Націй та Міжнародної організації праці. Автор зосереджується на основоположних проблемах, пов'язаних із здійсненням людиною права на працю; виявляє базові історичні тенденції встановлення міжнародно-правових стандартів регулювання трудових відносин та вирішення історичного завдання із остаточного звільнення людської особистості та її праці; доходить висновку про відповідність міжнародно-правових стандартів регулювання трудових відносин універсальним загальновизнаним правам людини.

Ключові слова: міжнародне право, трудове право, стандарт, трудові відносини.

Актуальність

Трудові відносини становлять невід'ємну та надзвичайно важливу складову соціального та правового буття як окремої людини, так і цілого суспільства, народу, країни, світового співтовариства. Процес осмисленої, вільної, корисної фізичної та інтелектуальної праці, а також, безумовно, результати такої праці здійснюють неочінене матеріальне, соціально-комунікативне та духовно-ціннісне відтворення людини і громадянина.

Постановка проблеми

Сфера трудових відносин протягом майже цілого століття є предметом належного

та неухильного нормативно-правового регулювання відповідно до норм як національного, так і міжнародного права. У наш час міжнародно-правові стандарти регулювання трудових відносин, завдяки зусиллям певних міжнародних урядових організацій та вчених-правників, продовжують удосконалюватися в дусі їхньої подальшої загальної гуманізації, демократизації, предметно-нормативної конкретизації.

Цивілізований, прогресивний, правовий та гуманний підхід до вирішення широкого комплексу проблем, пов'язаних із питаннями праці, відповідність національної теорії та практики регулювання трудових відносин міжнародно-правовим стандартам є ознакою правової, соціально-орієнтованої та демократичної держави, в якій забезпечується рівність відповідних соціальних можливостей для всіх громадян, повага до прав та інтересів особистості, верховенство закону.

В універсальних джерелах міжнародного права, зокрема в ч.1 ст.62 Статуту ООН, міститься положення про всебічне заохочення до здійснення наукових досліджень в економічній, соціальній, культурній, освітній сфері, сфері охорони здоров'я та інших подібних сферах. Безпосереднім проявом усіх зазначених сфер є відповідні міжнародно-правові стандарти регулювання трудових відносин.

Дослідження міжнародно-правових стандартів регулювання трудових відносин надасть українським вченим-правни-

кам можливість досягнути ці стандарти, здійснити їхній змістовно-нормативний та соціально-ціннісний аналіз, розробляти та вносити законотворчі пропозиції із реформування вітчизняного трудового законодавства, розробляти та представляти власні комплексні проекти нових міжнародних рекомендацій, конвенцій, інших джерел міжнародного права або вносити проекти поправок до відповідних діючих міжнародно-правових актів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

До проблем міжнародного трудового права звертались такі вчені, як Є.М. Аметистов, В. В. Єршов, Є. А. Єршова, А. Б. Канунніков, І. Я. Кисельов, О. Ю. Ковалюк, А. А. Пастухова, Ф.А. Цесарський та інші фахівці. Разом із тим тема міжнародно-правових стандартів правового регулювання трудових відносин залишається майже не дослідженою, що вимагає активізації наукових пошуків за даним напрямом.

У зв'язку із цим, **метою** даної статті є розгляд та аналіз змісту міжнародно-правових стандартів регулювання трудових відносин відповідно до основних галузевих джерел міжнародного права Організації Об'єднаних Націй та Міжнародної організації праці.

Виклад основного матеріалу

В умовах соціальних катаклізмів та викликів ХХ століття, які були пов'язані із вимогами мільйонів людей по всьому світі щодо забезпечення їм права на працю, гідних умов здійснення праці, всебічного захисту прав трудящих, отримання достатньої винагороди за виконану працю, міжнародне співтовариство (в особі урядів держав) вжило усіх необхідних зусиль нормативно-правового, інституційного та соціального характеру для встановлення як рекомендаційних, так і обов'язкових стандартів регулювання трудових відносин в кожному суспільстві, в кожній державі, у випадку будь-якої правової або соціальної колізії в трудових відносинах, щодо будь-якого загального або спеціалізованого

предметно-матеріального чи морального аспекту, пов'язаного із трудовими відносинами.

Розвиток та кодифікація норм міжнародного права у сфері трудових відносин розпочалися після завершення Першої світової війни в рамках правової діяльності таких міжнародних урядових організацій як Ліга Націй та Міжнародна організація праці (надалі – МОП). Після завершення Другої світової війни і на теперішній час міжнародно-правове регулювання трудових відносин здійснюється в рамках Організації Об'єднаних Націй (надалі - ООН) та тієї ж самої МОП, яка є спеціалізованою міжнародною організацією ООН.

У Преамбулі до Статуту МОП зазначається важливість стандартів міжнародно-правового регулювання трудових відносин, виходячи із нагальної та назрілої історичної необхідності: «Принимая во внимание, что существуют условия труда, влекущие за собой несправедливость, нужду и лишения для большого числа людей, что порождает недовольство, которое подвергает опасности мир и согласие во всем мире; и принимая во внимание срочную необходимость улучшения этих условий путем, например: регламентации рабочего времени, включая установление максимального рабочего дня и рабочей недели; регламентации набора рабочей силы; борьбы с безработицей; гарантии заработной платы, обеспечивающей удовлетворительные условия жизни; защиты рабочих от болезней, профессиональных заболеваний и от несчастных случаев на производстве; защиты детей, подростков и женщин; пенсий по старости и инвалидности; защиты интересов трудящихся, занятых за границей; признания принципа равной заработной платы за равный труд; признания принципа профсоюзной свободы; организации профессионального и технического обучения и других мероприятий» [1].

Сучасну міжнародно-правову базу, відповідно до якої здійснюється регулювання сфери трудових відносин, становлять кілька сотень (!) міжнародно-правових актів МОП та ООН як обов'язкового, так і рекомендаційного характеру. Ці численні дже-

рела міжнародного права, тобто конвенції, пакти та рекомендації, умовно прийнято вважати Міжнародним кодексом з питань праці.

Загальний огляд різноманітних численних джерел права у сфері трудових відносин дозволяє виділити наступні предметні групи питань, які підлягають регулюванню: 1) основоположні права людини та принципи у сфері праці: а) рівне право на працю для кожної людини; б) право вільно обирати вид праці або зайняття (включно із рівним і вільним доступом до державної та іншої служби); в) сувора заборона на використання рабської та примусової праці; г) право на захист від безробіття; г) сувора заборона дискримінації в рамках трудових відносин та ринку праці на основі раси, статі, кольору шкіри, релігійної належності, матеріального становища, соціального походження тощо; д) право на відпочинок від праці (вихідні, відпустки тощо); 2) умови здійснення праці: а) право на гідні, гуманні, безпечні для життя, здоров'я (запобігання нещасним випадкам, дотримання правил безпеки, недопущення виробничого травматизму, додержання санітарно-гігієнічних та інших норм) та моралі умови праці; 3) норми щодо тривалості робочого дня та тривалості робочого тижня; 4) право на гідний рівень винагороди за виконану працю; 5) стандарти прийому на роботу та звільнення з неї; 6) норми щодо допустимих та недопустимих об'ємів трудового, зокрема фізичного навантаження на людину; 7) норми та стандарти щодо допустимого та недопустимого поведіння із специфічними, вразливими гендерними, віковим категоріями населення в рамках здійснення трудових відносин та ринку праці: а) норми щодо використання та оплати праці дітей/неповнолітніх, жінок, людей похилого віку та інвалідів; 8) соціальні стандарти в рамках сфери трудових відносин: а) охорона та захист материнства; б) компенсація за нещасних (травматичних) випадків; в) компенсація у випадку професійних захворювань; г) пенсійне забезпечення відповідно до трудового стажу та інших чинників; 9) взаємовідносини між працівниками та роботодавцями: а) укладення трудових угод; б)

врегулювання трудових спорів; в) співробітництво між працівниками та роботодавцями; 10) громадсько-правова діяльність працівників: а) захист власних прав та інтересів; б) створення професійних спілок та профспілкових федерацій/конфедерацій національного та міжнародного масштабу; в) законне право на страйк; 11) державна політика в галузі забезпечення зайнятості; 12) питання професійної підготовки працівників: а) підвищення кваліфікації та перекваліфікація працівників; б) отримання професійної, в тому числі вищої професійної освіти, зокрема без відриву від виробництва; 13) створення та реформування відповідного законодавства у сфері трудових відносин; 14) державні інституції з інспекції праці та захисту прав працівників; 15) матеріально-побутове забезпечення потреб працівників: а) житлове забезпечення робітників/працівників; б) сфера обслуговування робітників/працівників.

Однак із численних джерел міжнародного права МОП та ООН як загального, так і спеціального характеру, слід особливо виділити такі джерела права, які містять норми та положення щодо регулювання деяких *основоположних питань у сфері трудових відносин*: Статут МОП від 28 червня 1919 року (зі змінами, які вносилися до нього та набували чинності в період від 1922 до 1953 рр.), Конвенція про рабство від 25 вересня 1926 року із змінами, внесеними Протоколом від 7 грудня 1953 року, Конвенція про примусову чи обов'язкову працю N 29 від 28 червня 1930 року, Декларація щодо цілей та задач Міжнародної організації праці від (Філадельфійська декларація МОП) від 10 травня 1944 року, Статут ООН від 26 червня 1945 року, Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року, Конвенція про захист заробітної плати N 95 від 1 липня 1949 року, Додаткова конвенція про скасування рабства, работоргівлі і інститутів і звичаїв, подібних до рабства від 7 вересня 1956 року, Конвенція про скасування примусової праці N 105 від 25 червня 1957 року, Конвенція про дискримінацію в галузі праці та занять N 111 від 25 червня 1958 року, Рекомендація щодо консультацій та співробітництва між держав-

ною владою та організаціями підприємців і працівників у галузевому та в національному масштабі N 113 від 20 червня 1960 року, Конвенція про політику в галузі зайнятості N 122 від 9 липня 1964 року, Рекомендація щодо політики в галузі зайнятості N 122 (на додаток до останньої однойменної конвенції) від 9 липня 1964 року, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 року, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року, Конвенція про мінімальний вік для прийому на роботу N 138 від 26 червня 1973 року, Рекомендація щодо мінімального віку для приймання на роботу N 146 (на додаток до останньої однойменної конвенції) від 26 червня 1973 року, Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18 грудня 1979 року, Рекомендація щодо політики в галузі зайнятості N 169 від 26 червня 1984 року, Декларація МОП основних принципів та прав у світі праці від 18 червня 1998 року, Конвенція про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці N 182 від 17 червня 1999 року, Рекомендація щодо заборони та негайних дій з ліквідації найгірших форм дитячої праці N 190 (на додаток до останньої однойменної конвенції) від 17 червня 1999 року.

Надзвичайно важливим видається зазначити, що на сьогоднішній день *міжнародно-правові стандарти регулювання трудових відносин є похідними від загальноновизнаних основоположних, зокрема соціально-економічних прав і свобод людини і громадянина; також ці стандарти відтворюють зафіксовані в джерелах міжнародного права загальносвітові цілі та принципи соціально-економічного та гуманітарного розвитку.* Тому недаремно п. а) Декларації щодо цілей та задач Міжнародної організації праці зазначає, що «праця не є товаром» [2]. Це, таким чином, означає, що праця формує відповідне право вільної людини, зумовлене її нагальною життєвою необхідністю.

Основоположні соціально-економічні права людини та громадянина змістовно викладені у ст. 25 Загальної декларації прав людини від 10 грудня 1948 року:

«1. Кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї, і право на забезпечення в разі безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, старості чи іншого випадку втрати засобів до існування через незалежні від неї обставини» [3]. Отримання усіх вказаних соціальних та матеріальних благ неможливо без здійснення права на працю та застосування відповідних механізмів регулювання трудових відносин.

Також Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року, відповідно до ст. 23, чітко визначає основоположне право людини на працю в цілому, а також відповідні, супутні йому права та соціальні можливості: «1. Кожна людина має право на працю, на вільний вибір роботи, на справедливі і сприятливі умови праці та на захист від безробіття. 2. Кожна людина, без будь-якої дискримінації, має право на рівну оплату за рівну працю. 3. Кожний працюючий має право на справедливу і задовільну винагороду, яка забезпечує гідне життя існування, її самої та її сім'ї і яка в разі необхідності доповнюється іншими засобами соціального забезпечення. 4. Кожна людина має право створювати професійні спілки і входити до професійних спілок для захисту своїх інтересів» [3].

Право людини на працю підтверджується і у п.1 ст. 6 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 року: «1. Держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають право на працю, що включає право кожної людини дістати можливість заробляти собі на життя працею, яку вона вільно обирає або на яку вона вільно погоджується, і зроблять належні кроки до забезпечення цього права» [4].

Закріпивши беззаперечне право на вільну працю в якості атрибуту вільної та рівноправної особистості, міжнародне право, відповідно до ст. 24 Загальної декларації прав людини від 10 грудня 1948 року, так само захищає і право людини на відпочинок і дозвілля: «Кожна людина має право

на відпочинок і дозвілля, включаючи право на розумне обмеження робочого дня та на оплачувану періодичну відпустку» [3].

Відповідно до статті 55 Статуту ООН, у якій спостерігається зазначений безпосередній зв'язок між міжнародно-правовими стандартами регулювання трудових відносин та основоположними законами та цілями людського розвитку, міжнародне співтовариство в особі ООН сприяє: «а) ПОВЫШЕНИЮ УРОВНЯ ЖИЗНИ, ПОЛНОЙ ЗАНЯТОСТИ НАСЕЛЕНИЯ И УСЛОВИЯМ ЭКОНОМИЧЕСКОГО И СОЦИАЛЬНОГО ПРОГРЕССА И РАЗВИТИЯ (курсів мій. – Авт.); б) Разрешению международных проблем в области экономической, социальной, здравоохранения и подобных проблем; международному сотрудничеству в области культуры и образования; в) Всеобщему уважению и соблюдению прав человека и основных свобод для всех, без различия расы, пола, языка и религии (до цих прав та свобод відносяться і широкий комплекс прав у сфері трудових відносин. – Авт.)» [5].

Першим етапом на шляху до встановлення зазначених загальноновизнаних демократичних стандартів міжнародно-правового регулювання трудових відносин, результати якого, у свою чергу, неможливо сприймати у відриві від змісту основоположних прав і свобод людини, стало обмеження, а потім і скасування рабства, примусової та обов'язкової праці.

Так, у Конвенції про рабство від 25 вересня 1926 року із змінами, внесеними Протоколом від 7 грудня 1953 року, надається визначення рабства, яке цілковито суперечить основоположному праву людини на особисту свободу та недоторканність: «1. Рабство есть состояние или положение человека, над которым осуществляются атрибуты права собственности (зокрема і атрибути права власності на процес та результати праці такої людини. – Авт.) или некоторые из них» [6].

Стрімкий розвиток норм національного права різних суверенних держав, а також норм міжнародного права протягом всього ХХ століття остаточно закріпив свободу та недоторканність особистості кожної людини, скасувавши, таким чином, ставлення до людини та її робочої сили як до предмету

власності з боку інших людей. Вивільнення людини означає і вивільнення її праці.

Так, ст. 4 Загальної декларації прав людини від 10 грудня 1948 року зазначає: «Ніхто не повинен бути в рабстві або у підневільному стані; рабство і работоргівля забороняються в усіх їх видах» [3]. В Преамбулі Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 року визнається, що ідеал вільної людини є передумовою реалізації нею її інших невід'ємних прав та свобод: «Визнаючи, що згідно з Загальною декларацією прав людини ідеал вільної людської особи, вільної від страху та нужди (слід додати і від рабства та поневолення. – Авт.), можна здійснити, тільки якщо будуть створені такі умови, за яких кожен може користуватися своїми економічними, соціальними (права у сфері трудових відносин є проявом економічних та соціальних прав. – Авт.) і культурними та політичними правами» [4]. Положення ч. 1, 2, 3 ст. 8 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року доповнили норми Загальної декларації прав людини від 10 грудня 1948 року, додавши норми про заборону та скасування рабства, примусової та обов'язкової праці: «1. Нікого не можуть, держати в рабстві: рабство і работоргівля забороняються в усіх їх видах. 2. Нікого не можуть держати в підневільному стані. 3.- а) Нікого не можуть приневолювати до примусової чи обов'язкової праці» [7].

Ст. 1 Конвенції про скасування примусової праці N 105 від 25 червня 1957 року суттєво обмежила низку можливостей та причин, які б виправдовували застосування примусової та обов'язкової праці, які містилися у Конвенції про примусову чи обов'язкову працю N 29 від 28 червня 1930 року: «Кожний член Міжнародної організації праці, який ратифікує цю Конвенцію, зобов'язується скасувати примусову або обов'язкову працю і не вдаватися до будь-якої її форми: а) як засобу політичного впливу чи виховання або як засобу покарання за наявність чи за висловлювання політичних поглядів, чи ідеологічних переконань, протилежних устаєленій політичній, соціальній, чи економічній системі; б)

як метод мобілізації і використання робочої сили для потреб економічного розвитку; - в) як засіб підтримання трудової дисципліни; г) як засіб покарання за участь у страйках; д) як захід дискримінації за ознаками расової, соціальної і національної приналежності чи віросповідання» [8]. Заборона застосування примусової праці в якості «методу мобілізації і використання робочої сили для потреб економічного розвитку», відповідно до процитованого щойно п. б ст. 1 Конвенції про скасування примусової праці N 105 від 25 червня 1957 року, скасовує положення п. а), б) та с) ст. 9 Конвенції про примусову чи обов'язкову працю N 29 від 28 червня 1930 року, які передбачають: «За винятком випадків, щодо яких стаття 10 цієї Конвенції передбачає інше, орган влади, який має право притягати до примусової чи обов'язкової праці, зобов'язаний, перш ніж дозволити застосування цієї форми праці переконатися в тому, що: а) служба чи робота, які повинні бути виконані, становлять прямий і важливий інтерес для колективу, який їй має їх виконувати; б) ця служба чи робота є потрібною тепер чи найближчим часом; с) було неможливо дістати добровільну робочу силу для виконання цієї служби чи роботи, незважаючи на те, що було запропоновано зарплату й умови праці принаймні однакові з тими, які практикуються на даній території для аналогічної служби чи роботи» [9].

Однак встановлення та закріплення відповідних загально визначених міжнародно-правових стандартів регулювання трудових відносин, які, як ми з'ясували, є похідними від основоположних прав людини і громадянина, вимагало подальшого нормативно-правового врегулювання деяких важливих питань, пов'язаних із сферою трудових відносин.

Подальший розвиток джерел міжнародного права у сфері праці було сконцентровано, насамперед, на такій важливій соціально-ціннісній та правовій проблемі, як викорінення нерівності між чоловіками і жінками у сфері трудових відносин, нерівності між ними у користуванні зазначеними основоположними соціально-економічними, зокрема трудовими правами. Так, ст.3

Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 року зазначає: «Держави, які беруть участь у цьому Пакті, зобов'язуються забезпечити рівне для чоловіків і жінок право користування всіма економічними, соціальними і культурними правами, передбаченими в цьому Пакті» [4].

Ч.1 ст. 11 Конвенції Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18 грудня 1979 року зазначає беззаперечність прав жінок у сфері трудових відносин: «1. Держави-сторони вживають усіх відповідних заходів для ліквідації дискримінації щодо жінок у галузі зайнятості, з тим щоб забезпечити на основі рівності чоловіків і жінок рівні права, зокрема: а) право на працю як невід'ємне право всіх людей; б) право на однакові можливості при найманні на роботу, в тому числі застосування однакових критеріїв вибору при найманні; с) право на вільний вибір професії чи роду роботи, на просування по службі та гарантію зайнятості, а також на користування всіма пільгами і умовами роботи, на одержання професійної підготовки та перепідготовки, включаючи учнівство, професійну підготовку підвищеного рівня та регулярну підготовку; д) право на рівну винагороду, включаючи одержання пільг, на рівні умови щодо рівноцінної праці, а також на рівний підхід до оцінки якості роботи; е) право на соціальне забезпечення, зокрема при виході на пенсію, безробітті, хворобі, інвалідності, по старості та в інших випадках втрати працездатності, а також право на оплачувану відпустку; ф) право на охорону здоров'я та безпечні умови праці, включаючи захист репродуктивної функції» [10].

Запобігання дискримінації жінок у сфері трудових відносин видається надзвичайно важливим, відповідно до норм міжнародного права, в умовах одруження жінки, яка працює, та стану її післяпологової реабілітації та нагляду за народженою дитиною. Ч.2 ст. 11 Конвенції Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18 грудня 1979 року зазначає: «2. Для запобігання дискримінації щодо жінок після

одруження або народження дитини та гарантування їм ефективного права на працю держави-сторони вживають відповідних заходів для того, щоб: а) заборонити, під загрозою застосування санкцій, звільнення з роботи на підставі вагітності або відпустки по вагітності та пологах чи дискримінації з огляду на сімейний стан при звільненні; б) ввести оплачувані відпустки або відпустки з порівняльною соціальною допомогою по вагітності та пологах без втрати попереднього місця роботи, старшинства або соціальної допомоги; с) заохочувати надання необхідних додаткових соціальних послуг, з тим щоб дозволити батькам поєднувати виконання сімейних обов'язків з трудовою діяльністю та участю в громадському житті, зокрема шляхом створення і розширення мережі закладів по догляду за дітьми; d) забезпечувати жінкам особливий захист у період вагітності на тих видах робіт, шкідливість яких для здоров'я доведена» [10].

Міжнародне право у сфері трудових відносин також приділяє значну увагу проблемі суворого захисту відповідних прав, інтересів, життя і здоров'я неповнолітніх або дітей. Неповнолітні особи, діти становлять, як відомо, надзвичайно специфічну, дуже вразливу соціальну та вікову категорію громадян.

Відповідні норми міжнародного права зазначають заборону залучати дітей як до абсолютно злочинних, незаконних та антигуманних видів праці, так і деяких законних, однак тяжких для їхнього здоров'я та їхнього життя, видів занять, професій. Так, у ст. 3 Конвенції про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці N 182 від 17 червня 1999 року зазначається: «У цілях цієї Конвенції термін «найгірші форми дитячої праці» включає: а) усі форми рабства або практику, подібну до рабства, як наприклад, продаж дітей та торгівля ними, боргова кабала та кріпосна залежність, а також примусова чи обов'язкова праця, включаючи примусове чи обов'язкове вербування дітей для використання їх у збройних конфліктах; б) використання, вербування або пропонування дитини для заняття проституцією, виробництва порнографічної продукції чи

для порнографічних вистав; с) використання, вербування або пропонування дитини для незаконної діяльності, зокрема, для виробництва та продажу наркотиків, як це визначено у відповідних міжнародних договорах; d) роботу, яка за своїм характером чи умовами, в яких вона виконується, може завдати шкоди здоров'ю, безпеці чи моральності дітей» [11].

Також відповідні норми міжнародного права містять, з одного боку, положення щодо мінімального віку прийому на роботу в цілому, а з іншого, положення про мінімальний вік прийому на види робіт, які можуть завдати шкоди здоров'ю дитині (людині, таким чином) та можуть виконуватися лише дорослими (повнолітніми). Так, ч.6 Розділу I Рекомендації щодо мінімального віку для приймання на роботу N 146 від 26 червня 1973 року вказує: «Мінімальний вік повинен встановлюватись на одному і, тому ж рівні для всіх галузей економічної діяльності (курсив мій. – Авт.)» [12].

П. 1 та п. 3 ст. 2 Конвенції про мінімальний вік для прийому на роботу N 138 від 26 червня 1973 року зазначає положення щодо встановлення такого віку: «1. Кожний член Організації (тобто ООН. – Авт.), який ратифікував цю Конвенцію, вказує в заяві, що додається до документа про ратифікацію, мінімальний вік для прийому на роботу в межах своєї території, а також на транспортних засобах, зареєстрованих на його території; за умови дотримання положень статей 4-8 цієї Конвенції, жоден підліток молодшого віку, ніж цей вік, не допускається до роботи за наймом або до іншої роботи за будь-якою професією. 3. Мінімальний вік, що визначається на підставі параграфа 1 цієї статті, не повинен бути нижчим, ніж вік закінчення обов'язкової шкільної освіти та, в будь-якому випадку, не може бути нижчим ніж 15 років» [13].

Ч. 1 ст.3 Конвенції про мінімальний вік для прийому на роботу N 138 від 26 червня 1973 року зазначає: «1. Мінімальний вік для прийому на будь-який вид роботи за наймом або іншої роботи, яка за своїм характером або через умови, в яких вона здійснюється, може завдати

шкоди здоров'ю, безпеці або моральності підлітка, не може бути нижчим ніж 18 років» [13].

Ч. 3 ст. 5 Конвенції про мінімальний вік для прийому на роботу N 138 від 26 червня 1973 року визначають перелік галузей економічної діяльності, в рамках яких є недопустимим залучення дітей: «3. Положення Конвенції застосовуються як мінімум до роботи в: шахтах і кар'єрах; обробній промисловості; будівництві; службах електро-, газо- та водопостачання; санітарно-технічній службі; транспорті, складах і службах зв'язку, а також на плантаціях та інших сільськогосподарських підприємствах, що виробляють продукцію головним чином для комерційних цілей, але виключаючи сімейні чи дрібні господарства, що виробляють продукцію для місцевого вжитку і регулярно не використовують найманих працівників» [13].

Пункт 3 Розділу II Рекомендації щодо заборони та негайних дій з ліквідації найгірших форм дитячої праці N 190 від 17 червня 1999 року доповнює положення п. d) ст. 3 Конвенції про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці N 182 від 17 червня 1999 року: «3. Визначаючи види роботи, згадані у пункті d) статті 3 Конвенції, а також визначаючи сфери, у яких вони існують, слід, з-поміж іншого, звертати увагу на: а) види роботи, які наражають дітей на фізичне, психологічне чи сексуальне насильство; б) підземні, підводні роботи, праця на небезпечних висотах чи в обмеженому просторі; с) робота з небезпечними механізмами, обладнанням чи інструментами, чи та, яка вимагає ручного пересування чи транспортування тяжких вантажів; д) праця у нездоровому середовищі, яке може, наприклад, наражати дітей на шкідливі речовини, засоби чи процеси, чи на температури, шумові рівні чи вібрації, які шкодять їхньому здоров'ю; е) праця в особливо важких умовах, така, як праця протягом великої кількості годин чи вночі, чи робота, виконуючи яку, дитина надмірно затримується у приміщенні роботодавця» [14].

Висновки та перспективи подальших

досліджень

Таким чином, сучасні міжнародно-правові стандарти регулювання трудових відносин становлять надзвичайно важливу галузь міжнародного права, норми якої регулюють численні предметно-конкретизовані матеріальні та духовні аспекти здійснення трудових відносин. Норми та принципи цієї галузі права є похідними від універсальних загальноновизнаних, демократичних, зокрема соціально-економічних прав та свобод людини і громадянина; вони забезпечують соціально-економічну та правову рівність між усіма членами суспільства в рамках однієї з найважливіших соціальних сфер; сприяють подальшій демократизації та гуманізації сфери трудових відносин; захищають неминущу цінність людської особистості.

Література

1. Устав Международной организации труда // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_154;
2. Декларация относительно целей и задач Международной организации труда от 10 мая 1944 года // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_328;
3. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015;
4. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 року // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_042;
5. Устав Организации Объединенных Наций // Организация Объединенных Наций // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: <http://www.un.org/tu/documents/charter/chapter9.shtml>;
6. Конвенція про рабство від 25 вересня 1926 року із змінами, внесеними Протоколом від 7 грудня 1953 року // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_161;
7. Міжнародний пакт про громадянські

і політичні права від 16 грудня 1966 року // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043;

8. Конвенція про скасування примусової праці N 105 від 25 червня 1957 року // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/993_013;

9. Конвенція про примусову чи обов'язкову працю N 29 від 28 червня 1930 року // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_136;

10. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18 грудня 1979 року // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_207;

11. Конвенція про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці N 182 від 17 червня 1999 року // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_166;

12. Рекомендація щодо мінімального віку для приймання на роботу N 146 від 26 червня 1973 року // [Електронний ресурс].

SUMMARY

The author presents, considers and analyzes in this paper the international and law labor standards according to basic sector sources of international law of United Nations Organization and International Labor Organization. The author concentrates on basic issues connected with human right to work; reveals basic historical tendencies of establishing the international and law labor standards and resolving the historical mission of final release of human being and its work; concludes that international and law labor standards are in compliance with global, universally recognized human rights.

Режим доступу до документу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_077;

13. Конвенція про мінімальний вік для прийому на роботу N 138 від 26 червня 1973 року // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_054;

14. Рекомендація щодо заборони та негайних дій з ліквідації найгірших форм дитячої праці N 190 від 17 червня 1999 року // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_119.

ОСОБЕННОСТИ МЕДИАЦИИ В СУДОПРОИЗВОДСТВЕ БОЛГАРИИ И ПРОБЛЕМЫ ИМПЛЕМЕНТАЦИИ ОБЩЕЕВРОПЕЙСКИХ СТАНДАРТОВ МЕДИАЦИИ

НЕДО Кирило Андрійович

Проведено аналіз практики застосування процедури медіації при вирішенні юридичних конфліктів у Болгарії. Дана характеристика законодавчої бази регулювання процедури медіації в Болгарії. Визначені проблеми розширення застосування процедури медіації у вирішенні юридичних конфліктів у Болгарії.

Ключові слова: процедура медіації, погоджувальна процедура, посередництво, медіатор, цивільний процес

Актуальность темы

Становление демократии в едином европейском социально-экономическом и публично-политическом пространстве способствовало развитию множества институтов гражданского общества, а также ряда процедур, целью которых является совершенствование механизма урегулирования возможных конфликтных ситуаций. Так называемые «согласительные процедуры» охватывают собой достаточно разнородные по значению, стилю и способу решения конфликтов механизмы, общим для которых является наличие определенного незаинтересованного посредника. Безусловно, наибольшее развитие получила такая процедура, как «третейский суд», но вместе с тем, не менее важным и используемым является процедура медиации. Несмотря на широкое вовлечение посредников в процесс альтернативного (внесудебного) решения конфликтов, особую актуальность институт медиации имеет в гражданских, корпоративных, семейных спорах и даже уголовном процессе. В Европейском Союзе

процедуре медиации уделяют достаточное внимание, что наглядно подтверждается и количеством нормативных актов регулирующих порядок ее осуществления и даже наличием Кодекса поведения медиаторов. Последний возводит медиацию в странах ЕС в ранг неотъемлемого элемента современного процесса разрешения конфликтных ситуаций, ориентированного на воспитательную и восстановительную функции правосудия.

Степень научной изученности темы

Проблематика нормативно-правового регулирования процедуры медиации в Болгарии после вступления страны в ЕС обрели особую актуальность в работах таких ученых, как Акинфиева В. В., Арутюнян А.А., Барух Р., Ги М.-Л., Голдберг С., Землянская В., Кабанец В. А., Палмер М., Подковенко Т. О., Робертс С., Роджерс Н., Рунесон Е. М., Фолджер Дж. и др.

Цель статьи

Целью данной статьи является анализ проблематики внедрения медиации в практику разрешения различного рода конфликтов в Болгарии в контексте общеевропейских стандартов.

Основной материал

Процедура медиации – это, прежде всего, путь поиска решения конфликта устраивающего все стороны общественных отношений. Как именно проистекает данный путь, какое инструментальное наполнение

процедуры – это те параметры, которые могут варьироваться в зависимости от внутреннего правового поля государства, но суть процедуры – разрешение споров вне системы обязательного принуждения (судебного разбирательства) – всегда остается константой.

И все же, как указывает В.В. Акинфиева, медиация – это также является средством понуждения. В случае недобросовестности стороны (сторон) необходимо стороннее независимое «понуждение» (обязание) к исполнению обязательств, закрепленных в договоре, одной из сторон или обоюдных обязательств, и такое «понуждение» должно быть закреплено либо в медиативном соглашении, либо в решении третейского суда. В общих чертах разрешение конфликта при медиации имеет почти тот же характер, что и разрешение спора в третейском суде [1]:

- это так же может быть любой спор из гражданских правоотношений;

- в обоих случаях стороны достигают соглашения о таком разрешении спора добровольно;

- при обеих процедурах, как в третейском суде, так и при медиации, целью является оптимальное для сторон разрешение конфликта.

Вместе с тем В.В. Акинфиева делает акцент на том, что медиативное соглашение по своему характеру – это гражданско-правовая сделка, направленная на установление, изменение или прекращение прав и обязанностей сторон. Здесь, как и при любой сделке, всегда присутствует риск для сторон неисполнения достигнутого соглашения. И тогда сторонам все равно придется обращаться в суд за разрешением спора и вынесением акта на принудительное исполнение [1].

В свою очередь, С. И. Реутов и П. С. Филатова делают акцент на том, что медиация – наиболее нейтральный и мирный способ урегулирования конфликтов, во многом потому, что процесс урегулирования осуществляется при участии третьей стороны, которая помогает противоположным сторонам достичь добровольного, договорного решения конфликта. С точки зрения восстановления общественного равновесия и мира,

данный способ урегулирования споров наиболее эффективен, так как третьей стороне не позволяется принимать обязывающее решение [10].

Р.А. Барух предлагает более широкое определение медиации, которое включает в себя все важные её особенности: это неформальный процесс, в течение которого незаинтересованная третья сторона, не обладающая правом принимать волевое решение, содействует сторонам в процессе поиска и принятия решения, которое удовлетворило бы всех участников [14].

Как отмечает А.А. Арутюнян, процедура медиации вне зависимости от категории разрешаемого конфликта, базируется на основных принципах, к которым можно отнести принцип добровольности участия сторон в процедуре медиации, принцип конфиденциальности, принцип равноправия сторон, беспристрастности медиатора, прозрачности процедуры и информированности сторон о правилах и последствиях процедуры, принцип самоопределения сторон [3].

Как отмечает И.В. Рехтина, на сегодняшний день медиация законодательно закреплена в юридическом пространстве не более чем 15 европейских государств, но национальные законодательные акты не всегда являются необходимым критерием для оценки уровня развития примирительных технологий в том или ином государстве. Например, Голландия, в которой медиация активно развивается, не считает необходимым её законодательное закрепление, обосновывая это тем, что данный шаг является преждевременным и может нанести вред активно развивающемуся институту. В данном случае отдается приоритет накоплению практического опыта (например, медиативные навыки внедряются в практику работы государственных и муниципальных организаций). В то же время в Болгарии тенденция диаметрально противоположна: существует законодательная база, но прибегают к медиации крайне редко, и несмотря на то, что Болгария одна из первых ратифицировала и приняла к исполнению все директивы и регламенты ЕС в отношении регулирования деятельности медиаторов [11].

Обобщая опыт зарубежных стран А.А. Арутюнян приходит к выводу, что на сегодняшний день в рамках ЕС процедура регулирования медиации неоднородна, что объясняется наличием двух моделей применения медиации [3]:

- англо-саксонская модель, в рамках которой медиация является проявлением теории восстановительной юстиции, т.е. рассматривается как общинный способ разрешения правового конфликта и потому, как правило, не находит четкого законодательного регулирования (Великобритания, частично Голландия);

- континентальная модель, в рамках которой медиация представляет собой процессуальный институт, как правило, закрепленный в законодательстве и воплощающий собой одну из возможных альтернатив судебного разбирательства или даже уголовного преследования (Франция, Германия, Австрия, Болгария и др.).

Что же касается типов правового регулирования медиации как общего способа практического применения согласительных механизмов, то в рамках ЕС их существует три:

- закрепление процедуры медиации в законодательстве о ювенальной юстиции. В данном случае медиация представляет собой альтернативный вид воздействия в уголовном производстве и применяется по требованию судьи или представителя государства. Подобная практика распространена в основном в Великобритании, Польше, Германии;

- закрепление медиации в отношении остальных категорий правонарушителей в уголовно-процессуальном законодательстве. При чем чаще всего медиация инициируется прокурором на стадии досудебного разбирательства, когда дела передаются на урегулирование медиатору. Однако чаще всего существует оговорка, что медиация исключена в случае тяжких и особо тяжких преступлений;

- закрепление медиации в отдельном нормативно-правовом акте, детализирующем процедуру медиации, требования к медиатору, а также сферу применения медиации.

Говоря непосредственно об опыте Болгарии в сфере регулирования процедуры медиации следует обратить внимание на тот факт, что возможность добровольно разрешить спор предусмотрена Гражданским процессуальным кодексом Болгарии. При этом в соответствии с нормами гл.гл. 12-13 в процессе досудебного производства судья обязан предложить сторонам разрешение спора внесудебного процесса [4]. Данная норма объясняется тем, что с началом демократических перемен в Болгарии и ее вступления в ЕС нагрузки на судебные инстанции существенно возросли. И для того чтобы создать альтернативы для физических и юридических лиц в скорейшем разрешении их конфликтных ситуаций, ряд организаций начали работу по внедрению медиации в Болгарии на основе моделей медиации в США и ряда европейских стран.

Уже 17.12.2004 года в Болгарии принят закон «О медиации (посредничестве)», который регулирует отношения, связанные с медиацией (посредничеством) как альтернативным способом решения правовых и внеправовых споров. В законе определено, что медиация (посредничество) является добровольной и конфиденциальной процедурой для внесудебного разрешения споров, в которых третье лицо – медиатор (посредник) помогает сторонам прийти к соглашению. Закон определяет следующие принципы медиации (посредничества): добровольность и равноправие, нейтральность и беспристрастность, конфиденциальность. Законом подробно определен правовой статус медиатора и детализированная процедура проведения медиации. В соответствии со ст. 3. предметом медиации могут быть гражданские, коммерческие, трудовые, семейные и административные споры, конфликты связанные с правами потребителей и другие споры между лицами частного права. Кроме того, медиация (посредничество) осуществляется в случаях, предусмотренных в уголовно-процессуальном кодексе. Также ч. 3 ст. 3 определяет невозможность осуществления процедуры медиации, если закон или иной нормативный акт Республики Болгария предусматривает иной путь для соглашения [6].

В соответствии со ст. 11 анализируемого закона процедура медиации может быть инициирована любой из сторон спора, при этом окончательное решение об ее начале должен вынести суд или иной орган, в компетенции которого находится данное решение. Последнее относится, как правило, к органам опеки и попечительства в процессе решения семейных споров, в которых затрагиваются интересы детей. В ст. 12 указывается, что процедура медиации осуществляется одним или несколькими посредниками назначаемых сторонами. При этом медиатор обязуется раскрывать все обстоятельства, которые могут привести к возникновению у сторон разумного сомнения относительно его беспристрастности и нейтральности. Медиатор подписывает соответствующую декларацию о беспристрастности, а стороны, в свою очередь, декларацию о готовности подчиниться решению медиатора. Правда данная декларация может быть расторгнута в одностороннем порядке, но только до вынесения решения медиатором. Достаточно интересным аспектом, на который следует обратить внимание, является установление сроков медиации в пределах шести месяцев (ст. 15 Закона Болгарии «О медиации (посредничестве)»), а также законодательно закрепленное приостановление течения сроков давности на весь период медиации [6].

Что же касается процедуры медиации в гражданских и коммерческих делах, то кроме Гражданского процессуального кодекса и указанного нами закона, ее регулирование осуществляется с применениями норм и требований Директивы ЕС 2008/52 от 21.05.2008 года «По некоторым аспектам медиации в гражданских и коммерческих делах».

Как отмечает Т. О. Подковенко, сегодня в Болгарии создано и функционирует несколько посреднических центров, в том числе центров коммерческого посредничества в некоторых бизнес-ассоциациях. Создан также единый реестр медиаторов (посредников) в Министерстве юстиции. Он включил в себя тех медиаторов, которые прошли обучение, отвечающее требованиям министерства. При этом функционирование ин-

ститута медиации в Болгарии продемонстрировало свою эффективность не во всех спорах проистекающих из различного рода общественных отношений. Особую эффективность медиация имеет при разрешении конфликтов в [9]:

- семейных спорах: процедура развода продолжение/расторжение брачного договора, споры между супругами в отношении родительских прав;

- коммерческие споры: связанные с управлением корпоративными правами, а также с заключением и выполнением коммерческих сделок;

- споры наследования: процедура распределения имущества в случае конфликта прав наследников по закону и наследников по завещанию;

- споры, связанные с недвижимостью: любые сделки с совместной собственностью;

- трудовые споры: урегулирование отношений связанных с увольнением, а также коллективных споров.

Что касается в частности медиации в трудовых спорах, то В. А. Кабанец отмечает, что сама процедура предусматривает кратчайшие сроки ее проведения, что также предусмотрено принципом решения трудового спора. Опыт Болгарии показал, что споры решаются преимущественно за одну или две сессии медиации, которые длятся от 2 до 4 часов.

При применении процедуры медиации (посредничества) в трудовом споре приобретают более актуальное значение почти все принципы рассмотрения трудовых споров, а именно принципы скорости разрешения спора, равенства сторон при рассмотрении трудового спора, объективности, полноты и всесторонности исследования всех обстоятельств дела, состязательности и гласности. Так, процедура медиации при рассмотрении трудового спора в Болгарии предполагает [8]:

- добровольность участия сторон – стороны, вступают в процесс добровольно и сторона вправе без объяснения причин выйти из процесса на любой его стадии. Стороны, соглашаясь на проведение процедуры медиации, уже заведомо имеют настрой на конструктивный диалог между собой и в конеч-

ном счете рассчитывают на принятие наиболее выгодного решения для себя. В то же время судебный процесс приводит к тому, что одна из сторон оказывается в заведомо невыгодном проигрышном положении;

- равенство сторон. В процессе судебного разбирательства одна сторона выступает в качестве ответчика, на другую же сторону накладывается обязательство доказывания своей правоты. При процедуре медиации спор решается медиатором исключительно на основании фактов и его личного восприятия происходящего;

- сотрудничество сторон. Вместо состязательности при рассмотрении трудового спора в суде процедура медиации предусматривает, что медиатор на психологическом уровне настраивает стороны к поиску взаимовыгодных способов разрешения спора (компромиссном решению).

Следует также отметить, что деятельность медиаторов в Болгарии регулируется и нормами Европейского кодекса поведения медиаторов, разработанного инициативной группой практикующих медиаторов при поддержке Европейской Комиссии, и принят на конференции в Брюсселе 2 июня 2004 года. Настоящий кодекс поведения определяет ряд принципов, придерживаться которых медиаторы обязуются добровольно под свою ответственность. Кодекс разработан для всех видов медиации по гражданским и коммерческим делам. Организации, предоставляющие услуги медиации, также могут брать на себя указанные обязательства, требуя от медиаторов, действующих под эгидой этих организаций, соблюдать кодекс. Организации имеют возможность предоставлять информацию о мерах, принимаемых ими для обеспечения соблюдения кодекса медиаторами посредством, например, обучения, оценки и мониторинга. Для целей данного кодекса медиация определяется как любой процесс, при котором две и более стороны соглашаются на привлечение третьей стороны для оказания им помощи при разрешении их спора путём достижения согласия без судебного решения независимо от того, как этот процесс может называться или характеризоваться в общепринятом смысле в каждой из стран-членов. Ссылки на кодекс

не затрагивают действие национального законодательства или правил, регулирующих отдельные сферы деятельности. Организации, предоставляющие услуги медиации, могут разрабатывать более подробные кодексы, применяемые к конкретному контексту или к видам предлагаемых ими услуг медиации, а также к конкретным сферам, таким как, например, медиация в семейных делах или в сфере потребления [5].

Вместе с тем следует отметить, что наименее развитой процедура медиации в Болгарии остается в рамках уголовного процесса.

Так, на основе изучения и обобщения опыта зарубежных государств в применении медиации для разрешения конфликтов, а также на основе изучения процедуры медиации как одного из альтернативных способов разрешения споров А.А. Арутюнян определяет медиацию в уголовном судопроизводстве (для разрешения уголовно-правовых конфликтов) как процедуру, в рамках которой независимое и беспристрастное третье лицо – посредник (медиатор) – участвует в разрешении уголовно-правового конфликта между лицом, совершившим противоправное деяние, и лицом, которому противоправным деянием был причинен вред, с целью примирения сторон и нахождения взаимоприемлемого решения по вопросам возмещения вреда, причиненного противоправным деянием, а также по иным вопросам, которые могут возникнуть при разрешении уголовно-правового конфликта, на основе добровольного волеизъявления сторон, и которая может повлечь юридические последствия для сторон уголовно-правового конфликта в рамках производства по уголовному делу. Возможность применения медиации для разрешения уголовно-правового конфликта в законодательстве того или иного государства во многом определяется соотношением начал законности и целесообразности в уголовном процессе. Принцип целесообразности, который позволяет наделять государственные органы и должностных лиц, осуществляющих производство по уголовным делам, дискреционными полномочиями, в первую очередь на стадии возбуждения уголовного

преследования, является прочной теоретической основой для применения медиации для разрешения уголовно-правовых конфликтов. Однако при господстве принципа законности внедрение медиации в уголовное судопроизводство также возможно, особенно с учетом современных тенденций развития уголовного процесса [2].

Что же касается Болгарии, то процедура медиации в уголовном процессе осложняется тем, что теоретико-методологическая основа уголовного права, сформированная под влиянием тоталитарной коммунистической правовой доктрины, определяет уголовное производство как своего рода возмездие со стороны государства за причиненный общественному порядку ущерб. Иными словами, потерпевший в уголовном производстве, это лишь один из субъектов противопоставляемых ответчику. Вторым субъектом является непосредственно государство. Исходя из этого, процедура медиации затрудняется в силу обязательного наличия представителя интересов государства.

Кроме того, в Болгарии отсутствует тенденция вовлечения в процедуру медиации органов системы нотариата. По своему правовому статусу, а также по сущности производимых действий именно нотариусы в наибольшей степени «предрасположены» к медиативной деятельности, к посредничеству между сторонами при решении спора, в силу налагаемых на их обязанностей по удостоверению сделки. Поскольку медиативный акт и есть своего рода сделка между сторонами конфликта, то совершенно очевидно, что ее удостоверение нотариусом существенно повысит ее значимость, а, следовательно, и обеспечит достижение необходимого результата. Нотариус сглаживает разногласия между участниками сделки и выступает определенного рода гарантом ее исполнения. Практика участия нотариусов в процедуре медиации широко применяется в Германии и Франции, и совершенно очевидно, что ее применение должно быть имплементировано и в Болгарии. Так, во Франции был организован Le Centre de Médiation des Notaires de Paris (Центр медиации в деятельности нотариусов Па-

рижа), целью которого является продвижение идей внесудебного урегулирования юридических конфликтов в гражданских, коммерческих и семейных отношениях.

Выводы

Подводя итоги анализа процесса осуществления процедуры медиации при разрешении юридических конфликтов в Болгарии, можно сделать ряд выводов:

- во-первых, регулирование процедуры медиации в Болгарии на современном этапе осуществляется в традициях ЕС с применением наиболее прогрессивных практик. Сюда следует отнести, прежде всего, принятие отдельного закона «О медиации», а также дополнение соответствующими нормами гражданское процессуальное законодательство;

- во-вторых, прослеживается прямое применение норм законодательства ЕС, особенно при медиации споров связанных с коммерческими сделками, защитой прав потребителей и т.д.;

- в-третьих, установлено, что процедура медиация в Болгарии применяется не повсеместно, а наибольшие успехи при ее использовании достигнуты в сфере решения трудовых, гражданских, коммерческих и семейных споров.

Вместе с тем существует ряд проблем, преодоление которых существенно повысит эффективность процедур медиации и сделает ее теоретическую базу более оптимальной для применения при разрешении широкого спектра юридических конфликтов. В частности речь идет о разработке механизмов применения или расширения сферы использования процедуры медиации в уголовном производстве, а также вовлечение в процедуру медиации органов нотариата.

Список литературы

1. Акинфиева В. В. Разрешение спора посредством процедуры медиации или в третейском суде / В. В. Акинфиева // Медиация в современной правовой практике: возможности и перспективы: материалы круглого стола в рамках VI Пермского конгресса ученых-юристов (г. Пермь, 16–17 окт. 2015 г.) / под общ. ред.

АНОТАЦІЯ

Проведен анализ практики применения процедуры медиации при решении юридических конфликтов в Болгарии. Дана характеристика законодательной базы регулирования процедуры медиации в Болгарии. Определены проблемы расширения применения процедуры медиации в решении юридических конфликтов в Болгарии.

SUMMARY

The practice of mediation in solving legal conflicts in Bulgaria was analyzed. The characteristic of the legal framework regulating the mediation procedure in Bulgaria was done. The problems of increasing the utility of mediation in resolving legal conflicts in Bulgaria were identified.

С. И. Реутова, Л. А. Соболевой; Перм. гос. нац. исслед. ун-т. – Пермь, 2015. – 124 с

2. Арутюнян А.А. Медиация в уголовном процессе: автореф. дисс. канд. юрид. наук. / А.А. Арутюнян. – М., 2012. – 242 с

3. Арутюнян А.А. Международные стандарты медиации в уголовном судопроизводстве / А.А. Арутюнян // Закон, 2011, № 9

4. Гражданский процессуальный Кодекс Болгарии от 20 июля 2007 г. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://bulgaris.ru/Grajdanzprkodeks.html>

5. Европейский кодекс поведения медиаторов от 04.06.2004 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://arbimed.ru/europeyskiy-kodeks-povedeniya-mediatorov>

6. Закон за медиацията от 17 Декември 2004 г. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://lex.bg/laws/ldoc/2135496713>

7. Землянская В. Изучение опыта Польши в сфере медиации // Право Украины - 2004. - № 3. - С. 137.

8. Кабанец В. О. Медиация (посередничество), як альтернативний спосіб вирішення трудового спору / В. О. Кабанец // Форум права. – 2011. – № 4. – С. 340–342 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2011-4/11kvovtc.pdf>

9. Подковенко Т. О. Медиация как один з альтернативних способів розв'язання

конфліктів / Т. О. Подковенко // Держава і право. Юридичні і політичні науки. – 2009. – Вип. 45. – С. 31–38

10. Реутов С. И., Филатова П. С. Особенности применения медиации в практике зарубежных стран. возможность взаимодействия / С. И. Реутов, П. С. Филатова // Медиация в современной правовой практике: возможности и перспективы: материалы круглого стола в рамках VI Пермского конгресса ученых-юристов (г. Пермь, 16–17 окт. 2015 г.) / под общ. ред. С. И. Реутова, Л. А. Соболевой; Перм. гос. нац. исслед. ун-т. – Пермь, 2015. – 124 с

11. Рехтина И.В. Медиация в России как альтернативный способ разрешения споров и элемент интеграции в Европейское сообщество // Юрист. 2012. № 11. С. 40–43

12. Рунессон Е. М., Гі М.-Л. Медиация конфликтов і спорів у галузі корпоративного управління / Е. М. Рунессон, М.-Л. Гі. – Вашингтон: IFC (Міжнародна фінансова корпорація), 2007. – 112 с.

13. Baruch R.A., Folger J.P. The promise of Mediation: Transformative Approach to Conflict. San Francisco: Jossey-Bass. 2005.

14. Goldberg S.B. Sander F.E.A., Rogers N.H. Dispute Resolution: Negotiations, Mediation and Other Process. London: Little, Brown and company. 1992.

15. Roberts S., Palmer M. Dispute Processes: ADR and Primary form of Decision-Making. Cambridge: Cambridge University Press. 2005.

ГЕНЕЗА ІНСТИТУТУ СУДУ ПРИСЯЖНИХ В УКРАЇНІ

ШУВАЛЬСЬКА Люсьєна Романівна - юридичний факультет Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, кандидат юридичних наук

В статті автор досліджує історію становлення і розвитку суду присяжних в Україні для всестороннього аналізу ролі данного інституту в національному судопроизводстві з урахуванням досвіду в нинішній судовій практиці. На території України зародилися колегіальні форми судопроизводства з участю представителів громадськості, які виникли у славян в часи Київської Русі. Копний суд – давній народний суд сільських общин, громадські судові сходки, до складу яких входили авторитетні представники жителів населеного пункту. В ході дослідження виявлено, що копний суд в часи Київської Русі був ефективним органом правосуддя – родоначальником сучасного суду присяжних – який надає право і реальну можливість брати участь українському крест'янству в кримінальному судопроизводстві на основі традицій українського звичаєвого права.

Ключові слова: суд присяжних, копний суд, народне правосуддя, права людини, судочинство, звичаєве право.

Постановка проблеми

Головною метою судової реформи, яка проходить в Україні, є реальне забезпечення самостійності та незалежності судової влади відповідно до міжнародних стандартів. Реалізація демократичних ідей правосуддя буде гарантувати право громадянина на розгляд його справи компетентним та неупередженим судом. Саме тому існує нагальна потреба у створенні такого судочинства,

яке максимально гарантувало б рівність громадян перед законом, створило б умови для змагальності й реалізації принципу презумпції невинуватості. На думку автора, одним із засобів для виконання поставлених завдань є залучення народу до здійснення правосуддя.

Актуальність

Юридична наука на теренах соціалістичного простору свого часу була налаштована категорично проти існування інституту присяжних у кримінальному судочинстві внаслідок його буржуазного походження, розробивши натомість інститут народних засідателів, який, фактично, у незмінному вигляді існує дотепер. Реформування судочинства потребує впровадження в життя більш дієвого інституту суду присяжних у кримінальному судочинстві, що реально забезпечить втілення демократичних принципів у систему правосуддя. У цьому випадку дослідження історії становлення і розвитку інституту суду присяжних в Україні набуває особливої наукової актуальності в умовах проведення сучасної судової реформи, оскільки вивчення історичної спадщини, яка міститься у законодавчій базі та працях відомих вітчизняних юристів стосовно судочинства за участі суду присяжних має забезпечити використання накопиченого сторіччями досвіду для сприяння правильній побудові й ефективному функціонуванню суду присяжних та уникненню тих помилок, що мають місце в історії становлення даного інституту.

Ступінь наукової розробки проблеми

Дослідження даної теми торкалося у своїх працях багато відомих вчених, зокрема: А. М. Бернюков, В. С. Бігун, М. В. Костицький, В. Т. Маляренко, В. Я. Марчак, С. П. Погребняк, Т. І. Присяжнюк, О. О. Сидорчук, Т. А. Скуратовська, М. І. Ставнійчук, О. В. Стовба, В. М. Тернавська, Ю. С. Шемшученко, В. Ю. Шепітько, В. І. Шишкін та ін., проте цей правовий інститут є малодослідженим, внаслідок чого виникає багато проблемних питань та спорів з приводу його теоретичних положень серед вчених. Крім того, законодавчо закріплена форма функціонування суду присяжних в Україні, на думку автора, не виконує поставлених завдань здійснення правосуддя, якого очікує суспільство.

Мета статті

У даному дослідженні ми спробуємо дослідити історію становлення і розвитку суду присяжних в Україні для всебічного аналізу ролі даного інституту в національному судочинстві й врахування попереднього досвіду у нинішній судовій практиці.

Виклад основного матеріалу

Щодо генези суду присяжних в Україні існує обмаль свідчень. Найдавніше письмове джерело права на українських територіях – Руська Правда не дає повної картини організації й діяльності суду, яку можна було б застосувати до суду присяжних. Найбільш спірною за змістом і за суттю, вважає Н.А. Вангородська, описаного в ній інституту є стаття 15 Короткої правди, що описує «извод перед 12 мужами» [1, С. 137-140]. Вказівка на дванадцять людей по різному тлумачилась дослідниками. Зокрема, Н. Іванішев, М. Владимирський-Буданов вважали, що тут описувався стародавній спосіб вирішення спорів громадою [4; 2].

Серед судових органів Київської Русі найдавнішим судом був общинний суд («извод», «вервний суд» або «добрі люди»). Община судила у відповідності зі звичаєвим правом. Як найвища міра покарання використовувалося вигнання з общини. Згадка про ці суди з'являється в 2-й і 3-й редакціях.

Це був суд першої інстанції, у склад якого входили найбільш шановані громадяни (мужі) та старости. Під їх юрисдикцію потрапляли як цивільні справи, так і кримінальні, зокрема вбивство чи крадіжка, здійсненні на території общини. Вервний суд провадив також досудове розслідування у випадках, коли траплялося вбивство на території верви і коли громада відводила слід до другої верви (громади). Якщо не знаходили вбивцю, то громада мусила заплатити «дику кару». Така сама платня передбачалася в тому разі, коли громада не хотіла видавати злочинця.

З часом компетенція общинних судів звужувалась, а там, де діяв князівський суд, їх діяльність припинялась. На рішення громадських судів можна було скаржитися до княжих судів. У своїх дослідженнях М. Карамзін прямо говорив, що общинні суди мали ознаки суду присяжних [5, 72-76].

У Давньоруській державі формою народного суду були народні збори – віче. М. Владимирський-Буданов її виникнення пов'язував зі звичаєм слов'янських племен розв'язувати соціальні конфлікти на племінних сходах. На його думку, остаточно віче сформувалося протягом IX – X ст., коли для вирішення справ до старшого міста сходилися кращі люди зі всієї землі. Становлення віче як форми народного суду відбулося протягом XI – XIII ст. До його компетенції належав розгляд особливо важливих справ [2, С. 73-83]. З розвитком феодалізму та зміцненням князівської влади і державного апарату діяльність віче як вищого органу державної влади припинилася.

О. Ф. Кістяківський та І. Я. Фойницький вважають, що на території України зачатки колегіальної форми судочинства за участю представників громадськості виникли у слов'ян за часів Київської Русі. У цьому руслі вони згадують про інститут судних мужів та цілувальників [6, С. 27; 10 С. 125].

Цікавим фактом є існування на території Київської Русі копних судів, тобто народних судів сільських громад, у склад яких входили запрошені найавторитетніші представники мешканців населеного пункту. Вперше до наукового обігу введені

В. Іванішевим, який опублікував і судові акти копних судів [4, С. 3-34]. Дослідник вважав, що діяли вони лише на землях сучасної Білорусії. Пізніше було документально доведено, що копні суди діяли і на українських землях, зокрема, на Київщині, Волині, Поділлі, Берестейщині.

Найбільш фундаментальною працею, присвяченою копному судочинству стала робота І. Ю. Черкаського, члена робочої групи по вивченню історії українського права, який у своєму дослідженні використовував усі наявні на період першої половини ХХ ст.. роботи, присвячені даному питанню, а також матеріали Архіву Південно-Західного краю та Актових книг, де зафіксовані справи, що розглядалися копним судом. На основі цієї сукупності матеріалу І. Ю. Черкаському вдалося детально розкрити процес становлення копного суду, виводячи його коріння, та надати характеристику копному судочинству, описуючи окремо кожний складовий елемент [11].

Назва копного суду походить від давньоруського слова «копа» і є спорідненим словом словам «копити», «копитись», тобто збирати, збиратися. Започатковані копні суди ще за давньоруської доби й ведуть походження від віча часів Київської Русі. Копні суди («копи», пізніше «купи») – давні народні суди сільських громад, громадські судові сходки.

Вказаний вид судів є залишком від давньоруських общинних судів, про які згадується ще в Руській Правді. Копний суд, безперечно, еволюціонував, але його еволюція була вкрай повільною, що можна пояснити тривалим зберіганням у Великому князівстві Литовському давньоруських засад суспільного та правового життя. У копному судочинстві простежується ряд елементів звичаєвого права («ставлення шапки», «сміливе поставлення ноги з ногою» тощо). Правові поняття «звід», «сочити», «лице» (у значенні речового доказу) зустрічаються у всіх слов'янських народів [9, С. 59-64]. Маємо підстави вважати, що копні суди, як і українське звичаєве право, виникли ще в період, який передував роздрібленості слов'янства. Таким чином, копні суди є одним з найдавніших, спо-

конвічних інститутів українського-руського права, який базувався на багатовіковій судово-правовій традиції, на правових поняттях народної свідомості, на українському звичаєвому праві

Юрисдикції копного суду підлягало все населення копного округу. Копне право до проведення судової реформи не дотримувалося станового поділу суспільства, тому шляхтич, боярин і простий селянин виступають як рівноправні суб'єкти процесуальних правовідносин. Місце, де збирався копний суд, було незмінним протягом багатьох століть і носило назву «звिकле место», «копище», «коповище» [7, С. 23]. Очевидно, на коповищах раніше збиралися вервні суди, а можливо, перед ними й общинні суди державного суспільства. Зібрання копного суду в іншому місці зазвичай визнавалося незаконним, окрім випадків, коли обставини вимагали зібрання копного суду на місці здійснення злочину. Учасники копного суду ставали в коло. Місце посередині називалося «копне коло», у нього і ставали учасники судового процесу. Усі учасники копного суду називалися копниками. Кількість копних суддів не була фіксованою і становила в залежності від справи, що розглядалася від 10 до 20 осіб. Вони обиралися населенням копного округу і були авторитетними представниками територіальної громади селяни, міщани і навіть представники шляхти (до проведення судової реформи), що були господарями будинків і мали постійну осідлість в околиці. Копні судді дуже серйозно ставилися до своїх обов'язків. На копний суд повинні були збиратися сусіди, які проживають на відстані однієї милі від місця, де скликався копний суд «з усіх чотирьох сторін», а в справах про вбивство, скликались сусіди, які проживали «в околиці на відстані двох миль». У залежності від території, яку охоплював копний округ, копа називалася великою чи малою. Копним судам були підсудні справи про розбій (гвалт), грабіж, вбивство, крадіжку, підпал, чародійство тощо. Кожна стадія копного судочинства називалася «копа». У залежності від справи, що розглядалася, кількість стадій була різною, але виділяють три основні: гаряча копа (розслідування злочину), вели-

ка копа (судовий розгляд) та завита копа (виконання рішення).

Як визначає О. Єфіменко, явка копників на суд була обов'язковою тому, що при неявці за вимогою позивача, або повітового уряду копний суддя підлягав відповідальності нарівні з відповідачем «шкідником». Копні суди розглядали як цивільні так і кримінальні справи. Серед кримінальних справ, які вирішували копні суди, переважали справи про крадіжки. В їх практиці не відбувалось чіткого розмежування судочинства на цивільне і кримінальне. Копному суду були підсудні усі суспільні групи, у тому числі шляхта, яка мешкала у селах. Це могло викликати взаємне дублювання громадськими та державними судами своїх функцій. Проте І. Черкаський зазначав, що такого дублювання не було, тому що саме потерпілому належало право вибору суду, що буде розглядати справу [12].

Я. Падох виділив такі засади копного судочинства: усність, безпосередність, диспозитивність сторін процесу, гласність, змагальність сторін та інші [8, С. 28]. Характерною рисою копного судочинства було те, що в ньому поєднується досудове слідство, розгляд справи в суді та виконання вироку суду. Отже, перша стадія копного судочинства – «гаряча копа» – передбачала розшук злочинця, дізнання та досудове слідство у справі. На цій стадії зазвичай не скликалася уся копа у повному складі. Наприклад, при здійсненні крадіжки потерпілий міг покликати родичів, найближчих сусідів та свідків злочину. Кримінальний розшук здійснювався копними судами шляхом гоніння сліду та зводу. Процедуру здійснення гоніння сліду та зводу передбачено ще ст. 77 Розширеної редакції Руської Правди, а згодом ст. 6 розд. XIV Статуту Великого князівства Литовського 1566 р. та ст. 9 розд. XIV Статуту Великого князівства Литовського 1588 р. [3]. Під час розслідування злочину копні суди застосовували складну систему слідчих дій, що не втратили своєї актуальності й нині: обшук, огляд, допит, ідентифікацію тощо. Досить часто, при здійсненні слідчих дій брав участь возний (державний судовий чиновник), який фіксував результати письмово. Крім цього,

тут зароджується інститут участі в слідчих діях фахівців. При затриманні злочинця з речовими доказами його вини, ця ж «гаряча» копа його і судила.

Не всі справи копа вирішувала на першому засіданні. При розгляді складних справ копа збиралась декілька разів. Якщо перша копа не могла вирішити справу, то збирали «велику» копу. На «велику» копу запрошували по одному-двох чоловіків із трьох сіл сусіднього копного округу, які називалися «люди сторонні», які не мали права голосу, але слідкували за ходом судового процесу, та здійснювали функцію знавців місцевого звичаєвого права. У засіданні «великої» копи брали участь державні урядовці: старости, державці, возний. Возний повинен був письмово оформити все, що відбувалося на копі. Звіт про засідання копного суду возний подавав до гродського суду, який або затверджував рішення копного суду, або виносив свій вирок у даній справі. Іноді гродський суд скасовував рішення копного суду і виправдовував підсудного. У копному судочинстві функціонувала доволі складна система доказів: речові докази «знаки», сліди побоїв, рани, труп вбитої людини, сліди на дорозі, особисте зізнання, показання свідків («видоків», «послухів», «людей»), присяга сторін процесу та свідків, випробування (ордалії) водою, залізом або батогамі.

Завершальною стадією копного судочинства була «завита копа». Її назва походить від слова «завити», що означало «остаточна», «генеральна», «свята». «Завитою копою» вважалося будь-яке засідання копного суду на якому він виносив остаточне рішення у справі. Крім всього, згідно з українськими правовими звичаями стадія «завитої» копи була також стадією виконання вироку копного суду. «Завита» копа обирала 1–3 виконавців вироку із свого складу, на яких покладались функції катів. Під час розгляду справи у копному суді на будь-якій стадії копного процесу допускалася можливість укладання мирової угоди. Потерпілий мав право помиритися із засудженим навіть під час виконання копним судом рішення про смертну кару. Як правило, взамін за прощення винний сплачував

потерпілому певну грошову суму. Рішення копних судів називалися «декретами», «сказаннями», «листами», «цидулами» тощо. Рішення копними суддями повинно було бути прийнято одногосно, але йому передувала нарада копних суддів. Ці рішення були в основному в усній формі, що значно ускладнює історико-правове дослідження копного суду й судочинства на українських землях, але якщо у громаді була достатньо грамотна особа, то рішення оформлювалося у письмовій формі. Згодом складання протоколу та оформлення рішень було покладено на возного.

Суворість покарання, присудженого копним судом, залежала від ступеня суспільної небезпеки вчиненого злочину. За злочини невеликої тяжкості копні компенсацію потерпілому заподіяної шкоди. Проте за великі розкрадання, підпали, вбивства, множинність злочинів тощо, покарання були дуже суворими і навіть жорстокими, незважаючи на те, до якого суспільного стану належав потерпілий. У Київській Русі рішення вервних судів можна було оскаржити у князівському суді. Апеляційною інстанцією щодо рішень копних судів був суд намісника, а після судової реформи 1564-66 р.р. – гродський суд. Гродський суд міг підтвердити рішення копного суду, змінити чи скасувати його. Відомі випадки, коли рішення копних судів оскаржувались у земських (розглядали цивільні справи) і каптурових (створювалися та розглядали справи в період безвладдя) судах. Але треба зазначити, що рішення копного суду могли оскаржуватись не тільки в державних судах. Як виняток, допускалась у копному судочинстві так звана додаткова стадія копного процесу, яка називалася «обча копа» (загальна копа), в якій брали участь жителі кількох сусідніх копних округів. «Обча копа» була надзвичайним зібранням і забезпечувала неупередженість копного Суду при перегляді справи у другій інстанції [11, С. 92-102].

Заключні міркування можна узагальнити таким чином

Факт існування в тогочасній Україні копних судів за прямої участі населення

свідчить про фактичне запровадження суду присяжних. Копне судочинство, яке існувало на українських землях, – явище унікальне, найбільш подібне за своїм устроєм, організацією, формою до сучасного суду присяжних, у своїй діяльності було установою звичаєвого права України. Копні суди не дотримувались принципу станового поділу суспільства, тобто простий селянин, який користувався у населення авторитетом, міг брати участь у «копі» як суддя (присяжний) щодо злочинів, вчинених шляхтичем. Копне судочинство поєднувало досудову стадію, судовий розгляд справи та виконання рішення копного суду. Отже, копний суд був ефективним органом правосуддя – родоначальником сучасного суду присяжних – який надавав право та реальну можливість брати участь українському селянству у кримінальному судочинстві на основі традицій українського звичаєвого права.

Література

1. Вангородська Н.А. Становлення третейського суду в Київській Русі / Н. А. Вангородська // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка: Збірник наук. праць. Вип.: 67-69 : юридичні науки. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2005. – С. 137-140.
2. Владимирский-Буданов М. Ф. Обзор истории русского права / М. Ф. Владимирский-Буданов. – М. : Изд. дом «Территория будущего», 2005. – 800 с.
3. Історія українського права : Навчальний посібник : Матеріали до курсу лекцій з історії української державності / За ред. О. О. Шевченка. – К. : Олан, 2001. – 214 с.
4. Иванишевъ. Н. О древнихъ сельскихъ общинахъ въ Югозападной Россіи / Изданіе Кіевской Археографической Комиссіи. – К.: В тип. Федорова и Мин., 1863. – С. 3-34. Доступ: <http://litopys.org.ua/>.
5. Карамзин Н. М. История государства Российского / Н. М. Карамзин. – М. : «Книга», 1988. – Книга I. Т. II. – 191 с.
6. Кистяковский А. О значении судебной реформы в деле улучшения уголовного правосудия / А. Кистяковский. – К. : В университетской типографии, 1870. – 60 с.

АНОТАЦІЯ

У статті автор досліджує історію становлення і розвитку суду присяжних в Україні для всебічного аналізу ролі даного інституту в національному судочинстві й врахування попереднього досвіду у нинішній судовій практиці. На території України зачатки колегіальної форми судочинства за участю представників громадськості виникли у слов'ян за часів Київської Русі. Копні суди – давні народні суди сільських громад, громадські судові сходки, у склад яких входили авторитетні представники мешканців населеного пункту. В ході дослідження виявлено, що копний суд за часів Київської Русі був ефективним органом правосуддя – родоначальником сучасного суду присяжних – який надавав право та реальну можливість брати участь українському селянству у кримінальному судочинстві на основі традицій українського звичаєвого права.

SUMMARY

The author examines the history of formation and development of the jury trial in Ukraine for a comprehensive analysis of the role of this institution in the national proceedings and, based on previous experience in the current judicial practice. In Ukraine, the beginnings of a collegial form of legal proceedings with the participation of members of the public having the Slavs in the times of Kievan Rus. Shock of the courts – the ancient people's courts of rural communities, public legal gatherings, which included authoritative representatives of the inhabitants of the village. The study revealed that the shock of the court during the time of Kievan Rus was an effective judicial body – the ancestor of the modern jury – which gave the right and a real opportunity to participate Ukrainian peasantry in criminal proceedings on the basis of customary law Ukrainian traditions.

7. Лашенко Р. Копні суди на Україні, їх походження, компетенція і устрій / Р. Лашенко // Збірник Правничої комісії Н.Т.Ш. – Л., 1927. – Ч. 2. – С. 20-28.

8. Падох Я. Суди і судовий процес старої України/ Я. Падох. – Нью-Йорк : Наукове товариство ім. Шевченка, 1990. – 128 с.

9. Сеньків Ю. Судебник 1468 року, його структура, зміст та значення /Ю. Сеньків// Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2008. – Вип. 46. – С. 59-64.

10. Фойницький І. Я. Курс уголовного судопроизводства. В 2-х томах / И. Я. Фой-

ницький. – Спб. : «Альфа», 1996. – Т. 1. – 552 с.

11. Черкаський І. Громадський (копний) суд на Україні-Русі XVI-XVIII в. в./І. Черкаський/Праці комісії для виучування історії західньо-руського та українського права. – К. : З друкарні Української Академії Наук, 1928. – Випуск 4. – 714 с.

12. Щербицький О.В. Суды въ бывшемъ Великомъ княжестве Литовскомъ / О.В. Щербицький. – Вильна, 1912. – 79 с. Доступ: <http://pravoznavec.com.ua/>.

**МВС УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ
ЮРИДИЧНИЙ ІНСТИТУТ**

**ПРОВОДИТЬ
МІЖНАРОДНУ
НАУКОВО-ПРАКТИЧНУ КОНФЕРЕНЦІЮ
«ДОНЕЦЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ІНСТИТУТ:
55 РОКІВ НА ТЕРЕНАХ ОСВІТИ І НАУКИ»**

м. Кривий Ріг

13 травня 2016 року

Шановні колеги!

Інформуємо Вас, що в Донецькому юридичному інституті МВС України **13 травня 2016 року** відбудеться міжнародна науково-практична конференція «**Донецький юридичний інститут: 55 років на теренах освіти і науки**», присвячена ювілею навчального закладу.

Мета конференції: удосконалення організаційно-правового забезпечення навчального процесу в навчальних закладах зі специфічними умовами навчання, впровадження міжнародного досвіду в систему підготовки кадрів, а також психологічного супроводження працівників правоохоронних органів під час проходження служби.

Робота міжнародної науково-практичної конференції планується за такими напрямками:

- стан, зміст та якість підготовки майбутніх працівників правоохоронних органів відповідно до міжнародних і вітчизняних стандартів;
- становлення і розвиток вітчизняного та зарубіжного законодавства у сфері освітніх послуг, що надаються вищими навчальними закладами зі специфічними умовами навчання;
- науково-методичне забезпечення розвитку професійної юридичної освіти;
- інноваційні та сучасні педагогічні технології навчання майбутніх правоохоронців;

- гуманістична парадигма в професійній освіті: наука і практика;

- перспективи організації безперервного навчання у системі вищої освіти МВС України – «Навчання протягом життя»;

- психологічне супроводження професійного відбору, професійної орієнтації, професійної діяльності працівників правоохоронних органів.

Для участі у конференції запрошуються працівники вищих навчальних закладів; аспіранти та ад'юнкти; працівники судових та правоохоронних органів; представники органів місцевого самоврядування, державних адміністрацій, громадських організацій та громадських формувань, студенти та курсанти вищих навчальних закладів.

Робочі мови – українська, російська, німецька, англійська.

Тексти доповідей та повідомлень необхідно надіслати до **15 квітня 2016 року** на адресу оргкомітету.

Вимоги до текстів доповідей та повідомлень

Обсяг доповідей – до 5 сторінок.

Оформлення текстів: формат А4, поля: верхнє, нижнє, ліве 2 см, праве 1см, шрифт Times New Roman, кегль 14, міжрядковий інтервал 1,5.

Назва доповіді або повідомлення – великими літерами посередині рядка; нижче (через 2 інтервали праворуч) – прізвище та ініціали автора, назва установи, де працює автор, посада; далі (через 2 інтервали) – текст. Список використаних джерел (без

повторів) оформлюється наприкінці тексту під назвою «Література». У тексті посилання зазначаються у квадратних дужках із порядковим номером джерела за списком, через кому – номер сторінки (сторінок).

Текст необхідно подати роздрукованим та в електронному варіанті на підписаній автором диск CD у форматі «doc» із файлом, що названо прізвищем автора або електронною поштою; до тексту просимо обов'язково додати заповнену заявку учасника (додається).

У тексті не слід використовувати *автоматичні* виноски та *автоматичну* цифрову нумерацію абзаців, у тому числі в списку використаної літератури.

Оргкомітет конференції зберігає за собою право редагування або відхилення матеріалів, якщо вони не відповідають проблематиці конференції, не належним чином оформлені або надіслані пізніше визначеного терміну.

Матеріали, які не відповідають вищезгаданим вимогам та напрямам конференції або з порушенням терміну подання, розглядатися та публікуватися не будуть.

Всі витрати по відрядженню та проживанню здійснюються учасником конференції за власний рахунок, або за рахунок сторони, що його відряджає.

Матеріали конференції будуть опубліковані на офіційному сайті Донецького юридичного інституту, а також видані окремим збірником.

Адреса оргкомітету:

50106, м. Кривий Ріг,
вул. 7-й Зарічний мікрорайон, 24,
Донецький юридичний інститут
відділ організації наукової роботи
тел./факс (0564) 95-09-69,
e-mail: dui55@ukr.net

Контактні телефони:

(050) 869-77-38 – Назимко Єгор Сергійович
(050) 101-89-58 – Лосич Сергій Васильович

Ректор інституту
В.М. Бесчастний

ЗАЯВКА

**на участь у науково-практичній
конференції «Донецький
юридичний інститут: 55 років на
теренах освіти і науки»
13 травня 2016 року**

Прізвище _____

Ім'я _____

По батькові _____

Місце роботи _____

Посада _____

Наукове звання _____

Науковий ступінь _____

Адреса: _____

Службова _____

Домашня _____

Контактні телефони: _____

Службовий _____

Домашній _____

Мобільний _____

E-mail: _____

Факс: _____

Назва доповіді _____

Планую (*необхідне підкреслити*):

- бути особисто

- тільки надіслати текст доповіді

Підпис _____

50106, м. Кривий Ріг,
вул. 7-й Зарічний мікрорайон, 24,
Донецький юридичний інститут
тел./факс (0564) 95-09-69,
e-mail: dui55@ukr.net

ІСТОРІЯ НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

28 квітня 1961 року в с. Новожданівка Харцизького району Сталінської області згідно із наказом міністра внутрішніх справ Української РСР № 0109 було створено Сталінську спеціальну середню школу міліції МВС УРСР.

- 1961 - 1964 • **Чекін Василь Артемович**, гвардії полковник внутрішньої служби - начальник школи
- 1961•листопад • змінено назву на Донецьку спеціальну середню школу міліції МВС УРСР
- 1964 - 1977 • **Світич Іван Григорович**, полковник міліції - начальник школи
- 1965 • червень • переведення навчального закладу до міста Донецька
- 1977 - 1989 • **Муравйов Володимир Іванович**, полковник міліції - начальник школи
- 1989 - 2003 • **Титаренко Юрій Леонтійович**, генерал-лейтенант міліції - начальник школи, училища, ректор інституту
- 1992 березень • Донецьке училище міліції МВС України
1993. лютий • На базі Донецького відділення заочного навчання Української академії внутрішніх справ та Донецького училища міліції - Донецький інститут внутрішніх справ МВС України при Донецькому державному університеті
- 2000 • грудень • Донецьке училище міліції МВС України (для працівників ДАІ) стало факультетом Донецького інституту внутрішніх справ
- 2003•вересень • **Бесчастний Віктор Миколайович**, ректор інституту, професор
- 2004•березень • Донецький юридичний інститут МВС при Донецькому національному університеті
- 2011 • липень • Донецький юридичний інститут МВС України
- 2014 • липень • тимчасове розташування Донецького юридичного інституту в місті Маріуполь Донецької області
- 2014 • жовтень • розташування Донецького юридичного інституту в місті Кривий Ріг відповідно до наказу МВС України № 1010 від 30 вересня 2014 року

РЕТРОСПЕКТИВА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КАДРОВИХ ПРОЦЕДУР СУДОВОЇ СИСТЕМИ У НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ

ШЕВЧЕНКО Анна Василівна - кандидат юридичних наук, суддя Київського окружного адміністративного суду

УДК 342.9

У статті проаналізовано ретроспективу правового регулювання кадрової роботи в судовій системі України. Кадровий менеджмент – це самостійна функція в системі організації судової гілки влади, яка охоплює як поточні hr-завдання (добір, підготовку, становлення, розвиток, оцінку професійних компетентностей, звільнення), так і стратегічну мету (підвищення рівня правової захищеності шляхом підвищення якості підправлення правосуддя) у сфері управління людськими ресурсами. Характер сучасного правового забезпечення кадрової роботи в обумовлений наступними чинниками: судовою реформою та посиленням громадської участі у формуванні якісного суддівського корпусу; підвищенням вимог до дисциплінарної поведінки суддів; підвищенням антикорупційних стандартів в державі стосовно державних службовців та патронатної служби. Прослідковується модернізація кадрової діяльності в судових органах про що свідчить поява законодавчих норм щодо розширення кадрових процедур на етапі відбору суддів та розширення кола суб'єктів залучених до кадрових процесів.

Ключові слова: *кадрова діяльність, суд, доброчесність, Вища рада правосуддя, Державна судова адміністрація, громадська участь.*

Загалом, формування судової системи у кожній країні здійснюється поступово під впливом конкретно-історичних умов [1, с. 80]. У свою чергу, ретроспективу становлення судової системи України, на нашу думку, слушно розглянути крізь призму етапів її ре-

формування від здобуття Україною незалежності і до нині, оскільки саме через реформи, що є загальновідомим, реалізується перелом усталених процесів, у тому числі й у здійсненні адміністративно-правового забезпечення кадрових процедур судової системи.

У свою чергу, у правовій доктрині єдиного підходу до етапів реформування судової системи України немає.

Так, дослідниця Н.В. Охотницька вважає, що розвиток судової системи в період з 1991 року до 2012 року можна поділити на такі три періоди:

1) доконституційний період, що тривав з 1991 року до 1996 року;

2) період прийняття Конституції України та реформування судової системи відповідно до Конституції протягом 1996-2010 років, зокрема на виконання положень Конституції України в 2001 році було проведено «малу» судову реформу та вже у лютому 2002 року прийнято Закон України «Про судоустрій України», що набув чинності з 01 червня 2002 року;

3) період подальшого вдосконалення судового законодавства відповідно до європейських стандартів, під час якого у 2010 році було прийнято Закон України «Про судоустрій і статус суддів» [2], що змінив судову систему на чотирьох ступеневу та прийнято ряд інших нормативно-правових актів [3, с. 182-183].

Слід зазначити, що в подальшому більшість положень цього закону в установленому порядку було визнано не конститу-

ційними. Отже, беручи до уваги наведені вище етапи реформування судової системи та дискусію науковців з цього питання, для розгляду ретроспективи адміністративно-правового забезпечення кадрових процедур судової системи, вважаємо за доцільне провести аналіз основних нормативно-правових актів, що стали визначальними для запровадження відповідних змін.

Судова реформа 2010 року істотно змінила порядок обіймання посади судді.

По-перше, змінено систему органів, які здійснюють добір кандидатів на посаду судді, – ліквідовано територіальні кваліфікаційні комісії, а їх повноваження передано Вищій кваліфікаційній комісії суддів України. Остання почала діяти на постійній основі, а її склад було сформовано за новими правилами. Вища кваліфікаційна комісія суддів України направляє рекомендацію про призначення кандидата на посаду судді Вищій раді юстиції, яка у разі прийняття позитивного рішення вносить Президенту відповідне подання про призначення конкретного кандидата на посаду судді. Для підготовки кадрів для судової системи було створено Національну школу суддів України (Академію суддів України, яка функціонувала до цього, ліквідовано) [5, с. 37].

По-друге, чітко встановлено порядок призначення на посаду судді вперше, який включає у себе одинадцять стадій (від розміщення Вищою кваліфікаційною комісією суддів України на своєму веб-порталі оголошення про проведення добору кандидатів на посаду судді до прийняття Президентом рішення про призначення особи на посаду судді) [5, с. 37].

По-третє, передбачено проходження кандидатами на посаду судді анонімного тестування, обов'язкової спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді та проведення конкурсу на заміщення вакантної посади судді [5, с. 37].

По-четверте, на рівні закону регламентовано термін, протягом якого Президент зобов'язаний вирішити питання про призначення на посаду судді – протягом 30 днів з дня отримання подання Вищою радою юстиції. Призначення на посаду судді здійснюється Президентом на підставі та в межах

подання Вищої ради юстиції, без перевірки додержання встановлених вимог до кандидатів на посаду судді та порядку проведення добору кандидатів у судді [5, с. 37].

По-п'яте, істотно звужено повноваження Парламенту в питаннях, пов'язаних з обранням і звільненням суддів, обраних безстроково (проведення перевірок, розгляд звернень фізичних та юридичних осіб та ін.) [5, с. 37].

Реформування системи правосуддя через конституційні зміни, з одного боку, стало спробою привести судову систему у відповідність з європейськими стандартами, а з іншого, – заклало основу для оновлення суддівського. Зокрема, прийняті зміни до Конституції України, що були відображені у Законі України від 02 червня 2016 року № 1401-VIII «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» [6], серед іншого, передбачали:

- скасування інституту «призначення судді на посаду вперше» та передбачення, що судді обійматимуть посади безстроково;
- підвищення вікового та професійного цензів до кандидатів на посаду судді;
- встановлення нового порядку формування Вищої ради правосуддя, відповідно до якого більшість у її складі становитимуть судді, обрані судьями;
- встановлення порядку, відповідно до якого суди утворюватимуться та ліквідовуватимуться законом;
- звуження меж імунітету судді від абсолютного до функціонального;
- закладення передумов для оновлення суддівського корпусу тощо [7].

У свою чергу Законом України від 02 червня 2016 року № 1402-VIII «Про судові строки і статус суддів» [4] запропоновано такі новели:

- 1) перехід до триланкової системи судів: місцеві суди, апеляційні суди та Верховний Суд;
- 2) утворення нового Верховного Суду шляхом ліквідації Верховного Суду України, який розглядатиме справи як суд касаційної інстанції, а у випадках передбачених про-

цесуальним законодавством – як суд першої та апеляційної інстанції. Склад Верховного Суду становитиме не більше 200 суддів. У цього Суду діятимуть: Велика палата, Касаційний адміністративний суд, Касаційний господарський суд, Касаційний кримінальний суд і Касаційний цивільний суд. Верховний Суд утворюється протягом шести місяців з дня набрання чинності Законом та розпочинає роботу за умови призначення щонайменше шістдесяти п'яти суддів;

3) припинення діяльності та ліквідація вищих спеціалізованих судів з дня початку роботи Верховного Суду у новому складі;

4) утворення в системі судоустрою нових вищих спеціалізованих судів: Вищого суду з питань інтелектуальної власності та Вищого антикорупційного суду, які будуть діяти як суди першої інстанції з розгляду визначених законом категорій справ;

5) впровадження нових механізмів для стимулювання забезпечення доброчесної поведінки суддів із залученням громадськості. Зокрема, з метою сприяння Вищій кваліфікаційній комісії суддів України у встановленні відповідності судді (кандидата на посаду судді) критеріям професійної етики та доброчесності утворюється Громадська рада доброчесності;

6) закріплення обов'язку судді (кандидата на посаду судді) подавати, зокрема, декларацію родинних зв'язків, декларацію доброчесності;

7) запровадження відкритих конкурсів на зайняття посади суддів апеляційних, вищих спеціалізованих судів та Верховного Суду з допуском до них осіб, що не мають суддівського стажу;

8) здійснення перерозподілу повноважень між Вищою кваліфікаційною комісією суддів України та Вищою радою правосуддя [7].

Також необхідно зазначити, що 21 грудня 2016 року Верховною Радою України прийнятий Закон України «Про Вищу раду правосуддя» [7], який набрав чинності 05 січня 2017 року. Згідно з положеннями вказаного Закону, до повноважень Вищої ради правосуддя належать:

- внесення подання про призначення судді на посаду;

- повноваження щодо розгляду скарги на рішення відповідного органу про притягнення до дисциплінарної відповідальності судді;

- ухвалення рішення стосовно порушення суддею вимог щодо несумісності;

- ухвалення рішення про звільнення судді з посади;

- надання згоди на затримання судді чи утримання його під вартою;

- ухвалення рішення про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя [7].

За результатами аналізу низки нормативно-правових та правових актів, констатовано, що за увесь час реформування, з 1992 року до нині, як судової системи в цілому, так і адміністративно-правове забезпечення кадрових процедур зокрема, зазнали значних змін.

На нашу думку, можна виокремити такі етапи реформування адміністративно-правового забезпечення кадрових процедур судової системи:

перший етап – від прийняття Декларації про державний суверенітет України 16 липня 1991 року до прийняття Конституції України 28 червня 1996 року – етап формування адміністративно-правового забезпечення кадрових процедур судової системи України;

другий етап – прийняття Основного Закону України 28 червня 1996 року – закріплення основ адміністративно-правового забезпечення кадрових процедур судової системи України в Основному Законі України;

третій етап – проведення «малої судової реформи», що тривав з 21 червня 2001 року до травня 2006 року – приведення інших нормативно-правових актів у відповідність до Основного Закону України;

четвертий етап розпочався з розробленням Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів 10 травня 2006 року та тривав до прийняття Закону України «Про судоустрій і статус суддів» 27 липня 2010 року – вибір та фіксація на за-

конодавчому рівні євроінтеграційного спрямування України;

п'ятий етап – від прийняття Закону України «Про судоустрій і статус суддів» 27 липня 2010 року до 2015 року – незважаючи на задекларований євроінтеграційний напрям подальшого розвитку судової системи України, прийнятим законом встановлювалося чимало політичних важелів впливу на судову систему в цілому, й у тому числі на здійснення адміністративно-правового забезпечення кадрових процедур зокрема;

шостий етап – розпочався із схваленням Указом Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015 Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» та тривав до серпня 2019 року – під час цього етапу було задекларовано необхідність реалізації судової реформи та прийнято низку нормативно-правових та правових актів спрямованих на впровадження євроінтеграційних процесів та оновлення суддівського корпусу.

Узагальнюючи викладене вище, слід зазначити, що протягом усіх етапів реформування судової системи, зміни до адміністративно-правового забезпечення кадрових процедур судової системи були розпорощені у різних нормативно-правових та правових актах. На нашу думку, кадрові процедури та їх адміністративно-правове забезпечення, мають бути чітко визначеними на рівні закону та бути прозорими і відкритими.

У зв'язку із цим вважаємо за доцільне внести зміни до Закону України «Про судоустрій і статус суддів», зокрема додати статтю 18-1 «Кадрові процедури та їх адміністративно-правове забезпечення» у якій визначити конкретні кадрові процедури, суб'єктів їх реалізації та чіткий механізм здійснення.

Література

1. Москвич Л.М. Становлення та розвиток судових систем. Вісник Вищої ради юстиції. 2010. № 3. С. 73-81.
2. Про судоустрій і статус суддів: закон України від 07 липня 2010 року № 2453-VI (втратив чинність) / Відомості Верховної Ради України. 2010. № 41-42. № 43. № 44-45. Ст. 529.
3. Охотницька Н.В. Становлення судової системи України (1991-2012 р.р.): істо-

SUMMARY

Personnel management is an independent function in the system of organization of the judicial branch, covering both current hr-tasks (selection, preparation, formation, development, assessment of professional competence of dismissal), as well as a strategic goal (improving the level of legal protection by improving the quality of justice) in the field of human resources management. The nature of the current legal support for staffing is due to the following factors: judicial reform and increased public participation in the formation of a quality judicial body; increasing requirements for the disciplinary behavior of judges; raising of anti-corruption standards in the state regarding the civil servants and the patronage service. The modernization of human resources in the judicial bodies is being traced, as evidenced by the emergence of legislative norms on the extension of personnel procedures at the stage of selection of judges and the expansion of the range of subjects involved in human resources processes, enhancement of the institutional capacity of the SCA in the organizational and human resources of justice.

рико-правовий аспект: дис. на здобут. наук. ступ. канд. юрид. наук (12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень). Львів, 2015. 212 с.

4. Про судоустрій і статус суддів: закон України від 02 червня 2016 року № 1402-VIII / Відомості Верховної Ради України. 2016. № 31. Ст. 545.

5. Судова реформа в Україні: поточні результати та найближчі перспективи. Інформаційно-аналітичні матеріали до Фахової дискусії на тему «Судова реформа 2010р.: чи наближає вона правосуддя в Україні до європейських норм і стандартів?» 4 квітня 2013 року. URL: http://razumkov.org.ua/upload/Sudova_reforma_2013.pdf

6. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): закон України від 02 червня 2016 року № 1401-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2016. № 28. Ст. 532.

7. Судова реформа. URL: https://minjust.gov.ua/cat_414

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ВІДМОВУ ВІД УТРИМАННЯ НЕПРАЦЕЗДАТНИХ БАТЬКІВ НА ДАЛЕКОМУ СХОДІ

КІРІНДЯСОВ Максим Геннадійович - здобувач Донецького юридичного інституту МВС України

УДК 343.625.3 (477)

Автор даної статті, звертаючись до діючих джерел сучасного кримінального права держав Далекого Сходу, належним чином виявляє, наводить, розглядає, порівнює та узагальнює зміст саме тих кримінально-правових норм, які передбачають те чи інше кримінальне покарання за протизаконне ухилення від фінансового утримання непрацездатних батьків. Автор детально аналізує очевидні, невід'ємні та важливі, як спільні, так і відмінно-індивідуальні характерні складові, ознаки та риси, притаманні відповідним, предметно спрямованим нормам сучасного кримінального права держав, які належать до означеного географічного регіону.

Ключові слова: держави Далекого Сходу, права сім'я змішаного типу, сучасне кримінальне право, утримання, непрацездатні батьки, похилі, безпомічні та хворі члени сім'ї, протизаконне ухилення від сплати грошових коштів, кримінальна відповідальність, покарання, позбавлення волі, штраф.

Актуальність

Злочинне діяння, яке відтворює чіткі кваліфікаційні ознаки злісного, свідомого, навмисного, нічим не виправданого, отже, цілком протиправного ухилення з боку повнолітньої, працездатної та правоздатної особи від здійснення передбаченого законом, обов'язкового грошово-матеріального та іншого подібного утримання своїх непрацездатних батьків, зазнало криміналізації згідно змісту відповідних, предметно спрямованих норм сучасного кримінально-

го права майже кожної держави, незалежно від того, до якої правової сім'ї чи до якого географічного регіону або культурно-цивілізаційного ареалу така держава належить.

Найвагомішою природною причиною, яка зумовлює нагальну необхідність, універсальну важливість та очевидну раціональність криміналізації означеного правопорушення, тобто фундаментальним чинником, який актуалізує та виявляє достатньо відчутний кримінологічний вимір даного діяння, є потенційна небезпека спричинення низки тяжких, трагічних, незворотних наслідків для життя, здоров'я, безпеки, а також людської честі та гідності непрацездатних, похилих, хворих батьків, які законодавчо визнаються фізично та соціально безпомічними, надзвичайно вразливими особами.

Неабияка соціальна небезпечність та очевидна асоціальність означеного правопорушення полягає у тому, що його вчинення є явним прикладом злочинного, неприпустимого невиконання тією чи іншою повнолітньою, працездатною та правоздатною особою свого фундаментального, передбаченого законом (правом) та загальноісторичною моральною традицією, соціального зобов'язання не тільки по відношенню виключно до її власних непрацездатних батьків, але й по відношенню до цілого, фрагментарно цілісного інституту сім'ї та сімейних відносин, основними та необхідними рисами якого є природна біологічна, соціальна, морально-ціннісна, громадська

та правова наступність, постійна та всебічна відтворюваність.

Саме тому і навмисне, і ненавмисне, тобто попросту безвідповідальне, однак по суті також злочинне ухилення від надання грошових коштів, необхідних для утримання непрацездатних батьків, визнаються абсолютно протизаконними, а також суцільно ганебними діями.

Достатньо актуальними, цікавими і безперечно гідними науково-дослідницької уваги особливостями відповідних норм сучасного кримінального права тих чи інших окремих держав, зокрема і держав Далекого Сходу, є певні відмінності та спільні риси, притаманні передбаченим такими нормами каральним санкціям, більш або менш чітко визначені кваліфікаційні ознаки даного правопорушення, особливості тлумачення його суб'єктів та об'єктів, а також особливості у розумінні їхніх фундаментальних обов'язків та прав.

Власне саме тому надзвичайно актуальним видається новітнє ґрунтовне, комплексне, глибоке та детальне осягнення норм зарубіжного кримінального права про кримінальну відповідальність за вчинення означеного правопорушення.

Здійснення новітніх наукових досліджень в рамках цієї актуальної проблематики зарубіжного кримінального права надасть сучасним українським науковцям-правникам сприятливу можливість не лише просто дізнатися про зазначені національні нормативно-правові стандарти окремих держав Далекого Сходу, але й, за необхідності, розробляти та вносити ґрунтовні та раціональні проекти корисних, новаторських законотворчих пропозицій, змін, поправок, спрямованих на виважене та корисне реформування відповідних спеціальних норм сучасного кримінального права України.

Метою даної статті, таким чином, є необхідне виявлення, чітке наведення, детальний аналіз, обґрунтоване порівняння та належне узагальнення очевидних невід'ємних, важливих та актуальних, як спільних, так і відмінно-індивідуальних характерних складових, ознак та рис, при-

таманих відповідним, предметно спрямованим нормам сучасного кримінального права держав Далекого Сходу, право яких в цілому прийнято зважено відносити до типу змішаного, оскільки воно відтворює певні елементи і романсько-германського, і англо-американського, і релігійного, і традиційного, і соціалістичного права.

Використані джерела

Поступове досягнення визначеної мети даної статті здійснено за допомогою належного та необхідного звернення до діючих, викладених в англійській редакції, джерел сучасного кримінального права (надалі – КК) широкої низки держав Далекого Сходу.

Виклад основного матеріалу

Одним із основоположних, системоутворюючих елементів саме тих норм сучасного кримінального права, які передбачають кримінальну відповідальність за злочинне ухилення від здійснення передбаченого законом, обов'язкового фінансового утримання непрацездатних батьків, є певні ознаки, характерні складові, сукупні і відмінні характеристики особи, яка є потенційною жертвою даного або ж того чи іншого подібного правопорушення.

Варто відзначити, що відповідні, предметно спрямовані норми сучасного кримінального права деяких держав Далекого Сходу, цілком аналогічно із такими ж самими нормами сучасного кримінального права багатьох інших держав, які, у свою чергу, представляють, наприклад, романсько-германську або ж англо-американську правову сім'ю, відтворюють *відносно сукупне, узагальнене, подекуди децю еклектичне нормативізоване поняття/уявлення про потенційну/фактичну жертву* правопорушення, яким є злісне, свідоме, навмисне, нічим невинувачене, протиправне ухилення від передбаченого законом, обов'язкового фінансового утримання певної категорії осіб.

В такому випадку далеко не завжди має місце достатньо чітке виокремлення саме непрацездатних батьків в якості жертви даного або ж подібного йому правопорушення.

Так, відповідно до п. (1) ст. 271 «Залишення родича по висхідній лінії» Розділу XXVIII «Злочинне залишення та погане поводження» Частини II «Спеціальні положення» КК Південної Кореї, ст. 271 «Нехтування обов'язком здійснювати турботу про осіб похилого віку та дітей» Розділу 8 «Злочинні порушення порядку соціалістичного колективного життя» КК Північної Кореї, ст. 307 Розділу 4 «Злочинне залишення дітей, хворих осіб та осіб похилого віку» Загального розділу X «Злочини проти життя та тіла» Частини II «Окремі злочини» КК Таїланду, ст. 261 Розділу IV «Злочини, які становлять посягання на права особи та демократичні права громадян» Частини II «Спеціальні положення» КК Китаю, ст. 143 «Залишення або спричинення небезпеки» Розділу I «Злочини проти життя» Загального розділу II «Злочини проти осіб» Частини II «Спеціальні положення» КК Східного Тимору та ст. 294 і 295 Розділу XXV «Злочинне залишення» КК Тайваню, потенційними жертвами даних правопорушень визначено загальну категорію осіб, які потребують допомоги (є безпомічними) або є нездатними проживати незалежно (окремо) та працювати через похилий або ж дитячий вік, хворобу, фізичну та/або розумову неміч [1, 57; 2, 45; 3, 28; 4, 5, 43; 6, 95-96].

Таким чином, суб'єктно-об'єктне уособлення саме непрацездатних батьків в якості потенційних жертв даних правопорушень дещо опосередковано відтворюється в кримінально-правових нормах цих шістьох держав Далекого Сходу через щойно зазначені фундаментальні чинники, якими виступають похилий вік, хвороба, фізична та/або розумова неміч та неможливість працювати та жити незалежно/окремо.

Однак виділений в зазначених нормах сучасного кримінального права Південної Кореї, Північної Кореї, Таїланду, Китаю, Східного Тимору та Тайваню чинник фізичної та психічної безпомічності, чинник похилого віку та інші подібні їм чинники самі по собі вказують також на те, що потенційною та фактичною жертвою даних правопорушень може стати ціла низка осіб, які перебувають у найрізноманітнішому стані

родинних та інших зв'язків із потенційним та фактичним правопорушником. Тому п. (2) статті 271 КК Південної Кореї, п. 3 ст. 143 КК Східного Тимору та ст. 295 КК Тайваню, на відміну від аналогічних статей КК Північної Кореї, Таїланду та Китаю, роблять додаткове зауваження, згідно якого дане правопорушення може бути вчинене також проти того чи іншого родича по висхідній лінії (батьки, дідусі, бабуся тощо), а також сторони в рамках офіційного шлюбу [1, 57; 5, 43; 6, 95-96].

Інше ж, набагато більш узагальнене та набагато більш одномірне характерне тлумачення поняття про особу, яка є потенційною жертвою даного правопорушення, представлено в рамках ст. 152 «Відмова або ухилення від виконання обов'язку здійснювати фінансове утримання» Розділу XV «Злочини, які становлять посягання на інститут шлюбу та сімейний устрій» КК В'єтнаму. В рамках зазначеної статті мова йде про особу, яка користується передбаченим для неї законом правом перебувати за певних фундаментальних обставин на фінансовому утриманні іншої (другої) особи, яка ж, у свою чергу, є юридично зобов'язаною здійснювати таке утримання такої (першої) особи [7, 33].

Отже, в рамках щойно зазначеної норми сучасного кримінального права В'єтнаму не має місця нормативної зосередженості на віці та стані фізичного і психічного здоров'я або родинної належності людини, яка є потенційною жертвою даного правопорушення. Однак саме по собі вказане, юридично нормативізоване право певних осіб перебувати за певних фундаментальних обставин на чийсь фінансовому утриманні та відтворюване цим правом зобов'язання інших осіб здійснювати таке утримання також достатньо віддалено, опосередковано і непрямо відтворюють необхідний чинник родинних зв'язків взагалі та родинних зв'язків між непрацездатними батьками та їхніми повнолітніми, працездатними та правоздатними дітьми зокрема.

Однак вищенаведені кримінально-правові норми Південної Кореї, Північної Кореї, Таїланду, Китаю, Східного Тимору та Тайваню також зазначають юридичне

право певних осіб перебувати за певних фундаментальних обставин на фінансовому утриманні інших осіб. Таким чином, південнокорейське, північнокорейське, тайське, китайське, тиморське та тайванське загальне тлумачення поняття потенційної жертви даного та подібного йому правопорушення, в рамках якого, як ми бачимо, враховується не тільки її вік, стан її фізичного та психічного здоров'я, але й щойно означені фундаментальні, юридично нормативізовані соціальне право та соціальне зобов'язання, видається, на відміну від щойно наведеного в'єтнамського тлумачення, змістовно більш розширеним.

Однак відповідні норми сучасного кримінального права і деяких інших держав Далекого Сходу, аналогічно із прикладом Південної Кореї, Східного Тимору та Тайваню, демонструють приклад відносно чіткої нормативізації інших фундаментальних, інституціоналізованих рис та ознак потенційної жертви даного та багато в чому подібного йому правопорушення, а саме таких рис та ознак, які достатньо прямо та безпосередньо зазначають ту чи іншу необхідну ступінь родинного зв'язку між жертвою та правопорушником.

Так, відповідно до ст. 324 «Залишення сім'ї» Розділу 2 «Залишення сім'ї» Загально-го розділу 3 «Злочини проти неповнолітніх осіб та інституту сім'ї» Частини 2 КК Камбоджі та ст. 120 «Злісне ухилення від утримання батьків, сторони в рамках офіційного шлюбу або народжених або прийомних дітей» Розділу Сімнадцять «Злочини проти дітей, інституту сім'ї та громадської моралі» Спеціальної частини КК Монголії, особами, які є потенційними жертвами правопорушення, яким є нездійснення фінансового утримання, є одна із сторін в рамках діючого офіційного шлюбу, або колишня сторона такого шлюбу, неповнолітня особа, або родичі по низхідній лінії (народжені діти, онуки та інші подібні родичі), або ж родичі по висхідній лінії, і зокрема саме батьки, які є нездатними здійснювати трудову діяльність, а також прийомні діти [8, 133-134; 9, 35].

Таким чином, як ми бачимо, відповідні норми сучасного кримінального права

Камбоджі та Монголії, на відміну від вищенаведених аналогічних норм Північної Кореї, Таїланду, Китаю та В'єтнаму, достатньо чітко криміналізують злочинне ухилення від передбаченого законом, обов'язкового фінансового утримання родичів по висхідній родинній лінії і, що важливо, зокрема саме батьків, із зазначенням хоча і загальних, однак чітко інституціоналізованих чинників та ознак, які так чи інакше зумовлюють непрацездатність таких осіб.

Що ж стосується *характерних рис та ознак суб'єкта даного та будь-якого іншого подібного правопорушення*, тобто рис та ознак самого потенційного або ж фактичного правопорушника, то вони, відповідно до зазначених норм сучасного кримінального права і Південної Кореї, і Північної Кореї, і Таїланду, і Китаю, і Східного Тимору, і Тайваню, і В'єтнаму, і Камбоджі, і Монголії, загально та природно обумовлюються та опосередковуються потенційною можливістю невиконання або ж фактичним невиконанням таким правопорушником вищезначеного правового зобов'язання здійснювати передбачене законом, обов'язкове фінансове утримання непрацездатних батьків, а також інших подібних, вищенаведених осіб; в рамках наведених норм сучасного кримінального права власне Камбоджі та Монголії вищезазначене соціальне зобов'язання правопорушника відтворюється в рамках офіційно прийнятого рішення тієї чи іншої судової інстанції [1, 57; 2, 45; 3, 28; 4, 5, 43; 6, 95-96; 7, 33; 8, 133-134; 9, 35].

В якості ж ще одних надзвичайно важливих, характерних рис та ознак, притаманних суб'єкту даного та будь-якого іншого подібного правопорушення, сучасне кримінальне право саме В'єтнаму чітко відзначає фактичну можливість та здатність потенційного або ж фактичного правопорушника здійснювати необхідне фінансове утримання передбачених законом осіб, а також факт попереднього притягнення такого правопорушника до відповідальності за вчинення даного правопорушення, а також поточні, таким чином, рецидивні злочинні прояви з його боку [7, 33].

Надзвичайно важливим є те, що вищенаведені, предметно спрямовані норми су-

часного кримінального права дев'ятох перерахованих держав Далекого Сходу розрізняються у визначенні *конкретного змісту та кваліфікаційних, змістовних ознак самого протиправного діяння як такого*, яке, у свою чергу, відтворює необхідний комплексний причинно-наслідковий зв'язок між правопорушником та постраждалою особою в рамках інституту кримінальної відповідальності за ухилення від фінансового утримання непрацездатних батьків або ж за вчинення іншого подібного правопорушення.

Так, відповідні норми сучасного кримінального права Південної Кореї, Таїланду, Східного Тимору та Тайваню, як це чітко зазначено у самих назвах вищенаведених статей та розділів Спеціальної частини їхніх кримінальних кодексів, відтворюють кримінальну відповідальність за протиправне діяння, яким є саме залишення вищезазначених осіб, тобто свідомо відмова від надання таким особам усього необхідного їм комплексного, передбаченого законом піклування [1, 57; 3, 28; 5, 43; 6, 95-96].

Природним видається усвідомлення того, що надзвичайно вірогідними антигуманними наслідками злочинного залишення напризволяще тих чи інших непрацездатних осіб, зокрема похилих та хворих, безпомічних батьків, може виявитися цілковита відсутність в них грошових коштів, необхідних для прийняттого харчування, придбання лікарських препаратів, одягу, а також цілої низки інших життєво необхідних побутових речей, що, у свою чергу може спричинити їхню голодну смерть, або ж різні тяжкі захворювання, або ж страждання від голоду, або ж відкрите жебрацтво. Зазначені тяжкі наслідки такого залишення тих чи інших непрацездатних осіб, зокрема і батьків, зумовлюють очевидний кримінологічний вимір даного протиправного діяння.

Так, в рамках наведених норм сучасного кримінального права Південної Кореї та Таїланду сукупно відзначається вірогідність спричинення певних загроз саме для життя відповідних осіб у разі вчинення правопорушення, яким є злочинне залишення їх напризволяще [1, 57; 3, 28].

У наведених нормах сучасного кримінального права Східного Тимору та Тай-

ваню говориться про те, що залишення відповідних осіб може спричинити їхню смерть або тяжкі тілесні ушкодження [5, 43; 6, 95-96].

Зазначені ж норми сучасного кримінального права Камбоджі, Монголії, Китаю та В'єтнаму, на відміну від аналогічних норм Південної Кореї, Таїланду та Східного Тимору, навпаки, чітко виокремлюють злочин, яким є не залишення тих чи інших непрацездатних осіб, а саме ухилення від передбаченого законом, обов'язкового фінансового утримання непрацездатних батьків та інших вищеперерахованих соціально вразливих осіб.

Так, наприклад, в рамках наведених статей КК Камбоджі та Монголії мова йде про невиконання потенційним правопорушником відповідного рішення тієї чи іншої судової інстанції, яке зобов'язує його сплачувати грошові кошти вищевказаній групі осіб, зокрема і батькам [8, 133-134, 9, 35].

Навмисна відмова та навмисне ухилення від виконання обов'язку із здійснення фінансового утримання вищеперерахованих осіб є криміналізованим діянням в рамках зазначених норм сучасного кримінального права Північної Кореї, Китаю та В'єтнаму [2, 45; 4; 7, 33].

Що ж стосується *конкретних кримінальних покарань*, передбачених за вчинення даного або ж будь-якого іншого подібного правопорушення, то ними є, відповідно до вищенаведених статей КК восьми вищеперерахованих держав Далекого Сходу, фіксовані терміни позбавлення волі та/або ж фіксовані грошові штрафи, а також, однак виключно на прикладі Північної Кореї, трудові роботи.

Так, загальне залишення осіб, вказаних у вищенаведених статтях КК Південної Кореї та Таїланду, карається в обох державах однаково позбавленням волі на термін не більше трьох років. Розміри ж штрафів, які призначаються у разі вчинення даного правопорушення, становлять для Південної Кореї та Таїланду не більше п'яти мільйонів південнокорейських вон та шести тисяч тайських батів відповідно. Причому сучасне кримінальне право цих держав пе-

редбачає вибір між цими двома покараннями (і Південна Корея, і Таїланд), або ж застосування обох видів покарання (Таїланд) [1, 57; 3, 28].

Однак зазначені норми сучасного кримінального права і Південної Кореї, і Таїланду передбачають і суттєве подовження термінів позбавлення волі та збільшення розмірів фіксованих штрафів, якщо при вчиненні даного правопорушення (залишення) мають місце певні обтяжуючі обставини.

Так, відповідно до п. (3) наведеної статті КК Південної Кореї, якщо залишення осіб, зазначених у п. (1), спричиняє загрозу для їхнього життя, то правопорушник позбавляється волі на термін не більше сімох років. Якщо ж дане правопорушення вчинено проти родича по висхідній лінії, тобто, наприклад, батьків, то, відповідно до п. (2), правопорушник позбавляється волі на термін не більше десятих років або ж сплачує грошовий штраф у розмірі не більше п'ятнадцяти мільйонів південнокорейських вон. Якщо ж залишення напризволяще родича по висхідній лінії спричиняє загрозу для його життя, то правопорушник, відповідно до п. (4), позбавляється волі на обмежений термін не менше двох років. В ст. 275 «Смерть або ушкодження, спричинені залишенням» окремо зазначається, що якщо метою залишення є спричинення родичу по низхідній та висхідній лінії тих чи інших ушкоджень або смерті, то правопорушника буде покарано через позбавлення волі на термін не більше сімох років, або на фіксований термін у три роки або більше відповідно [1, 58].

Відповідно ж до ст. 308 КК Таїланду, якщо наслідком залишення осіб, вказаних у ст. 307, стало отримання ними тяжких тілесних ушкоджень або їхня смерть, то правопорушник карається, відповідно до положень ст. 290 (позбавлення волі від трьох до п'ятнадцяти років за злочин, яким є спричинення смерті іншої особи через завдання їй тілесних ушкоджень, однак без попереднього наміру спричинити її смерть), ст. 297 (позбавлення волі від шістьох місяців до десятих років за злочин, яким є завдання тілесних ушкоджень, результатом чого стало

завдання тяжких тілесних ушкоджень) або ст. 298 (позбавлення волі від двох років до десятих років за злочин, передбачений ст. 297, вчинений за наявності будь-яких обставин, вказаних у ст. 289) [3, 27-28].

Таким чином, наведені норми сучасного кримінального права Південної Кореї та Таїланду передбачають відносно довгі терміни позбавлення волі за вчинення даного правопорушення.

Так само відносно довгими є терміни позбавлення волі, передбачені і нормами вищенаведених статей сучасного кримінального права Східного Тимору. Так, злочинне залишення безпомічної особи карається через позбавлення волі на термін від одного до шести років. Однак якщо наслідком такого залишення стали тяжкі тілесні ушкодження залишеної особи або її смерть, то термін позбавлення волі становить від двох до восьми років та від п'ятих до п'ятнадцяти років відповідно. Однак у п. 3 наведеної статті зазначається, що якщо жертвою даного злочину є сторона офіційного шлюбу, або родич по низхідній лінії, або *один з батьків*, або побічний родич другого ступеня, або особа, яка всиновила/вдочерила правопорушника, або яка сама є всиновленою/узятою за дочку правопорушником, або ж особа, яка мешкає разом із правопорушником на умовах, на яких проживають чоловік та дружина, то вказані покарання збільшуються на одну третину [5, 43].

Залишення безпомічної особи, яка має перебувати на законному фінансовому утриманні іншої особи та не здійснення цією іншою особою фінансового утримання тієї безпомічної особи, карається, відповідно до ст. 294 КК Тайваню, позбавленням волі на термін не менше шістьох місяців та не більше п'ятих років. Якщо ж, вчинення даного правопорушення спричиняє смерть зазначеної особи, то передбаченим покаранням є *довічне позбавлення волі*, або позбавлення волі на термін не менше сімох років; якщо ж результатом даного правопорушення стало завдання безпомічній особі тяжких тілесних ушкоджень, то правопорушника буде позбавлено волі на термін не менше трьох та не більше десятих років.

Згідно ж ст. 295 КК Тайваню, термін покарання за вчинення такого злочину збільшується наполовину, якщо жертвою злочину стала особа, яка доводиться правопорушникові прямим родичем по висхідній лінії [6, 95-96].

Достатньо поміркованими є терміни позбавлення волі, передбачені наведеними нормами сучасного кримінального права В'єтнаму (від двох місяців до трьох років) та Китаю (п'ять років або менше). Додатковими ж покараннями та засобами впливу визначено висловлення попередження та виправні заходи по відношенню до правопорушника, які не передбачають позбавлення волі (В'єтнам) та утримання під вартою або нагляд за правопорушником (Китай) [7, 33, 4].

Ще менший термін позбавлення волі за несплату грошових коштів, необхідних для фінансового утримання непрацездатних батьків, а саме від одного місяця до одного року, а також штраф у розмірі від ста тисяч до двох мільйонів камбоджійських рієлів, передбачено наведеною нормою сучасного кримінального права Камбоджі. Однак, відповідно до положень ст. 325 «Додаткові покарання (сутність та тривалість)», передбачено наступні додаткові покарання та деякі достатньо оригінальні заходи суто морального впливу на фактичного правопорушника: втрата правопорушником його певних прав на період не більше п'ятих років; публікація протягом періоду, який не перевищує двох місяців вироку, прийнятого по відношенню до фактичного правопорушника; опублікування такого вироку у друкованих засобах масової інформації; аудіовізуальна трансляція змісту прийнятого вироку протягом періоду, який не перевищує вісім днів [8, 133-134].

Найменший термін позбавлення волі за злочин, яким є злісне ухилення від виконання відповідного рішення судової інстанції, яке зобов'язує правопорушника здійснювати фінансове утримання батьків, передбачено в КК Монголії – від 3 до 6 місяців. В якості альтернативи позбавленню волі передбачено сплату фіксованого штрафу у розмірі від 51 до 150 помісячних заробітних плат [9, 35].

Покаранням, передбаченим за ухилення від піклування про похилу особу або дитину, або особу, яка є нездатною працювати, є, відповідно до вищенаведеної статті КК Північної Кореї, не позбавлення волі, або штраф, а короткострокові громадські роботи протягом періоду, який є меншим двох років [2, 45].

Висновки

Таким чином, відповідні, предметно спрямовані норми сучасного кримінального права дев'ятих представлених держав Далекого Сходу достатньо комплексно репрезентують інститут кримінальної відповідальності за злочинне ухилення від здійснення передбаченого законом, обов'язкового фінансового утримання непрацездатних батьків та вчинення інших подібних правопорушень.

В рамках розглянутих норм сучасного кримінального права представлених держав Далекого Сходу відтворюються групові, тобто сукупні, спільні характерні складові, ознаки та риси, притаманні потенційній жертві та потенційному правопорушнику, а також представлено певні групові відмінності щодо визначення змісту самого протиправного діяння як такого та його чітких кваліфікаційних ознак.

Основними кримінальними покараннями, призначення та застосування яких передбачено за вчинення даного або подібного йому правопорушення, є фіксовані та інші терміни позбавлення волі, тривалість яких становить від кількох місяців до довічного тюремного ув'язнення, та фіксовані розміри грошових штрафів.

Передбачено також і застосування таких окремих заходів, які є значною та соціально важливою альтернативою позбавленню волі або ж сплаті штрафу: нагляд, виправні заходи, які не передбачають позбавлення волі, а також низка окремих заходів, які є спрямованими на моральний, громадський осуд правопорушника, моральний вплив на його поточну та подальшу поведінку, загальну профілактику даного та подібного правопорушення.

Література

1. Criminal Act of the Republic of Korea // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: <https://www.oecd.org/site/adboecdanti-corruptioninitiative/46816472.pdf>;

2. The Criminal Law of the Democratic People's Republic of Korea // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: [http://www.globalforumljd.org/sites/default/files/docs/library/DPRK%20Criminal%20Law_2009\(EN\).pdf](http://www.globalforumljd.org/sites/default/files/docs/library/DPRK%20Criminal%20Law_2009(EN).pdf);

3. Thailand Criminal Code // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: https://www.unodc.org/tldb/pdf/Thailand/THA_Pena_CodeEN.pdf;

4. Criminal Law of the People's Republic of China // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: <http://www.fmpgc.gov.cn/ce/cgvienna/eng/dbtyw/jdwt/crimelaw/t209043.htm>;

5. Penal Code of Timor-Leste // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: https://www.unodc.org/res/cld/document/penal-code_html/Penal_Code_Law_No_19_2009.pdf;

6. Criminal of the Chinese Republic // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: <https://docs.google.com/file/d/0B3trLdAfiNMfTjZLRXZLS254UWc/edit?pref=2&pli=1>;

SUMMARY

The author of this article, through referring to the present penal law effective sources of Far East national states, duly reveals, introduces, considers, compares and generalizes the content of exactly those penal law norms which provide a penalty for illegal evasion from financial support of the disabled parents. The author analyses in detail obvious, integral and important, both common and individual-distinctive characteristic elements, attributes and features which are native to the appropriate, considered present penal law norms of the national states which belong to this geographic region.

7. Penal Code of the Socialist Republic of Vietnam // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: <http://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/ELECTRONIC/56207/111125/F97325861/VNM56207%20Eng.pdf>;

8. Penal Code of the Kingdom of Cambodia // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: http://sithi.org/admin/upload/law/Criminal_Code_Book_with_cover_Jan_2014.pdf;

9. Criminal Code of Mongolia // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: [ilo.org/dyn/natlex/docs/ELECTRONIC/82785/90914/F283556865/MNG82785.pdf](http://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/ELECTRONIC/82785/90914/F283556865/MNG82785.pdf).

СУТНІСТЬ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ: ТЕОРЕТИКО- МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД

МАЛАХОВСЬКА Ірина Борисівна - здобувач Донецького юридичного інституту МВС України

В статті на теоретико-методологічному рівні раскрыта сутність адміністративно-правової захисти персональних даних. Констатовано, що інститут персональних даних становить важливим елементом правового статусу особи, націленою на забезпечення його інформаційної безпеки. Підкреслено важливе значення для правової науки питань правового регулювання персональних даних і доступу до них. Виділено загальні риси, притаманні приватності і відображені в більшості наукових публікацій вітчизняних і зарубіжних учених, до яких відносяться її невичерпність визначеними рамками або межами. Доведено, що сфера приватної життя особи не обмежується її домом або стосунками в родині, а є ширшим поняттям. Звернуто увагу на відсутність законодавчого визначення приватності як на міжнародному, так і на національному рівні. Підкреслено помилковий характер тверджень деяких авторів про необхідність введення в національне законодавство правових норм, націлених на звуження переліку персональних даних, згоду на обробку яких в обов'язковому порядку повинна надаватися їх власником. На сьогоднішній день фактичне використання персональними даними має розповсюджений характер і охоплює суспільні стосунки, починаючи з політики і закінчуючи сферою надання ритуальних послуг. Разом з тим, розробку чет-

ких критеріїв, націлених на виділення загальних і спеціальних персональних даних, котрі, крім того, відсутні в діючому законодавстві, вважаємо повністю своєчасною і обґрунтованою.

Ключові слова: захист персональних даних, правовий статус особи, інформаційна безпека, приватність, приватне життя, дані про особу, інформаційні технології, конфіденційність персональних даних, адміністративно-правове забезпечення, теоретико-методологічні підходи.

Актуальність теми дослідження

Забезпечення в процесі формування інформаційного суспільства інтересів громадян, їх прав і свобод є першочерговим завданням сучасної української держави. Повсюдне використання сучасних інформаційних технологій, зокрема: хмарних, технологій великих даних, Інтернету речей, штучного інтелекту та інших, не тільки справляє позитивний вплив на якість повсякденного життя, але й генерує нові виклики та загрози, пов'язані з реальною небезпекою неконтрольованого накопичення та обробки даних про особу. Подальше повсюдне поширення сучасних інформаційних технологій може призвести до того, що сам факт існування приватного життя опиниться під загрозою. З урахуванням сказаного формування адекватного правового режиму персональних даних є важливою гарантією прав особистості, що дозволяє контролювати обробку інформації про себе і, в першу чергу, визначати порядок і умови доступу до неї.

Не зважаючи на необхідність та своєчасність для соціального та економічного розвитку країни впровадження сучасних технологій обробки інформації, вказані процеси супроводжуються зростанням кількості інформаційних систем і обсягів даних, що містяться в них, в тому числі й персональних даних. Попри те, що розвиток цифрової економіки фактично визнаний одним з пріоритетних завдань державної політики не тільки в Україні, а й за кордоном, його динаміка та успішна реалізація багато в чому залежатиме від того, яким буде правовий режим персональних даних та його основні параметри, і в першу чергу – порядок доступу до них та умови їх обробки. Встановлення підвищених вимог до забезпечення конфіденційності персональних даних, як інформації обмеженого доступу, може призвести до вкрай негативних наслідків для економіки країни, особливо в тих сферах, де надання товарів і послуг безпосередньо пов'язане з необхідністю автоматизованої обробки персональних даних (державні послуги, послуги зв'язку, освіта, охорона здоров'я, транспорт та ін.).

У зв'язку з цим представляється вкрай важливим і значущим проаналізувати наукові здобутки вітчизняних та зарубіжних вчених, присвячені проблемам організаційного і правового забезпечення функціонування інституту захисту персональних даних, і сформулювати на цій основі науково обґрунтовані і практично значущі пропозиції до національного законодавства, спрямовані на вдосконалення механізму захисту персональних даних.

Стан дослідження

Проблематика адміністративно-правового забезпечення захисту персональних даних виступала предметом наукових досліджень в роботах В.Ю. Баскакова [3], В.М. Брижка [1], А.В. Горпинюка [10], О.П. Кардаш [11], Т.І. Обуховської [4], А.Л. Петрицького [6], М.В. Різака [7], Д.В. Цвірюка [8], О.М. Шевчука [9], В.О. Сербогіна [12], А.М. Чернобай [13], С.В. Ясечко [14].

Разом з цим, теоретико-методологічні підходи до з'ясування сутності адміністра-

тивно-правового захисту персональних даних в роботах вищевказаних науковців залишаються малодослідженими.

Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі аналізу наукових публікацій фахівців у галузі адміністративного та інших суміжних галузей права з'ясувати на теоретико-методологічному рівні сутність адміністративно-правового захисту персональних даних.

Виклад основних положень

Підкреслюючи важливість і значущість реалізації поставленої наукової задачі, а також аналізуючи сучасні публікації в сфері захисту персональних даних можемо зробити висновок, що з часу прийняття Закону України «Про Національну поліцію» зазначена проблематика в діяльності вказаного правоохоронного відомства комплексно не розглядалась, а всі наукові напрацювання у сфері захисту персональних даних в діяльності Національної поліції України як правило мали фрагментарний характер.

Одним із перших учених в сучасній Україні, хто розпочав наукову розвідку з питань захисту персональних даних небезпідставно вважається В.М. Брижко.

Підкреслюючи значення та важливість персональних даних, вчений цілком доречно визначає останні як «особливий вид приватної власності, яка юридично виступає у формі виключного права власності і монополія на яку обмежується законом в інтересах дотримання прав та основних свобод інших осіб, а також в інтересах дотримання балансу прав людини, суспільства і держави» [1, с. 15]. Важливість питання щодо визначення сутності персональних даних полягає також у тому, що дослідник у вказаній роботі визначає їх як «найбільш чутливу, делікатну та важливу для людини інформацію». Згодом, у прийнятому в 2011 році Законі України «Про захист персональних даних», законодавець визначив персональні дані про особу у якості відомостей, що на нашу думку є не дуже коректним, оскільки обробці в інформаційних системах та базах даних підлягає саме інформація, а не відомості про

особу. Але власну позицію з цього питання ми висловимо у наступному параграфі, при з'ясуванні юридичної природи персональних даних.

Попри те, що дослідження, проведене В.М. Брижком, є відносно застарілим та за відсутності вітчизняного, повноцінно сформованого інституту захисту персональних даних вчений спирається переважно на міжнародні нормативно-правові акти та європейську практику, слід зазначити, що в роботі висвітлюється низка проблемних питань, які не втрачають своєї актуальності й дотепер.

Наприклад, серед іншого вчений акцентує увагу на існуючих протиріччях у законодавстві та правозастосовній практиці стосовно «прагнення максимального використання персональних даних у суспільних і державних інтересах, та, одночасно, бажання максимально захистити права на недоторканність приватного життя людини» [1, с. 11].

Дійсно, норми щодо заборони втручання в особисте та приватне життя громадян зафіксовані як у міжнародних нормативно-правових актах (ст. 12 Загальної декларації прав людини, ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод), так й у національному законодавстві (ст. ст. 31, 32 Конституції України). У той же час, найважливішим завданням будь-якої держави у сфері забезпечення прав і свобод громадян є доступ до публічної інформації. Водночас, вказане завдання напряму пов'язане із забезпеченням інформаційної безпеки держави. Таким чином, виникає необхідність встановлення балансу між компетенцією органів державної влади (в тому числі правоохоронних) на доступ до інформації про громадян та правом особи на захист персональних даних.

Аналогічна правова проблема існує також і в зарубіжних країнах. Наприклад, окремі положення законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів країн Європейського Союзу пов'язані із забезпеченням інформаційної безпеки та визначають останню в якості сукупності заходів організаційного та правового характеру, спрямованих на забезпечення бажаного

стану, за якого досягається максимальне усунення реальних та потенційних загроз національній безпеці у інформаційній сфері [2]. Із наведеного визначення стає очевидним, що головна мета здійснення безпекових організаційно-правових заходів полягає у максимальному усуненні реальних та потенційних загроз в інформаційній сфері.

Персональні дані в якості одного з елементів адміністративно-правового режиму інформації з обмеженим доступом розкрив В.Ю. Баскаков в дисертаційному дослідженні «Адміністративно-правовий режим інформації з обмеженим доступом». Ретельний аналіз Закону України «Про захист персональних даних» надав змогу автору дослідження констатувати «відсутність уніфікованого розуміння змісту та складових персональних даних» [3, с. 13]. Однак, такий висновок автора, на нашу думку, цілком логічно впливає із специфічної природи приватності, яка полягає у широкому розумінні останньої. Вище ми вже вказували на таку особливість законодавчого закріплення приватності (особистого життя), при якій остання ані в міжнародному, ані в національному законодавстві фактично не має визначення та не обмежується власним помешканням або особистими стосунками із близькими особами.

А тому марними виглядають спроби автора конкретизувати персональні дані особи чітко визначеними відомостями про неї, як-от: «прізвище, ім'я та по батькові; національність; освіта; сімейний стан; релігійні переконання; стан здоров'я, історія хвороби; мета запропонованих досліджень і лікувальних заходів; прогноз можливого розвитку захворювання (в тому числі й про наявність ризику для життя і здоров'я); адреса народження; дата народження; місце народження; майновий стан; расове або етнічне походження; політичні, релігійні або світоглядні переконання; членство в політичних партіях та професійних спілках; дані, що стосуються здоров'я чи статевого життя тощо» [3, с. 14].

Доволі цікавою також є позиція вченого щодо необхідності звуження переліку персональних даних, з огляду на доціль-

ність захисту деяких із них. У цьому контексті вчений посилається на міжнародну законодавчу практику, згідно з якою усі персональні дані поділяються на загальні, які не потребують режиму жорсткого захисту, та вразливі (або чутливі), вимоги до захисту яких набагато суворіші та жорсткіші. Аналогічної думки притримується й Т.І. Обуховська, яка також наголошує на необхідності приведення національного законодавства України у сфері захисту персональних даних до вимог норм європейського та міжнародного права [4, с. 97].

У той же час, аналізуючи обґрунтованість висловлених позицій, слід звернутися до норм міжнародного (передовсім європейського) законодавства, яке передбачає законність обробки персональних даних за умови: а) згоди суб'єкта персональних даних; б) забезпечення життєво важливих інтересів суб'єктів персональних даних; в) забезпечення основоположних прав суб'єктів персональних даних; г) встановлення спеціальних, суворіших вимог, які дозволяють здійснювати обробку чутливих даних [5].

Сучасний етап адміністративно-правового забезпечення захисту персональних даних, на нашу думку, пов'язаний з науковими здобутками Петрицького А.Л. [6, с. 9], Різака М.В. [7, с. 8], Цвірюка Д.В. [8, с. 3-4], Шевчука О.М. [9, с. 4].

Аналіз наукових публікацій вищевказаних вчених у галузі адміністративного права дає підстави для висновку, що беззаперечними ознаками «осучаснення» інституту захисту персональних даних виступає: а) розширення сфери захисту персональних даних; б) урізноманітнення відносин, які входять до сфери захисту персональних даних, збільшення ступеня її правової регламентації, що відобразилось у великій кількості несистематизованих нормативно-правових актів; в) постійно зростаюча вага правової бази у сфері захисту персональних даних, а також необхідність визначення її ролі та місця у вітчизняній системі права [6, с. 9].

Проблематика захисту персональних даних також неодноразово виступала предметом наукових досліджень представ-

ників інших галузей правової науки та суміжних галузей наукових знань. У цьому контексті заслуговують на увагу наукові праці О.П. Горпинюк [10], А.В. Кардаш [11], Т.І. Обуховської [4], В.О. Серьогіна [12], А.М. Чернобай [13], С.В. Ясечко [14].

Аналіз наукових публікацій вищевказаних дослідників дозволив зробити висновок, що не зважаючи на різні напрямки наукового пізнання, пріоритет у їх роботах надавався таким напрямкам дослідження як: а) з'ясування правової природи приватності та спроби її законодавчого врегулювання. Така тенденція найбільш яскраво простежується, наприклад, у дослідженні О.П. Горпинюк, яка пропонує розуміти приватність як інформацію про життєдіяльність особи, до якої самим її власником застосовано обмеження доступу. Така правова конструкція виглядає найбільш вдалим варіантом розуміння приватності, оскільки ключовим її критерієм виступає не обсяг інформації про особу, а факт обмеження нею доступу до певних відомостей, навіть тих, які безпосередньо не стосуються особистого життя власника інформації. Разом з цим, при визначенні обсягу приватності, вчена пропонує відштовхуватися від охоронюваних кримінальним законом відносин, відтворених у складах кримінальних правопорушень статей Кримінального кодексу України, а саме: ст.ст. 182, 132, 145, 163, 168, 231, 232, 361-2, 381, 387 КК України [10, с. 6].

Висновки

Таким чином, інститут персональних даних стає важливим елементом правового статусу особи, спрямованим на забезпечення її інформаційної безпеки. Крім того, питання правового регулювання персональних даних і проблеми доступу до них мають важливе значення для правової науки.

Загальною рисою, яка властива приватності та відображена в усіх без винятку наукових публікаціях вітчизняних та зарубіжних вчених виступає її невичерпність певними рамками або межами. Тобто коло приватного життя особи не обмежується її помешканням або стосунками в родині, а являє собою набагато ширше поняття.

Вище ми вже вказували на таку особливість законодавчого закріплення приватності (особистого життя), при якій остання а ні в міжнародному, а ні в національному законодавстві фактично не має визначення та не обмежується власним помешканням або особистими стосунками із близькими особами.

Відтак, вважаємо дискусійним питання щодо необхідності запровадження у національному законодавстві правових норм, спрямованих на звуження переліку персональних даних, згода на обробку яких в обов'язковому порядку повинна надаватися їх власником. На сьогоднішній день факти зловживання персональними даними мають розповсюджений характер та охоплюють суспільні відносини, починаючи від політики та закінчуючи сферою надання ритуальних послуг. Натомість вироблення чітких критеріїв, спрямованих на виокремлення загальних та спеціальних персональних даних, які, до речі, відсутні у чинному законодавстві, вважаємо цілком своєчасним та обґрунтованим.

Література

1. Брижко В.М. Організаційно-правові питання захисту персональних даних: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / В.М. Брижко. – К., 2004. – 23 с.
2. Законодавство та стратегії у сфері кібербезпеки країн Європейського Союзу, США, Канади та інших. – Режим доступу: <http://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2016/11/INFODOVIDKA-ZAKONODAVSTVO-TA-STRATEGIYI-KIBERBEZPEKA.pdf>.
3. Баскаков В.Ю. Адміністративно-правовий режим інформації з обмеженим доступом: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / В.Ю. Баскаков. – К., 2012. – 23 с.
4. Обуховська Т. І. Класифікація персональних даних та режиму доступу до них / Т. І. Обуховська // Вісник Національної академії державного управління. – №3. – 2011. – С. 97-104.
5. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних) // Офіційний вісник Європейського Суду – 2016 / L 119 / стор. 1.
6. Петрицький А.Л. Правові та організаційні засади захисту персональних даних: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / А.Л. Петрицький. – К., 2015. – 24 с.
7. Різак М.В. Правове регулювання відносин обігу персональних даних: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / М.В. Різак. – К., 2012. – 23 с.
8. Цвірюк Д.В. Адміністративно-правовий захист персональних даних в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Д.В. Цвірюк. – К., 2014. – 20 с.
9. Шевчук О.М. Адміністративно-правове регулювання у сфері забезпечення інформаційної безпеки: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / О.М. Шевчук. – Запоріжжя, 2011. – 23 с.
10. Горпинюк О.П. Кримінально-правова охорона інформаційного аспекту приватності в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / О.П. Горпинюк. – Львів, 2011. – 22 с.
11. Кардаш А.В. Конституційно-правовий захист інформації про особу (порівняльно-правовий аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / А.В. Кардаш. – Х., 2019. – 23 с.
12. Серьогін В.О. Конституційне право особи на недоторканність приватного життя (прайвесі): проблеми теорії та практики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01, 12.00.02 / В.О. Серьогін. – Х., 2011. – 42 с.
13. Чернобай А.М. Правові засоби захисту персональних даних працівника: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 / А.М. Чернобай. – Одеса., 2006. – 23 с.
14. Ясечко С.В. Цивільно-правова відповідальність за порушення права на інформацію: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / С.В. Ясечко. – Х., 2011. – 19 с.

АНОТАЦІЯ

У статті на теоретико-методологічному рівні розкрито сутність адміністративно-правового захисту персональних даних. Констатовано, що інститут персональних даних стає важливим елементом правового статусу особи, спрямованим на забезпечення її інформаційної безпеки. Підкреслено важливе значення для правової науки питання правового регулювання персональних даних та доступу до них. Виокремлено загальні риси, властиві приватності та відображені у більшості наукових публікацій вітчизняних та зарубіжних вчених, до яких відноситься її невичерпність певними рамками або межами. Доведено, що коло приватного життя особи не обмежується її помешканням або стосунками в родині, а являє собою набагато ширше поняття. Звернуто увагу на відсутність законодавчого визначення приватності як на міжнародному, так і на національному рівні. Підкреслено хибний характер тверджень деяких авторів стосовно необхідності запровадження у національному законодавстві правових норм, спрямованих на звуження переліку персональних даних, згода на обробку яких в обов'язковому порядку повинна надаватися їх власником.

SUMMARY

The article on the theoretical and methodological level reveals the essence of administrative and legal protection of personal data. It is stated that the institute of personal data becomes an important element of the legal status of the person, aimed at ensuring its information security. The importance of legal regulation of personal data regulation and access to personal data is emphasized. The general features inherent in privacy are distinguished and are reflected in the majority of scientific publications of domestic and foreign scientists, to which its inexhaustibility is defined by certain frames or boundaries. It has been proved that the circle of a person's private life is not limited to his or her home or family relationship, but is a much broader concept. Attention is drawn to the lack of a legislative definition of privacy at both the international and national levels. Some authors are wrong in their assertions regarding the need to introduce in national legislation legal rules aimed at narrowing down the list of personal data, the consent of which must be provided by their owner without fail.

ЗАХИСТ ПРАВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ - ПОЗИЧАЛЬНИКІВ ТА ЇХ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НЕВИКОНАННЯ УМОВ КРЕДИТНОГО ДОГОВОРУ

**СЕРДЮК Олександр Олександрович - здобувач кафедри цивільного права
№ 2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого**

УДК: 347.451.8 (477)

У статті аналізується стан цивільно-правового захисту прав фізичних осіб – позичальників у кредитних відносинах на сучасному етапі розвитку вітчизняного законодавства. Аргументується, що диференціація системи засобів захисту проводиться за критерієм їх «ресурсної та організаційної слабкості» боржників у досліджуваних правовідносинах. Доводиться необхідність надання фізичній особі – споживачу фінансових послуг певних додаткових засобів захисту, що призведе фактичної рівності учасників кредитування. Встановлюється наявність підвищеної відповідальності боржника у порівнянні з мірами обтяження, що покладаються на їх недобросовісних контрагентів. Пропонується приведення національного законодавства до найкращих стандартів європейської практики у цій сфері.

Ключові слова: Позика, кредит, захист цивільних прав, міри цивільно-правової відповідальності, споживачі фінансових послуг.

Постановка проблеми

У сучасних умовах розвитку країни вітчизняна економіка потребує принципових змін у формуванні а також правовому регулюванні кредитних відносин. Кризові явища, що відбуваються протягом останніх років на фінансовому ринку України, передумовами яких стали політична ситуація та дестабілізація економічної активності суб'єктів господарського обороту, негативно вплинули на діяльність кредитних

інститутів. Найважливішим питанням, що ставиться перед законодавством і стосується усіх видів кредитування є ефективний захист прав і охоронюваних законом інтересів учасників кредитних правовідносин, як один з найважливіших факторів підтримання стабільності економіки країни в цілому.

Наразі в Україні на низькому рівні ефективності та дієвості знаходяться механізми захисту прав споживачів фінансових послуг, водночас невірними лишаються питання стосовно меж їхньої відповідальності за невиконання умов кредитного договору. Варто зауважити, що на сьогодні, внаслідок зменшення доходів учасників цивільного обороту, значно зросла кількість судових справ, пов'язаних з порушеннями прав кредиторів. Складність полягає і в тому, що позичальники фактично виступають слабшою стороною у досліджуваних договірних відносинах оскільки внаслідок необізнаності у багатьох фахових питаннях кредитування, вони зазвичай приєднуються до запропонованих фінансовими установами умов кредитного договору, що у свою чергу може призвести до зловживань з боку недобросовісних контрагентів. Звідси випливає необхідність пошуку балансу співвідношення справедливих мір цивільно-правової відповідальності споживачів фінансових послуг та способів захисту їхніх прав, як слабшої сторони у таких правовідносинах.

Аналіз літератури

Питаннями захисту цивільних прав та законних інтересів учасників цивільних відносин займалося багато видатних вітчизняних науковців, таких, як: Н. П. Бондар, І. В. Венідиктова, І. О. Дзера, О. О. Кот, О. Д. Кузнєцова, В. В. Луць, Я. М. Шевченко, В. А. Яроцький та ін., утім, питання специфіки та особливостей захисту прав в сфері кредитних відносин лишилося поза увагою цивілістичної доктрини.

Метою статті є дослідження стану цивільно-правового захисту прав фізичних осіб – споживачів фінансових послуг в Україні, а також меж їх цивільно-правової відповідальності.

Виклад матеріалу

Відповідно до ч. 1 ст. 509 ЦК України, зобов'язання – це правовідношення, за яким одна сторона (боржник) зобов'язується вчинити на користь іншої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від її вчинення, а кредитор має право на вимагати таке виконання [1]. Із визначення можна зробити висновок про законодавче встановлення певної пріоритетності становища кредитора перед боржником, оскільки останній зобов'язується переважно виконувати обов'язки перед кредитором. Таким чином, різний статус учасників кредитних відносин має оцінюватися не лише з урахуванням їх соціального стану (де, очевидно боржники і кредитори можуть мати різну ступінь доступу до ресурсів та інструментів захисту) але й особливостей класичних цивілістичних підходів у сфері зобов'язального права. Захист інтересів кредитора і фактично і концептуально превалює над інтересом зобов'язаної особи. Такий дисбаланс інтересів і відповідно правових ресурсів їх захисту потребує належної оцінки.

Незважаючи на суспільний запит створення відповідного інструментарію, сучасна цивілістична модель захисту прав боржника, як «слабкого учасника» кредитних відносин знаходиться тільки у стадії формування. Наразі необхідним є належне правове забез-

печення та відмежування інтересів фізичної особи – боржника, що не пов'язані зі здійсненням професійної чи підприємницької діяльності й спрямовані на задоволення особистих, сімейних та інших соціальних потреб, як умови саморозвитку особистості. У таких відносинах досить складно знайти загальну формулу балансу інтересів боржника та кредитора, відповідно – балансу доступних засобів захисту. Водночас безперечною є важливість існування спеціальних нормативних (законодавство) і позанормативних (договірні умови) інструментів, в яких би презюмувалась фактична рівність засобів правового захисту учасників із різним статусом. Останнє свідчить про необхідність створення в Україні деталізованого, спеціального законодавства у сфері споживчого кредитування (Законів «Про споживче кредитування» та «Про захист прав споживачів фінансових послуг»), що передбачає встановлення нормативних засад для підвищення можливостей використання боржниками різних засобів правового захисту.

Диференціація системи засобів захисту прав та інтересів учасників кредитних відносин за критерієм їх «ресурсної та організаційної слабкості» є одним із ключових принципів спеціального законодавства про статус споживачів фінансових послуг. Загалом все законодавство про захист прав споживачів базується на «презумпції слабкості споживача» і необхідності запровадження спеціальних додаткових засобів захисту. Однак, у сфері кредитних відносин (як і в деяких інших сферах) реалізація цього підходу потребує відходу від ключового принципу цивільного законодавства – рівності прав учасників цивільних відносин. Хоча така «позитивна нерівність» у підсумку має компенсаційний характер, надає слабкій стороні певні додаткові засоби (права) або покладає на кредитора додаткові зобов'язання і приводить до фактичної рівності учасників. Утім, аналіз положень сучасного вітчизняного законодавства свідчить про наявність підвищеної відповідальності боржника у порівнянні з мірами обтяження, що покладаються на їх недобросовісних контрагентів. Так, на сьогодні у вітчизняних нормативно-правових актах належним чином не врегульова-

ні підстави та порядок застосування санкцій до кредитних установ за порушення прав споживачів фінансових послуг. Фактично, останні можуть користуватися загальними способами захисту, передбаченими цивільним законодавством (сплата неустойки, відшкодування збитків). Якщо фінансова установа не погоджується добровільно сплатити суму неустойки та відшкодувати збитки, споживачеві доведеться звертатися до суду. Утім, спеціальних засобів захисту вітчизняне законодавство не передбачає: не встановлено ні адміністративної відповідальності, ні фінансових санкцій за порушення прав споживачів у сфері кредитування.

Що стосується відповідальності фізичних осіб – позичальників, це питання потребує більш детального вивчення.

Обов'язковою складовою правової характеристики будь-якого цивільно-правового договору виступає аналіз відповідальності за його невиконання. Як зазначав О. С. Йоффе, цивільно-правова відповідальність є санкцією за правопорушення, що тягне за собою настання для порушника негативних наслідків у вигляді позбавлення суб'єктивних прав або покладання нових чи додаткових цивільно-правових обов'язків [2, с. 25].

На сьогодні, спеціальною правовою нормою, що встановлює відповідальність споживача за кредитним договором є ст. 21 Закону України «Про споживче кредитування» [3], яка загалом є бланкетною і відсилає до загальних положень Цивільного Кодексу. Отже наслідком невиконання умов кредитного договору є відшкодування збитків та сплата неустойки. Водночас, положення Кримінального кодексу України дозволяють зробити висновок про можливість накладання на споживачів фінансових послуг кримінально-правових санкцій. Підставами застосування мір кримінальної відповідальності у цьому випадку є надання позичальником завідомо неправдивої інформації банкам чи іншим кредиторам із метою одержання кредитів (ст. 222 КК України) та вчинення незаконних дій із заставленим майном (ст. 388 КК України) [4].

Цивільна відповідальність споживачів за невиконання умов кредитного договору по-

лягає у відшкодуванні кредиторів збитків, сплаті неустойки чи втраті застави. Застосування одного із цих заходів відповідальності чи їх комбінації визначається договором з позичальником.

Виходячи з легального визначення кредитного договору, основним обов'язком позичальника є повернення отриманої грошової суми та сплата процентів за користування нею. Відповідно до ст. 1050 ЦК України, якщо позичальник своєчасно не повернув суму позики, він зобов'язаний сплатити грошову суму відповідно до статті 625 цього Кодексу. Частиною 2 вказаної правової норми встановлюється, що у разі прострочення повернення чергової частини суми позики (якщо такий обов'язок був встановлений договором) позикодавець має право вимагати дострокового повернення частини позики, що залишилася, та сплати процентів, належних йому відповідно до статті 1048 цього Кодексу.

Практика укладання кредитних договорів свідчить про встановлення кредитором підвищених процентів за користування сумою кредиту у випадку порушення кінцевого строку його повернення. Поряд з умовою про збільшення відсотків за користування кредитом у таких договорах, як правило, міститься умова про стягнення неустойки за несвоєчасне повернення коштів або сплату процентів. У зв'язку з цим, часто виникає питання стосовно можливості одночасного застосування до споживача мір цивільно-правової відповідальності, встановленої договором та ст. 625 ЦК України, а саме, ототожнення правової природи трьох процентів річних як відповідальності за порушення грошового зобов'язання та неустойки, встановленої договором або законом.

Згідно з п. 3 ч. 1 ст. 611 ЦК України у разі порушення зобов'язання настають правові наслідки, встановлені договором або законом, зокрема сплата неустойки. Статтею 549 цього Кодексу встановлено, що неустойкою (штрафом, пенею) є грошова сума або інше майно, які боржник повинен передати кредиторів у разі порушення боржником зобов'язання. Формами неустойки є штраф і пеня. Штрафом є неустойка, що обчислю-

ється у відсотках від суми невиконаного або неналежно виконаного зобов'язання (ч. 2 ст. 549 ЦК України). Пенею є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми несвоєчасно виконаного грошового зобов'язання за кожен день прострочення виконання (ч. 3 ст. 549 ЦК України). При цьому, що важливо, неустойка має подвійну природу та виконує функції як виду забезпечення зобов'язання, так і міри (форми) цивільно-правової відповідальності [2, с. 41].

Відповідно до ч. 2 ст. 625 ЦК України боржник, який прострочив виконання грошового зобов'язання, на вимогу кредитора зобов'язаний сплатити суму боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також три проценти річних від простроченої суми, якщо інший розмір процентів не встановлений договором або законом. Зі змісту вказаної правової норми випливає, що нарахування відповідних процентів та інфляційних витрат входять до складу грошового зобов'язання і є особливою мірою відповідальності боржника за прострочення грошового зобов'язання [5]. Отже, проценти, передбачені ст. 625 ЦК України, не є штрафними санкціями [6].

Узагальнюючи судову практику у справах, що впливають з кредитних правовідносин Верховний суд України дійшов висновку, що положення ч. 2 ст. 625 ЦК України можуть застосовуватися незалежно від застосування кредитором інших видів відповідальності або інших забезпечувальних заходів, зокрема неустойки [7]. Беручи до уваги подібність правової природи пені та трьох процентів річних, передбачена цими статтями відповідальність може застосовуватися незалежно одна від одної. Чинне цивільне законодавство не забороняє визначення сторонами в договорі різних видів забезпечення зобов'язань. При цьому нарахування та стягнення неустойки (пені), в разі прострочення виконання зобов'язання, є правом кредитора, реалізація якого жодним чином не залежить від застосування інших видів цивільно-правової відповідальності, передбачених законом за порушення зобов'язання [2, с. 22]. Із зазначеного випливає, що у разі порушення умов договору споживчого кредитування позичальник

зобов'язаний повернути кредитору суму кредитних коштів, сплатити проценти за час їх фактичного користування, суму встановленої договором неустойки а також заходи відповідальності за порушення грошового зобов'язання, передбачені ст. 625 ЦК України.

Розглядаючи відповідальність фізичних осіб за невиконання умов кредитного договору також слід проаналізувати можливість одночасного нарахування двох видів неустойки – штрафу та пені. Зрозуміло, що останні є не самостійними цивільно-правовими санкціями, а видами одного засобу впливу на правопорушника – неустойки. Відповідно до ст. 61 Конституції України ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення. Такий самий принцип знайшов своє відображення і у ст. 4 Протоколу № 7 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [8]. Розглядаючи дане питання Верховний суд України дійшов висновку, що виходячи з положень ст. 549 ЦК України пеня і штраф не є окремими та самостійними видами юридичної відповідальності, проте, з принципу свободи договору впливає можливість застосування різних санкцій в межах одного виду відповідальності [7]. Це означає, що одночасне стягнення пені та штрафу за порушення кредитного зобов'язання можливе, і судам необхідно чітко з'ясувати умови кредитного договору: за які саме порушення боржником зобов'язання банк нараховував пеню, а за які — штраф; за які періоди порушення здійснені такі нарахування — і обов'язково відобразити ці юридично важливі обставини у своєму судовому рішенні. З цього приводу слід зазначити, відповідно до ч. 2 ст. 21 Закону України «Про споживче кредитування» пеня за невиконання зобов'язання щодо повернення кредиту та процентів за ним не може перевищувати подвійної облікової ставки Національного банку України, що діяла у період, за який сплачується пеня, та не може бути більшою за 15 відсотків суми простроченого платежу [3]. Про цьому, сукупна сума неустойки (штраф, пеня), нарахована за порушення зобов'язань споживачем на підставі догово-

ру про споживчий кредит, не може перевищувати половини суми, одержаної споживачем за таким договором, і не може бути збільшена за домовленістю сторін.

Однією з розрізняльних ознак договору споживчого кредитування є його цільовий характер. У свою чергу в банківській практиці виділяють кредитні договори, що укладаються без встановлення якоїсь конкретної мети (на поточні цілі) та із прямою вказівкою напрямку кредитування (автокредит, освітній кредит, тощо). У першому випадку кредитор не вимагає від споживача звіту про витрачання кредитних коштів, втім, як правило, встановлюється обмеження щодо суми позики, застосовується більш тривала та складна процедура оформлення кредитних правовідносин. У другому випадку позичальник зобов'язується надавати кредитору можливість здійснювати контроль за цільовим використанням коштів. У зв'язку з цим до таких правовідносин застосовуються положення ч. 3 ст. 1056 ЦК України. Відповідно до вказаної норми, у разі порушення позичальником встановленого кредитним договором обов'язку цільового використання кредиту, кредитодавець має право також відмовитися від подальшого кредитування позичальника за договором.

Висновки

На підставі викладеного можна зробити висновок, що інструменти захисту прав та інтересів учасників кредитних відносин мають досить неоднорідний характер, оскільки вони в різній мірі базуються на таких феноменах як нормативні засади (закони та підзаконні акти, перш за все – норми цивільного права), приватноправові каузи договорів; стандарти правозастосування (зокрема, правові позиції судової практики). Останнім часом для України набуває помітного значення необхідність враховувати акти права ЄС, що є актуальним не лише для законотворчості але й для правозастосування.

На споживача-позичальника покладаються різні міри цивільно-правової та кримінальної відповідальності за порушення у сфері отримання фінансових послуг. Остання виникає внаслідок надання кредитодавцю завідомо неправдивої інформації з метою

одержання кредитів (ст. 222 КК України) та вчинення незаконних дій із заставленим майном (ст. 388 КК України). Цивільно-правова відповідальність споживача – позичальника виникає внаслідок невиконання або неналежного виконання обов'язку з повернення суми отриманого кредиту, його частини, або процентів, що нараховуються на нього, а також у зв'язку з недотриманням умови про цільове використання наданих коштів. Притягнення споживача до цивільної відповідальності регулюється загальними положеннями Цивільного кодексу України, що визначають правові наслідки порушення зобов'язання, з урахуванням особливостей, встановлених спеціальною правовою нормою, а саме, статтею 21 Закону України «Про споживче кредитування». Так, за домовленістю сторін до споживача можуть бути застосовані такі заходи, як розірвання договору, одностороння відмова від зобов'язання, відшкодування збитків, сплата неустойки, втрата застави. Крім цього позичальник має сплатити три проценти річних, передбачених ч. 2 ст. 625 ЦК України, оскільки така міра відповідальності може застосовуватися незалежно від встановлення в договорі інших заходів впливу, зокрема неустойки. Також можливим є одночасне стягнення пені та штрафу за порушення кредитного зобов'язання, якщо такі міри відповідальності встановлені договором за різного роду порушення його умов.

Література

1. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс]: Закон України від 16.01.2003, № 435-IV // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n2644> (дата звернення: 21.02.2016). – Заголовок з екрана.
2. Иоффе О. С. Советское гражданское право. Отдельные виды обязательств : курс лекций / О. С. Иоффе. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1961. – Т. 2. – 531 с.
3. Проект Закону про споживче кредитування [Електронний ресурс] : законопроект України // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3

(дата звернення: 21.02.2016). – Заголовок з екрана.

4. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс]: Закон України від 05.04.2001, № 2341-III // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 21.02.2016). – Заголовок з екрана.

5. Постанова Верховного Суду України від 06 червня 2012 року у справі № 6-49 цс 12 [Електронний ресурс] // Верховний Суд України : інформ. центр. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/> (дата звернення: 21.02.2016). – Заголовок з екрана.

6. Постанова Верховного Суду України від 17 жовтня 2011 року у справі № 6-42 цс11 [Електронний ресурс] // Верховний Суд України : інформ. центр. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/> (дата звернення: 21.02.2016). – Заголовок з екрана.

7. Постанова Верховного Суду України від 31.10.2012 року у справі № 6-47 цс [Електронний ресурс] // Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних та кримінальних справ. – Режим доступу: http://sc.gov.ua/ua/spravi_csho_vinikajut_iz_

SUMMARY

The article analyzes the state of civil legal protection of the rights of individuals - borrowers in credit relations at the current stage of development of national legislation. It is argued that the differentiation of the system of remedies is carried out according to the criterion of their "resource and organizational weakness" of debtors in the studied legal relationships. It is necessary to provide the individual - the consumer of financial services with certain additional means of protection, which will result in the actual equality of participants in crediting. The existence of increased liability of the debtor in comparison with the measures of encumbrance on their unscrupulous counterparties is established. It is proposed to bring national legislation to the best standards of European practice in this field.

[dogovirnih_pravovidnosin.html](#) (дата звернення: 21.02.2016). – Заголовок з екрана.

8. Протокол № 7 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [Електронний ресурс] : Протокол Ради Європи від 22.11.1984 р. № 7 // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_804 (дата звернення: 21.02.2016). – Заголовок з екрана.

ОСОБЛИВОСТІ СІМЕЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ.

Шевченко Дмитро Анатолійович - кандидат юридичних наук, докторант Харківського національного університету внутрішніх справ

Наукова стаття присвячена особливостям сімейних правовідносин в першій половині ХХ ст. На підставі комплексного аналізу зроблено висновок, що на сьогодні в юридичній літературі та нормативно-правових актах України не надано жодного визначення поняття «шлюбно-сімейних правовідносин», однак існують визначення сімейних правовідносин, які врегульовані нормами сімейного права, що виникають з шлюбу, споріднення, всиновлення або іншої форми влаштування дітей, які залишилися без піклування батьків.

Встановлено, що сімейні правовідносини можуть бути абсолютними і відносними. Більшість сімейних відносин правовідносин пов'язують двох конкретних суб'єктів, один з яких має право, а інший несе відповідний обов'язок. Абсолютні відносини практично не зустрічаються в сімейному праві, але існують абсолютні права з деякими ознаками відносин правовідносин. Майнові відносини подружжя щодо третіх осіб виступають як абсолютні, а в стосунках між подружжям як відносні. Отже, у статті на підставі літературних джерел висвітлюються особливості сімейних правовідносин в першій половині ХХ ст.

Ключові слова: шлюб, шлюбні правовідносини, сімейні правовідносини, сім'я, шлюбні відносини, сімейні відносини.

Постановка проблеми

Проблема сімейних відносин є актуальною з декілька причин. По-перше вказані відносини лежать в основі розвитку та становлення суспільства та регламентуються

положеннями сімейного права, яке займає одне з провідних місць між іншими галузями права. По-друге, сім'я формує та створює основи розвитку культури, духовності та моралі. Крім того, сімейні відносини передбачають собою й розвиток шлюбно-сімейних відносин, і як наслідок до шлюбних відносин. Вивчення теоретичних і практичних проблем, що виникають в різні історичні періоди з застосуванням норм, що регулюють аналізовані відносини, дозволяє виявити особливості даних правовідносин. Слід враховувати, що їм властива певна специфіка в зв'язку з тим, що сім'я є основною складовою частиною суспільства, і державна політика завжди впливає на регулювання сімейних відносин.

Стан дослідження теми

Теоретичну основу дослідження склали наукові праці Антокольської М., Беякової А., Бочкової Т., Ворожейкіна Є., Демиденко К., Дзери О., Жилінкової І., Іоффе О., Озель В., Победоносцева К., Пчелінцевої Л., Рясенцева В., Сергеева А., Нечаєвої А., Чалої Л., Шевченка А., Шершеневича Г. та інших. Водночас, особливості сімейних правовідносин в першій половині ХХ ст. крізь призму історико-правового аналізу вченими не досліджувалися.

Отже, у статті на підставі літературних джерел автор поставив себе за мету висвітлити особливості сімейних правовідносин в першій половині ХХ ст.

Виклад основного матеріалу

Прихильником виділення в сімейних відносинах їх особисто-довірчого характеру, як основною їх відмінною рисою, варто вважати Є. М. Ворожейкіна, який вказував, що сімейні відносини, в яких відсутній особисто-довірчий характер, існують штучно та у переважній своїй частині мають бути припинені або врегульовані в іншому порядку [1, с. 53]. Тут слід зазначити, що особисто-довірчий характер, по-перше, притаманний і цивільно-правових відносин, а, по-друге, знаходиться за рамками правового регулювання і не може враховуватися при обговоренні саме правовідносин.

Окремі автори виділяють дещо інші особливості сімейних правовідносин. Так, Сергєєв А. П. вказує, що особливостями сімейних правовідносин є те, що багато прав учасників сімейних правовідносин виступають одночасно як їх обов'язки в інших сімейних правовідносинах. Для сімейних прав і обов'язків характерний нерозривний зв'язок із особистістю їх власників. Сімейні права та обов'язки, за загальним правилом, не вичерпуються їх виконанням. Переважна більшість сімейних прав і обов'язків за своєю природою такі, що розраховані на неодноразову реалізацію в рамках тих правовідносин, які мають триваючий характер. Права і обов'язки, що становлять зміст багатьох сімейних правовідносин, не залишаються незмінними протягом всього періоду їх існування. Практично всі сімейні права і обов'язки існують в рамках відносин правовідносин, в яких уповноваженим особам протистоять конкретні зобов'язані особи. При цьому нерідко учасники сімейних правовідносин наділяються тотожними правами по відношенню один до одного і відповідно несуть рівні обов'язки [2, с. 249-250].

Інша думка у Пчелінцевої Л. М., яка вважає, що особливістю сімейних відносин є особистісно-довірчий характер, так як для учасників сімейних відносин основне значення мають особисті немайнові відносини, що складаються між ними, а майнові ж відносини є похідними від особистих. Так само, як особливості сімейних правовідносин, вона виділяє й сувору індивідуалізацію

учасників і незамінність їх іншими особами, в тому числі й іншими членами сім'ї [3, с. 15].

В той же час, Антокольський М. В. стверджує, що сімейні правовідносини не відрізняються від цивільних правовідносин та вказує, що цивільні правовідносини також можуть бути тісно пов'язані з особистістю їх учасників (наприклад, представництво), мати спеціальний суб'єктивний склад (наприклад, при спадкуванні); не допускати правонаступництва учасників, бути безплатними (наприклад, при укладенні договору дарування); та не припинятися за волевиявленням сторін, наприклад, не можна відмовитися від права на авторство, але можна його не здійснювати. Отже, на думку науковця, такі ознаки однакові і у сімейних, і у цивільних правовідносинах.

При розгляді інших відмінних рис сімейних правовідносин Антокольський М. В. вказує на те, що досить тривалий час сімейно-правовий метод регулювання був імперативним, але на даному етапі становлення юридичної науки становище дещо змінилося. Учасникам сімейних правовідносин надано право укладати шлюбні договори та угоди, як наслідок імперативне регулювання шлюбно-сімейних відносин вже не можна розглядати як особливість цих відносин. Крім того, за невиконання аліментних обов'язків допускається стягнення неустойки та відшкодування збитків, що підкреслює цивільно-правовий характер сімейних відносин.

Що ж стосується зв'язку сімейних відносин з потребами фізичної природи і морального почуття і їх особисто-довірчого характеру, то Антокольський М. В. справедливо стверджує, що і те, і інше не має ніякого відношення до права. Хоча ці положення грають важливу роль в сімейному житті, в праві вони не регулюються. Навпаки, саме для цивільно-правових правовідносин іноді дуже важливий довірчий характер, і при його втраті припиняються саме правовідносини, причому, навіть в односторонньому порядку, наприклад, при поручительстві [4, с. 17].

Аналізуючи і узагальнюючи вищевикладене, слід зазначити, що сімейні правовідносини є частиною цивільно-правових

відносин і багато в чому збігаються з ними по правовому регулюванню і характером. Сімейним правовідносинам притаманний особисто-довірчий характер, але він знаходиться за межами правового регулювання [5, с. 28].

Особливостями сімейних правовідносин в даний час, що дозволяють виділити їх в окрему групу цивільно-правових відносин, є такі: вони є чітко особистими, невідчужуваними від учасника, саме тому у них недопустима заміна учасника іншою особою, за своїм характером є досить відносними правовідносинами (уповноваженим особам протистоять зобов'язані), в переважній більшості права учасника є одночасно його обов'язками, а майнові відносини є похідними від особистих.

Варто зауважити, що із прийняттям нового законодавства втратили своє значення деякі відмінні ознаки сімейних відносин, які існували у досліджувані хронологічні рамки, зокрема їх імперативне регулювання, неможливість учасників сімейних правовідносин змінювати свої права і обов'язки в договірному порядку, неможливість застосування майнових санкцій за порушення виконання сімейних обов'язків, обов'язкова спільність подружнього майна. Сімейні взаємовідносини були і залишаються ядром всіх правових систем: можна уявити існування держави без інших громадських утворень, але без сім'ї, без союзу чоловіка і жінки і без регулювання їх майнових відносин - навряд.

Видова класифікація сімейних правовідносин може здійснюватися за різними підставами, за суб'єктним складом сімейні правовідносини діляться на ті, які складаються з двох (подружні) або трьох учасників (між батьками і дитиною); залежно від підстав виникнення і суб'єктивного складу сімейні правовідносини поділяються на такі види: шлюбні (подружні) правовідносини, в основі яких лежить шлюб і учасниками яких є подружжя (в тому числі і колишнє подружжя), батьківські правовідносини, які складаються між батьками і дітьми, а також між самими батьками дитини, правовідносини, які прирівняні до батьківських повністю (відносини між усиновителями і усиновленими)

або частково (відносини між опікунами (піклувальниками) і неповнолітніми дітьми), правовідносини між іншими родичами.

Сімейні правовідносини можуть бути абсолютними і відносними. Більшість сімейних відносних правовідносин пов'язують двох конкретних суб'єктів, один з яких має право, а інший несе відповідний обов'язок. Абсолютні відносини практично не зустрічаються в сімейному праві, але існують абсолютні права з деякими ознаками відносних правовідносин. Майнові відносини подружжя щодо третіх осіб виступають як абсолютні, а в стосунках між подружжям як відносні [2, с. 232].

Найчастіше сімейні правовідносини є відносними і відносними з абсолютним характером, до першої групи входять відносні правовідносини, що не володіють ознаками абсолютної охорони (наприклад, немайнові особисті права, які виникають у подружжя на основі шлюбу і стосуються тільки щодо другого з подружжя, до цієї ж групи входять і аліментні зобов'язання), а до другої - право батьків на виховання дітей, яке є відносним тому, що звернено лише до дитини. Відносно всіх інших осіб це право носить абсолютний характер, якщо тільки батько не зловживає цим правом.

Залежно від того, з приводу яких благ складаються стосунки, вони поділяються на особисті немайнові і майнові. Особисті немайнові сімейні відносини мають своїм об'єктом нематеріальні блага. До їх числа відносяться правовідносини, пов'язані зі вступом у шлюб і його припиненням, особисті відносини подружжя, вибір імені, місця проживання та ін. Серед сімейних відносин більшу частину складають особисті немайнові відносини, але лише деякі з них утворюють правовідносини. Це пов'язано з тим, що право практично не може регулювати дані відносини в зв'язку з їх специфікою: індивідуальністю, змінністю, схильністю впливу норм моралі і моральності, які існують у суспільстві. Це положення завжди знаходило своє підтвердження в юридичній літературі. Наприклад, ще у ХІХ столітті Шершеневич Г. Ф. писав, що фізичний і моральний склад сім'ї формується за допомогою різних детермінантів, але за винятком

права, водночас введення юридичного елемента в особисті відносини членів сім'ї видається недоречним і не можливим [6, с. 455].

Победоносцев К. П. вказував, що сімейні відносини меншою мірою, ніж всі інші, піддаються і підлягають юридичним визначенням: саме по своїй цілісності, саме тому, що в них багато елементів, яких не може і не повинно зачіпати юридичне визначення, що не може спуститися в глибину совісті і морального почуття [7, с. 2].

У радянський період, Іоффе О. С. вказував, що стосовно особистих сімейних стосунків об'єктивні можливості юридичного нормування виявляються суттєво обмежені, так як ці відносини пов'язані з внутрішнім світом переживань, які чинять спротив зовнішньому контролю, тому, якщо для сімейних майнових відносин закон вводить загальний режим правового регулювання, то юридичні норми, присвячені особистим взаєминам членів сім'ї, зачіпають лише їх окремі сторони [8, с. 177]. Дотримується такої ж точки зору Сергєєв А. П., який вказує, що сімейні правовідносини в основній своїй масі майнові, так як можливості правового регулювання особистих немайнових відносин, що виникають у розглянутій сфері, вельми обмежені [2, с. 228].

Однак, існували й інші точки зору, що отримали особливе поширення у першій половині ХХ століття, наприклад Свердлов Г. М. вважав, що соціалістична держава залишає за собою досить значну сферу прямого і активного втручання у сімейні стосунки, сама ж держава зацікавлена в кожному індивідуальному сімейному відношенні, диктує, владно вказує, визначає умови необхідні для виконання окремих обов'язків [4, с. 76].

В юридичній літературі чітко простежується думка про те, що основними сімейними правовідносинами є особисті немайнові, а майнові - похідні від них і підпорядковані їм. Іоффе О. С. писав, що майнові відносини підпорядковані особистим і похідні від них як тому, що вони являють собою результат формування сім'ї в якості особистого союзу, так і тому, що їх побудова цілком зумовлюється вирішальним і головним призначенням сімейних відносин при соціалізмі - служити створенню і зміцненню духовних

зв'язків між учасниками цих відносин [8, с. 176-177].

Рясенцев В. А. з цього приводу вказував, що якщо для цивільного права немайнові відносини не грають вирішальної ролі, то, навпаки, в сімейному праві вони мають головне, визначальне значення, так як сімейні немайнові відносини виникають у сфері людського життя, виховання дітей, що істотно відрізняє їх від інших немайнових відносин [9, с. 18].

За даних умов, Антокольський М. В. вважав, що якщо говорити про співвідношення майнових і особистих стосунків у сім'ї як соціальному інституті, то майнові відносини під впливом особистих дійсно перетворюються і вже відрізняються від цивільних майнових відносин. Якщо ж говорити про сімейне право, то в ньому саме майнові відносини є найбільш чітко і детально врегульовані, а особисті немайнові в більшості своїй не можуть регулюватися правом [4, с. 10]. Натомість, Сергєєв А. П. також вважає, що сімейні правовідносини, складаючи частину сімейних відносин, в більшій частині є майновими. Висновок про те, що особисті відносини є основними в сімейних відносинах справедливий лише щодо особистих і майнових елементів тих фактичних сімейних відносин, які залишаються поза сферою правового регулювання завдяки більш сильному впливу норм моралі [2, с. 228].

Майнові відносини в родині складаються з приводу матеріальних благ - з приводу володіння, користування, розпорядження ними та з приводу надання їх. Сімейні майнові відносини простіше регулювати правом, ніж особисті немайнові відносини. Так як це пов'язано із тим, що на відміну від строго індивідуальних особистих відносин, майнові відносини схожі в багатьох сім'ях, виникають з приводу одних і тих же благ і в одних і тих же випадках, що дозволяє за допомогою норм права врегулювати в найбільш загальному вигляді відносини, що виникають найбільш часто. Крім того, чинне сімейне законодавство надає учасникам сімейних відносин у разі незгоди з установленними нормами врегулювати свої майнові відносини самостійно, звичайно, не порушуючи загально-правові норми.

Майнові відносини виникають у багатьох сферах діяльності суспільства. Відмінними рисами саме сімейних майнових відносин є їх суб'єктивний склад, зв'язок з особистістю учасників, нееквівалентний характер. За суб'єктивного складу вони характеризуються участю в них тільки родичів. Якщо ж в майновому сімейному відношенні бере участь не член сім'ї, то тоді має значення приналежність іншого учасника до сім'ї, його сімейний статус. Наприклад, при відповідальності подружжя перед кредиторами статус перебування в шлюбі впливає на порядок стягнення заборгованості. Зв'язок з особистістю учасника виражається в тому, що права і обов'язки учасників майнових (так само як і немайнових) сімейних правовідносин реалізуються лише їх носіями. Вони не можуть бути передані іншим особам за договором, бути відступлені в порядку цесії або переведення боргу, або захищені в рахунок виконання будь-яких інших прав і обов'язків. Нееквівалентність проявляється в тому, що на майнові відносини в родині роблять свій вплив норми моралі і моральності. Саме цим можна пояснити існування аліментних відносин, що становлять велику групу майнових сімейних правовідносин, адже замість наданих аліментів платник не отримує ніякого зустрічного надання.

Що стосується майнових відносин подружжя, то різні автори ділять їх на різні групи відносин. Антокольський М. В. розділяє майнові відносини подружжя на дві групи: відносини подружньої власності та аліментні правовідносини подружжя. В першу групу дослідник відносить: норми, що встановлюють законний режим майна подружжя, норми, що визначають договірний режим майна подружжя та норми, що регулюють відповідальність подружжя за зобов'язаннями перед третіми особами [4, с. 151]. Водночас Белякова А. М. до майнових відносин подружжя з приводу спільної сумісної власності, а також їх взаємного матеріального утримання (аліментні) [10, с. 32]. Кузнецова І. М. виділяє в майнових відносинах аліментні зобов'язання подружжя, а також відносини між подружжям з приводу їх загального і роздільного майна [11, с. 126]. Матвеев Г. розділяє майнові

правовідносини подружжя на три групи: до першої групи належать майнові зв'язки подружжя в сенсі прав чоловіка і дружини вступати один з одним в будь-які зобов'язання, до другої групи належать майнові зв'язки подружжя в сенсі прав чоловіка і дружини на ті речі та цінності, які виявляються в сфері володіння сім'ї, і до третьої групи належать майнові зобов'язання подружжя по взаємному утриманню на випадок необхідності [12, с. 127]. Інші науковці вважають, що до майнових прав і обов'язків подружжя доцільно відносити права і обов'язки, пов'язані з їхньою власністю, а також права та обов'язки подружжя по їх взаємному утриманню. Проте Іванов А. А. вважає, що майнові відносини подружжя можуть бути розділені на дві групи: звичайні відносини, здатні виникати між будь-якими суб'єктами цивільного права та особливі відносини, що складаються тільки між подружжям, внаслідок чого врегульовані в рамках сімейного права [13, с. 97].

Висновки

Таким чином, враховуючи вищевикладені концепції та трактування існуючих майнових відносин, пропонується наступна класифікація, зокрема майнові відносини подружжя можна розділити на дві групи: взаємовідносини між собою та їх відносини з третіми особами, причому чоловік і дружина виступають як єдиний суб'єкт. Відносини подружжя між собою можна розділити на відносини, врегульовані нормами закону, і відносини, врегульовані договором між подружжям. Відносини, регульовані законом, складаються з приводу роздільного майна (аліментні відносини і угоди подружжя між собою) і з приводу спільного майна (здійснення подружжям правомочності власника: володіння, користування, розпорядження). Тоді як відносини, врегульовані договірними нормами, виникають з шлюбного договору (з приводу майна, з приводу надання утримання, з приводу відповідальності за зобов'язаннями) і з аліментної угоди (аліментні відносини). За рамками даної класифікації залишаються майнові відносини подружжя, в які вони можуть вступати незалежно один від одного як суб'єкти

цивільного права - це відносини з приводу відповідальності за особистими боргами і з приводу здійснення правомочності власника щодо роздільного майна.

Література

1. Ворожейкин Е. Семейные правоотношения в СССР. – М., 1972.
2. Гражданское право. Ч.3. Под.ред. А.Сргеева, ЮТолстого. – М., 1999.
3. Пчелинцева Л. Комментарий к Семейному кодексу РФ. – М., 1999.
4. Антольский М. Семейное право. – М., 1999.
5. Чалая Л., Бочкова Т. Эволюция семейно-брачного права и особенности развития в России. //История государства и права. – 2001. – №1.
6. Шершеневич Г. Русское гражданское право.СПб., 1894.
7. Победоносцев К. Курс гражданского права. – Т.2. – М., 2003 (По изд. 1896г.)
8. Иоффе О. Советское гражданское право. – Л., 1965.
9. Рясенцев В. Семейное право. – М., 1971.
10. Белякова А. Вопросы советского семейного права в судебной практике. – М., 1984.
11. Нечаева А. Семейное право. – М., 1999.
12. Матвеев Г. Советское семейное право. – М., 1978.
13. Советское семейное право. Под ред. В.Рясенцева. – М., 1982.

*Shevchenko Дмитро Anatolyovich,
PhD of Law Science, Doctoral Student
Kharkiv National University of Internal Affairs*
**FEATURES OF FAMILY LEGAL
RELATIONS IN THE FIRST HALF OF THE
XX CENTURY**

The scientific article is devoted to the peculiarities of family legal relations in the first half of the twentieth century. On the basis of a comprehensive analysis, it was concluded that today in the legal literature and regulatory acts of Ukraine, no definition of «marriage-family legal relations» is not provided, but there are identification of family legal relations that are regulated by marital rights arising from marriage, kinship, adoption or other form of customs of children left without care of their parents.

It is established that family legal relationships can be absolute and relative. Most family relative legal relationships are associated with two specific subjects, one of which has the right, and the other is the corresponding obligation. Absolute relationships are practically not found in family law, but there are absolute rights with some signs of relative legal relationships. Property relations of spouses on third parties act as absolute, but in relations between spouses as relative. Consequently, in the article on the basis of literary sources illuminates the peculiarities of family legal relations in the first half of the twentieth century.

Keywords: marriage, marital legal relations, family legal relations, family, marital relations, family relations.

ЗАВДАННЯ ТА ФУНКЦІЇ КОНТРОЛЮ ЗА ЯКІСТЮ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Невядовський Владислав Олегович - кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного права та процесу Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК: 342.95 (477)

Доведено, що метою контролю за якістю вищої освіти в Україні є забезпечення високого рівня управління вищою освітою та її якості на території всієї держави.

Визначено, що функції контролю за якістю вищої освіти в Україні – це система нормативно-встановлених, обумовлених завданнями напрямів реалізації контролю, з метою забезпечення високого рівня управління вищою освітою та її якості на території України.

Наголошено на необхідності розробки та прийняття окремого Закону України «Про контроль якості вищої освіти», в якому слід визначити, мету, завдання, функції та принципи здійснення контролю за якістю вищої освіти.

Ключові слова: завдання, контроль, якість освіти, функції, заклад вищої освіти.

Постановка проблеми

Окрім зовнішніх ознак, як то принципи, юридичні явища володіють багатьма внутрішніми особливостями, якими виступають завдання та функції. Не виключенням в даному контексті є контролю за якістю вищої освіти. Визначаючи завдання та функції контролю у даному напрямку можна отримати чітке розуміння направленості дії цієї категорії та результатів, яких від реалізації останньої варто очікувати. Крім того, завдання та функції надають різну теоретичну характеристику контролю, адже незважаючи на перетинання змісту цих категорій, кожна з них має власну юридичну природу. А відтак, у даній статті нами буде

присвячено увагу характеристиці завдань та функцій контролю за якістю вищої освіти в Україні.

Стан дослідження проблеми

Питанню завдань та функцій контролю у різних сферах наукового пізнання присвячували свою увагу такі науковці, як: В.Б. Авер'янов, О.Ф. Андрійко, Ю.П. Битяк, В.Л. Грохольський, С.О. Гуткевич, О.Ф. Дегтярьов, О.О. Долинська, Є.В. Долинський, І.І. Котюк, О.М. Курко, О.М. Музичук, В.А. Рудьєв, І.М. Шоробура, В.І. Щербина, Н.М. Яновський, та інші. Проте, комплексні дослідження завдань та функцій контрольної діяльності в контексті перевірки якості вищої освіти, на сьогоднішній день не проводились.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає у розкритті завдань та функцій контролю за якістю вищої освіти в Україні. Зважаючи на окреслену мету завданнями статті є: 1) визначити поняття завдань контролю за якістю вищої освіти та виділити їх перелік; 2) сформуванню визначення функцій контролю за якістю вищої освіти та навести їх різновиди.

Наукова новизна статті визначається тим, що вона є першою науковою розробкою, в якій детально проаналізовано та наведено перелік завдань та функцій контролю за якістю вищої освіти в Україні.

Виклад основного матеріалу

Визначаючи завдання контролю відмітимо, що слово «завдання» тлумачиться у значеннях: 1) наперед визначений, запланований обсяг роботи, справа і таке інше; настанова, розпорядження, доручення; 2) мета, до якої прагнуть; те, що хочуть здійснити; 3) те, що потребує вирішення чи виконання [1, с.84]. В галузі права існує декілька підходів до переліку загальних завдань контролю. Наприклад, О.Ф. Андрійко, наголошуючи, що завдання контролю полягають у спостереженні та перевірці розвитку системи і всіх її елементів відповідно до визначених напрямів, а також у попередженні можливих помилок і суб'єктивних неправомірних дій, що суперечать чи слугують стримуючими чинниками такого розвитку [2, с.343]. В.Г. Афанасьєв стверджує, що завдання контролю полягає в тім, щоб виявити результати впливу суб'єкта на об'єкт, допустимість відхилення від встановлених вимог, від прийнятих принципів організації і регулювання, з'ясувати причини цих відхилень, а також визначити шляхи подолання наявних труднощів для ефективного функціонування всієї системи [3, с.17]. У розумінні В.А. Рудьєва та С.О. Гуткевича основними завданнями контролю є: визначити у зовнішньому і внутрішньому середовищах організації фактори, які можуть здійснювати істотний вплив на її функціонування і розвиток, своєчасно на них відреагувати; розкрити неминучі в діяльності організації порушення та помилки і оперативно прийняти заходи по їх усуненню; оцінка роботи організації та її персоналу за визначений період, ефективності і надійності системи управління нею; запобігти негативних результатів діяльності [4].

Проведене дослідження показує, що завдання контролю за якістю вищої освіти в Україні, не маючи на сьогоднішній день належного наукового та законодавчого тлумачення. Крім того, якщо взяти до уваги тільки доктринальні підходи до визначення завдань контролю, то вони в більшості випадків різноманітні та корелюються із сферою застосування контролю. Цей аспект дає підстави стверджувати, що цілі контрольної діяльності можуть відрізнитись в кожному

окремому випадку та в залежності від призначення контролю. На відміну від, наприклад, принципів контролю, окремі з яких визначають ідею контрольної діяльності взагалі, на правах загальнотеоретичної правової категорії, її цілі в кожному випадку мають унікальний характер та лише окремі з них притаманні всім різновидам контролю. Спираючись на цей важливий аспект зазначимо, що завдання контролю за якістю вищої освіти в Україні включають в себе наступні стратегічні та тактичні цілі: забезпечення неухильного дотримання стандартів якості вищої освіти в діяльності ЗВО; системний моніторинг та аналіз діяльності ЗВО та інших уповноважених відомств на предмет її відповідності вимогам законодавства про якість вищої освіти; виявлення фактів порушення законодавства про вищу освіту ЗВО та іншими уповноваженими відомствами, зокрема відхилень від нормативно-визначених стандартів якості вищої освіти та освітньої діяльності; системний аналіз та перевірка дотримання ліцензійних умов в сфері якості вищої освіти та реалізація заходів впливу на порушників даних умов; припинення порушень та притягнення до відповідальності порушників нормативно-визначених стандартів та вимог щодо якості вищої освіти та освітньої діяльності.

Переходячи до аналізу функцій контролю за якістю вищої освіти в Україні відмітимо, що дана проблематика є більш опрацьованою та розкритою у науковій площині ніж завдання. Слово «функція» має латинське коріння (від слова «functio» - виконання, здійснення) та тлумачиться як діяльність, обов'язок, робота; зовнішній прояв властивостей якого-небудь об'єкта в даній системі відносин (наприклад функція деталі в механізмі, самого механізму, функція органів, грошей, функція будь-якого чиновника, члена сім'ї, індивіда в суспільстві і так далі) [5].

За своїм змістом функції контролю змістовно походять від функцій суто юридичного змісту, але мають деякі відмінності. Наприклад, С.В. Сарана тлумачить їх, як функції, що полягають в контролі за розподілом матеріальних та духовних благ [6, с.15]. Як зауважують Б.В. Новіков, Г.Ф. Сі-

ніок, П.В. Круш, функція контролю — це характеристика управління, яка дозволяє виявити проблеми і скоригувати відповідно діяльність організації до того часу, коли ці проблеми стануть кризою. Один із важливих аспектів контролю полягає в тому, щоб визначити, який саме напрям діяльності організації найефективніше сприяє досягненню її загальної мети [7, с.225]. І.М. Шоробура, Є.В. Долинський та О.О. Долинська досліджуючи поняття функцій контролю в сфері організації діяльності закладів вищої освіти зауважують, що такий контроль включає облік і аналіз інформації про фактичні результати діяльності всіх підрозділів вищого навчального закладу, порівняння їх із плановими показниками, виявлення відхилень і аналіз їхніх причин, розробку заходів щодо досягнення поставленої мети [8].

Отже, спираючись на викладене, функції контролю за якістю вищої освіти в Україні варто тлумачити, як систему нормативно-встановлених, визначених завданнями векторів (напрямів) реалізації контролю, з метою забезпечення високого рівня управління вищою освітою та її якості на території України.

Щодо класифікації функцій контролю, то в науковій літературі найчастіше виділяють «регулюючу», «каральну» та «відновлюючу» [9, с.431]. Разом із цим існує ряд інших підходів, зокрема, запропонованого Н.В. Карнарук, яка вважає, що контролю притаманні наступні функції: інформаційна, аналітична, корекційна, методологічна функція, профілактична, правоохоронна, відновлююча [10]. У.О. Марчук та А.А. Романчук, розглядаючи зміст функцій контролю суто з управлінського боку, виділили:

- інформаційну – забезпечення власника, керівництва підприємства достовірною інформацією для прийняття управлінських рішень;

- профілактична – інструмент суб'єктів контролю для запобігання вчинення неправомірних дій шляхом впливу на поведінку людей, особливо тих, які відповідають за певні сфери функціонування підприємства, збереження майна, його ефективне використання, недопущення втрат;

- інструктивна – рекомендація як ліквідувати відхилення та підказка з питань контролю;

- охоронну – повернення (відновлення) порушеного стану об'єкта [11].

Своєрідним є підхід до класифікації функцій контролю М. Клімаса, що також розмірковував у площині управлінської науки. Вчений виділив: охоронну (профілактичну) функцію – полягає в забезпеченні того, щоб не зменшувалася результативність діяльності підприємства, що виражається в матеріальних збитках (наприклад, погана якість продукції) і нематеріальних (наприклад, неправильне використання кадрів); креативну (надихаючу) функцію – здійснюється через спонукання й ініціювання операцій, які забезпечують зростання реального функціонування фірми [12].

В свою чергу, В.Л. Ортинський аналізуючи явище контролю за роботою закладів вищої освіти виділив такі функції:

1) діагностична, яка сприяє з'ясуванню об'єктивного рівня професійних знань, навичок і вмінь персоналу закладу освіти;

2) корегувальна, котра полягає у внесенні змін у процес навчально-пізнавальної діяльності на основі об'єктивної оцінки попередніх знань, навичок і вмінь;

3) оцінювальна, сутність якої — у вимірюванні та оцінці професійного рівня персоналу закладу вищої освіти;

4) мобілізуюча, котра підсилює, концентрує, зосереджує моральні, інтелектуальні й фізичні зусилля персоналу закладу вищої освіти на усунення виявлених недоліків або досягнення нових успіхів в освітній діяльності [13].

Аналіз наведених підходів до визначення функцій контрольної діяльності показав, що науковці часто сприймають напрями реалізації контролю у значенні завдань, внаслідок чого виникає суперечність між двома вказаними категоріями. Крім того, лише окремі вчені враховують особливість та унікальність кожного виду контрольної діяльності при виділенні відповідних функцій, а не свідомо «підганяють» їх перелік під загальноприйнятий вигляд. Враховуючи ці аспекти, ми побудували власний підхід до системи функцій контролю за якістю вищої

освіти в Україні, що включає в себе наступні функціональні вектори (напрями).

1) Стимулююча функція. Як вказує О.Г. Стрельченко стимулювання – це засіб впливу на свідомість та психіку людини, що пов'язаний з реалізацією суб'єктивного права або з отриманням особами винагород за свою соціально-активну правомірну поведінку. Стимулюючий вплив сприяє інтересу до здійснення визначених справ, одержання матеріального, морального схвалення [14, с.8]. Простіш кажучи, стимулювання – це вплив з метою активізації когось або чогось. У випадку контролю за якістю вищої освіти в Україні стимулювання виражається в самому факті існування такого контролю, адже наявність вимог та нормативів за невиконання яких можуть застосовуватись заходи юридичної відповідальності, забезпечує належний підхід до забезпечення стандартів якості вищої освіти на всіх рівнях її управління.

2) Стабілізуюча функція. Вища освіта, як і освіта в цілому – це завжди границя теорії та практики, які в сукупності ведуть до інновацій. Останній мають як позитивний, так і вкрай негативний характер, що в кінцевому результаті може зашкодити освітньому процесу та наданню суспільству України знань в належній кількості та якості. Контроль в цьому аспекті відіграє роль «буферу» за допомогою якого будь-які зміни в секторі вищої освіти не можуть виходити за певні рамки або порушувати існуючі нормативні стандарти.

3) Виховна функція. Заходи впливу які застосовуються в межах контролю за якістю вищої освіти в Україні мають на меті не тільки кару за порушення вимог законодавства, але й виступають для всіх інших суб'єктів індикатором необхідності безальтернативного слідування нормативно-визначним правилам в галузі освітньої діяльності та її якості.

4) Відновлююча функція. Порушення стандартів та вимог якості освіти веде до загального порушення правового режиму освітнього процесу в межах діяльності окремо взятого закладу вищої освіти. В цьому випадку контроль виступає засобом відновлення належного юридичного режиму якос-

ті освіти та за необхідності прав та законних інтересів відповідних суб'єктів,

5) Інноваційна функція. Контроль за якістю вищої освіти в Україні має відбуватись не тільки шляхом пошуку порушень законодавчо визначених стандартів та їх припинення, але й включає в себе роботу направлену на встановлення причин виникнення подібних порушень та формування юридичних підходів до їх вирішення.

6) Інформаційна функція. Контроль за якістю вищої освіти в Україні повинен здійснюватися гласно та прозоро. Таким чином, відповідні суб'єкти, які допустили в своїй діяльності порушення вимог законодавства в галузі якості освіти інформуються про зміст своїх прорахунків на основі чого мають можливість побудувати систему превентивних заходів для недопущення подібних порушень в майбутньому.

Висновки

Отже, на основі проведеного наукового дослідження, нам вдалось виокремити значний недолік чинного законодавства в сфері вищої освіти, що полягає у відсутності норм, які б регулювали вказані невід'ємні елементи змісту контрольної діяльності досліджуваного виду. виправлення цього негативного моменту ми бачимо через прийняття окремого Закону України «Про контроль якості вищої освіти», в тексті якого необхідно закріпити перелік завдань та функцій контролю за якістю вищої освіти. На наш погляд подібний підхід забезпечить вищий рівень цілеспрямованості та ефективності правового регулювання контролю та відкриє юридичні можливості з удосконалення механізмів його реалізації.

Література

1) Лютіков П.С. Державний контроль у галузі чорної металургії в Україні: організаційно-правовий аспект: дисертація / П.С. Лютіков // Запоріжжя: Запорізький національний університет Міністерства освіти і науки України. 2009. 212 с.

2) Андрійко О.Ф. Призначення і функції державного контролю / Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / О. Ф. Андрійко; за заг.

ред. В. Б.Авер'янова. К. : Факт, 2003. С. 342–346.

3) Синчук В.Л. Завдання контролю за діяльністю органів прокуратури / В.Л. Синчук // Європейські перспективи. 2014. №4. С.16-21.

4) Рудьєв В.А., Гуткевич С.О. Менеджмент: навчальний посібник / В.А. Рудьєв, С.О. Гуткевич // К.: Центр учбової літератури, 2011. 312 с.

5) Тематичний глосарій по філософії. Библиография: Вирич В.Н. Тематический глоссарий по философии. «Брестский государственный университет имени А.С. Пушкина». Кафедра философии. -Брест. 2010.- 280 с.

6) Сарана С.В. Фінансове право України: Навч. посібник. Полтава: Полтавський інститут економіки і права Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», 2008. 567 с.

7) Новіков Б. В., Сініок Г. Ф., Круш П. В. Основи адміністративного менеджменту: Навч. посіб. - К. Центр навчальної літератури», 2004. 560 с.

8) Шоробура І.М., Долинський Є.В., Долинська О.О. Менеджмент вищої освіти: навчальний посібник / І.М. Шоробура, Є.В. Долинський, О.О. Долинська // Хмельницький : Заколотний М. І., 2015. 256 с.

9) Виконавча влада і адміністративне право/ За заг. ред. В.Б.Авер'янова. К.: Видавничий Дім «Ін–Юре», 2002. 668 с.

10) Карнарук Н.В. Державний контроль за нотаріальною діяльністю в Україні:

SUMMARY

It is proved that the purpose of quality control of higher education in Ukraine is to ensure a high level of management of higher education and its quality throughout the country.

It is determined that the functions of quality control of higher education in Ukraine are a system of normatively established, task-oriented areas of control, in order to ensure a high level of management of higher education and its quality in Ukraine.

Emphasis is placed on the need to develop and adopt a separate Law of Ukraine “On Quality Control of Higher Education”, which should define the purpose, objectives, functions and principles of quality control of higher education.

Key words: tasks, control, quality of education, functions, institution of higher education.

дисертація / Н.В. Корнарук // Ірпінь: Національний університет державної податкової служби України. 2007. 185 с.

11) Марчук У.О., Романчук А.А. Функції контролю в системі управління підприємством / У.О. Марчук, А.А. Романчук // Економіка, фінанси, право. 2013. №1. С.31-34.

12) Ортинський В.Д. Педагогіка вищої школи: навчальний посібник / В.Д. Ортинський // К.: Центр учбової літератури. 2009. 472 с.

13) Стрельченко О.Г. Заохочення як метод управління у сфері охорони здоров'я: дисертація / О.Г. Стрельченко // Київ: Київський національний університет внутрішніх справ. 2008. 19 с.

АДМІНІСТРАТИВНІ ПРОЦЕДУРИ ЗАГАЛЬНИХ ФОРМ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

**ВАСИЛЕНКО Віктор - заступник декана факультету № 5 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент
УДК 342.98(477)**

В статті розглянуто процедурні аспекти здійснення загальних форм громадського контролю за діяльністю Національної поліції України. Проаналізовано основні нормативно-правові акти, які регламентують порядок здійснення адміністративних процедур загальних форм громадського контролю за діяльністю Національної поліції.

Автором зроблено висновок, що адміністративні процедури загальних форм громадського контролю за діяльністю Національної поліції можна визначити як нормативно визначені та/або теоретично виведені комплекси організаційних цілеспрямованих послідовних і взаємоузгоджених дій суб'єктів громадського контролю та уповноважених органів державної влади, які структурно переважно повдані у стадії (їх етапи), відображаючи таким чином зміст практичної реалізації форм здійснення громадського контролю за діяльністю Національної поліції.

Ключові слова: адміністративні процедури, громадський контроль, форми громадського контролю, Національна поліція України.

Постановка проблеми

Здійснення громадського контролю, як і будь-яка активна діяльність, організаційно полягає у втіленні певної процедури. Вивчення процедурного аспекту правозастосовної діяльності дає можливість скласти більш глибоке уявлення про втілення конкретних форм (заходів) громадського контролю за діяльністю Національної поліції. В свою чергу, належність громад-

ського контролю до методів державного (публічного) управління цілком логічно свідчить про обґрунтованість дослідження саме адміністративних процедур його здійснення.

Стан дослідження проблеми

Адміністративні процедури були предметом наукових досліджень багатьох науковців, серед яких: О.М. Бандурка, О.І. Беспалова, С.Г. Братель, О.В. Джафарова, В.Ю. Кікінчук, Т.О. Коломоєць, О.В. Левченко, О.М. Музичук та інші. Разом з цим, проблеми реалізації адміністративних процедур здійснення загальних форм громадського контролю за діяльністю Національної поліції України, належного окреслення та аналізу у сучасній юридичній літературі не знайшли.

Тому мета статті полягає у тому, щоб проаналізувати нормативно-правові акти, які регламентують процедурні аспекти здійснення загальних форм громадського контролю за діяльністю Національної поліції України.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в межах статті вперше окреслено процедурні аспекти здійснення загальних форм громадського контролю за діяльністю Національної поліції України.

Виклад основного матеріалу

Адміністративні процедури нерозривно пов'язані з формами громадського контролю за діяльністю Національної поліції, що в свою чергу обумовлює послідовність опису адміністративних процедур у порядку вивчення відповідних форм.

Звернення громадян є чи не найпоширенішою формою громадського контролю за діяльністю поліції. Процедура його реалізації досить детально регламентована загальними для всіх суб'єктів звернення Законами України «Про звернення громадян» [1] та «Про громадські об'єднання» [2], деталізована на рівні спеціалізованих для поліції норм: Закону України «Про Національну поліцію» [3]. Законодавством визначаються вимоги, яким має відповідати звернення, як-то: зазначення прізвища, ім'я, по батькові, місця проживання громадянина, викладення суті порушеного питання, зауваження, пропозиції, заяви чи скарги, прохання чи вимоги, підпис заявника і дата (для письмового звернення), зазначення електронної поштової адреси або про інші засоби зв'язку (для електронного). Таке звернення надсилається поштою або передається громадянином до відповідного органу, установи особисто чи через уповноважену ним особу, з використанням мережі Інтернет, засобів електронного зв'язку. Звісно, звернення може бути також усним, викладеним громадянином на особистому прийомі або за допомогою засобів телефонного зв'язку через визначені контактні центри, телефонні «гарячі лінії» та записане (зарєєстроване) посадовою особою [1]. Порядок роботи зі зверненнями громадян врегульовано розділом II Закону України «Про звернення громадян», та загалом полягає у необхідності відреагувати на інформацію, що міститься в зверненні та надати відповідь громадянину у встановлений законодавством строк, а саме – не більше одного місяця від дня їх надходження, а ті, які не потребують додаткового вивчення, – невідкладно, але не пізніше п'ятнадцяти днів від дня їх отримання. Якщо ж у такий строк неможливо надати відповідь – строк розгляду може бути продовжено, але не більше ніж до 45 днів [1].

У результаті вважаємо, що процедура звернення громадян як прояв громадсько-

го контролю за діяльністю Національної поліції складають розглянути у межах таких її стадій: 1) формулювання звернення суб'єктом громадського контролю; 2) приймання та реєстрація звернення органом державної влади (зокрема органом поліції); 3) розгляд звернення громадян уповноваженою посадовою особою органу державної влади; 4) вирішення питань порушених у зверненні; 5) відповідь суб'єкту звернення про результати розгляду звернення.

Процедурні аспекти запиту на інформацію є досить простими і викладені у Розділі IV Закону України «Про доступ до публічної інформації». Зокрема, подати запит можна у будь-якій формі на вибір запитувача: усній, письмовій чи іншій (поштою, факсом, телефоном, електронною поштою), проте існують певні вимоги до його змісту, серед яких обов'язково наявність певних відомостей, а саме: «1) ім'я (найменування) запитувача, поштова адреса або адреса електронної пошти, а також номер засобу зв'язку, якщо такий є; 2) загальний опис інформації або вид, назва, реквізити чи зміст документа, щодо якого зроблено запит, якщо запитувачу це відомо; 3) підпис і дата за умови подання запиту в письмовій формі» [4]. Законодавством також передбачена спрощена процедура подання запитів – шляхом заповнення відповідних форм, які можна отримати в розпорядника інформації та на офіційному веб-сайті відповідного розпорядника. Зазначені форми мають містити стислу інструкцію щодо процедури подання запиту на інформацію, її отримання тощо. Якщо особа не може подати запит особисто з поважних причин його має оформити відповідальна особа з питань доступу до публічної інформації, обов'язково зазначивши в запиті своє ім'я, контактний телефон, та надати копію запиту особі, яка його подала. Відповідь на запит має бути надана у строк не більше п'яти робочих днів, а в окремих визначених випадках – не пізніше 48 годин, у випадку ж необхідності опрацювання великого обсягу інформації строк опрацювання може бути збільшено до 20 робочих днів, але з обов'язковим обґрунтуванням такого строку та повідомленням запитувача про таке продовження. Відмова у наданні відповіді на за-

пит може бути лише мотивованою однією з причин, передбачених законодавством.

Зазначене дає підстави виокремити 3 послідовні стадії запиту на інформацію як прояву громадського контролю, зокрема за діяльністю поліції: 1) оформлення та подання запиту на інформацію; 2) обробка та розгляд запиту; 3) надання відповіді на запит. Серед зазначених друга стадія може об'єднувати низку як обов'язкових, так і факультативних етапів.

Далі зупинимось на процедурі реалізації громадської експертизи як форми громадського контролю за діяльністю Національної поліції. Відповідно до Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади» від 05.11.2008 № 976 під громадською експертизою діяльності органів виконавчої влади розуміється складова механізму демократичного управління державою, який передбачає проведення інститутами громадянського суспільства, громадськими радами оцінки діяльності органів виконавчої влади, ефективності прийняття і виконання такими органами рішень, підготовку пропозицій щодо розв'язання суспільно значущих проблем для їх врахування органами виконавчої влади у своїй роботі [5]. Зазначений порядок власне і регламентує процедурні аспекти проведення на території України громадських експертиз. Зокрема, для її проведення до органу виконавчої влади від інституту громадянського суспільства повинен надійти письмовий запит, у якому має бути вказано: найменування інституту громадянського суспільства, відомості про легалізацію, місцезнаходження та електронна адреса (за наявності); предмет і мета громадської експертизи; перелік документів, необхідних для проведення громадської експертизи; адреса, за якою надсилається відповідь на запит, або прізвище, ім'я та по батькові особи, уповноваженої одержати таку відповідь, її контактний телефон і електронна адреса (за наявності) [5].

Після одержання такого запиту, за встановленим порядком орган виконавчої влади зобов'язаний протягом семи робочих днів видати наказ (розпорядження) про проведення такої експертизи, у якому зазначається особа (особи), відповідальна (відповідальні) за забезпечення взаємодії з інститутом громадянського суспільства, громадською радою. Зміст цього наказу доводиться до ініціатора громадської експертизи протягом трьох робочих днів з моменту його видання. Якщо існує така необхідність, утворюється робоча група із залученням представників інституту громадянського суспільства, громадської ради. На офіційному веб-сайті органу виконавчої влади протягом семи робочих днів має бути розміщена інформація про надходження запиту щодо проведення громадської експертизи, текст наказу (розпорядження) та заходи, здійснені органом виконавчої влади з метою сприяння її проведенню. Після цього, орган, щодо якого проводиться експертиза, подає ініціатору громадської експертизи, протягом п'яти робочих днів з моменту видання наказу (розпорядження) про проведення громадської експертизи, документи або завірені в установленому порядку їх копії чи надсилає їх в електронній формі.

Якщо запит стосується надання великого обсягу інформації або потребує пошуку інформації серед значної кількості даних, строк надання документів може бути продовжено до 20 робочих днів.

Відмова у проведенні експертизи можлива лише у випадку, якщо її предмет та мета суперечать законодавству, виходять за межі компетенції відповідного органу виконавчої влади або коли запит щодо проведення громадської експертизи не відповідає визначеним вимогам. У такому випадку протягом семи робочих днів після надходження запиту орган виконавчої влади повідомляє ініціатору громадської експертизи про відмову у її проведенні з чітким обґрунтуванням і зазначенням підстав для відмови відповідно до Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади [5].

Оцінка викладеного дає підстави схвально оцінити висновки М.В. Лациби щодо

стадій проведення громадської експертизи, до яких віднесені: «1) надсилання запиту на проведення громадської експертизи; 2) отримання інформації від органу виконавчої влади і іншого сприяння під час здійснення громадської експертизи; 3) здійснення моніторингу, оцінки і аналізу отриманих даних; 4) підготовку експертного висновку та його направлення на розгляд органу виконавчої влади; 5) оприлюднення висновків експертизи для широкого загалу» [6, с. 8].

Наступною загальною формою, процедурні аспекти реалізації якої належить розглянути, є консультації з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики, що проводяться органами виконавчої влади з метою залучення громадян до участі в управлінні державними справами, надання можливості для їх вільного доступу до інформації про діяльність органів виконавчої влади, а також забезпечення гласності, відкритості та прозорості діяльності зазначених органів.

Основні вимоги до організації і проведення консультацій з громадськістю викладені у Порядку проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України «Про забезпечення участі громадян у формуванні та реалізації державної політики» від 03.11.2010 № 996. Серед основного зазначається, що організовує і проводить консультації з громадськістю орган виконавчої влади, який є головним розробником проекту нормативно-правового акта або готує пропозиції щодо реалізації державної політики у відповідній сфері державного і суспільного життя та результати їх проведення обов'язково мають бути враховані в подальшій роботі або під час прийняття остаточного рішення цим органом виконавчої влади. Пунктом 12 зазначеного порядку викладено перелік питань, з яких обов'язково мають бути проведені консультації з громадськістю у формі публічного громадського обговорення та/або електронних консультацій. Строк проведення таких консультацій повинен становити не менш як 15 календарних днів [7].

На першому етапі відбувається планування проведення консультацій з громадськістю. Зокрема п. 6 Порядку проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики встановлено обов'язок органів виконавчої влади стосовно щорічного складення орієнтовного плану проведення консультацій з громадськістю з урахуванням: «основних завдань, визначених Програмою діяльності Кабінету Міністрів України, Державною програмою економічного і соціального розвитку України, планом законопроектних робіт та іншими документами, а також результатів проведення попередніх консультацій з громадськістю; пропозицій громадських рад, утворених при міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київській та Севастопольській міських, районних, районних у м. Києві та Севастополі державних адміністраціях» [7]. Такий орієнтовний план «затверджується до початку року та оприлюднюється на офіційному веб-сайті органу виконавчої влади або в інший прийнятний спосіб» [7].

Орієнтовний план є невичерпним джерелом проведення відповідних консультацій з громадськістю. Зокрема п. 7 даного Порядку передбачено, що різні інституції громадянського суспільства «можуть ініціювати проведення консультацій з громадськістю з питань, не включених до орієнтовного плану, шляхом подання відповідних пропозицій громадській раді або безпосередньо органу виконавчої влади» [7]. «У разі коли пропозиція щодо проведення консультацій з громадськістю з одного питання надійшла не менше ніж від трьох інститутів громадянського суспільства, такі консультації проводяться обов'язково» [7].

Подальша процедура консультацій з громадськістю включає порядок проведення публічного громадського обговорення кожного конкретного питання у сфері формування та реалізації державної політики.

Зокрема на даному етапі публічного громадського обговорення, електронних консультацій з громадськістю має бути вирішено питання, що буде винесене на обговорення та приймається рішення про про-

ведення такого обговорення (електронних консультацій). Після цього, за необхідності, розробляється план заходів з організації та проведення обговорення та відповідно вживаються заходи для забезпечення репрезентативності (розповсюдження серед різних груп населення, інститутів громадянського суспільства, органів місцевого самоврядування тощо). Зокрема, публічне громадське обговорення може передбачати організацію та проведення наступних публічних заходів: «конференцій, форумів, громадських слухань, засідань за круглим столом, зборів, зустрічей (нарад) з громадськістю; Інтернет-конференцій, відеоконференцій; засідання громадських рад, інших допоміжних органів, утворених при органах виконавчої влади» [7] (п. 13 Порядку проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики).

Важливо, що інформація про проведення обговорення підлягає обов'язковому оприлюдненню на офіційному веб-сайті органу виконавчої влади або за відсутності відповідної технічної можливості в інший прийнятний спосіб. Саме факт оприлюднення інформаційного повідомлення про проведення консультацій вказує на день початку проведення відповідних консультацій (п. 18 Порядку проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики).

З цього моменту починається етап збору та накопичення даних обговорення (електронних консультацій), наслідком якого стає аналіз отриманої інформації про оцінку громадськістю ефективності запропонованого органом виконавчої влади шляху вирішення питання, формування експертних пропозицій щодо альтернативного вирішення питання та врахування результатів обговорення під час прийняття остаточного рішення. Так, пропозиції та зауваження учасників: 1) публічного громадського обговорення подаються в усній та письмовій формі під час публічних заходів та у письмовій формі на пошту і електронну адресу, зазначені в інформаційному повідомленні про проведення публічного громадського обговорення [7]; 2) електронних консультацій з громадськістю – в письмовій формі

на електронну адресу, зазначену в інформаційному повідомленні про проведення електронних консультацій з громадськістю, а також за допомогою спеціальних сервісів урядового веб-сайту «Громадянське суспільство і влада» та офіційних веб-сайтів органів виконавчої влади за їх наявності [7].

Завершується процедура громадського обговорення оприлюдненням результатів обговорення у формі звіту на офіційному веб-сайті органу виконавчої влади, зокрема у спеціально створеній рубриці «Консультації з громадськістю», урядовому веб-сайті «Громадянське суспільство і влада» (у разі проведення електронних консультацій з громадськістю на зазначеному веб-сайті) та в інший прийнятний спосіб не пізніше ніж через два тижні після прийняття рішень за результатами обговорення [7].

Процедурна характеристика вивчення громадської думки як окремого виду (форми) проведення консультацій з громадськістю загалом є схожою до описаної нами вище (п.п. 22-25 Порядку проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики).

З викладеного випливає, що здійснення консультацій з громадськістю може бути охарактеризовано у межах окремої адміністративної процедури, яка включає наступні стадії: 1) планування порядку здійснення консультацій з громадськістю, у межах якого уявляється можливе виділити такі етапи: складення органом державної влади орієнтовного плану проведення консультацій з громадськістю; надання юридичної сили шляхом затвердження орієнтовного плану проведення консультацій з громадськістю; оприлюднення орієнтовного плану консультацій з громадськістю; ініціювання інституціями громадянського суспільства проведення консультацій з громадськістю, не включених до орієнтовного плану (на правах факультативного етапу); 2) прийняття рішення про публічне громадське обговорення, електронні консультації з громадськістю або вивчення громадської думки, яка включає наступні етапи: встановлення питання, яке потребує вирішення; розроблення плану заходів з організації та проведення обговорення (факультативний етап

стосовно проведення публічного громадського обговорення); підготовка та оприлюднення інформаційного повідомлення про проведення публічного громадського обговорення (електронних консультацій); 3) збір та накопичення інформації про оцінку громадськістю ефективності запропонованого органом виконавчої влади шляху вирішення питання, які проходить втілення етапів: реалізація публічних заходів; висунення представниками громадськості думок, пропозицій, зауважень щодо вирішення порушеного питання; збір, опрацювання, та узагальнення інформації, що надається громадськістю; 4) аналіз та врахування громадської думки з порушеного питання, у межах якої проходять наступні етапи: аналіз результатів консультацій з громадськістю; формування експертних пропозицій щодо альтернативного вирішення порушеного питання (на правах факультативного етапу); забезпечення врахування результатів обговорення, електронних консультацій, вивчення громадської думки під час прийняття остаточного рішення органом виконавчої влади з порушеного питання; 5) звітування про результати консультацій з громадськістю, зміст якої розкривають такі етапи: підготовка органом виконавчої влади звіту за результатами проведених консультацій з громадськістю; оприлюднення звіту про результати консультацій з громадськістю.

Процедура реалізації громадського моніторингу, в свою чергу, прямо пов'язана з тим, що «будь-який моніторинг є процесом цілеспрямованого отримання інформації та її спеціальний відбір з метою використання відповідно до поставлених цілей» [8, с. 139-140]. Розглядаючи практичну реалізацію громадського моніторингу необхідно відзначити, що його втілення, тобто відповідне спостереження, здійснюється суб'єктами громадського контролю – інституціями громадянського суспільства (громадськими об'єднаннями, ЗМІ, громадянами тощо) з метою оцінки якості, законності та доцільності дій, які здійснюються, та рішень, які приймаються, органами державної влади в цілому та Національною поліцією (їх посадовими, службовими особами) зокрема.

У навчальному посібнику, присвяченому вивченню громадського моніторингу, В.М. Купрій та Л.В. Паливода відзначають, що громадський моніторинг здійснюється шляхом: «1) збору та накопичення інформації щодо думки громадськості про діяльність влади у обраній сфері; 2) аналізу та інтерпретації зібраної інформації відповідно до мети та завдань моніторингу; 3) підготовки та представлення рекомендацій щодо існуючих практик та політик у обраних сферах відповідно до обраних критеріїв; 4) відслідковування процесу внесення змін в урядову політику та наслідків впровадження змін для громадськості» [9]. Автори також цілком справедливо зазначають, що моніторинг має, серед іншого, і дещо превентивний характер, адже сам факт збору інформації представниками громадськості вже спонукає органи влади провадити свою діяльність належним чином. До стадій реалізації громадського моніторингу, погоджуючись із В.М. Купрій та Л.В. Паливодою, віднесемо наступні: планування (на цьому етапі визначається мета моніторингу та розробляється його методологія); власне проведення громадського моніторингу (збір даних); аналіз результатів та їх інтерпретація (також включає в себе розробку певних рекомендацій, за наявності необхідності); інформування про отримані результати (поінформованими мають бути обов'язково зацікавлені сторони та широка громадськість); проведення реформ; оцінка результатів громадського моніторингу [9]. Кожна із наведених стадій є досить широкою за обсягом і слугує досягненню завдань моніторингу, серед яких: унеможливлення зловживань з боку представників органів державної влади; уникнення суб'єктивних суджень зі сторони зазначених органів; налагодження діалогу між владою та суспільством; нагляд за дотриманням владою векторів розвитку суспільства, визначених громадськістю. Саме тому на основі результатів проведення моніторингу вносяться зміни в діяльність органів державної влади, як в поточну так і в планування подальших перспектив розвитку. Описане може бути цілком поширено на зміст (зокрема його процедурний аспект)

громадського моніторингу за діяльністю Національної поліції.

Висновки

Підсумовуючи зазначимо, що адміністративні процедури загальних форм громадського контролю за діяльністю Національної поліції можна визначити як нормативно визначені та/або теоретично виведені комплекси організаційних цілеспрямованих послідовних і взаємоузгоджених дій суб'єктів громадського контролю та уповноважених органів державної влади, які структурно переважно поєднані у стадії (їх етапи), відображаючи таким чином зміст практичної реалізації форм здійснення громадського контролю за діяльністю Національної поліції.

Література

1. Про звернення громадян: закон від 02.10.1996 №393/96-ВР // *Відомості Верховної Ради України*. 1996. №47. ст.256.
2. Про громадські об'єднання: закон від 22.03.2012 №4572-VI // *Відомості Верховної Ради України*. 2013. №1. ст. 2.
3. Про Національну поліцію: закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. // *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40-41. Ст. 379.
4. Про доступ до публічної інформації: закон України від 13.01.2011 № 2939-VI // *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 32. ст. 314
5. Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади : постанова Кабінету Міністрів України від 05.11.2008 № 976// База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/976-2008-%D0%BF#Text> (дата звернення: 02.02.2016).
6. Лацуба М.В., Орловський О.С., Хмара О.С. Громадська експертиза діяльності органів виконавчої влади: крок за кроком ; Укр. незалеж. центр політ. дослідж. Київ : Агентство “Україна”, 2010. 96 с. URL: http://www.oda.te.gov.ua/data/upload/publication/main/ua/39011/pog_ekspert.pdf (дата звернення: 02.02.2016)

7. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики : постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 № 996// База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF#Text> (дата звернення: 02.02.2016).

8. Хомов С.М. Громадський моніторинг як форма громадського контролю за діяльністю державної фіскальної служби України. *Часопис Академії адвокатури України*. Т. 8. №4(29). 2015. С. 138-143.

9. Купрій В., Паливода Л. Громадська експертиза та громадський моніторинг діяльності органів влади :навч. посіб. Київ : Макрос, 2011. 200 с. URL:http://ccc-tck.org.ua/storage/books/book_all.pdf (дата звернення: 02.02.2016).

Viktor Vasylenko

ADMINISTRATIVE PROCEDURES OF GENERAL FORMS OF PUBLIC CONTROL OVER THE ACTIVITIES OF THE NATIONAL POLICE

The author of the article has studied the procedural aspects of carrying out general forms of public control over the activities of the National Police of Ukraine. The basic regulatory legal acts regulating the procedure for carrying out administrative procedures of general forms of public control over the activities of the National Police have been analyzed.

The author has concluded that administrative procedures of general forms of public control over the activities of the National Police can be determined as normatively defined and / or theoretically derived sets of organizational purposeful consistent and mutually agreed actions of public control entities and authorized state authorities, which are structurally mostly combined in stages (their phases), thus reflecting the content of the practical implementation of forms of public control over the activities of the National Police.

Key words: administrative procedures, public control, forms of public control, National Police of Ukraine.

Науково-практичний журнал

**ЄВРОПЕЙСЬКІ
ПЕРСПЕКТИВИ**

**EUROPEAN
PERSPECTIVES**

№ 1, 2016

Головний редактор
Кузнецов Євген Валерійович

Здано до набору 17.06.2014 р.
Підписано до друку 23.06.2014 р.
Комп'ютерний набір. Формат 60x84 1/8. Папір офсетний.
Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 21,39
Тираж 1200. Зам. № 611

ТзОВ «Дрогобицька міська друкарня»
м.Дрогобич, вул. І.Мазепи, 7,
тел./факс 2-23-35, тел.: 3-38-50, 2-23-76